

શ્રી યશાવજયંતી

જૈન ગ્રંથમાળા

દાદાસાહેબ, ભાવનગર.

ફોન : ૦૨૭૮-૨૪૨૫૩૨૨

૩૦૦૪૮૪૬

2837

સતી શિશોમણિ
ચંદન જાળા

ડૉ. ત્રિભુવનદાસ લહેરચંદ શાહ ટ્રસ્ટ સંસ્થાપિત
સંસ્કૃતિ રક્ષક સસ્તું સાહિત્ય
(પ્રથમ શ્રેણી-પુણ્ય ત્રીજું)

સતીશિરોમાળી ચંદનબાળા

—: લેખક :—

મોહનલાલ દીપચંદ ચોકશી

—: પ્રકાશકો :—

શશિકાન્ત એન્ડ કું.

રાવપુરા, વડોદરા

(સર્વ હક્ક પ્રકાશકોને સ્વાધીન રાખ્યા છે)

સોલ એજન્ટસ :—

સંસ્કૃતિ રક્ષક સસ્તું સાહિત્ય કાર્યાલય

મહાનગલી, રાવપુરા, વડોદરા

આવૃત્તિ ૧લી]

મૂલ્ય ૩૭ રૂપિયા

[જાન્યુઆરી ૧૯૪૯]

મુદ્રક :

મણિલાલ પ્રભાશંકર વ્યાસ
શ્રી લક્ષ્મી ઇલેક્ટ્રીક પ્રિ. પ્રેસ
મોદીખાના રોડ, વડોદરા
૧૫-૧-૪૮

ભૂમિકા

ડોક્ટર ત્રિભુવનદાસ શાહના નિકટ પરિચયમાં હું તેમની કૃતિ-પ્રાચીન ભારતવર્ષ નામા ટૂહફ ગ્રંથના વાંચન પછી આવ્યો. તેઓના મનમાં જૈનસમાજમાં ચાલુ કાળને અનુરૂપ સાહિત્ય તૈયાર કરી પ્રચારવાની અને એ રીતે માતા સરસ્વતીનાં બહુમાન કરવાની ધગશ અગ્રપદે હતી. વિશેષમાં આમજન સમૂહને સરળ ભાષામાં, વર્તમાન કાળની નવલકથા રૂપે જૈન ધર્મનું ઐતિહાસિક સાહિત્ય સસ્તા મૂલ્યે આપવામાં આવે તો ઘર કરી એટલ સુપ્રસિદ્ધિ અને જડતા આપો આપ નાશ પામે અને જગૃતિ તેમજ વીરતાની ઉપા ગ્રેગે; એવું મંતવ્ય સચોટ હોવાથી આ ગ્રંથમાળાનાં મંડાણ થયાં. મારે પણ એકાદ કૃતિદ્વારા એમાં સાથ પૂરાવવો એવી તેમની આગ્રહભરી માંગણી થઈ.

મારો લેખન વ્યવસાય એક શોખના વિષય તરીકેનો છે. મેં હા તો ભણી પણ પાત્ર આલેખન સખંધી નિશ્ચય તો પછી થયો. મારાજ વડિલ ભ્રાતા સ્વર્ગસ્થ કરતુરચંદ દીપચંદ ચોકશીની પુત્રી સુભદ્રાએ આજીવનમાં ભાગવતી દીક્ષા સ્વીકારેલી હતી. જો કે એ બાળાનો ધાર્મિક અભ્યાસ મધ્યમ પ્રકારનો હતો પણ સંસ્કારી જીવન હોવાથી સંયમ-રંગ પાકે હતો. સાધ્વીજીવનમાં પગલાં પાડયાં. પછી વિવિધ પ્રકારની તપ કરણીમાં લગભગ અગીયાર વર્ષ તેમણે ગાળ્યાં હતાં. હસમુખો ચહેરો અને સમતાભાવ હરકોઈને આશ્ચર્ય મુગ્ધ કરે તેવા હતા. એકાદ મેળાપ ટાણે એ સુદર્શનાશ્રી તરીકે પૂજ્ય સૌભાગ્યશ્રીજીના સંઘાડામાં વિચરતા સાધ્વીને જોઈ, બાળ બ્રહ્મચારી સાધ્વી ચંદનબાળા સખંધી કંઈક લખવાની ઇચ્છા ઉદ્ભવી. સામાન્ય ગુંથણીની વિચારણા પણ કરી. દરમિયાન ડો. શાહ તરફથી ગ્રંથમાળાનો આરંભ થઈ ચૂકેલ હોવાથી માંગણી પણ થઈ. સતી શિરોમણી ચંદનબાળાની રચના સખંધી આ ભૂમિકા.

આ નાનકડી પુસ્તિકા પ્રગટ થાય છે ત્યારે સુદર્શનાશ્રીજીનું અસ્તિત્વ નથી. છેલ્લાં બે વર્ષમાં તેઓ પીત્તપાંડુ રોગથી ઘેરાયા હતા; અને સં. ૨૦૦૪ના કારતક સુદ ૨ ની સંધ્યાકાળે પ્રભુસ્મરણમાં લીન બની આ ક્ષાની દુનિયા પરથી વિદાય થયા. તેર વર્ષના દીક્ષા પર્યાયમાં સંયમ જીવનની સુવાસ પાથરી ગયા. જે નિમિત્ત પાંખી આ પ્રયાસ મેં આરંભેલ તે સ્મૃતિપથમાં સતેજ રહે એ અર્થે ખંભાતના મારા 'પ્રેમકુટિર' ના વાસમાંજ આ ભૂમિકાના રેખાંકન થયેલા, જે અહીં કાગળ પર ચઢે છે; અસ્તુ.

ઉપરની અંગત વાત પછી પુસ્તિકા સમ્બંધમાં થોડુંક સ્પષ્ટીકરણ કરવું જરૂરી છે. જૈન સાહિત્યમાં તેમજ શ્રી કલ્પસૂત્ર અને અદ્વાષ્ઠધરમાં વંચાતાં વ્યાખ્યાનમાં સાધ્વી ચંદનખાળા સમ્બંધી આવતા ઉલ્લેખોને નજર સન્મુખ રાખી આ ઐતિહાસિક પાત્રની આસપાસ વર્તમાન કાળની પદ્ધતિએ ભિન્ન ભિન્ન પ્રસંગોની સંકલના કરી છે. એ માટે ખાસ વિવેચન કરવાની અમત્ય જરા પશુ નથી; કેમકે જૈનો એથી પરિચિત છે. અહીં તો એ સર્વને શંખલાખદ્ધ કરી સંતોષ માન્યો છે.

પદ્માવતીનો પુત્ર કરકંડૂ છે. એના જન્મ પછી તેણીએ દીક્ષા લીધી હતી એ વાત નિશ્ચિત હોવાથી પદ્માવતી ચંદનખાળાની માતા ન થઈ શકે. કેટલાક ધારિણી પદ્માવતીનું બીજું નામ જણાવે છે એ ભૂલ ભર્યું છે. ચંદનખાળા ઉર્ફે વસુમતીની મા ધારિણી છે અને એ પદ્માવતીના અપહરણ પછી દધિવાહન ભૂપ સાથે લગ્ન ગ્રંથીથી જોડાયેલી છે. સપત્તિપદે હોવાથી ઉભય જહેનો જણાય. એ ન્યાયે જ ચંદનખાળાની મૃગાવતી માસી થાય.

ચંપાના સ્વામીની અભયા નામે રાણી હતી. ઉપર જોયું તેમ ચંપાપતિનું નામ દધિવાહન છે એ જોતાં, અને ધારિણીનું જે રીતે અવસાન થાય છે એ વિચારતાં તેમણે ત્રીજી વાર લગ્ન કર્યું હોય એ

સંભવિત છે. કોઈ સ્થાને દધિવાહનને બદલે ‘જીતશત્રુ’ તરિકે ઉલ્લેખ છે. એ કાળે મૂળ નામને ઠેકાણે પરાક્રમથી પ્રાપ્ત કરેલ બિરુદથી વધુ જ્યાતી થતી એવું જોવાય છે. જેમ ‘બિંબિસાર’ને બદલે ‘શ્રેણિક’ ‘કૂણીક’ને બદલે ‘અજીતશત્રુ’ અને ‘અવકર્ણિક’ની જગાએ ‘કરકંડૂ.’ એ ધોરણે યુદ્ધમાં વધુ વાર જયશ્રી વરનાર રાજવી દધિવાહનનું બીજું નામ ‘જીતશત્રુ’ હોય એ સંભવિત છે. શેઠ સુદર્શનનો પ્રસંગ ચરમ તીર્થપતિના શાસન સમ્બંધવાળો હોવાથી, અને અભયારાણીએ એમાં અગ્ર ભાગ ભજવ્યો હોવાથી, ઉપરના મંતવ્યને પુષ્ટિ મળે છે. કથાનાયિકા ચંદનબાળા હોવા છતાં, આસપાસ કૌટુંબિક સર્જન એવી રીતે થયું છે કે ઘડીભર પહેલી નજરે એ પૂર્ણ સ્વાંગમાં ન પણ આંખે ચઢે. પણ એ બાળાએ જીવનમાં જે ભાગ ભજવ્યો અને વયમાં નાની છતાં પ્રૌઢાને પણ ટક્કર મારે તેવી કાર્યવાહી કરી દેખાડી, એનો વિચાર કરતાં, એ જાતના ઘડ-તરમાં—એનામાં એ પ્રકારના સંસ્કાર સૃજન કરવામાં—જે જે પાત્રોનો ફાળો નોંધાયો હતો એ વાત યાદ કર્યા વિના ન જ ચાલે.

આ કૃતિમાં લેખકને કેવા પ્રકારની સફળતા પ્રાપ્ત થઈ છે એ તો વાચકોજ કહી શકે. ખુદ જોવામાં કેટલીક ભૂલો રહી છે, અને કેટલાંક સ્થાને ‘ત’ તથા ‘ન’ તેમજ ‘લ’ તથા ‘વ’ના ઉકેલમાં ગંજતી થઈ છે એ વખતસર અંથ પ્રગટ કરવાની ઉતાવળને આભારી છે.

અંતમાં જણાવવાનું કે શોખથી આલેખાયેલા પ્રભાવિક પુરુષો ભાગ ૧ તથા ભાગ ૨ માફક આ પુસ્તક પણ જનતાના આદરને પાત્ર નિવડો એજ અભ્યર્થના.

પ્રેમકૃટિર—ખંભાત

ભાષ્યીજ

સં. ૨૦૦૪

મોહનલાલ દીપચંદ ચૌકશી

અનુક્રમ

વિષય

અકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧ છં	કૂવા કાઠે	૧
૨ જી	ભાબીના વાસમાં	૧૨
૩ જી	પદ્માવતીનો સહવાસ	૨૬
૪ થું	પ્રેયસીનો વિરહ	૩૪
૫ મું	ધારિણીનું સ્વાન	૪૧
૬ ઠું	મસલતગૃહના કમરામાં	૪૯
૭ મું	રમણી તો એજ	૫૫
૮ મું	બાળિકા વસુમતી	૬૬
૯ મું	અરણ્યના એકાંત પ્રદેશમાં	૭૭
૧૦ મું	શું ધારિણી ચાલી ગઈ ?	૮૭
૧૧ મું	લીલામના બજારમાં વસુમતી	૯૮
૧૨ મું	ઉપવનમાં મેળાપ	૧૧૦
૧૩ મું	ધર્મનિષ્ઠ દંપતી	૧૨૦
૧૪ મું	કૌમુદી મહોત્સવ	૧૩૧
૧૫ મું	શૂળીનું સિંહાસન	૧૪૨
૧૬ મું	કઈ વાડીનો મૂળો !	૧૫૧
૧૭ મું	સમરભૂમિ ઉપર ચમત્કાર	૧૬૧
૧૮ મું	ચમત્કારોની પરંપરા	૧૭૨
૧૯ મું	કૌશામ્બીમાં ભગવાન	૧૮૨
૨૦ મું	કમળસમ નિર્લેપ	૧૯૫
૨૧ મું	શ્રમણજીવનની સુવાસ	૨૦૮
૨૨ મું	મહાસેન વનમાં સંવસ્થાપના	૨૨૫
૨૩ મું	શ્રમણત્વમ્ ઇદમ્ રમણીયતરમ્	૨૪૦
૨૪ મું	હૃદય પટ્ટો એજ જીવન પટ્ટો	૨૪૯
૨૫ મું	અમતખામણીનું મહત્વ	૨૬૫

સતી શિરો મણિ
ચંદન ખાળા

શ્રીયુત્ લેખકે વિના પુરસ્કારે આ પુસ્તક લખી આપ્યું હોવાથી અમારા મંડળના નિયમાનુસાર તેમને પ્રથમ શ્રેણિના આજીવન સભ્ય નીમવામાં આવે છે.

લેખક મહાશય આ પ્રકારના પ્રથમજ સભ્ય સતા હોવાથી અમે તેમને હાર્દિક અભિનંદન આપીએ છીએ.

ચનેજીવ દ્રુટી

પ્રકરણ ૧ લું

કૃષ્ણ કાંઠે

ભારી ગર્જરવ અને વારંવાર વિજળીના ચમકારા પછી ખરે-ખર મુસળધાર વરસાદ વરસ્યો. જાણે પ્રલયકાળ ટૂંક સમયમાં જ પથરાઈ જવાનો હોય એ રીતે કાળા મેઘના આગમનથી ચારે દિશામાં અંધકાર વ્યાપી રહ્યો. અંજ દેશના આ પ્રદેશમાં પ્રતિવર્ષ વરસાદ તો પડતો પણ આજના પાણીએ તો ભય પમાડે એવું તાંડવ નૃત્ય આદર્યું હતું. નદી નાળાના કાંઠા ઉભરાઈ ગયા હતા. અરે અવર જવરના માર્ગો પણ એટલી હદે ચીકાર અને જળથી ખંખાર ખની ગયા કે સૌ કોઈના હૃદયમાં એક જ પ્રશ્ન ઉઠવા લાગ્યો કે આ મેઘરાજા જગતને જ્વાડવા માંગે છે કે એનો વિનાશ કરવા? અનુભવી વૃદ્ધોના શબ્દો હતા કે તેઓએ જીવનભરમાં આટલા વિપુલ પ્રમાણમાં એક દિવસમાં આટલું બધું પાણી પડેલું જોયું નથી. મેઘનું આજનું સ્વરૂપ જોઈ કેટલાકને પુરિષાદાની પાર્શ્વનાથ ભગવંત ઉપર મેઘમાળી-કમઠ દ્વારા કરાયેલ ઉપસર્ગ યાદ આવતો. થોડાકને કોઈ દેવ રૂઝાની શંકાઓ પણ થતી.

જળની ઝડીયોના જળરા સપાટાથી પાણી વહી જવાના માર્ગો સંકડાઈ ગયા. પાણીનો ઉભરાવો સામ સામેના મકાનો ઉપર ઉભરાવા માંડ્યો અને ફેટલાક ઘરોનાં પગથીયાં જળની સપાટી નીચે અદ્રશ્ય થવા લાગ્યાં. ગામ બહારના નીચા ઘરોમાં તો જળદેવતાનો પ્રવેશ પણ થઈ ચૂક્યો. આમ કષ્ટ પરંપરાનો પાર નહોતો, છતાં વરસાદ ખેંચાયાથી દુષ્કાળ પડવાની જે શંકા ખેતીકારોના દિલમાં જન્મી હતી અને છેલ્લા ફેટલાક દિનોના એક ધારા ઉકળાટથી જનતા ઝભરાઈ ગઈ હતી. એ સર્વનો પાછલી રાતથી વરસવા માંડેલ પાણીએ અંત આણી દીધો. જરૂર કરતાં વધારે પડેલ વર્ષા હવે તો થંભી ગયે તો સારું એમ માનવ હૃદયો ધ્રુવવા લાગ્યાં. જે કે કુદરતના કાનુન પર માનવ અભિપ્રાયનું કંઈ જ વજન નથી પડતું એ સત્ય હકીકત હોવા છતાં, ગામજન સમૂહની મૂંગી પ્રાયના જાણે સંભળાઈ ન હોય તેમ મધ્યાહ્ન વીત્યા પછી મેઘરાજ્ય થંભી ગયા, અને વાદળમાં છૂપાઈ ગયેલા સહસ્રરશ્મિ મહારાજ પ્રગટ થયા. પાણી ઉતરતાં માર્ગો મોકળા બન્યા અને જોત જોતામાં અવર જવર શરૂ થઈ. સૂર્યના આછા છતાં ક્રમશઃ ઘેરા બનતાં કિરણો હેઠળ સૃષ્ટિ સુંદરી એકાદી નવોઢા માફક નાચી ઉઠી. પક્ષીગણ પણ માળા છોટી કલ્લોલ કરતો ચણ ચર્ચે ચોતરફ ઉડી રહ્યો અને જન સમુદાય આવશ્યક કાર્યોમાં રત બન્યો. સંધ્યા સુંદરીના આગમનની ઘડીઓ ગણાય તે પૂર્વે ગામની સમિપ આવેલ, છતાં અવર જવરના ચાલુ માર્ગથી કંઈક અંશે છૂટી પડેલી વાપિકા પર નારીવૃંદની સખત ભીડ જન્મી હતી. વરસાદને કારણે ઘરમાં ભરાઈ રહેલ નારીગણ અહીં આવી છૂટથી કામમાં લાગી ગયો હતો. કોઈ વામાઓ પોતાના તાંબા પિત્તળના ખેડાં માંજ રહી હતી તો બીજી ફેટલીક વાવડીમાંથી જળ ખેંચી રહી હતી. આ ક્રિયા સાથે જાત જાતના વર્તોદય આવી રહ્યા હતા. એમાં ઘરનાં ઈંડાણમાં આવેલ કોઠારમાં રહેલા ધાન, સામુજીના કપરા વર્તાવ, સસરાજીની કડક નબર,

નાવત્રિઆએ ઘડાવેલાં ઘરેણાં અને સમાજની કંઈ કંઈ વાતોનો સંભાર ભરતો. ગામમાં નવી આવેલ એક લલનાએ ચંપાના સ્વામી દધિવાહન અને પ્રેયસી પદ્માવતીની વાત પણ જોડેલી. વાપિકનો કાઠો કેવળ પાણી જ પૂરું પાડતો એમ નહીં પણ એ સિવાય તાજી, ખાતમી આપનાર ગામના 'ચોરા' ની ગરજ પણ સારતો.

કેટલીક તરૂણીઓ આ સ્થળથી આગળ વધી સમિપવર્તી ઉઘાનના નાકા પર આવેલા કુવા પર પહોંચી ગઈ હતી. કુદરતે સર્જેલા મનોરમ વાતાવરણમાં જળ ભરવાના કાર્યને થંભાવી, સંગીતની મોજ માનતી મધુર રાત્રે ગરબાનો આનંદ લૂંટી રહી હતી. ટોળ ટપ્પાં અને હાસ્ય મસ્કરી પણ છૂટથી અહીં ચાલી રહ્યાં હતાં. એકધારી સ્વતંત્રતા અને પુરુષ વર્ગની ગેરહાજરી એમાં પૂર્ણ સાથ આપી રહ્યાં હતાં. ઉગતી વય, ખીલતી જુવાની, પાંગરતાં અંગોપાંગ, સુસન્નિજ્જત કેશ કદાપથી શોભિત ચહેરાના વિવિધ પ્રકારી ડોલન, ક્રોધિત કંઠે થઈ રહેલાં મધુરાં ગાન, અને તાલી દેતાં થતાં ક્રોમળ દેહલતાના વિવિધ પ્રકારના અંગ-મરોડથી જમાવટ એવી તો સુંદર થઈ હતી કે એ વેળા ત્યાં એકાદ ત્યાગીના પગલાં પડ્યાં હોત તો, એ પણ ઘડીભર મુગ્ધ થયા વિના ન રહેવા પામત. રાગી માનવાનું તો કહેવું જ શું? મન માણી મળ લૂંટતી આ રમણીઓ સૂર્ય દેવની કળાના સંકેતોને અને નજીક આવતી સંધ્યાની પગલીને પણ જોવા જોટલા ભાનમાં નહોતી રહી.

ચંદ્રાનના નામા એક યુવતિ એકાએક ખોલી ઉઠી. અરરર ! સખી જિન્દુ ! પાણી ભરવા આવેલી હું મારી માતાની સૂચના તો સાવ વીસરી ગઈ ! મારે તો જલ્દી બેડું ભરી ઘેર પહોંચવાનું હતું. મારા નાના ભાઈને વૈષ્ણ રામગોપાળ પાસે લઈ જવાનો હતો. જોને સંધ્યા તો આવી લાગી. વૈષ્ણરાજ હવે મળવાના નહીં, ટપકો સાંભળવો પડશે.

કનકમાળા-ઓહો ! એમાં આટલી તળે ઉપર શું થાય છે ? ચંદ્રા, ત્હને વિદાય થયો જાણી, ત્હારા મોટાભાઈ વિરોચન કેમ ધાયું કે વૈષ્ણ પાસે નહીં ગયા હોય !

કનકમાળા, તું પણ શું કહેતી હોઈશ. દરેક કામ મોટા ભાઈના માથે જ ઠોકવું એમ ? પિતાજીના મરણ પછી ઘરનો ભાર તો તેજ ઉપાડી રહ્યા છે. એ તો યશું કરી છૂટે પણ આપણે કંઈ જોવું કે નહિ ? ચાલો, જલ્દી આટોપો. હું તો ચાલી. બિન્દુ, તું આવે છે કે ? આટલો ધારિણીયાનો ગરબો થઈ જવા દે. સંગીતનો આનંદ માણવાનો આજે આગ્રહ કરી તેડી લાવી છું. આવા રસ લૂંટણુ રોજ નથી સાંપડતાં અને કુંવરીયાના આગમન પણ રેઢાં નથી પડ્યાં ! કોઈક જ વાર સરખી જોડો જામતાં રંગ જામે છે. મારે નિકટના સહીપણા હોવા છતાં સંગીત દક્ષતામાં એ આટલી હદે આગળ વધી ગયા છે એ મેં તો આજે જાણ્યું.

તેમના કંઠની મધુરતાથી ગામમાં કોણ અજાણુ છે ? વાણી આંખો મટમટાવતાં ખોલી અને કહેવા લાગી કે—

એ રહ્યાં જમીનદારના પુત્રી ! ક્ષત્રિય કુમારિકા ! વળી માતૃશ્રીના ગુજરી જવાથી પિતા એવા હરનામસિંગના એમના પર ચાર હાથ છે. કુંવરી સિવાય ફરજંદમાં અન્ય ન હોવાથી એમની પાછળ આપણા જમીનદાર ધન તો પાણી માફક વાપરે છે. પછી એ સંગીત નિષ્ણુત અને એમાં શી નવાઈ ! સારો દિન ગાયા કરે તો રોકનાર કોણ છે ? આપણી માફકે ઓછી જ એમને લપજપ વળગેલી હોય છે. અબ્યાસથી સર્વ કંઈ સિદ્ધ થાય છે. તો એકાદી સંગીત કળા માટે શું કહેવું ?

માલિકા-વાણી, તું તો દરેક વાતમાં રામની રામાયણુ સર્જે છે. બિન્દુનો આશય તો આપણુ સર્વેમાં ધારિણીએન સંગીતકળામાં શ્રેષ્ઠ છે એ બતાવવાનો હતો. તેં તો એના ઉપર ભાષ્ય રચી નાંખ્યું. ઉતાવળ સૌને છે પણ આ છેલ્લો ગરબો ગાયા પછી જ ખીજ વાત.

મલ્લિકાની હાકલ પછી સૌ એક ચિત્તે ગરબો ગાવામાં પેરોવાયા. ખૂબ આનંદ માણ્યો ગરબો પૂરો થતાં જ ગાગર ભરવાની હરિકાઈ આરંભાઈ.

અચાનક એક અશ્વારોહી સૈનિકના ત્યાં પગલાં પડ્યાં. એને જોતાં જ સૌના હાથ દોરડા પર ચંભી ગયા. ત્યાં તો એ સ્વારના રવાખદાર શબ્દો સંભળાયાં. ‘મારી સાથે જલ્દીથી પાણીથી ભરેલો કુંભ લઈ એક જણી ચાલો, પેલા ઘોરી માર્ગ પર મારા સરદાર થોભ્યા છે. તેમને તરસ છીપાવવા પાણીની જરૂર છે.’

આ સાંભળી સૌ ધારિણી સામે જોવા લાગીઓ.

અને ધારિણી જરાપણ ચહેરા પર વિકૃતિ આણ્યા સિવાય સૈનિક તરફ જોઈ બોલી.

‘બલા બાઇ, તરસ લાગી હોય તો અહીં કંઈ જળનો ટોટો નથી. અમો ઉતાવળમાં છીએ. રોજ કરતાં આજ વધુ વિલંબ થયો છે. કદાચ ત્હારા માલિકને ઘોડા ઉપરથી ઉતરી, જાતે પાણી પીવાનું ન પાલવતું હોય તો, એ અહીં આવેથી અમો એ સમવડ કરી દઈશું. એ માટે મીઠાં વચને માંગણી હોય. આવા કરડાકીના વચન ન ચાલે. ત્હારી આજ્ઞા ઉઠાવવાની અમને નથી તો જરૂર, કે ત્યાં પાણી લઈ આવવાની અમને કંઈ કુરસદ. જવાબ સાંભળતાં જ સૈનિકની આંખો રાતીયોળ થઈ, અને એ તડૂકી ઉઠ્યો—

રમણી ! ત્હારો અર્ધ ઉતારનાર હજી કોઈ મરદ મળ્યો નથી લાગતો ! નારી જાતિને આવો તે અર્ધ શોભે ? પૂર્વે કેટલીયે વાર આ માર્ગે જતાં આવતાં પાણી પીવા થોભ્યા છીએ અને ઘોડા ઉપરથી ઉતરવાની જરૂર નથી પડી. મરદ જાત પ્રત્યેના સામાન્ય વિવેકનું પણ ભાન ન મળે ! એરત જાત એટલે બુદ્ધિનું દેવાળું ! પાણી પણ પાવું પડે અને સેવા પણ કરવી પડે !

ખખરદાર ! ત્હારી લૂલીને આજળ ન ચલાવતો ? બકવાદ બંધ કરી ત્હારા માર્ગે પડ. ત્હારી સૂચના—સમજણ કે ઉપદેશ અહીં છાર પર લીપણ જેવાં છે.

સૈનિક પણ ગુસ્સામાં આવી જોરથી બોલી ગયો. ‘અરે બોકડી ! મારી શક્તિને જોવી છે ! ભલમનસાધથી નહીં માને તો ચોટલો પકડી ખેંચી જઈશ.’

તરત જ ઘોડા ઉપરથી ઉતરી પડ્યો અને દમામથી કુવા તરફ ડગ ભરવા લાગ્યો. ધારિણી અને એની એક સખી સિવાયની બીજી નારીઓ તો ધ્રુજવા લાગી. એકાદનાથી બોલી પણ દેવાયું—

બેન જવા દો, પાણી પાઇને વિદાય કરો.

પણ ધારિણી તો હસ્ત્રિય બાળા રહી. સૈનિકના અપમાન બધાં શબ્દોએ એની નાડી ગરમ બનાવી દીધી. હાથમાંનો તાંબાનો ઘડો જોરથી પેલાની સામે ઝીંક્યો. એનો ધા છાતીમાં લાગતાં જ એને તમ્બર આવ્યાં અને જમીનપર પછડાઇ પડ્યો ! એ ઉઠે તે પૂર્વે તો છંછેડાયેલી નાગણી માફક ધારિણી દોડી જઈ એની છાતીપર ચડી બેઠી, અને બિન્દુને કમરપર લટકતી તલવાર છોડી દેવાની આજ્ઞા કરી. સૈનિકની ભેટમાંથી જમૈયો ખેંચી કહાડી, એ વડે તલવારનો બંધ કાપી નાંખ્યો. સૈનિકને નિઃશસ્ત્ર બનાવી દીધો. રણચંડિકા માફક ડોળા તગતગાવી ગર્જના કરતી કહેવા લાગી—

‘સ્ત્રીજાતિનું અપમાન કરનાર એ નરપિશાચ ! અજમાવ તારી બહાદુરી ! ચોટલો પકડી ઘસડી જા મને ! તારો સરખી નિર્લજ્જતા હું ધારણુ કરું તો અહીં જ તારા રામ રમી જાય ! પણ એમ કરવા જતાં મારી જ કોઇ બહેનની ચૂડી-ચાંદલો નષ્ટ થાય. મને એ જાનવું ન હોવાથી જ જીવતો રાખું છું.’

એને છોડી, ગભરાયેલી સખીઓને કહેવા લાગી કે—‘એમો ડરો છો શું ? એ કોઇ રાક્ષસ તો નથી કે આપણા બધાને ખાઈ જાત ! આજે પાણી પાવાનો દૂકમ કરે છે અને બીજી વખતે પર્વતોની કરવાની આજ્ઞા છેલ્લે. કેમ જાણે આપણે પુરૂષ જાતિની ઈર્ષ્યા પ્રમાણે

નાયનાર પુતળીઓ !' પ્રેમભાવે માંગનાર માટે આપણે પ્રાણ પણ ન્યોછાવર કરી દઈએ, તો પાણીનો પ્રશ્ન કેવો ! પણ બધાં અધિકાર ઉભરાતો હોય અને અપમાન મળવાનું હોય ત્યાં આપણે પ્રબળતાથી પડકાર કરવો જોઈએ. પારણું ઝુલાવવાની તાકાતવાળા આપણા હાથોમાં જન્મતને ઉમલાવી દેવાની શક્તિ ભરી પડી છે. આપણને એ વાતનું જ્ઞાન જન્મત હોવું જોઈએ. આપણા જ ખેળામાં ઉછરેલા-અરે રમેલા પુરૂષો આપણા ઉપર રૂબરૂ કરી શકે ? આપણો અવતાર તો શક્તિનો. એક વાર પરચો બતાવાય તો સૌ સારા વાના સમજવા. ધર કરી બેઠેલી નળગાંધ ખંખેરી નાંખીએ તો કોની મગદૂર છે કે આપણી સામે ફૂડી નજર પણ કરે ? આપણો નિશ્ચય થતાં આના જેવા સંખ્યાબંધ મગતરાંઓ તો આપણા ઘડના ઘામાં છુંદાઈ જાય !'

માંડ કળ વળતાં ઉભો થયેલ સૈનિક આ લાવા સમી ધમધમતી વાણી સાંભળી અને રમણીનું અદ્ભુત પરાક્રમ જોઈ એવો તો ડહાંધળો થયો. થી નમેલું માથું ઉંચું જ ન કરી શક્યો. ત્યાં તો વિલંબ થવાથી અકળાયેલ એનો સરદાર પણ આવી પહોંચ્યો. ધારિણીના છેલ્લા શબ્દો. એણે સાંભળ્યા હતા. નજર સામેનું દૃશ્ય જોતાં પરિસ્થિતિનો એણે ખ્યાલ આવ્યો, જાણે કંઈ બન્યું જ ન હોય એમ એ બોલ્યો—

બહેન ! જરી પાણી તો પાતા જવ.

નાયકના મૃદુ શબ્દો સાંભળતાં જ ખીજ કાઢી લલના આગળ આવે તે પૂર્વે ધારિણીએ દોડી જઈ પોતાની રૂપાની ગામરમાંથી પાણી આપ્યું. પૂર્વની ઓજસ્વિતા સહ સૌન્દર્ય અને નમ્રતાનો આવો સુંદર સંયોગ જોઈ નાયકને ધારિણી જોડે વાત કરવાનું મન થયું. કોની દિલ્હરી છે એ જાણવાની તાલાવેલી હૃદયની. પણ સંખ્યાનો અંધકાર ડોકિયાં કરી રહ્યો હોવાથી અને પાણિયારીઓ જવાની ઉતાવળમાં

હતી એ જોઈ ધમ્મી મનમાં સમાવી, પાલો એક વાર પુનઃ ધરી જળ
 લેવાના મિષે ધારણીના ચહેસ પ્રતિ નજર નાખી લીધી. નારીવંદ તો
 હંસગતિએ ગામ પ્રતિ આગળ વધી રહ્યું હતું. આ તરફ જળને
 પેટમાં પધરાવી ઉભયે ઘોડા પલાણ્યા, અને અશ્વોને ધોરી માર્ગ
 ત્રાળી, તરતજ કૌશામ્બીની દિશામાં દોડાવી મૂક્યા.

માર્ગે, સૈનિક મુખે શરૂઆતમાં બનેલો વ્યતિકર જાણી, સરદારના
 મુખમાંથી એકએક ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા.

‘એ રૂપવતી રમણીનો ધમંડ તો અહુ ભારી ! એમાં તો તારા
 અપમાન સાથે માફ—અરે કૌશામ્બીના અગ્રગણ્ય નાયકનું પણ હડ-
 હડતું અપમાન ગણાય !

એ તો તમે સમજો એ ! માફ તો રૂપવતી માનવું છે કે એ કોઈ
 સામાન્ય નારી નથી. તાકાતવાળી ને શરી ક્ષત્રિયાણી છે. લાગે છે
 કુમારિકા, પણ ન્યાં જશે ત્યાં અજવાળાં પાથરશે. સીધી ઉતરશે તો
 ગુણવંતી ગૃહિણી અને વિકરી તો સાક્ષાત્ વાઘણ સમજી લ્યો.

ફિકર નહિ. ઓછું જ એક રાતે વહાણું વાયું છે. આ માર્ગ તો
 આપણે માટે હાશવાર જેવો છે. ફરીથી અહીં આવતાં એનો મેળાપ
 જરૂર કરવો ને અપમાનનો બદલો લેવો.

ગામ તરફ નજર કરતાં, પેલું ત્રિયાવંદ તો ભાગેળ વટાવી ગામમાં
 પેહું જણાય છે. ગામ નજીક પહોંચતાં જ નિમ્ન શબ્દો સંભળાયા
 હાશ, હવે કળ વળી ! આજના બનાવથી મારી છાતીમાં તો જખરી
 ગભરામણ બિટી હતી.

વ્યવહારી ધનદંતની પુત્રવધૂ મંગાના ઉપરના શબ્દોને જાણે
 સમર્થન ન કરતી હોય એમ મસ્તિકાએ ઉમેયું કે હોવે બહેન, એ એના
 વિકરાળ ચહેરા જોતાં મારા તો ટાંટીયા ગળવા માડેલા. કંઈક છેડતી
 તેમના તરફથી જરૂર થવાની એવી ભય પણ લાગેલો ! આપણું અપ-
 માન જોઈ પણ કેટલું ? આબરો પણ વિચાર ખરોજ ને !

જ્યાં આ વેવલાઈ સૂચક વાત આગળ વધે ત્યાં તો વાણી આગળ આવી ફફડી ઉઠી.

સખી ! ધારિણીના શૈય પૂર્ણ વર્તાવને જોયા છતાં અને શિષ્યા-મણુના શબ્દો સાંભળ્યા છતાં, તમારામાં ફેર ન પડ્યો ! સાવ વેવલીઓ ! એ તે શું કરી નાખવાના હતા ?

હં, હં, ધારિણીયા ન હતો તો ખબર પડતો. ઓરત તે ઓરત અને મરદ તે મરદ ! ઉભયના ઘડતરમાં ફેર ખરોજ.

ધારિણીએ હસતાં હસતાં કહ્યું. “ આખરે કુળ તો વણિકનું ને ! પેલાને ધૂળ ચાટતો આંખે દીદા છતાં તમારી ભડક ન ગઈ ! નારી જાતિ એટલે નખળાઈનો અવતાર; એમ માનવું જ ભૂલ ભયું છે. શિયળવ્રતનું રક્ષણ કરવાનો આપણો ધર્મ મુખ્ય, પણ તેથી ગભરાવાની જરૂર શી ? વાતવાતમાં ભીતિ ધરનાર એ ધર્મ સાચવી શકે કે ? ભર જંગલમાં સતી સ્ત્રીઓ કોના બળે ઝંઝુમી હતી ? વિચાર તો કરો ? ”

“ શિયળવ્રતના રક્ષણની સાચી તમજા ધરનાર પ્રમદાએ હિંમત ધરવીજ જોઈએ. માતૃત્વ જેવું ઉમદાપદ ભોગવનાર રમણીમાં, વીકરે ત્યારે વાઘણનો જુરસો આવે છે. સૌ પ્રથમ તેણીએ ભયને ખંખેરી નાખવો જોઈએ. મરદના જેવો જ આત્મા પોતાનામાં છે એવી દૃઢ શ્રદ્ધા ધરવી જોઈએ. આટલું કરનાર મહામાયા ધતિહાસના પાને અનેરી વિલક્ષણતા નોંધાવે છે. સતીત્વના રક્ષણ અર્થે ઝંઝુમનાર એ રામનો ભેરુ ખુદ ભગવાન હોય છે. એના અંતરમાં એ કાળે કોઈ અનોખી તેજસ્વીતાનો દીપક બળતો હોય છે. ”

“ ક્યાંતો જીવનની પવિત્રતાની ન્યોતિ વિસ્તારે અને ક્યાંતો જીવન ક્ષના કરી, અમરત્વ પ્રાપ્ત કરે. સતી સ્ત્રી માટેના એ બે માર્ગ. નખળાઈ એનામાં નજ હોય. ”

ઓહો બહેન ! તમોએ તાલીમ લીધી છે ને. જુદી જુદી કળાઓ શીખ્યા છો એટલે આવી હિંમત રાખી ધાયું પાર ઉતારી શકો છો. અમારા જેવાનો જ્યાં હાથ જ ન ઉપડે ત્યાં ખીજું તે ક્યું પરાક્રમ દાખવીએ ?

આવા કાયરતાના વેણુને દેશવટો દઈ દ્યો. અલખત, કળાનું શિક્ષણ લાભકારી છે અને તાલીમ લેવાની ના નથીજ. છોકરાઓની માફક છોકરીઓને પણ દરેક જાતના શિક્ષણની જરૂર છેજ. યૌવન પ્રાપ્ત થયા પછીજ ઉભયના કાર્ય પ્રદેશ જુદા થાય છે. આમ છતાં મહત્ત્વની વાત તો નિર્ભયતા કેળવવાની જ છે. નિડરતા એજ સાચી તાલીમ છે.

ખોટી વસ્તુનો કે અધર્મ યુક્ત પ્રયોગનોનો સામનો કરવાની ટેવ નાનપણમાંથી જ પડવી જોઈએ. એ સંસ્કારોના પાયા ઉપર જ યુવા-વસ્થાના ચણતર થાય છે. અધોર જંગલમાં અડગપણે ઉભનાર સતીઓ આપણી નારીજાતિમાંની જ હતી ને ! શિયળ રક્ષાર્થે ઝૂંઝનાર યુવતિમાં અનેાખી વીરતા ઉદ્ભવે છે. એની આંખોમાં જે તેજ પેદા થાય છે તેની આગળ અત્યાચારીની ચક્ષુઓ આંધળી ભીંત ખની જાય છે. ‘ એક મરણિઓ સોને ભારી ’ એ ઉક્તિ પાછળ રહસ્ય છેજ. એકજ પાઠ ગોખી રાખો—‘ હિંમતે મદાં તો મદદે ખુદા. ’

મંગા—કુંવરીયા, તમારી વાત તદ્દન સાચી છે. બાળપણથીજ નિર્ભયતા કેળવવાનું શિક્ષણ મળતું હોય તો ગભરાટનું કારણ રહેવાજ ન પામે. તમારે નારી જાતિના શ્રેય અર્થે એ પ્રશ્ન ઉપાડી લેવો ઘટે. એમ થતાં અધ્ય કાળમાં જ અમારા જેવીઓની શિક્ષક બદલાઈ જશે. મેં કૌશલ્યમાં અને ચંપાપુરીમાં આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ ચલાવતી જોઈ છે. વણિક કુળમાં પરણેલી હું એનો જાતે અનુભવ કરવા મઠ નથી; છતાં સખીઓ દ્વારા મળેલી માહિતીના જોરે કહી શકું છું કે ત્યાં સમયને ઉપયોગી વસ્તુ શીખવાય છે અને ક્ષત્રિયખાળાઓ સારા પ્રમાણમાં ભાગ લે છે

તો, જંજા બ્હેન, તમે આ ગામના રહીશ નથી જણાતા.

ના, ના, સખી ધારિણી, એમનું સાસરું તો અહીં જ છે. તેમનું ઘર અમારા ઘરની સામેના વડલાના વૃક્ષની પાસેના બળદેવમંદિરથી પાંચમું જ છે. અમારા બન્નેના પિયર કૌશભીમાં. અમે બાળ સખીઓ છીએ. નામદત્ત શેઠ એના સસરા થાય. શેઠના મોટા દિકરા ધર્મદત્ત તો અહીં જ ધંધો કરે છે પણ નાના યશપાલ—એના પતિ-દધિવાહન બ્રૂપના ખાનગી મંત્રી છે. પિતાની નરમ તબિયતના કારણે અહીં આવેલા છે. જંજા તો મારા આગ્રહથી ગાગર લઈ કુવા કાઠે આવી છે. ચંપામાં તે આવી રીતે ન જઈ શકે.

પ્રકરણ ૨ જું ભાભીના વાસમાં

આવો, આવો, કુંવરીબા ! તમ સરિખા સ્ત્રી રતનનાં પગલાં ચવાથી આ ઘર પાવન થયું. તમારી ઓળખાણ એ તો જીવનનો યાદગાર પ્રસંગ.

સખી ગંજા ! આ વધારે પડતા વિવેકની આપણા વચ્ચે કંઈ જ જરૂર નથી. પેલી સંધ્યાએ છૂટા પડ્યા પછી તો દિવસો ધણા વહી ગયા ! મેં ધારેલું કે તમે અવકાશ મેળવી દરબારમઢમાં આવશો, અને એ આશામાં હું હજૂ થોડા દિન વિતાવત પણ ખરી; ત્યાં અચાનક મધ કાલે મલ્લિકાના મુખેથી ત્હારા શ્વસુરના અવસાન સમાચારની જાણ થઈ એટલે એ નિમિત્ત આજળ ધરી હું આશ્વાસન આપવા દોડી આવી છું.

માંદગી ઝાઝી લાંબામઢ હોય એમ જણાતું નથી.

ધારિણી બા, તમારી વાત સાચી છે અને અનુમાન પણ ખરું છે. અમે દંપતીના અહીં આવ્યા પછી તેમની તબિયત સુધારા પર

આવી હતી, અને અમે અહીંથી ચંપા પાછા ફરવાના વિચારમાં જ હતા. જતાં પહેલાં એક વાર મેં તમેને મળવાનો વિચાર પણ રાખેલો અને એ સંબંધમાં મલ્લિકાને વાત પણ કરી હતી, પણ બન્યું જુદું જ ! માણસની ધારણાઓ કામ આવતી જ નથી. દેવના દાવ જ સાચા પડે છે ! અમારા જીવાનેનાં મંતવ્યમાં અને વડિલશ્રીનાં વચનમાં મોટો વિરોધ જણાતો. કબૂલવું જોઈએ કે તેમનો અનુભવ સાચો હતો. મારા શ્વશુર ભાર મૂકી કહેતા હતા કે—

‘ આ વેળા પોતે પથારીમાંથી ઉઠવાના નથી. અમારી નજરે જે સુધારો જણાતો, તેને તેઓ હોલવાઈ જવા માંડેલા દીપકની આગાહી લેખતા. મરવાની આગલી રાત્રિએ અમે સૌને—જેઠ, જેઠાણી, મારા પતિ તેમજ મને—પથારી પાસે બોલાવ્યા અને તકિયાને અઢેલી જે વાતો કરી, એ હજુ મારા કાનમાં રમી રહી છે. જુઓ ! મારે તમેને ધન મિલકત સંબંધમાં ખાસ કંઈ કહેવાનું નથી. જે છે તે તમારી જાણ બહાર નથી. એ બધું હું અત્યારે વોસરાવી દઉં છું. એ ઉપરના મમત્વનો ત્યાગ કરું છું. જીંદગીમાં મારાથી બન્યું તે મુજબ અર્થ, કામ સાથે ધર્મ પુરુષાર્થ સાધવા યત્ન સેવ્યો છે. મરણની ભીતિ મને જરાપણ નથી. હું તો એના આગમનની રાહ જોઈ રહ્યો છું. મને આભાસ થાય છે તે મુજબ એ બહુ દૂર નથી. આત્મા તો અમર છે. બોળીયું જીર્ણ થાય એટલે એ બદલાય જ. પુદ્ગળનો એ તો સ્વભાવ રહ્યો. ભગવાન પાર્શ્વનાથના અનુયાયી ને એમાં દુઃખ માનવાનું ન જ હોય. જેવી કરણી એવી પાર ઉતરણી. હર્ષ શોક ધરવાની મૂર્ખાઈ ન જ કરવી. કર્મ બાંધતાં વિચાર કરવો જરૂરી છે. ઉદ્ય આવે ત્યારે તો સમતાથી વેદવા એ સમજી આત્માનો ધર્મ.’

તમે સર્વ સંબંધોને, આ પૃથ્વી પર જે થોડાં ઘણાં વર્ષો ગાળવાના હોય તે ગાળશે તો માનવભવ પામ્યાની સફળતા ગણાશે. માત્ર વ્યવસાયી જીવન ગાળવામાં કે લક્ષ્મીનો અતિ સંચય કરવામાં, અથવા

તો મન માન્યા વિલાસો લૂંટવામાં જીંદગીની સફળતા નથી સમાતી; એ વાત રખે ધ્યાન બહાર થવા દેતા. આત્મશોધન અને એ દ્વારા કપાય ચોકઠી ઉપર કાબૂ-જેવા મૂળભૂત મુદ્દાને સદૈવ ચક્ષુ સામે રાખજો.

જન્મસમય આનંદકાસી મનાય છે અને મરણ દુઃખ કર્તા લેખાય છે. એ વહેવાર દૃષ્ટિયે; આવતું સૌને ગમે પણ જતું ન પોષાય એ વહેવાર છે માટે. પણ સમજી માટે એ માર્ગ નથી. એ તો ઉભય સ્થિતિમાં સમભાવ ધારણ કરે. અસ્ત ને ઉદય, ચડતી અને પડતી; કિંવા જન્મ અને મૃત્યુ એ તો કાળદેવના ચક્રનાં બે પાસાં. ઉપર નીચે થયા વિના ગતિ સંભવે જ નહોં. તો પછી હર્ષ શોક ધરવાપણું કેમ હોય? કર્મરાજની હાકલ થતાં હસતે મુખડે વધાવી લેનાર જ સાચો સુભટ. એ જ સમજી આત્મા.

મારી પાછળ શક્તિ અનુસાર ધર્મ કરણી કરજો. રોકકળ કે શોકના ઠેઠરા જરા માત્ર ન કરતા. અજ્ઞાનતાના એવા ચાળા સમક્ષિતને ન જ શોભે.

કુંવરી બા, આવી ડાહી ડાહી શિખાંમણુ આપનાર હજી જોત જોતામાં જ કપાઈ જશે એવો ખ્યાલ અમોને ન જ હોય! પણ ગઈ પરમ દિને સવારમાં તો અર્હનના રટણમાં એકતાર એવા વડિલશ્રી અમારી વચ્ચેથી સીધાવી ગયા. અમારી આંખો અશ્રુ પ્રવાહમાં વહી રહી.

સંસારી હૃદયો એકદમ સ્મૃતિ કેમ ભૂલી શકે? આમ છતાં મજબૂત મન કરી, આમ જનસમૂહનો વિરોધ સહી, વડિલની સૂચનાનો અમલ કરી રહ્યા છીએ. એ કારણે તો થોડીપૂર્વે વડિલની યાદ ભૂલવા બાંધુ યુગલ હાટે મર્યાદા છે. અને મારા જોડાણી તેમના પિયર આંટા દેવા ગયા છે જ્યારે હું મારા કર્મરામાં જરા ઉચુંનીચું ઠરવામાં લાગી છું. અહીં મરણ થયું છે એવો ખ્યાલ સરખો આમંત્રકને ન આવે એવો વર્તાવ રાખ્યો છે.

મારા ગામના જ એક બાપના તમે પત્નિ અને વળી મારાથી વયમાં પણ કંઈક મોટા; તો તમેને બાબી કહીને સંબોધું તો ખોટું નહીં લાગેને ! ધારિણીએ હસતાં હસતાં ગંગાને ઉદ્દેશી પ્રશ્ન કર્યો.

ના રે, ના, ખૂંદેન ! તમારી ધ્યાનમાં આવે તેવા સંબોધને બોલાવો. કુંવરીબાના વચ્ચે તો મધ સમ ગળ્યા લાગે છે.

એમાં પણ કુવા કાંઈને બનાવ યાદ આવતાં અને એ વેળા દાખવેલી વીરતા વિચારતાં મને તરત જ મારી બાળ સખી જયંતી સ્મૃતિમાં તાજ થાય છે. વીરત્વમાં તો સાચે જ તમે પદ્માવતી જેવા છો.

બાબી ! તમારા એ જયંતી-પદ્માવતી પાત્રો છે કેણું ? ક્યાં વસે છે ? આ ત્રામ્યબાળાના કણે હજુ પહેલીજ વાર તે નામે અથડાય છે અને તે પણ તમારા મુખે જ !

કૌશામ્બીપતિ શતાનિક રાજનું નામ તો સાંભળ્યું જ હશે. એની ખૂંદેન તે જ મારી સખી જયંતી. માઝ પિયેર એ નગરીમાં જ છે. વળી અમારો વણિકવાસ રાજગઢીથી અર્ધો ઘટિકાના રસ્તે આવેલ છે. મારા પિતાશ્રી રાજ્યના કર્મચારી, અને રાજવી તેમજ અમે સૌ, નિર્ગ્રંથ ધર્મના અનુયાયી એટલે અમારા વચ્ચે સંબંધ પણ ગાઢો જ છે. માતૃશ્રીની સાથે રાણીવાસમાં હું ઘણી વાર જતી; તે રાણી સાહેબા-મૃગાવતી પાસે ખેસી વાતે વળગે, ત્યારે હું તથા જયંતી ત્યાંથી રમતાં રમતાં નજીકના કમરામાં જતાં; અને બાળકીડાના આ પ્રસંગો વય વૃદ્ધિ સાથે સહીપણામાં પરિણમ્યાં. પછી તો ભણવામાં અને પર્વટાણે ધર્મકરણીમાં પણ જોડીદાર બન્યા. આમ પ્રીતિનો અંકુર મજબૂત થઈ રૂપે વધવા માંડ્યો.

સખી જયંતી, જ્ઞાન મેળવવામાં અને ક્ષત્રિયોચિત શરવીરતાના ધાવણ ધાવવામાં મને ક્યાંયે ટપી જાય તેવી હતી; છતાં એથી અમારી વચ્ચેની પ્રીતને કંઈ અગવળ ન પહોંચતી. પોતે રાજકુંવરી છે એવો

ભાવ ક્રોધવાર દેખાડતી નહિ, એનો હસમુખો ચહેરો અને મળતાવડો સ્વભાવ હરકોઈને પોતાના બનાવવા પર્યાપ્ત છે એમ કહેવામાં અતિ-શયોકિત નથીજ.

ચૌવનના આંગણે ઉભતાં જ લગ્નની વાતો થવા માંડી. મારા સરખી વણિકતનયા માટે તો માઆપે શોધ કરી લીધી અને હું તમારા ગામની વહુ બની. જ્યંતી તો ક્ષત્રિય બાળા. વરને જાતે શોધનારી; એ કંઈ ઝટ ફેરા ફરી ન જાય. એના વિચાર જોતાં તો જન્મભર કુંવારી રહે એમ જણાય છે.

ભાભી, તું ये જખરી નસિબદાર ! કૌશામ્બીમાં બાળપણ-આ ગામની સાસરી અને ઘરસંસાર જઈ માંડ્યો ચંપામાં ! ‘ દીકરી ને ગાય દોરે ત્યાં જાય ’ એમાં નસિબની શી વાત ભલા ? જ્યાં ધણી ત્યાં ધણિઆણી. આજે તો ચંપામાં વાસ છે પણ કાલે રાજવી દધિવાહનના હૂકમ છૂટે ને કહે, જાવ કંચનપુર; તો ઓછી જ ના કહે-વાય બહેન ! રાજ્યની નોકરી, લોક અધિકાર માને; છતાં પરાધિનતા તો ખરી જ ને !

વણિકબાળાના બાળપણમાં-અરે જ્યંતી જેવી બાળાના સખીપણમાં-કંઈ જાણવા જેવી પરાક્રમ કથા હોય તો, ભાભી મહારા, એ કહેને. નારીજાતિના રોદણાં શું રડો છો ?

મારું માનવું છે કે વણિક કે દ્વિજ કુળોત્પન્ન લલનાઓ કરતાં ક્ષત્રિય વંશની રમણીઓમાં હિંમત અને પરાક્રમની માત્રા વધુ હોય છે. એ વસ્તુઓના પ્રદર્શનની તક સાંપડ્યા વિના, એના સાચા મૂલ્યાંકન જો કે કરી ન શકાય, છતાં બાળજીવનમાં કંઈ પ્રસંગ જ ન આવ્યા હોય તેવું તો ન જ બને. મેળવેલું શિક્ષણ પોપટીયા કે પુસ્તકિયા રહ્યું કે કોઈ વાર અખતરાનો પ્રસંગ લાધ્યો હતો ?

સખી, હવે હું એજ મુદ્દા ઉપર આવું છું. સુવર્ણની પરીક્ષા

કસોટી પર કસાય, તો જ થઈ ગણાય. માનવ ખમીરના દર્શન પણ આકસ્માતિક આપત્તિ ટાળે જ થાય. પરીક્ષણની પણ સાંપડ્યા વિના કેવળ બહાદુરીના બળુગાં કૂંકવાથી કે એની પ્રશસ્તિ લલકારવાથી કંઈ જ અર્થ સરતો નથી. મારી સખી જ્યંતી તો અગ્નિ પરીક્ષામાંથી 'તરી' પાર કરી ગઈ છે.

કૌશાભ્ય પતિની ભગિની એટલે દરબારી દ્ધારો ને માનપાન તો ખરા; એની સામે મીંટ માંડવાની જગલ્લે જ કોઈને હિંમત થાય. તેણીએ ભાલો ફેરવવાની, પટા ખેલવાની, તલવાર ચલાવવાની, લાડીના દાવ ખેલવાની, અશ્વ દોડાવવાની અને દોડતા થોડા ઉપરથી ફૂટી પડવાની કળાઓમાં એવી નિષ્ણાતતા પ્રાપ્ત કરી છે કે અમારા નારી વૃંદમાં તો અગ્રપદે લેખાય. પણ એ ઉપરાંત રાજપૂત કુમારો અને અન્ય વ્યવહારી પુત્રો કે જેઓ એ જાતના શિક્ષણમાં જોડાયેલા છે અને વરસોથી તાલીમ લે છે એમાંના મોટા ભાગના તો તેણીના કૌશલ્ય આમળ એકડા ઘૂંટનારા નવા નિસાળીઆ જ ગણાય.

કુંવરીબા, મને લંબાણ વર્ણન કરતાં તો ન આવડે. પણ તમારી જણાસા તૃપ્ત કરવા એકાદ બે પ્રસંગો સંભળાવું.

એક વાર ઉસ્તાદજીએ હરિકાષ્ઠ ગોડવી. તે વેળાના પક્ષમાં વિદ્યાર્થીઓની સાથે વિદ્યાર્થીનીઓને સ્થાન આપવામાં આવેલ. આ રીતે દરેક પક્ષમાં ક્ષત્રિય તથા વણિક યુવાનો અને બે બે કુમારીકાઓ હતી. સૌ કોઈને લાગતું કે જ્યંતી અને વણિક તનયા લીલાવતીવાળો પક્ષ ટક્કર ઝીલશે પણ આખરે ફાવશે તો સામો યાને વધુ ક્ષત્રિય કુમારોવાળો પક્ષ જ. પણ જૂદા જૂદા દાવોના સરવાળે જે પરિણામ આવ્યું એ જોઈ બધા આશ્ચર્ય પામ્યા. ખુદ ઉસ્તાદજીને કહેવું પડ્યું કે જ્યંતીએ આટલી હદે કાર્યદક્ષતા મેળવી છે એ પોતે પણ આજેજ જાણે છે. દરેક રમતમાં પ્રથમ નંબર, માત્ર એકમાં જ બીજો નંબર.

નારી જાત માટે આ કંઈ નેવું તેવું ગૌરવ ન લેખાય. પક્ષને વિજય અપાવનાર જ્યંતીને પ્રેક્ષક સમુદાયના ધન્યવાદ મળ્યા અને એ વાત કૌશામ્બીના હાટમાં પણ ચમકી રહી. એ બતાવ પછી તેણી એકાદ એ ક્ષત્રિય યુવાનોનું લક્ષ્ય બની રહી. તેણીના પ્રત્યે તેઓ સ્નેહની નજર ફેરવવા લાગ્યા અને પ્રસંગ શોધી પ્રેમની ભિક્ષા માંગવાનો નિરધાર પણ કરી ચૂક્યા. એ કારણે પાછળ જમવા પણ લાગ્યા.

મધ્યાહ્ન પછી રોજ એમો સાધ્વીજીની વસતીમાં ધર્મનો અભ્યાસ કરવા જતા. એ દ્વારા જ્ઞાન પ્રાપ્તિ થતી તેમજ સહિયરોને પરસ્પર મળવાનું પણ થતું.

એક દિવસ હું તેમજ મારા મહોદ્ધવાની એ બાળાઓ કંઈક મોડા પડ્યા. વસતીમાં પહોંચ્યા ત્યારે ખચર પડી કે ઉદ્ધાનમાં ઢાંઢ સૂરિ મહારાજનું આગમન થયેલું હોવાથી ગુરૂણી મહારાજ પોતાની શિષ્યાઓને લઈ વંદન કરવા ગયા છે. આજ અધ્યયનનો વર્ગ બંધ રહેનાર છે. એ જાણી જ્યાં પાછા ફરીએ છીએ ત્યાં જ્યંતી બહેનને સામે આવતા દીઠા.

હું તરતજ બોલી ઉઠી.

ચલો બહેની, પાછા વળો. આજે રજા પડી.

જ્ઞાનાર્જનમાં રજા કેવી ? એ બોલ્યા.

સાધ્વીજીના ઉદ્ધાનમાં જવા સંબંધી વાત કરતાં જ તે સહજ બોલી ઉઠ્યા.

ચાલો ઉદ્ધાનમાં આપણને દર્શનનો લાભ થશે અને મહારાજશ્રી પાસેથી નવું જાણવાનું મળશે. જ્ઞાનાર્જન વિના દિન ફોગટ ન મુમાળાય. મારી સખીઓને આ વાત તરત જ મમી ગઈ, એટલે તેમણે ટાપશી. ચુરતા જણાવ્યું કે—

ગંગા ! જ્યંતીએન દીક કહે છે. ચાલવા મોડો.

કયા ઉઘાનમાં જવાનું છે એ અમો જાણતા નહોતા અને પાછળથી આવેલ જ્યંતીએન પણ જાણતા નહોતા. એમણે માની લીધું કે મહારાજશ્રી જ્યાં ઉતર્યા છે એ તરફ જ અમો પગલાં ભરી રહ્યાં છીએ. કૌશલ્યી કરતાં ત્રણ ઉઘાન હતાં. વળી એના રસ્તા ભાગોળ વટાવી ચોક્કસ આગળ વધતાં જૂદા પડતા હતા. વાતોના રસમાં માર્ગ ટાપી રહેલા અમો, પાછળ ફાળુ આવે છે કિંવા એ શી ચેષ્ટા કરે છે એ જોમ જાણતા નહોતા, તેમ કયા ઉઘાને જઈ રહ્યા છીએ તે પણ જાણતા નહોતા.

અનેહું એમ કે એક ગરાસદારના દિકરાને હરિશ્ચંદ્રના પ્રસંગથી જ્યંતી એનની લગની લાગેલી. એ મળવા સાર તક શોધ્યા કરે પણ યોગ સાંપડેલો નહીં. વાત એણે પોતાના એક વણિક મિત્રને કહી. એ ભાઈશ્રી સાધ્વીજીવાળી વસતી નજીક રહેતા હોવાથી અમારા ત્યાંના આગમનથી માહિતગાર હતા. અમેને પાછા ફરતા જોઈને એ સમાચાર તેમણે પેલા રાજપૂતમિત્રને પહોંચાડેલી. મેળાપનો આ સારો યોગ છે એમ માની લઈ ઉભય મિત્રોએ અમારી પૂંડ પકડી હતી. પાછળનું અંતર ઓછું કરતાં ને ટોળ ટપ્પાં ઉડાવતાં તેઓ જ્યાં ભાગોળ મૂકી નેળમાં પગ મેલીએ છીએ ત્યાં આવી પહોંચી લગોલગ થઈ ગયા. હસનાં હસતાં ઓટ્યા—

શિકાર ઝડપાયો ! આખરે પકડી પાડીને ! આમ ક્યાં જાવ છો ? કોઈ રસિકની શોધમાં તો નથી નિકળ્યા ને ! દુઢારો પણ બહુ ભારી ! આજખાણ—પરિચય વગરના આ શબ્દો કાને, અથડાતાં જ અમો વણિક બાળાઓ, ઉત્તમ ગઈ.

ત્યાં તો જ્યંતી એનનો પડકાર સંભળાયો—

તમો ફાળુ છો ? કંઈની મળત હોવાનો છો ? અમારી પ્રવૃત્તિ જાણવાનું તમોને શું પ્રયોજન છે ? શો અધિકાર છે ?

ઓહ ! શું દમામ ? નારી જાતિને વળી આ ધમંડ ! !

મિત્રના ઉપલા શબ્દો સાથે મેળ સાંધતો હોય એમ વણિક યુવક હાસ્ય કરતો બોલ્યો—

જેરસિંહ, કવિઓતો નારી જાતિને કોમળાંગી અને મૃદુભાષિણી વર્ણવે છે જ્યારે અહીં તો ઉલ્ટો જ અનુભવ મળે છે.

જયંતી—ભાઈઓ આવા અણુછાજતાં ચેન ચાળા કરવાના છોડી દઈ તમારે માર્ગે જવ. ગૃહસ્થોના સંતાનોને આવી આછટલાઈ ન શોભે.

જેરસિંહ—લલના, આમ ગુસ્સો ન કરો. અમે કોઈ લકંગા માનવીઓ નથી. પેલી હરિદ્રાષ્ટના પ્રસંગથી જ માફ દિલ. તમારી તરફ સહજ આકર્ષાણું છે. હું કેટલાય સમયથી મળવાની તક શોધતો હતો પણ રાજસ્વસા ઓછા જ રસ્તામાં રજળતા હોય તે હાથ ચઢી જાય ! આજે મિત્રની રહાયથી અચાનક યોગ થયો છે. હું તમારી સાથે કેટલીક વાત કરવા ઇચ્છું છું.

જો તમારી આ સાચા અંતરની અભિલાષા હોય તો પ્રથમ મારી અનુકૂળતા પૂછાવી મળવું જોઈએ. તમારા આ મિત્રને નળદમયંતીના હંસ માફક સંદેશવાહક બનાવવો હતો. એ ભાગ ભજવવાની યોગ્યતા તેમનામાં છે. હાલ તો અમે ઉતાવળમાં છીએ. હા, એટલું યાદ રાખજો કે હું માત્ર શતાનિકની બહેન જ નથી પણ સાથોસાથ ક્ષત્રિય બાળાપણું છું જ.

જાણે મંત્રથી આકર્ષાઈ સાપ દરમાં પેસે તેમ સખીની ઓજસ્વી વાણી શ્રવણ કરતાં જ ઉભય મિત્રો પાછા ફર્યા. અમારા હૃદયમાં ટાઢક વળી. હાંશ ! ઉચ્ચાર સહજ થયો. સાથમાં જયંતીએ ન હોત તો પેલાઓ તરફથી જરૂર આજે કંઈ છેડતી થાત. મનક ઉડાવત. આટલા સારૂ વડિલના સાથ વિના અમે બહાર જ ન નીકળીએ !

સખીઓ, આવી ડરપોકતા આપણ કહેવાય. મરદના દર્શન એ કંઈ ખીવાની કે ગભરાવાની ચીજ નથી. ઓરતનો અવતાર એટલે ડગલે પગલે લાજ, શરમ કે ધારતી ધરવાપણું એવું કોણે કહ્યું ? પોતાની જાતને મરદથી ઉતરતી ગણી આપણે આપણી જાતને ઘણી હાનિ કરી છે. સ્નેહના ઓઠા નીચે હદ વગરની ગુલામી વહોરી લીધી છે. એમાં વૈદિક શાસ્ત્રના કેટલાક શ્લોકોએ સાથ પૂર્યો છે. બાકી પતિવ્રતાપણાના તેજ પર મુસ્તાક રહી, ભર જંગલ વચ્ચે મદધારી માંધાતાઓનો સામનો કરી પરાભવ પમાડનાર સતીઓનાં ઉદાહરણ શોધવાં પડે તેમ નથી જ. હૃદયની નખળાઈ ખંખેરી નાંખો એટલે કોઈની તાકાત નથી કે તમારા સામે રાત્રી આંખ કરે.

બહેન, પેલા યુવાનને આશ્વાસન આપ્યું તે એના પ્રતિ કંઈ સ્નેહ છે કે કેવલ ધૂણું ! અમારા તો સંબંધ માતા-પિતાની પસંદગી પર નિર્ભર એટલે આવું કંઈ કહેવાય જ નહીં.

બ્રાહ્મણ-વણિકની પ્રથા કરતાં અમારા રાજપૂત સમાજનો શિરસ્તો નિરાળો છે. રાજકુમારીઓ મોટા ભાગે સ્વયંવરાજ હોય છે. સ્વામીની પસંદગીમાં અમારો અવાજ અગ્રસ્થાન ભોગવે છે.

મારા બાબી-રાણી મૃગાવતીના પિતા ચેટકરાજ પોતાની પુત્રીઓ ઉપર જ વર પસંદગી છોડી દીધી છે. લગભગ દરેકે પોતાનો જીવન-સાથી જાતે જ શોધ્યો છે. એકાદ બે બાકી છે તે પણ એ રીતે જ પ્રેમપાત્ર શોધી લેશે. પદ્માવતીનો કિસ્સો તો મશહૂર છે. તેણીએ પોતાના ઉપર અન્ય રાણી ન આણવાની શરતે જ દધિવાહનના કંઈમાં માળ નાંખી છે. એ ભાવ્યશાળી તો ખરી જ.

જોરસિંહ જેવા ઘણા બ્રમરો-સૌન્દર્ય પાછળ ભમતાં પતંગિયાં-ઓ-મારી પાછળ ભમ્યા કરે. પાકી પરીક્ષા વિના હું પગલું ન ભરું. સરખે સરખાના યોગ વિના હું પ્રભુતામાં પગલાં ન પાડું.

ઓહો ! શું બોલતાં હશે ? નારી કુંવારી રહી સાંભળી છે ખરી ?

આટલી ચમકે છે શાસા ? આત્મા તો અમર છે અને આ દેહ તો કર્મરાજે પહેરાવેલા વાઘા સદૃશ છે; ત્યાં પછી કુંવારા રહેવું કે પરણવું એ તો વ્યક્તિગત પ્રશ્ન લેખાય. યુગાધીશની પુત્રીઓ આઘી અને સુંદરી કોને પરણી હતી ? લગ્નગ્રંથીથી જોડાવું એ પ્રશ્ન જ ન્યાં અંતરનો છે ત્યાં સમાજના બંધન કેવા !

ત્યો ઉઘાન આવી ગયું. સમેટો રામાયણ; પેલું આશાપૂરક યક્ષનું મંદિર. બાજુમાં આવેલ મકાન એ જ અતિથિ ગૃહ. અવર જવર કંઈ લાગતી નથી. ઉઘાન ભૂલ્યા. યમુનાની વાત તો સાચી જણાય છે. વાતના રસમાં જયંતીએન, આપણે ભળતી જગ્યાએ આવી ચઢ્યા. શ્રમણો તો ઘણું ખર્ચ છેડા ઉપર આવેલ તિદુંદ ઉઘાનમાં જ ઉતરે છે. વચલા માર્ગે ફંટાયા હોત તો સીધા ત્યાં નીકળાત.

જયંતી—ખમડી શું ગયું ? આવ્યા છીએ તો યક્ષમંદિરમાં જઈએ. જઈએ અને પાકી ખાતરી મેળવીએ. વળી આવ્યા છીએ તો ઉઘાનમાંના કુસુમોની સુવાસ પણ માણીએ. સુવાસિત વૃક્ષો અને રંગ—બેરંગી કુલોથી સભર મનોહર સ્થાન તો—વિશ્રામ તો દેહને તાજગી આપનાર છે.

પૂજારી મુખે મહારાજશ્રીને। ઉતારો તિંદુકવનમાં સાંભળી મંદિર પાછળ વિસ્તરેલી હરિયાળીમાં ફરવા લાગ્યા. રમ્ય લતાકુંજો ને કળામય વિચિત્રાઓ નિરખતાં—મનગમતી મળક કરતાં, છેડાના ભાગ પર આવી પહોંચ્યા અને એકાદા વિરામાસન પર ગોઠવાવાનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યાં તો સામેના લતામંડપમાંથી કોઈ અખળાનો અર્ત સ્વર—

‘ આ દુષ્ટના પંજમાંથી બચાવો. મારા સ્ત્રીધર્મનું રક્ષણ કરો ’ સંભળાયા.

એ શ્રવણ કરતાં જ જ્યંતીબેને દોટ મેલી. અચાનક આવેલા નાદે અમારામાં ભીતિ અને આશ્ચર્ય જન્માવ્યાં. અમે પણ સખીની સાફળ ખેંચાયા. લતામંડપના એકાંત ભાગમાં પહોંચતાં જ જે દૃશ્ય નિહાળ્યું એથી સ્થિર થઈ ગયા.

એક તરણી આળા થરથર ધ્રુજતી બાજુમાં ઉભી છે ત્યારે જ્યંતી-બેનના ધડકાથી ધૂળ ચાટતો અનેલ માનવી, માળ પંપાળતો જમીન પરથી ઉડવા પ્રયત્ન કરી રહેલ છે. ઉભયની સામે રણચંડી સમી ઉભેલી જ્યંતીબેન બોલી રહી છે—

સખીઓ ! આપણા માર્ગ ચૂકવામાં કુદરતનો કંઈકે સંકેત જ છે. મારી હાજરીથી જ આ નરાધમને હાથે આ તરણીની આખરનું લીલામ થતું બચ્યું છે. આવી ત્યારે તો આ નરપિશાચ બળાત્કાર કરવાની તૈયારીમાં હતો. પ્રભુ દુષ્પિયારાનો બેલી છે એ વાત ભૂલી ગયો હતો.

દુરાચારી ! આજ તો જતો કરું છું. ધારું તો રાજ્યની દેવડીએ ઘસડી ઝાંઝરાં પહેરાવી દેવરાણું. શતાનિકની બહેન આવો દુરાચાર ઘડીભર ચલાવી લેવા તૈયાર નથી. ફક્ત તારા કાલાવાલાથી જ હૃદય ક્રામળ બને છે. આવા કામ માટે ઉપવનમાં આવે છે ?

અખળા—કુંવારીઆ, તમારા એવારણાં લઉં છું. તમે મારી રહ્યો ન આવ્યા હોત તો જરૂર મારું સિયળ લૂંટાયું હોત અને આપઘાત કરી મોંડે સંતાડવું પડત.

આ તો અહીંના માળીનો ભાઈ છે. એની બાબી મારા મહોલ્લાના નાદે રહેલી કેતકી માલણની દિકરી થાય. મંદિરે આવી હતી એટલે અહીં મળવા આવવાનો વિચાર થયો. એ મારી સાથે ઘર બતાવવાના મીમે આવ્યો અને અહીં એકાંતમાં લાવી ફસાવી.

ત્યારે તો આજે જ નોકરીમાંથી રૂખસદ અપાવી દઉં. આવા જાહેર સ્થાનમાં હવડી વૃત્તિવાળા માનવીઓ ન જ રાખી શકાય.

એ સાંભળતાં જ માળીનો ભાષ દોડી આવી, જયંતીબેનના પગમાં પડ્યો અને કરગરી કહેવા લાગ્યો.

કુંવરીબા, મારી જૂઝ માફ કરો. રાજવી રજા દેશે તો અમારું આવી બનશે. રોટલો અને ઓટલો બન્ને જશે. મારા વાંકે મારા ભાઈનું કુટુંબ રજળતું થઈ જશે. મારો ગુનો માફ કરો. આશાપૂરક જણતે સામે રાખી શપથ લઉં છું કે, ‘હવેથી આવું હીણું કામ નહીં કરું.’

ત્યાંથી પાછા ફરી વિરામાસન પર બેસતાં જ જયંતીબેને પેલી અબળાને પ્રશ્ન કર્યો.

યક્ષપૂજનનો સમય તો સામાન્ય રીતે સવાર કે સાંજનો હોય છે. તમો આ ઉતરતા મધ્યાહ્ને ક્યાંથી આવી ચઢ્યા ? સાથે કોઈને લાવ્યા પણ નથી !

કુંવરીબા, તમો મારા રક્ષણહાર. તમારા આગળ પાપ છૂટી વાત કરું. પરણ્યા છ વરસ થવાં આવ્યાં છતાં દહાડો ન ચઢ્યો. એ વિષય મારી સાસરીમાં ચિંતાનો બન્યો. ધણીને બીજી કરવાની ખૂણે ખાંચરેથી સલાહ મળવા લાગી. દરમિયાન ભેષીનો ભેટો થયો. એણે સલાહ આપી કે એકાદશીની મધ્યાહ્ન પછી પૂજાપો લઈ આશાપૂરક યક્ષની પૂજા કરી, ‘સંતાન મુખ દેખાડો’ એવી માગણી કરવી. એવી રીતે પ્રત્યેક માસે શુકલ એકાદશી-કુલ અગ્નીઆર આરાધવી-જરૂર આશા ફળશે. અને સંતાન પ્રાપ્તિની આશાથી મૂઢ બનેલી મેં આ સમય સાધ્યો. પણ આવ્યું વિધન; પેલો બોલ્યો હતો કે-‘યક્ષ તો સંતાન આપે ત્યારે ખરા, પણ લે હું તને આપું. તારી આશા પૂરું. મારી એકંતની પ્રાર્થના એણે સાંભળી લામે છે. તેથી જ ફોસલાવી એ અને લઈ ગયો.

મન, આત્મા તો કંઈ કંઈ વહેમોનું આપણામાં સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે. નેપાળીના સાચા પડતા હોય તો કોઈ વાઝણી રહેવા જ ન પામે. સંતાનપ્રાપ્તિમાં તો પૂર્વ ભવનો ઋણાનુબંધ જડાયો હોય છે. પવિત્ર તપ કરણી દ્વારા જ અંતરાય કર્મો નાશ પામે છે. બાકી આવી હાસ્યાસ્પદ ચેષ્ટાઓ તો કોઈ વાર જીવનને અકાળે કરમાવી દે છે.

વાતો કરતાં અમો સૌ નગરીમાં પાછા ફર્યા.

ધારણી બહેન, તમારી નિરાસા છીપાવવા ફીક લંબાણુ ક્યું ને ?

અંહ, પણ પદ્માવતી અબંધનું તો નામ પણ ન સંભળાયું ?

એ બાણવાતો આ નાનકડી નોંધનું પારાયણ કરવું ઘટે.

પ્રકરણ ૩ જી પદ્માવતીનો સહવાસ

ઓહો ! રાજકુમાર તમારાં દર્શન તો બહુ મોઘાં થઈ ગયાં છે ! તમારી રાજ્ય ચિંતા કોઈ અનોખી જણાય છે !

રાજકુંવરી, એવું કંઈ જ નથી. વૈશાલી છોડતાં પૂર્વે એકવાર હું તમને મળવાનો હતો જ. જે કાર્ય સારું આવતું જવું થાય છે એનો ઉદ્દેશ તો સૌ પ્રથમ ચાલુવો જ ઘટે ને ?

સાંભળ્યા પ્રમાણે, એ કાર્ય તો નિશ્ચિત થઈ ગયું છે.

નારે ! ના, વૈશાલી અને ચંપા આજે પણ નિરાળા તંત્રમાં ઊભાં છે. આમાં દેશની પરિસ્થિતિ, પ્રજા માનસની વિચિત્રતા, અને રાજ્ય કર્તાની ભિન્ન ભિન્ન વિચાર સરણી અગ્રસ્થાન ભજવે છે. આમ છતાં પરસ્પરનાં દષ્ટિબિન્દુ સમજવાની જે તક પ્રાપ્ત થઈ છે એ કંઈ જેવો તેવો લાભ નથી થયો.

તમારા પિતાશ્રીની નિર્લોભવૃત્તિ અને દક્ષતા તેમજ હૃદયની નિર્મળતા એકાદ રાજવી કરતાં એકાદ સંતને વધુ મળતી આવે છે.

તેથી જ એ ગણુરાજ્યના આગેવાન અને સિદ્ધવી-મલ્લકીઓના હૃદય સ્વામી છે એટલું જ નહીં પણ એમાં આગેવાન તરિકે અનેખું ગૌરવ ધરાવે છે. પણ મારી કે આસપાસના મગધ-કૌશામ્બી આદિ રાજ્યોની વાત જ જુદી છે. જમીન લોભ, અને સત્તાનો શોખ વર્તતો હોવાથી અમારા વચ્ચે સંગઠનનાં મૂત્રો ગંદાય એવો સંભવ જ નથી ! વારે ક્યારે તલવારો ખપડે છે અને દુશ્મનાવટ પણ ચાલુ જ છે. ભડકો થાય તેવી સામગ્રી તૈયાર પડી હોય છે, ફક્ત એકાદ અંગારો પડવો જોઈએ.

ગણુરાજ્ય યાને પ્રજાસત્તાક એવું આ વૈશાલીનું રાજ્ય ક્યાં ! અને સામ્રાજ્યના અભિલાષ ધરતાં અમારા વ્યક્તિ સત્તાના મદમાં ઘેરાયેલાં રાજ્યો ક્યાં ! જમીન આસમાન જેટલું અંતર ! ઉભય વચ્ચે મેળની ભૂમિકા નથી સર્જાઈ શકી ત્યાં મારા પ્રયાસને ફળ એસવાની વાત ક્યાંથી સંભવે ?

ચેટકરાજના સહવાસ સમાગમથી મારા અંતરમાં એમના પવિત્ર જીવન સંબંધમાં જે છાપ ઉઠી છે તે હવે ભૂસાય તેમ નથી જ. મારા અંગત જીવનમાં પડેલા આણુવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. અંગદેશ પોતાની પ્રગતિ વૈશાલીને નજર સામે રાખીને જ કરશે.

જવા દો તમારી એ રાજ્ય ખટપટો. રામરાજ્યની ભાવના ન્યાં બૂઝાતી હોય અને પ્રજાનો પાલક રાજા પોતાની જાતને માલિક ગણુવાના મોહમાં તણાતો હોય ત્યાં લડાઈ ટાંટા અનિવાર્ય ગણાય જ. અમેડા-અંડ વારે ક્યારે ફૂટી નીકળે જ. સ્વાર્થવૃત્તિ રાજામાંથી પ્રજામાં ઉતરે એટલે સત-અસત જોવાની શક્તિ ઓછી થાય અને પાડોશી ધર્મ પણ બૂઝાય. ઉભય વચ્ચે આંતરિક કલેશના ખીજરોપણ થાય. એથી લાભ ત્રીજાને મળે. પણ સત્તાનો મદ આ નિતર સત્ય ગળે ઉતરવા ન દે. પરિણામે સર્વ નાશ આવવાનો જ.

વીર બાળા, તમારી વાત શુદ્ધ કુંદન જેવી છે. પણ આવું દીપક સમ નિર્મળ સત્ય સમજાય છે કેને ? માનવા કોણુ તૈયાર છે ? આજ તો સૌ અહમ્ ઈંદ્રના દેશમાં મશ્ગુલ થયેલા છે. નગરબાનામાં તત્તૂડીના નાદ જેવી દશા !

રાજન ! કાળબળ એ વાત કાન પકડીને સમજાશે. પિતાશ્રીની દીર્ઘદષ્ટિ ભલે આજે તમે માંધાતાઓ ન સમજો, પણ ભારતવર્ષને શીરે આવી રહેલ આક્રમણની આગાહી થઈ રહી છે એ વાતમાં મીનમેષ નથી જ. એ વેળા સંગઠનની સાચી કિંમત પરખાશે. સંગઠિત હશે તેજ મગ્નત રહી શકશે; અને જીવશે પણ તે જ; આકીના પાયમાલ થવાના.

ખેર ! ભાવિભાવ હશે તે ખનશે. પેલી વાતનો શો વિચાર કર્યો ?

અરે, હા. રાજ્યચિંતામાં એ તો મને યાદ જ નથી રહી ?

આપણે શ્રી મુનિસુવત સ્વામીના સ્તૂપ દર્શને પ્રથમ મળ્યા હતા અને પ્રીતિનો પ્રથમ પાઠ પઢ્યા હતા. એ પછી અહીં આવવાના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થતાં એ સ્નેહ અંકુર વૃદ્ધિ પામ્યો. પરસ્પરના દિલ વાંચવાના યોગ પણ સાંપડ્યા અને કાયમી રૂપે પરિણમાવવાનો પ્રશ્ન પણ તમે રજુ કરેલો. એ વાતનેજ તમે યાદ કરી રહ્યા છો ને ?

ચંપાપતિ ! તમે પણ અજન્મ જાદુગર છો ! આટલી લાંબી સાંકળ એઠવી, છતાં મુદ્દાની વાત આવી ત્યાં યાદદાસ્ત ઝાંખી કરી દીધી ! વાહ, તમારી ચતુરાઈ ! કુંવારાને લક્ષ્મી જ વાત યાદ આવે ને ! નારી હૃદય તો પ્રણયની જ શોધમાં હોય ને ! ચંદ્રોરી ચંદ્રની પાછળ ભમે-એ કાળ જૂનો રવૈયો ! પિતૃગૃહ એ તો એને વિસામા જેવું.

રાજકુમારી, મને તમે ગમી ગયા છો એટલું જ નહિ પણ મારી સાથે જોડાઈ એક અંગરૂપ બનો એવી મારી હાર્દિક ઇચ્છા પણ છેજ. વૈશાલીની દક્ષ કુંવરીનો હાથ પ્રાપ્ત થાય એ તો જીવનની એક લ્હાણુ

લેખાય. પણ ચેડા રાજના પ્રતાપ ને ગૌરવ જોતાં, એમની સમક્ષ એ વાત કરવાની—તેમની દૃષ્ટિ જાણવાની, હજી મેં હિંમત કરી નથી.

તમે પણ કોયળામાંથી બિલાડું કહાડવા જેવું કરો છો ! ક્ષત્રિય થઈને આ વણિક કુળનો શા સાડું સધિયારો શોધો છો ? એમાં પિતા-જીની અનુમતિનો પ્રશ્ન છે જ ક્યાં ? ક્ષત્રિય તનયાઓ પોતાના જીવન-સાથી શોધવામાં સ્વતંત્ર હોય છે. મારી કોઈ પણ બહેનના લગ્ન જોડવામાં એમણે ભાગ લીધો જ નથી. એમાં આ તો વૈશાલી. આ સ્થાનની દરેક વ્યક્તિ, જન્મથી જ સ્વતંત્રતાના મોઢિરા પાદ પહેલી. જવાબ તો તમારે આપવાનો રહે છે. મારી પેલી વાત યાદ છે ને ?

કદાચ બૂલી ગયા હો તો તાજી કરાવું કે જટ કાર્યનો ઉકેલ થઈ શકે. કેટલાક રાજાઓ કરી રહ્યાં છે એવું જનાના મંડળ મારો હાથ ગ્રહી પછી નહિ કરી શકાય. પુણ્ય જોતાંજ જેમ જમર રસ ચાટતો ભટક્યા કરે એવું જીવન જીવવાના મને કોડ નથી. મારા ભરથારનું એ રીતનું ભટકવું મને પસંદ પણ નથી. મારા બનેલી ચંડપ્રલોતનું જીવન એવુંજ છે. બહેન શીવશ્રી ભલે એ સાંખી શકે પણ આ પદ્મા તો ઘડીભર નહિ ચલાવી લે. એવા જીવનમાં પ્રેમનું ખીટ સરખું ન ગોળાય. ત્યાં અંતરનો પ્રેમ નથી—હાર્દિક ઉમંગનો નથી—પરસ્પરનું આકર્ષણ નથી—ત્યાં માફ મન માનતુંજ નથી. આપણા વચ્ચે સાચો પ્રેમ હોય તોજ લગ્ન દંપ્ત લેખાય અને તોજ સંસારનો કંસાર મીઠો લાગે.

બોલો, તમારો એ સંબંધમાં શા જવાબ છે ?

કુંવરી, તમારી એ વાત, અરે શરત કહો તો શરત, મને સોએ સો ટકા મંજૂર છે. તમારા સરખી શુદ્ધિમત્તા પ્રમદાને મેળવી અન્યત્ર ભટકવા જનાર એ કોઈ રસિક તો નજ હોય પણ ગમાર જ સંભવે. પ્રેમની વ્યાખ્યા હું પણ જાણું છું. અનુભવજ એની પ્રતીતિ કરાવી શકે. ત્રુષાં વચનો વદવાનો કંઈજ અર્થ ન લેખાય.

ગમે ત્યાં ભમતા ફરવું કિંવા રૂપવતી રમણીએને નિરખી સ્નેહના એનખાળા કરવા અથવા તો કામિક વિલાસમાં જ જીવન ખર્ચી નાખવું એ શુદ્ધ પ્રેમનાં લક્ષણ નથી. એ તો ઉઘાડી કામી દશાના ચિન્હ છે. એવી વૃત્તિ મારી હોત તો ચંપાના ઘણી તરીકે ફેટલોયે લાભ લેવાયો હોત. અહીં એઠા તમારા કાને પણ એ જીવનના પડપા પડપા હોત.

મને આપના જવાબથી સંતોષ થયો છે. આપથી ઉતાવળ કરી જવાશે નહિ. ત્રણ દિનમાં લગ્ન કાર્ય પતાવીને આપણે હવે સાથે જ ચંપા માટે પ્રયાણ કરીશું.

આટલી બધી ઉતાવળનું શું પ્રયોજન છે ? એકાંતે મારી વાતનું તોલન કરો. આ તો જીંદગીના સોદા કહેવાય.

મન ન્યાં સાક્ષી પૂરનાર હોય ત્યાં વિલંબ નજ હોઈ શકે.

જેવી તમારી મરજ. પ્રેયસીનો આગ્રહ હું પાછો શા સારુ ઠેલું ? આ તો ‘જોઈતું હતું’ ને વેદે કહ્યું’ એવો ઘાટ.

હું વિધિવિધાન અંગેનો પ્રબંધ માતૃશ્રીને કહી કરાવું છું. હૃદયના તાર સંધાયા છતાં વ્યવહારની એ મર્યાદા જાળવવી જોઈએ.

પદ્માવતી રાણી તરીકે આવ્યા પછી રાજમહાલયની સ્થિતિ પલટાઈ જાય એ તો સ્વાભાવિક છે. પણ સૂર્યાયે ચંપાનગરીની રોનક કરી ગઈ છે. ન્યાં ત્યાં તાજગી અને ઉલ્લાસ બધું વાતાવરણ સર્જાયું છે. વૈશાલીના અનુભવ ધ્યાનમાં રાખી, પદ્માવતીએ ઘણી ખરીબાબ-તમાં દધિવાહન ભૂપના સલાહકાર મંત્રી રૂપ બની, જાતજાતના સુધારાઓ કરાવ્યા છે. પ્રજામાં સ્વતંત્રતાની ઉષા પ્રકટાવી છે. પિંજરનું પક્ષી અને વનવગડામાં વિહરતું પક્ષી—આમ રૂપરંગમાં તેમજ વાણી વિહારમાં સરખાં ઉતરતાં હોવાં છતાં ઉભયની રહેણી—કરણીમાં જે બિન્નતા દષ્ટિગોચર થાય છે એ ઉપરથી બંધિયાર જીવન અને સ્વૈર જીવન વચ્ચેની તરતમતા ઉડીને આંખે વળગે છે. એ ઉપરથી બન્ને

જીવનમાં જે ફરક રહેલો છે તે સહજ જોઈ શકાય છે. એ જાતનું ચિત્ર પાટનગરની પ્રજાના અદલાયેલા માનસમાં સ્પષ્ટ જોવામાં આવતું હતું. એ સર્વના નિમિત્ત જૂત વૈશાલીના સ્વતંત્ર વાતાવરણમાંથી આવેલી રાણી પદ્માવતી હતી. આ રીતે એકાંત સુખમાં જૂપ દધિવાહનનાં વર્ષો વ્યતીત થવાં માંડ્યાં.

નીતિકારના ટ્રોએકમાં ગૃહિણીના જે ગુણો વર્ણવેલા છે. ‘કાર્યેષુ મંત્રી ને કરણેષુ દાસી’ કિંવા ‘ભોજનેષુ માતા ને શયનેષુ રંભા’ જેવાં જે વિશેષણો અપાયેલાં છે તે સાક્ષાત્કાર કરવાનો રાજવી દધિવાહન માટે તો રોજનો ક્રમ થઈ પડ્યો છે.

રાજકાળનો પરિશ્રમ અંતઃપુરમાં પગ મૂકતાં જ નૃપ ભૂલી જાય છે. દાંપત્યજીવનના નવનવા આનંદમાં જે એકતા અનુભવાય છે તે અન્યત્ર ભાગ્યેજ જોવા મળે તેમ છે. ખીજા અંતઃપુરે માફક અહીં શોફેરાની ખડખડે કે ધિંગાણાંનું નામ પણ નથી સંભળાતું. પ્રાતઃકાળનો કિમતી સમય ઉદ્યાનમાં આવેલ શ્રીવાસુપૂજ્ય સ્વામીના સ્તૂપના પૂજન-સ્તવનમાં અને પછીથી રાજ્યના કામકાજમાં વ્યતીત થાય છે. સંધ્યાકાળ તો નર્મરીના જુદા જુદા ભાગોમાં પરિશ્રમણ કરવામાં અને પ્રજાના સુખદુઃખ જાણવામાં પસાર કરાય છે.

જ્યાં પલ્લોપમ અને સાગરોપમ જેવા કાળના વહાણાં વહી ગયાં ત્યાં ચંપાના સ્વામીના-હરકોઈને ઈર્ષા ઉપજાવે તેવાં થોડાં વર્ષો વહી જાય એમાં આશ્ચર્ય પણ શું !

પ્રજાનાં કલ્યાણમાં સદૈવ રત રહેનાર, અહર્નિશ પ્રજાના મૌન આશીર્વાદનું ભાજન ખનનાર આ દંપતી પર જનસમૂહની તો નજર ન ખેંચી, પણ વિચિત્ર રીતે વિશ્વનું સંચાલન કરનાર વિધાતાની તો ક્રૂડી આંખ થઈ.

અંમદેશની જનતા રાણી પદ્માવતી સમર્પી થયાના સમાચાર

સાંભળી આનંદ-પ્રમોદથી નાચી ઉડી, ભાવિ વારસના મુખદર્શનનો પ્રસંગ હવે હાથવેંતમાં છે એ જાણી ખુશાલીમાં ગરકાવ ખની.

જ્ઞાની ભગવંત સિવાય કોણ જાણી શકે કે આ પાછળ દૈવની કોઈ અનોખી લીલા વિસ્તરવા માંડી હતી. દધિવાહન ભૂપ સામે કોઈ અગમ્ય સંકટના આગમનની આગાહી થઈ રહી હતી. પ્રાકૃત માનવને એ જ્ઞાન નથી એ પણ કીકળ છે.

મહિના વૃદ્ધિ સાથે રાણીને દોહડા ઉત્પન્ન થવા માંડ્યા. ગર્ભમાં આવનાર જીવ પુન્યશાળી હોય છે તો માતાને સારાં કાર્યો કરવાના વિચારો ઉદ્ભવે છે-ભાવનાઓ જાગે છે. એથી ઉદ્દુઃ, ઉત્પન્ન થનાર જીવ હીનપુત્રીયો હોય છે તો માતાના વિચારો પણ એને લઈ વિચિત્ર વલણ લે છે. સુંદર દોહડા ગર્ભાવસ્થામાં ઉત્પન્ન ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે ભાગ્યની અધિકાઈથી કોઈ પુન્યશાળી જીવ ગર્ભમાં આવે છે. વર્તમાનકાળમાં ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને ઉત્તમ પ્રકારના ભાવો નથી ઉદ્ભવતા એજ પંચમકાળના જીવોની પુન્યાઈ કટલી ઓછી છે એ ખતાવે છે.

જ્ઞાની પુરૂષોત્તમ કથન છે કે કોઈ પણ જાતના પરિચય વિના માત્ર પ્રથમ દર્શને જ જે વ્યક્તિને જોતાં સ્નેહ ઉપજે તો એની સાથે પૂર્વભવનો રાગ છે એમ માનવું અને તિરસ્કાર ઉપજે તો સમજવું કે પૂર્વભવનો દ્રેષ છે. કર્મોની ગતિ ગહન છે. પુત્ર તરિકે કુક્ષિમાં આવનાર કટ્ટર શત્રુ તરિકેનો ભાગ ભજવે છે. કંસ અને કૃષ્ણકના દષ્ટાંત એ માટે જીવતાં જાગતાં છે. કાર્તિક વધારનાર પુત્ર તરિકે અભયકુમારનો દાખલો મોજુદ છે. ગર્ભમાં આવતાં જ માતૃશ્રી નંદાને સર્વત્ર જીવદયા ફેલાવવાનો મનોરથ થયો હતો. દોહડા એક પ્રકારતા ઉત્પન્ન થનાર આત્માના લક્ષણ સૂચક સંકેતો જ છે.

પદ્માવતીના ઉદરમાં આવનાર આત્મા પ્રખળ પુન્યશાળી હતો. સંસ્કારી માયાપના આચારની જાયા એમાં ગિતરી હતી. એના જોરે

પદ્માવતીને મોટા ઉત્સવપૂર્વક પ્રભુપૂજન કરવાના, દીન દુઃખને ઉદ્ધરવાના—વિપુળ પ્રમાણમાં દાન-દેવાના મનોરથ ઉપજતા. રાજવી એ પૂરવામાં જરાપણ ઉણપ ન દાખવતો કે વિલંબ ન થવા દેતો.

એકદા રાણીને વિચાર ઉદ્ભવ્યો કે પોતે હાથીની અંબાડીમાં બેસે. જોડમાં પતિદેવ બેસે. પાછળ અનુચર ઉભી અમારા મસ્તકે છત્ર ધરી રાખે અને એ રીતે નગરના ઘોરી માર્ગે થઈ, ઉદ્યાનમાં જઈએ. એ વેળા હું બે હાથે છુટથી દાન દેતી દેતી સૌ કોઈનું દુઃખ હરું.

શ્રૂપતિએ આ વિચાર જાણતાં જ સર્વ પ્રકારની તૈયારી કરાવી. મુકરર કરેલા દિને ગણત્રીના રક્ષકો સાથે દંપતી ગજ ઉપર બેસી નીકળ્યાં. ચંપાપુરીના રાજમાર્ગે થઈ લોકોની સલામો જીલતાં—જાતજાતના જયજયકાર સાંભળતાં આગળ વધ્યા. સોનારૂપાના સિક્કાના દાનથી દીન દુઃખીના દુઃખ ટળ્યાં અને મૂક આશીર્વાદ મળ્યા. ઉભયના આનંદને સીમા ન રહી.

હાથી નગરનો દરવાજો વટાવી ઉદ્યાનની દિશામાં વળ્યો. થોડે જતાં એકાએક તેનામાં ગાંડપણ આવ્યું. ઉન્માદથી એકધારે દોડવડાગયો. ઉદ્યાન બાજુ પર રહ્યું અને એ વનના માર્ગે વળ્યો !

પ્રકરણ ૪ થું

પ્રેયસીના વિરહ

અરણ્યના માર્ગે ગજરાજે ગતિનો વેગ અતિશય વધારી દીધો. જાણે એ ધરતી પર નથી દોડતો પણ આકાશમાં ઉડી રહ્યો છે એમ જ લાગે. પાછળ આવતી અશ્વારોહી સંરક્ષક દળની ટુકડી એ વેગ સાથે હરિફાઈ ન કરી શકી. આ રીતે રાજવી અને સૈનિકો વચ્ચે અંતર બહુ જ વધી ગયું.

આનંદ માણવાનો ઉદ્દેશ્ય ઓસરી ગયો. કોઈ પણ રીતે આ ગાંડા બનેલ હાથીને કાબૂમાં લેવાના વિચારમાં રાજવીનું મન રોકાઈ પડ્યું. મહાવતના પ્રયત્નો એક પછી એક નિષ્ફળ જવા લાગ્યા. જાણે રાજ વફાદારીથી વર્તતો આ ગજરાજ બદલાઈ જ ન ગયો હોય ! એને પણ કંઈક ગુસ્સો આવ્યો અને અંકુશનો ઉપયોગ જોરપૂર્વક કર્યો.

પણ એથી તો બળતામાં ઘી હોમવા જેવું પરિણામ આવ્યું. એ મદોન્મત પ્રાણી વધુ સતે જ બની એવું તો ઉછાળો મારતું દોડ્યું કે પીઠ પરથી મહાવત ગબડી નીચે પડી ગયો. હોદ્દામાં એઠેલા રાજ રાણી પણ ધ્રુજ ઉઠ્યાં.

રાજ્યની સીમાનો અંત આવી રહ્યો હતો. હાથી પરરાજ્યની હદમાં પ્રવેશી ચૂક્યો હતો. અનુચર કે રક્ષકમાંથી કોઈ હાજર નહોતું. છત્રધરને તો ઉદ્યાનના માર્ગથી ગજરાજ આડો ફંટાયો કે તરત જ છત્ર સંકેલી લઈ સૈનિકોની મદદથી ઉતારી દેવાયો હતો. એ દીર્ઘ નજર ભૂપે ન વાપરી હોત તો આ ગાંડુ બનેલ પ્રાણી વનમાર્ગના વૃક્ષોની ડાળીઓમાં ક્યાંક છત્રને ભેરવી મારી અકસ્માત કરી નાંખત. આમ છતાં ભાવિ ભયંકર જણાતું. પદ્માવતી તો લગભગ શ્વનમૂન બની ગઈ હતી. આમ બનવાનો એણે સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો. જંગલનો માર્ગ ગાઢ ને ધીચ થતો હોય વિકાળ જનવરનો ભય ડોકિયાં કરી રહ્યો હતો. સંધ્યા નજીક આવી રહી હતી. કોઈપણ ઉપાયે હાથી થોભે. એમ ન જણાતાં, દધિવાહને હાથીનો ત્યાગ કરી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો. પણ એ બર આણવાનું રહેલું નહોતું. સંયોગો વિપરીત હતા. ઉતરતો ભર જંગલમાં-શિકારી વન પશુઓની વચમાં રહેવાનો જેટલો ભય નહોતો એથી અધિક, દંપતીએ કેવી રીતે અંખાડી છોડી ઉતરી પડવું એ પ્રશ્ન મૂઝવી રહ્યો હતો.

ત્યાં એકાએક હાથીના માર્ગમાં એક મોટા વડની વડવાઈઓ લટકતી નજરે પડી. પળમાં એનો ઉપયોગ કરી લેવાની યોજના ભૂપના મનપ્રદેશમાં ઘડાઈ ગઈ. એ બોલી ઉઠ્યો.

બહાલી ! જો પેણું વટવૃક્ષ અને એની લાંબી વડવાઈઓ. હાથી નીચે આવતાંજ આપણે ઉભયે છલંગ મારી એ પકડી લઈ લટકી પડવાનું અને આ અંખાડીની બેઠક તણ દેવાની. હાથીના પસાર થઈ ગયા પછી વડવાઈ ઉપરથી વડનો સધિયારો લઈ ઉતરી પડવામાં ઝાઝી મુશ્કેલી નહીં નડે.

વર્તમાન અવસ્થામાં ત્હારાથી છલંગ મારી વડવાઈ પકડી શકાશે ?

સ્વામીનાથ ! જ્યાં અન્ય માર્ગ નથી ત્યાં એ સાહસ કર્યેજ છૂટકો.

વડવાઈ હેઠળ આવતાંજ દધિવાહને તો ધાર્યો ઉપાય અજમાવ્યો. અને એક ડાળીને જોરથી લટકી પડ્યો, પણ પદ્માવતી તેમ ન કરી શકી, પ્રયત્ન કરવા છતાં, ભવિતવ્યતાના કારણે કહો કે સગર્ભાવસ્થાને લઈને કહો, ગમે તે હો પણ તેણીના હાથ વડવાઈને ન પહોંચ્યા. દોડતા હાથીની પીઠ પર એ એકાકી ક્ષિતિજમાં દેખાતી અદશ્ય થઈ. ઉપર આભ અને હેઠળ ધરતી. ભર જંગલ અને રાત્રી પશુઓની ભીષણ રાડો વચ્ચે એકલી અટુલી—જેને એકાકી પગ સરખો ધરતી પર મૂક્યો નથી અને રાજમહાલયની બહારની દુનિયા જોઈ નથી એવી—પ્રદેશમાં ખેંચાઈ રહી. સ્નેહગ્રંથીથી ગંદાયેલ અને એક ખીજના અળણ્યા પ્રેમમાં આકંઠ ખૂટેલ રાજરાણી કલ્પનામાં ઉતરે નહીં એવા સંયોગોમાં વિખૂટા પડ્યા. વિધાતાએ જોતજોતામાં તેમના સુખમાં આગ લગાડી દીધી.

‘વિધિરેવ બલીયસી’ એ વચન ટંકશાળી ગણાય છે તે આવી શક્તિને કારણે જ.

દષ્ટિમર્યાદા બહાર થતી પ્રેયસીને જોયા છતાં ભૂપ દધિવાહન કંઈજ કરી શક્યો નહીં. વૃક્ષનો આશ્રય લઈ એ ધરતી ઉપર ઉતરી આવ્યો. પણ આજના બનાવે અને પ્રગટેલી નિરાશાએ એના હૃદય પર એવો તો કબજો કર્યો હતો કે કેટલાક સમય પર્યંત એ ઝાડ હેઠળ બેભાન દશામાં પડી રહ્યો. સંરક્ષક ટુકડીના નાયકે આવી, પ્રણામ કરી, રાણીમાતા અંગે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારેજ જાણે લાંબી ઊંઘમાંથી એકાએક જાગૃત થતો હોય એમ એ ઝૂંપડી ઉઠ્યો !—માંડ બેસ્યો—

સર્વનાશ !

અરે મહારાજ ! શું થયું એતો કહો. હતાશ ન બનો. રાણીજી ક્યાં ગયા ? અને માંડા હાથીનું શું થયું ? અમે આવી ગયા છીએ તો સત્વર કહી નાંખો કે જેથી તપાસ ચારંભાય. માર્ગે અમે માત્ર

મહાવતને બેભાન પડેલો જોયો એટલે એને નગરમાં પહોંચાડવાનો પ્રયત્ન કરી આ તરફ દોડતા આવ્યા છીએ.

નાયક, આ દૈવની કૂર મસ્કરી છે. આનંદ-પ્રમોદ અર્થે ગોઠવેલ પ્રસંગનો આવો કરુણ અંજમ આવશે એવો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો, એમ કરી બનેલી હકીકત ટૂંકમાં કહી સંભળાવી.

પ્રાંતભાગે નિસાસાપૂર્વક દુઃખી હૃદયે જણાવ્યું કે—પ્રાણવલ્લભા પદ્માને એ ગાંડો હાથી ક્યાં લઇ જશે, ક્યાં મુલકમાં કેંકરી અથવા તો એની પીઠ પરજ બિચારીના રામ રમી જશે એ કલ્પના કરતાં પણ ઘણું જવાય છે.

મહારાજ ! હિંમત હારવાનો જરૂર નથી. સંધ્યાના એળા પથરાઇ રહ્યા છે. આપને આરામની જરૂર છે એટલે જલ્દી નગરમાં પાછા ફરવું જોઇએ. હાથીની ઘેલછા પાછળ મને તો કોઈ દૈવી શક્તિનો હાથ જણાય છે. એ સંબંધમાં મહા અમાત્ય સાથે વિચારણા કરી, આવતી કાલના પ્રાતઃકાળથી રાણીમાતાનો શોધ સાડ ઉપાયો હાથ ધરવાના. “પુરુષાર્થને કંઈજ અશક્ય નથી.” રાત્રિના થોડા કલાકોમાં એ પ્રાણી કેટલી ધરતી ખૂંદી વળશે ?

નાયક ! મને પણ ત્હારી વાતમાં તથ્ય જણાય છે. દેવમાયા વિના હાથીમાં આવું બળ ન સંભવે. હું પ્રેયસીની સાથમાં હોત તો હીક થઇ પડતે. એવી ચિંતા હૃદય દોરે છે.

રાજવી, સંરક્ષક ટુકડી સહિત ચંપામાં પાછા ફર્યા ત્યારે નિશા-દેવીના આગમનની ભેરી બજ રહી હતી. દેવમંદિરોમાં સંધ્યાકાળની આરતીના ઘંટાનાદો વાગી રહ્યા હતા. દરબારગઢમાં મહા અમાત્ય, પ્રધાન, સેનાપતિ આદિ અધિકારી વર્ગ મહારાજના આગમનની રાહ ચાતક નયને જોઇ રહ્યો હતો.

હસ્તીપીઠને બદલે એકાદ સામાન્ય અથ ઊપર બેસી ભૂપતે આવતાં

નિરખી સાથમાં રાણીજીને ન જોતાં દીર્ઘ દષ્ટિ મહામંત્રીના હૃદયમાં શંકાના વમળો ઉઠવાં શરૂ થયાં. અને નૃપતિએ આવી, દુભાતા હૃદયે સર્વ વ્યતિકર કહી બતાવ્યો ત્યારે માત્ર મહા અમાત્યને જ નહીં પણ હાજર રહેલા સર્વને ભારી દુઃખ થયું. વૃત્તાંત પાછળના તાણા વાણા મેળવતાં એના મનમાં એક જ છાપ પડી કે હાથીની આ ઘેલછા પાછળ કોઈ અદ્વિત્ય શક્તિનો દોરી સંચાર છે અને તેથી જ રાણી પદ્માવતીના દર્શન પુનઃસુલભ નથી જણાતા.

સૌ એકાએક બોલી ઉઠ્યા.

મહારાજ ! સંકટ તો ભારી આવી પડ્યું છે. સુદક્ષ ને સુશીલ રાણીજીનો વિરહ જરૂર શલ્યની પીડા આપે તેવો છે, છતાં જે બન્યું છે એનો તાળો મેળવતાં તેમના જીવને હાની પહોંચે તેવું કંઈ થવાનો સંભવ નથી. પૂર્વ ભવના વૈરી કોઈ દેવ કે વિદ્યાધરનું આ કાર્ય છે. બન્યું તે ન બન્યું થનાર નથી. હવે તો હિંમત રાખી ચારે દિશામાં ખાસ કરી હાથી જે દિશામાં ગયો છે એમાં આવતી કાલ સવારથી જ શીઘ્રગામી અશ્વરોહીઓ અને બારીકાઈથી અવલોકન કરનારા ચરોને રવાના કરો. એ પ્રાણી રાત્રિના કલાકોમાં કેટલું દૂર જવાનું છે ? આપ નિશ્ચિંત બની આરામ લ્યો.

સૌ વિખરાયા અને રાજવીએ પણ ધૈર્ય ધારણ કર્યું. પ્રેયસીના વિરહે-પદ્માવતી જેવી ગુણવંતી સહચરીના અભાવે ચંપાપતિની રાત ઢેવી વિષાદમય વીતી હતી એ તો બીજા દિવસના પ્રાતઃકાલે તેમનો ચહેરો જોતાં હરદોષને સમજાય તેવું હતું. મહામંત્રીએ સેનાનાયક જોડે મસલત ચલાવી વહેલી સવારમાં જ માણસો દોડાવ્યા હતા. સારોપે ત્રિ સૌ કોઈની નજર એમના આગમન પ્રતિ ખેંચાઈ રહી હતી. પણ સંધ્યાના પર્વત કોઈના પણ પગલાં ન સંભળાતાં રાજવીની નિરાશા અતિશય વધી પડી. ત્યાં એકાએક ગઠના નાકે ઘેડાના

દાખલા સંભળાયા. કંઈક મુદ્દાસર સમાચારની આશામાં સૌ એ તરફ મીટ માંડી રહ્યા. સલામ ભરી બ્યાં એક પછી એક અનુભવના અંતે ખાલી હાથે ફરવાની વાત કરવા લાગ્યા; ‘અરે ન તો હાથી જોવામાં આવ્યો કે ન તો રાણીજીનો કંઈ પત્તો મળ્યો’ એમ ઉદ્ગાર કાઢતા કથન પૂરું કરવા માંડ્યું ત્યાં ભૂપતિની રહીસહી આશાનો પણ લોપ થયો અને એકાએક તેઓ જોભાન બની ગયા.

શીતળ જળના છંટકાવ અને પવનના વીંઝણથી માંડ ઘટિકા પછી મૂછાં વળી. છતાં મગજ દારુણ પીડાથી છલકાઈ ગયું. મુખારવિંદ પર કાળિમા પથરાઈ ગઈ.

આશ્ચર્ય પણ જેવું તેવું ન લેખાય. એક રાતમાં કેવો ફેરફાર. પ્રાણી કે પત્નિ કોઈનો પત્તો જ નહીં. કોઈના કંઈ ચિન્હો પણ ન મળ્યાં ! જીવતાં છે કે યમદેવના ભક્ષ્ય બન્યાં છે એના પણ કંઈ સમાચાર નહીં ! કુદરત આગળ માનવ, અરે મોટો રાજવી પણ કેવો પામર છે ! ખરેખર વિધાતા ત્હારી લીલા અપાર છે ! પહેલી-માફક બીજી રાત્રિ પણ સુંવાળા બિછાનામાં કાયાના પાસા ફેરવતાં પસાર થઈ. શોધના પ્રયાસ ચાલુ રહ્યા પણ ઉત્સાહ જનક ખબર ન મળી. એક નિષ્ણાત ગણાતા પગીએ જણાવ્યું કે અરણ્યના ઊંડાણમાં એક નાના સરોવર પાસે હાથી પાંણી પીવા થોભ્યો હોય તેવાં ચિન્હો છે. પણ પછી આગળ પગલાં જણાતાં નથી.

મહારાજ ! આ છે તો સાવ કાચા સુતરનો તાંતણો, પણ એ આશા તંતુ પર ભાર મૂકી તપાસ ચાલુ રાખવાથી કંઈને કંઈ વધુ ખાતમી મળશે.

આમ આશામાં દિવસ પછી દિવસ વીતવા માંડ્યા. પણ નવી બાળ ન જ મળી. બનાવ જાણે ચમત્કાર રૂપ થઈ ગયો. દુઃખ વિસારે પડતું ગયું છતાં રાજવીમાં સૂતિ ન આવી. રાજનના મગજની

અસ્થિરતા વધી પડી. રાજકાજમાં ચિત્ત ચોટતું જ નહીં. ઘણો ખરો સમય તે એકાંતમાં ગાળતા અને સદા ગમગીન રહેતા. આસપાસના પ્રદેશમાં આની માઠી અસર થવા માંડી. ખંડીયા ભાયાતોમાંના કોઈ આ તકનો લાભ લેવા તૈયાર પણ થયા.

પડોશની કૌશામ્યીમાં તો આ બનાવ અંગે જાત જાતની ગુલ્લ આંગો દિ' ઉગ્યે ઉડવા લાગી. એ પાછળ મન ગમતા વળ ચઢવા લાગ્યા. સગપણના નાતે સાદુ થયેલા, છતાં શતાનિક અને દધિવાહન વચ્ચે ખટરાગ તો વર્ષો જૂનો ચાલુ હતો. એમાં પદ્માવતી વાળા બનાવે ઉમેરો કર્યો. મૃગાવતી જેવી દક્ષ રાણીને પણ પોતાની ભગિનીના આ અદસ્ય થવાના બનાવમાં કંઈ જુદી જ મંઠ આવી. ચંપાપતિના નામે શંકા-કુશંકા અને આક્ષેપોની હવાઈઓ ફૂટી રહી.

પ્રકરણ ૫ મું ધારિણીનું સ્વપ્ન

ગંગા ભાભી ! આમ હજુ કયાં સુધી ચાલ્યા કરવું છે ?

કાં, કુંવરીબા ! આટલામાં જ થાકી ગયાં ?

અરે ! થાકવાની વાત કેવી ! ક્ષત્રિય બાળાને શસ્ત્ર વાપરવાનો જેમ કંટાળો નથી, તેમ ચાલવા કે દોડવામાં થાક નથી જ.

તો પછી ! આમ ઉતાવળા કેમ થયા ?

ભાભી, અધુરી વાત જાણી લેવાની તાલ્લવેલી લાગી છે. કુંવરીબા, તમારી ઇચ્છા સંતોષવા ખાતર તો આ એકાંત પ્રદેશ પસંદ કર્યો છે.

જુવો, આ સામે દેખાતું—સ્વસ્તિકની નિશાનીવાળી ખ્વજાથી શોભતું જે શિખરબંધી દેવાલય દેખાય છે એ સૃષ્ટિની આદિમાં થયેલા—એ વેળાના માનવીઓને નીતિ—ધર્મના પાઠ પઢાવી સાચી માનવતા શિખવાડી, જન્મ પ્રમાણિકપણે માળવાતું દર્શાવનાર—પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવનું છે. એમાં પ્રભુની મોટી મૂર્તિ વિરાજમાન છે. અમારા જ્ઞેન ધર્મના સાહિત્ય મુજબ ચાલુ કાળ યાને આ

અવસર્પિણી કાળના ત્રીજા આરામાં તેમને। જન્મ ભારતવર્ષની અયોધ્યા નગરીમાં થયો હતો. માતાનું નામ મહેદેવ અને પિતાનું નામ નાભિરાજન હતું. તેમને ભરત બાહુબલિ આદિ સો પુત્રો અને બ્રાહ્મી સુંદરી નામા એ પુત્રીઓ હતી. તેમની એ પત્નિઓ નામે સુમંગલા અને સુનંદા હતી. જીવનના પ્રાંત ભાગે રાજ્ય, વૈભવ અને સંસારની સર્વ માયા, સાપ કાંચલી ઉતારી નાંખે તેમ છોડી દઈ, જ્ઞાનપ્રાપ્તિ અર્થે તેઓશ્રી નીકળી પડેલા-તીવ્ર તપશ્ચર્યા દ્વારા કર્મ સમૂહને બાળી નાંખી અપૂર્વ એવા કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી. એ રીતે આત્મસાક્ષાત્કાર કરનાર અને જનસમૂહના ઉદ્ધારક એ પ્રથમ દેવ છે.

બાબી, ત્હેં તો બહુ લંબાણ કયું ! હું કંઈ ત્હારી માફક ચંપા-વાસી નથી. આ ગામમાં વસનારી હું આ પ્રાસાદમાં પ્રતિષ્ઠિત દેવ સંબંધમાં સાવ અભિજ્ઞ હૃદય એમ તું માને છે ? અમારા કુળમાં શૈવમતની માન્યતા છે છતાં દરેક ધર્મને માન આપવાની રસમ પણ છે જ. અહીં ભરાતા મેળામાં હું આવેલી છું. એટલું જ નહીં પણ મેં ભગવંત મૂર્તિની ચંદનપૂજા પણ કરી છે.

હું, ત્યારે માફ આ વર્ણન તો મા આગળ મોસાળ જેવું જ લેખાય. તમારી આગળ ચંપાનું વર્ણન કઈ તો નવું ગણાય. અલી બોન, મારે ચંપાનું શું કામ છે ?

એ તો તમારી વાત પરથી જ સમજાય છે. પણ મને એની કંઈ ઉતાવળ નથી.

બાબી, ક્યાં બેસવું છે ? પેલી દિશાનો કુંવાકાંઠો જેમ મારાથી અજાણ્યો નહોતો તેમ આ બાળુનો સરિતાતટ પણ અજાણ્યો નથી જ. પ્રાસાદના પાછલા ભાગમાં બગિચો છે અને એની હેઠળ નદીના પાણી મંદમંદ વહે છે. ઉપરના પગથારે ગોઠવેલાં વિરામ્ભાસન પર બેસી સામેનું દૃશ્ય નિરખવાની મોજ અનોખી છે. એ આનંદથી હું તો વંચિત નથી રહી.

સખી, આપણે ત્યાં બેસીને જ વાર્તાલાપ કરવાનો છે. અત્યારના સમયે ત્યાં કોઈ જવદ્દે જ બેઠું હોય છે અને શાંતિ તો અતિ ઘણી હોય છે. અલખત સંધ્યાના આગમન ટાણે ભીડ વધવા માંડે છે પણ તે થતાં પૂર્વે તો આપણે પાછા ફરવું છે. આ વાસના કમરને બદલે આ સ્થળ પસંદ કરવા પાછળ હેતુ છે.

આખરે તો વણિકની જાતિ ને ! કંઈક ભીરૂતા તો હોય જ. આપણી વાત એવી તે કેવી છે કે જેમાં આટલી હદે ગભરાવાનું હોય ! શું રાજ-રાણીની વાત જ ન થાય ? બીકનું કારણ નથી. છતાં ખાનગીપણું તો છે જ. ઠીક, તું કહે તે ખરું. ગાતાં ગાતાં ગામ આવ્યું. આ તારો એકાંત પ્રદેશ. બિરાળો આસન ઉપર અને ભાભીશ્રી, બોલી નાંખે. તમારી આ નોંધપોથી આવી અધૂરી કેમ છે ? માત્ર બે પ્રકરણો ! એ લખવામાં શું આશય છે ? લખનાર તો તમારા પતિદેવ જણાય છે.

નણદી થયા તો ભલે, પણ આવી પ્રશ્નોની ઝડી ન વરસાવાય. હું કંઈ તમારી માફક કળાઓની જાણ નથી કે ઝટ જવાળો આપવાની મને સૂઝ પડે. જરા ધીરજ રાખી એક પછી એક સવાલ કરો તો ઉત્તર આપવાનું પણ સુગમ પડે. આ બધું જાણવાની આટલી હદે ઉલટ તમને કેમ થઈ ?

તમે પરણ્યા એટલે કુંવારી અવસ્થા સાવ ભૂલી ગયા લાગે છે. ભાભી ! યૌવનને આંગણે રમતી બાળાઓને તો દરેક વાત જાણવાની ગુણસા સંભવે જ. આમાં મારી ઉલટ સકારણ છે.

કુંવારીબા ! મને રામની રામાયણ ન આવડે. વાત એમ છે કે આ નોંધ સકારણ લખાઈ છે. માફ પિયેર કૌશલ્યીમાં છે એ તો તમે જાણો છો. ન્યારથી પદ્માવતી ગુમ થઈ છે ત્યારથી અમારા રાજવી વિરૂદ્ધ ત્યાં કંઈ કંઈ જાતના તુક્કા ઉડાવાય છે. કોઈથી હિસાબે રાજવી

દધિવાહનને ઉતારી પાડવાના પેંતરા રચાય છે. મારા માતાપિતાને મળવાના નિમિત્તે જઈ, જાણીતા મુખીઓને મળી, ચંપાની પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આપવાનું કામ મારા સ્વામીને આપવામાં આવ્યું અને તેથી તેમણે આ નોંધ તૈયાર કરી છે. સાચી પરિસ્થિતિ જણાવવાનું એ દ્વારા સુગમ પડે.

જે કંઈ બન્યું છે એ અતિશય દુઃખકર છે, પણ એમાં ચંપાપતિ દધિવાહનનો કંઈ પણ દોષ નથી. ગર્ભિણી પદ્માવતીના ગુમ થવા પાછળ રાજવીએ શોધ કરાવવામાં જરા પણ કચાશ રાખી નથી. અરે, મહિનાઓ વીતવા છતાં, રાજ્ય કાર્યમાં રાણીની જરૂર ડગલે પગલે રહેતી હોવા છતાં, અન્ય રાજવીઓના અંતઃપુરમાં એકથી વધુ રાણીઓ નજરે જોવા છતાં, રાજ્યો માટેની આવી પ્રચલિત રસમ છતાં, અને અધિકારી વર્ગ તરફથી એ માટે આગ્રહ ચાલુ છતાં, જેણે અંતરનો શોક નથી તો ઓછો ક્યો કે જેણે ફરીથી લગ્ન કરવાની હા પણ ભણી નથી અને પ્રેયસી પાછળ જેની ઝુરામણ જરા પણ ઓછી નથી એવા શુદ્ધ પ્રેમી નૃપ પાછળ મનગમતા ગપગોળા મળડાવવા, અરે કલ્પિત તહોમત ખડા કરવા, એ મારા પિયરવાસી પ્રજાજનોમાં રવૈયો થઈ પડ્યો છે ! એ પાછળ કૌશામ્યીપતિ આંખમિચામણ કરી રહ્યા છે. મંત્રીમંડળને એ પાછળ કંઈક જુદી જ ગંધ આવે છે. આ લીલા આગળ વધતી રહે તો રાજ્ય પર જબ્દ જોખમ આવે એમ તેમનું મંતવ્ય હોવાથી, કૌશામ્યી જઈ, વાતાવરણ નિર્મળ કરવા—અને સાચી પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આપવા—ના કાર્યમાં મારા પતિદેવને મુખ્ય ભાગ ભજવવાનો છે. સાથેસાથ ચંપાના દરબારને શોભાવે, રાજવી દધિવાહનનો શોક ઓછો કરાવી રાણી પદ્માવતીની ખોટ ભૂલાવે, એવી કોઈ રમણીની શોધ કરતાં આવવાની જવાબદારી પણ તેમના શીરે નાખવામાં આવી છે. વયમાં વડીલની માંદગીને પ્રસંગ આવી પડવાથી એમાં દીલ થઈ છે.

એટલા સાડે તો અહીંથી પ્રયાણ સત્વર કરવાનો નિશ્ચય થઈ ગયો છે. આજે તમે શોધતા ન આવ્યા હો, તો મારે તમને મળવા તમારી મઠીના પગથીઆં ઠેકવા પડત.

સખી, વાતના અંકોડા બરાબર સંધાઈ ગયા. તોંધ વાંચતાં જ મારા મનમાં ઉદ્ભવેલું કે પદ્માવતીનું ગુમ થવું એક મહન કોયડા રૂપ છે; છતાં એમાં ભૂપ દધિવાહનની જરા પણ કસુર નથી.

ભ્રમર જેવું સ્વછંદી જીવન જીવતા અને પરાગ રસ લૂંટવા સાડે અહીં તહીં ભટકતા અસ્થિર મનના રાજાઓમાં તમારા ચંપાપતિની દૃઢતા પ્રશંસાપાત્ર છે. અડગ વૃત્તિના ભૂપાળ તરિકે એ જીવદા પડી આવે છે અને તેથી એમનું સ્થાન અજોડ છે. હરકોઈ સમજીને તેમના પ્રતિ માન છૂટે તેમ છે.

હરકોઈની વાત બાળુ પર રાખો. કુંવરી ! તમને એમનું વર્તન કેવું જણાય છે. તમે કેવી નજરે નિહાળો છો ?

એમાં મારા મતની શી કિંમત છે, બાબી ? હું તો એમની આ વૃત્તિને કુલડે વધાવું છું. આવો સ્વામી પદ્માવતી જેવી કોઈ સતી શું દેરીના ભાગ્યમાં જ હોય !

અરે ઠીક કહ્યું, પદ્માવતી જેવી કોઈ ખોટ પૂરનાર રમણી શોધી આપોને ! કુંવરીયા ? સ્વામીના ક્ષીરે આવેલ એ જવાબદારીનો ઉકેલ મારે કરવાનો છે.

હં, હં, તારે તો બાબી, તમે પણ મારા ભાઈની માફક રાજ્ય અંગેની ખાસ ફરજના સંદેશવાહક થયા છો !

ક્ષત્રિયવટ ભલેને દાખવી ન શકાય, પણ તેથી શરવીરતાની પિછાન ન કરી શકાય એવું કોણે કહ્યું ? રાણીની જગ્યા સાચવે એવી લલના મેં તો શોધી પણ રાખી છે.

તો તો બાભી ! તું પણ પાકી વાણિયણ લેખાય.

બાકી પદ્માવતી જેવાં સ્ત્રી રત્નો ઓછાં જ હાલતાં ચાલતાં હાથ આવે. ઉચ્ચ સંસ્કૃતિમાં માતાપિતાના સંસ્કાર નિમિત્ત ભૂત છે પણ એ ઉપરાંત પૂર્વના ભાગ્યની રેખા ઝળકતી હોવી જોઈએ.

એવી કોઈ રમણી મળે તોજ ભૂપતિતું દુઃખ ભાંગે. કુંવરીબા, મને આ કાર્યમાં મદદ ન કરો ?

અરે, કહો તો સાથે આવું અને માગો તેવી સહાય કરું. બાકી ચંપા પાછા ફરો ત્યારે મને ખબર જરૂર આપજો. પદ્માવતીને જોઈ નથી, પણ દધિવાહન નરેશને એક વાર નજરે જોવાનો અભળખો છે.

તો તો બહેન ! મારા ઉપર મોટો ઉપકાર. અમારા આંગણે તમ સરખાનાં પગલાં થાય એ તો અહોભાગ્ય ગણાય. હવે મને બીજી મદદની જરૂર પણ નથી. મારા મનમાં કુવાકાંઠાના બનાવથી સહજ વિચાર ઉદ્ભવ્યો હતો કે એક વાર તમો ભૂપતિ નજરે ચઢો, કિંવા એ તમારી દષ્ટિએ પડે એવો પ્રસંગ ગોઠવવો. પણ તમારા બાપુ અમારે ત્યાં તમને મોકલશે ખરા ?

શા સાર ન મોકલે ? તમારું ઘર પારકું ક્યાં છે ? કદાચ એ ના પાડે તો પણ ક્ષત્રિય લલના બંધનને ગણુકારે ખરી ? મેં ધરથી જ કહ્યું છે કે સ્વતંત્રતા એ તો અમારા ધાવણમાં પવાય છે. નિડરતા એ તો અમારો વારસાગત ધર્મ.

કુંવરીબા ! તો હું પણ હિંમત ધરી કહું છું કે મારી શોધમાં તમોજ પ્રથમ નંબરે છો. દધિવાહનને તમારા જેવી સહચરીની જરૂર ગણાય. પદ્માના બનાવથી જે ગમગીનીએ તેમના મગજનો કબજો લીધો છે એ તમારા સરખી દક્ષ દયિતાના યોગ વિના હઠે તેમ નથી.

બાભી, તમો પણ મશ્કરીની હદ ઓળંગો છો ! ક્યાં અંગ

દેશનો મહારાજ અને ક્યાં એકાદા નાનકડા ગામનો હરનામસિંહ ઠાકોર ! એની ગ્રામિણ દીકરીને ચંપાના મહાલયમાં સ્થાન મળે ખરું ?

કોણે કહ્યું ન મળે ? સ્ત્રી રત્ન તો દુષ્કુળમાંથી લેવાય એવું નીતિ-કારોનું કથન છે. અહીં તો કુળ ને યોગ્યતાનો પૂરો મેળ છે. મારી આ મળક નથી. રાજાનું શ્રેય જોવું એ ધર્મ કહેવાય અને એમાં પણ પોતાના જ ગામમાંથી સ્ત્રી રત્ન મળે એ તો સોનામાં મુગંધ મળ્યા જેવું. ઉભય પ્રકારે લાભકારી. મન મળ્યા છે તો આજે વાત કહું છું.

ન્યારથી મારા પતિદેવે કુવાકાંઠેની તમારી વીરતાની વાત સાંભળી છે ત્યારથી તે તો કહી ચૂક્યા છે કે આપણા ગામઘણીની પુત્રી, ચંપાના મહાલયને શોભાવે તેમ છે. મને પ્રયાસ કરવા પણ કહેલું.

પણ નણદી, માંડ થોડા દિનના આપણા વચ્ચેના સહીપણામાં એ વાત ઉપાડતાં મારી જીભ જ ન ઉપડી. આ એકાંત સ્થળની પસંદગી પણ એ સંબંધમાં તમારી ઇચ્છા જાણી લેવા સાફ જ કરેલી; છતાં તમારા પ્રભાવ સામે એ પ્રશ્ન કરી જ ન શકી.

ભાભી ! તમે ક્ષત્રિયાણીના સહવાસમાં આવ્યા છતાં રહ્યા તો એવા ને એવા ! આવી નબળાઈ ધરવાનું શું કારણ ? વળી આમાં કંઈ મોટી ગહન વાત પણ છે ?

હોવે, તમે તો શું બોલતાં હશે ? જીંદગીનો સવાલ !

પણ, એ તો પસંદગી કરનારે વિચારવાનો ને !

એક સહિયર તરિકે મારો અભિપ્રાય મેળવવાનો ત્હને હક્ક છે અને મારી ઇચ્છા વ્યક્ત કરવાનો મને પણ એટલો જ હક્ક છે.

તો કંઈ જ બગડ્યું નથી. ઇચ્છા જણાવો તો ગોર બનવા તૈયાર છું.

ભાભી સાહેબ તો સાંભળજો. છે તો સ્વપ્નની વાત; પણ જેમ બધાં સ્વપ્નસાચાં નથી હોતાં, તેમ કોઈ એવાં પણ હોય છે કે જે સાચાં પડી પણ જાય છે.

મને વાત જાણવાની તાલાવેલી એટલા સારૂ લાગેલી કે ગઈ રાત્રિના પાછલા પહોરે સ્વપ્નમાં મેં મારી જાતને રાજમહેલમાં ફરતી જોઈ. ચંપાનરેશ જોડે વાત કરતી હોય એમ લાગ્યું. નોંધપોથીના બનાવ પછી ચંપાપતિના અંતરમાં જે દારણુ દુઃખ જન્મ્યું હતું અને એથી કરીને સારામે રાજમહાલયમાં જે વિષાદનું વાતાવરણ પેદા થયું હતું, એ નિવારવામાં હું કારણ ભૂત બની. એથી રાજવી મારા ખભે હાથ મૂકી કંઈ કહેવા જાય છે અને હું શરમથી જરા આઘી ખસવા જઉં છું ત્યાં તો મારી આંખ ખુલી ગઈ.

કવિએ ખરૂં ગાયું છે કે—‘સ્વપ્નની સુખલડી ભૂખ ભાંગે નહીં’ સામાન્યતઃ સ્વપ્ન મને આવતું જ નથી. તેમાં આ આવ્યું અને જેમને નજરે દીઠા પણ નથી એમની સાથે નિકટનો ભાગ ભજવ્યો એ જોતાં, એની પાછળ કંઈક દૈવી સંકેત સંભવે છે. તેથીજ મેં સામે આવી ચંપામાં આવવાનું નોતરૂં માગી લીધું છે.

કુંવરીયા, શા સારૂ સખી કે નણુદી, તરીકે આવો. ખાસા સામેયા પૂર્વક જ આવો ને ! હા પાડો એટલી જ વાર છે.

મંજાના મુખ પર હાથ ધરતી ધારિણી બોલી—ચૂપ, આમળ હરફ ન કાઢતી. ક્ષત્રિયજાતિમાં એ રીતે કંકુમાં પાણી ન પડે. ક્ષત્રિયાણીના હાથ રેઠા નથી હોતા !

ચાલ સમય થયો છે, હવે ઉડીશું ને ?

હા, હવે તો તમે જરૂર ઉતાવળ કરવાના જ. ગરજ સરી ગઈ.

આવ્યા છીએ તો દેવાલયમાં દર્શન કરીને જ પાછા ફરીએ.

પ્રકરણ ૬ હું મસલવટ્ટના કમરામાં

વૃદ્ધ મહા અમાત્ય ! તમારી સલાહ સાચી છે. હું પણ સમજું છું કે વ્યવહારિક અને ધાર્મિક કાર્યોમાં ડગલે ને પગલે રાજ સાથે રાણીની જરૂર રહે છે, એથી જ તમે અને અધિકારીઓ લગ્ન કરવાની સલાહ આપી રહ્યા છો.

પણ મુરબ્બી, એક તો મેં પદ્માને હાથ ગ્રહણ કરતાં તેણીને વચન આપેલ કે હું એક પત્નિવ્રતનો ઉપાસક રહીશ. એ વચન મારે શું તોડવું ?

મહારાજ ! પ્રતિજ્ઞાભંગ કરવાની વાત મારાથી નજ ઉચ્ચારાય. એવી સલાહ હું આપું જ નહિ. પણ જ્યાં રાણીજીનો પત્તો જ નથી ત્યાં એ પ્રશ્ન કેવી રીતે સંભવે ? મૂળ નથી ત્યાં શાખા ક્યાં શોધવી ? જે કંઈ કરવું પડે છે એ પણ આપણી સામે—ચંપાનરેશ સામે વ્યાધ પદા જેવી પરિસ્થિતિ ઉદ્ભવી છે માટે જ.

શું સેનાપતિએ મોકલેલા બધાએ અનુચરો પાછા ફરી ગયા ? મૂઆ જીવતાની કંઈજ ભાળ ન મળી ! આ પણ એક અચ્છેડ જ ને !

સેનાપતિ આવી ચૂક્યા છે. એમના મ્હોડેથી જ જવાબ સાંભળવો ડીક છે. મારી આ જઈ વયમાં આ જાતનું હરણ અને તે પણ એક મહારાણીનું, એ તો પહેલો જ પ્રસંગ છે અને એથી ઓછી અન્યથા નથી થતી. પણ જ્યાં વિધિ આડો હોય ત્યાં માનવ પ્રયત્ન હેઠા પડે. ખરું જ કહ્યું છે કે ‘લિખિતં અપિ લલાટે પ્રોજિતું કઃ સમર્થઃ’

બોલો અરિદમનજી ! રાણીજી સંબંધમાં તપારી તપાસ કયાં સુધી પહોંચી છે ? મહાઅમાત્યજી તો હાથ ધોઈ નાખે છે. તમે શી આશા આપો છો ?

‘કંઈ લાખો નિરાશામાં અમરે આશા છૂપાઈ છે’ એ કવિ ઉક્તિ અહીં તો બંધ બેસતી થાય તેમ જણાતું નથી.

મહારાજ ! મારા સૈનિકોએ પ્રયાસ તો ઘણા ઘણા કર્યા છતાં મ્હોં હસતું થાય તેવા સમાચાર સાંપડ્યાં નથી. આપણા રાજ્યની મર્યાદા ઓળંગી પર રાજ્યમાં પણ તેઓ ગુપ્ત વેશે પહોંચી ગયા અને ખૂણે ખાંચરે પણ ભ્રમણ કરી આવ્યા. કંચનપુરના પ્રદેશને ખૂંદી વળ્યા. દંતપુરના સ્વામી જોડે આપણને બરાબર મેળ ન હોવા છતાં ત્યાં પણ ભળતી રીતે ઘૂમી આવ્યા ! વિરહની જે ઘડીઓ આપે ગણાવી એ સમયમાં ગર્ભાવસ્થાના આંગણે ઉભેલા રાણીમાતા આ સ્થળથી વધુ દૂર જાય એવો સંભવ જ નથી. આમ ચોતરફની સ્થિતિનો ક્યાંસ કહાડતાં હું એવા અનુમાન પર આવ્યો છું કે તેઓ કરાળ કાળનું ભક્ષ્ય બન્યા છે. એ ભયંકર કાર્ય કોઈ જંગલી વાઘ કે ચિત્તા દ્વારા થયું છે. શિકાર કરી ઘીચ ઝાડીમાં તેઓ ભરાઈ જતાં હોવાથી શિકાર બનનાર વ્યક્તિનો કંઈજ મુદ્દો હાથમાં આવતો નથી.

આ સાંભળતાં જ રાજવીના મુખમાંથી નિમ્ન ઉદ્દગાર સરી પડ્યા.

વહાલી પ્રિયતમા ! અરે વંશ વર્ધકે કુમળી વેલ ! તારૂં આવું કરુણ મોત ! અરે દૈવ ! તેં આ શું કર્યું ?

સેનાપતિના શબ્દોથી અધિકારી વર્ગના મ્હોંડા ઉપર શોકની ઘેરી ઢાયા પથરાઈ. અશ્રુથી ચક્ષુઓ ભીની બની.

સૌને મૂક જોઈ, જાણે કોંડા વિચાર પછી મોં ઉઘાડતાં હોય એમ રાજપુરોહિત રામશર્માજી ધીમા અવાજે બોલ્યા—

આશા તો અમર છે. સેનાપતિજીનું અનુમાન ગળે ઉતરે તેવું છતાં સમાચારમાં એક એવું પણ વૃત્તાંત મળ્યું છે કે અટવીના અમુક સરોવર પર્યંત હાથીનાં પગલાં જણાય છે. તો પછી ત્યાંજ કેમ કંઈ ચમત્કાર ન બન્યો હોય ! કોઈ દેવ કે વિદ્યાધરના હાથે રાણીજીનો ઉદ્ધાર થાય એ સંભવિત ન ગણાય ? એમની આકૃતિ જોતાંજ હરકોઈને તેમના પ્રતિ બહુમાન ઉપજે તેમ છે. પદ્માવતી નામ પ્રમાણે સૌને કમળની માફક પ્રિય થઈ પડે તેમ છે. સરોવરનું પાણી પી ગજરાજ નજીકની ઝાડીમાં ચાલ્યો ગયો હોય તો ઉભયમાંથી એકનું પણ કંઈ ચિન્હ હાથ ન આવે એ બનવા જોગ છે. આ પણ અનુમાન અસ્થાને નથી. માફ જ્યોતિષ રાજવીના ભાગ્યમાં ત્રણ રાણીનો યોગ અતાવે છે. એમાં આંતરાં પણ પડે છે.

ગમગીનીભર્યા ચહેરે એ સાંભળી એકાએક ચંપાપતિ બોલી ઉઠ્યા—ત્રણ રાણીઓ ? મારા જેવા પ્રતિજ્ઞા અધ્ધને ?

હા, મહારાજ ! ભાવિના રાહ નિરાળા જ હોય છે. આંતરાં પડે એટલે પ્રતિજ્ઞાને આધ ન આવે. પામર માનવીથી વિધિનાં માપ કહાડી શકાતાં નથી. તેથી તો નીતિકારોને હાથ ઘોઈ નાંખી વદ્યું પડ્યું છે કે—

વિધિરેવ તાનિ ઘટયતિ યાનિ પુમાન્ નૈવ ચિંતયતિ ।

એ વિધિએ જ વસિષ્ઠ જેવા વિદ્વાન્ ગુરૂના રાજ્યારોહણ મૂહૂર્તમાં શ્રીરામને વનવાસ મોકલ્યા અને મંદોદરી જેવી સતી ઘરમાં હોવા છતાં રાવણને સીતાનું હરણ કરવાની અભિલાષા પ્રગટાવી.

મારી તો સલાહ છે કે મધ ગૂંજરી ભૂલી જઈ, મહા અમાત્યની

સલાહ મુજબ આજની અગત્ય વિચારો. કાળ પાકતાં જ સહુ સારાં વાનાં થશે. દુઃખ પાછળ સુખ કિંવા વિયોગ પછી સંયોગ અવસ્ય આવશે જ.

ત્યાં તો અનુચરે આવી ખંખર આપ્યા કે યશપાળજી મુસાફરીએથી આવી ગયા છે. તેઓ મળવા માંગે છે.

જા, જા, તેમને જલ્દીથી અંદર મોકલ બેઠાએ. તેઓ કંઈ શુભ ખંખર આપે છે.

ખીજા તે શું ખંખર લાવવાના ! કૌશામ્બીનું કંઈક હશે.

આવો યશપાળજી, ઠીક સમય તમારે લેવો પડ્યો. વહિલ તો પરલોકના પથે પ્રયાણ કરી ગયા. તમારા માથેથી છત્ર જતાં જવાબદારી વધી. એ સમાચાર મળ્યા હતા અને એ પણ જાણ્યું હતું કે તમે ટૂંક સમયમાં કૌશામ્બી તરફ જઈને પાછા ફરશો. અહીં તો રાજવીના હૃદયમાંથી કેમે કરી પ્રિય રાણીજનો વિરહ ભૂંસાતો નથી.

મહા અમાત્યજી ! અહીંની આ પરિસ્થિતિ છે ત્યારે કૌશામ્બી—માં તો જુદી જ હવાઈઓ ફૂટી રહી છે. આપણા પ્રજાવત્સલ રાજવીના શીરે જાતજાતના આળ ઓરાઢાય છે. કોઈ કહે રાજન જાણીજૂઝીને તપાસમાં ઢીલ રાખે છે તો કોઈ કહે જેને ભટકતું જીવન જીવવું હોય તેને એટક તનયાની પ્રીતનું બંધન પાલવે જ નહીં. એટલે આ રીતે છૂટકારો શોધ્યો. આવી મોં માથા વગરની વાતોમાં આપણા વચ્ચે ચાલ્યો આવતો કલહ, સંભાર ભરવામાં બળતણની ગરજ સારે છે. ચોક—ચોટે એવું બોલનારા પણ છે કે હવે ચંપાપતિને કોઈ દેનાર મળવાનો જ નહીં. કોઈ સૌન્દર્યવતી ને કુક્ષિન કાન્તા હાથ ગ્રહણ કરવાની હા પાડવાની જ નહીં. દોરંગી દુનિયા ! ઓછું જ એના મોઢે ગળણું છે. મારા શ્વશુરની લાગવગથી હું કેટલાંક શતાનિક રાજવી મુઘી પહોંચી ગયો હતો અને સાચી સ્થિતિથી તેમને વાકેફ કર્યા હતા.

એ જ પ્રમાણે અથથી ઇતિ વૃત્તાન્ત રાણી મૃગાવતીના કાને નાંખવામાં મારી પત્નિએ એની સખી જયન્તિ દ્વારા કામ લીધું હતું. આમ કરવાથી ઘણી ગેરસમજ દૂર થઈ છે. હાલ તો પરસ્પર શસ્ત્રો ખખડે એમ લાગતું નથી. બાકી રાજ્ય પ્રણાલિની બિન્નતા અને વર્ષો જૂનો ચાલ્યો આશ્વતો વિરોધ, એકવાર ઉભય રાજ્યો વચ્ચે જળરી અથડામણ ઉભી કર્યા વિના રહેનાર નથી જ. યશપાળના છેલ્લા શબ્દોને પકડી લઈ દધિવાહન ભૂપ ભુજાઓ ઝિંચી ફરતાં બોલી ઉઠ્યા—

અથડામણ આજે કાં ઉભી નથી થતી? કૌશામ્બીને લડવું જ હશે તો હું કાંઈ ચૂડીઓ પહેરીને નથી બેઠો. એક વાર એના સીમાડા ખોખરા કરી આવ્યો હતો એ વાત શું આટલી જલ્દીથી ભૂલાઈ ગઈ છે ! સગપણનો નાતો યાદ ન આવ્યો હોત તો એ વેળા જ હિસાબ ચૂકતે કરી દીધો હોત !

ખેર ! હજી કંઈ જ બગડી નથી ગયું. અંતરનું દુઃખ મને અંતરમાં શમાવતાં આવડે છે. સાચને સાચ આવતી જ નથી. મહા અમાત્ય ! રાજ્યને અંગે જે કંઈ કરવું ઘટે તે હું કરવા કબૂલ છું. જગત એકવાર જોશે કે દધિવાહનમાં ભ્રમરવૃત્તિ છે કે હાર્દિક પ્રેમ છે ? કાયરતા છે કે સાચી વીરતા છે એ સમજાવવા જવાની જરૂર નથી. મારું કાર્ય જ એની સાબિતી આપશે.

સેનાપતિજી ! તમે સૈન્યમાં બરતી કરવા માંડો. સંગ્રામ એ તો ક્ષત્રિયો માટે પર્વ દિન જેવો ગણાય.

બોલ, બીજું શું બાકી રહે છે ?

રામશર્મા, એકજ વાત—રાણી આણવાની.

એ પણ મંજૂર છે. કેમ પક્ષા જેવી શોધી લાવજો. મને તેમ હાથ ન મિલાવાય. જેવું પદ તેવું પાત્ર જોઈએ.

મહારાજ ! મને બોલવાની રજા હોય તો એ સંબંધમાં મારી અનુભવેલી વાત કહું.

યશપાળ ! તમારે રજા માગવાની ન હોય. તમે મારા રહસ્ય મંત્રી છો. જે કહેવાનું હોય તે સત્વર કહી નાંખો. પડોશી રાખ્યો મારા સાચા પ્રેમને નખળાઈ ગયો કે મને અથીલ માને એ વાત હું ઘડીભર ચલાવી લેવા તૈયાર નથી.

સંમતિ મળતાં જ ધારિણીવાળો કુવાકાંઠાનો પ્રસંગ યશપાળે ટૂંકમાં વર્ણવી બતાવ્યો અને ઉમેર્યું કે—

ચંપાના મહાલયને શોભાવે તેવું આ પણ એક સ્ત્રીરત્ન છે. એડા મહારાજની પુત્રી જેવી અન્ય ન સંભવે, છતાં એની સ્મૃતિ બૂલાવે અને ભલભલાને પડકારે એવી આ જોગમાયા છે. ગણનાપાત્ર નારી છે.

રામશર્મા—યશપાલજી, જરાં નામ તો ફરીથી કહો.

હરનામસિંહ હાકોરની એકની એક પુત્રી. એનું નામ ધારિણી.

રામશર્માએ આંગળીના ટેરવાં હેરફેર કરી થોડો સમય કંઈ વિચારી જોયું અને પછી બોલ્યા—રાશિ અને ચંદ્રમાના યોગ તો અતિ સરસ છે. રાજવીનો ગૃહસ્ત્ર સાર દીપાવે તેવો ગ્રહ છે વળી સંતાન યોગ પણ જોવાય છે. કરો, શુભસ્ય શીઘ્રમ્ શુભસ્ય શીઘ્રમ્.

સારા કામમાં વિઘ્ન ધણાં એ જન ઉક્તિ લક્ષ્યમાં લઈ કંકુમાં પાણી જલ્દી નાંખવું સારું.

સૌની નજર ભૂપતિ સામે વળી. તેઓ થું જવાબ આપે છે એ સાંભળવા સૌ આતુર બન્યા.

તેઓ બોલ્યા—મારે નવું કંઈ જ ઉમેરવાનું નથી. યશપાળની પસંદગી પર મને પૂરો ભરોસો છે. એમાં વળી પુરોહિતજીની હા મળી છે. એ અંગે જે કંઈ કરવું જોઈએ તે મહા અમાત્યને કરવાની પૂરી છૂટ છે. હવે રહે છે કંઈ અધૂરું ?

પ્રકરણ ૭ મું રમણી તો એ જ

વૃંદીલ : આપણે સ્ટેજ મોડા થયા. સામે દેખાય છે એ રમણીય દેવમંદિર છે. એને ફરતું વિવિધ પ્રકારના કુલ-ફળના વૃક્ષોથી ભરચક બનેલું, મીઠી સુવાસ અને શીળી છાયા આપતું મનોહર ઉદ્યાન છે. હમણાં આપણી નજર આગળથી જે ગાડી પસાર થઈ એમાં બેઠેલ દંપતીએજ અમારા રાજવીના આ બીજા લગ્નમાં મુખ્ય ભાગ ભજવ્યો છે.

એ સાંભળતાં જ વાત કરતી ત્રિપુટીમાં જેની ઊંચાઈ અધિક હતી અને જેનો પહેરવેશ એકાદ રાજ્યના નાયક સરખો હતો એ પોતાના સાથીદારને ઉદ્દેશીને બોલી ઉઠ્યો—

કંડરીક ! આપણા ફેરો ફેગટ નહીં જાય. કૌશામ્બીમાં જે સમાચાર આપણા કર્ણે અચ્છાયા છે એ સાવ નિર્મૂળ નથી જ.

હં, માયુ ! ત્યારે આ કર્ણસિંહને-ભાણિયાને માત્ર મળવા અહીં ચંપામાં-નથી પધાર્યા ? એ પાછળ બીજો પણ કંઈ ગુપ્ત હેતુ છાંને આવ્યા લાગે છે ?

કંડરીક-ભાઈ, સ્વાર્થ વિના મુસાફરીના કષ્ટ વેડવાનું અને શત્રુ ગણાતા રાજવીના મુલકમાં પગલાં માંડવાનું જોખમ કોણ ખેડે ?

એમાં પણ તારા મામા તો પૂરા વિચાર વિના ડગલું ભરેજ નહિ, સાથીદારની વાત ઉંચકી લેતા નાયકે ચલાવ્યું—

કરણ ! તારાથી કંઈ વાત છૂપાવવાનું જરા પણ પ્રયોજન છેજ નહિ. અવકાશે એ બધું હું જણાવીશ. ગાડીમાં હમણા જે દંપતી ગયા તેની વાત પણ બાળુએ રાખ. કૌશામ્બીમાં એમના લગ્ન થયા છે અને થોડા સમય પૂર્વે એ મહાશય સાસરીમાં આવી પણ ગયા છે. ચહેરો જોતાં જ મને પરખ આવી ગઈ છે. મૂળ વાત જે છે તે એ છે કે તારા રાણીજીને આવતાં કેટલો વિલંબ થશે ?

એ સીધા મંદિરમાં જાય છે કે ઉદ્યાનમાં ફરવાનું કાર્ય પણ કરે છે ? અહીં કેટલો વખત માળે છે ? સાથમાં રાજવી હોય છે કે એકલા આવે છે ?

- મામુ ! મને લાગે છે કે તમે કોઈ વિચારમાં તદ્દાકાર બન્યા જણાવ્યો છો. તમે જે પ્રશ્ન પરંપરા જન્મ્યાની એની જરૂર જ ક્યાં છે ? આવતા વેંત મેં કહી તો દીધું કે આપણે જરા મોડા પડ્યા. રાજ-રાણી અંગ રક્ષકની ટુકડી સહિત ઉદ્યાનમાં પહોંચી પણ ગયાં. જે ગાડી આપણે જોઈ એ રાજવીના રહસ્ય મંત્રી અને અંગત મિત્ર જેવા યશપાળની હતી. સંરક્ષક ટુકડીની પાછળ એ રહે છે. મંત્રીના પત્નિ, તમારા કથન મુજબ કૌશામ્બીના શેઠની દીકરી, નવા રાણીજીના ખાસ સહિયર છે. લગ્નનો યોગ મેળવી દેવામાં ઉભરે જ્યારે ભાગ બળવ્યો છે. એમના સંગીન પ્રયાસ ન હોત તો અમારા રાજ્ય લગ્ન કરતે જ નહોં ને !

ભાણા ! તારી વાત સાંભળતાં મારી સાંકળનો અંકોડા મળવા લાગ્યા છે. મને એ કહે કે રાણી નજરે હવે ક્યારે પડશે ?

લગભગ ત્રણ કલાક તો થશે જ. દર્શન, પૂજન-સ્તવન, ભક્તિ, તેમજ કોઈ સંત ઉદ્ધાનમાં આવ્યા હશે તો તેમના ઉપદેશનું શ્રવણ કરશે. એ નહીં હોય તો ઉદ્ધાનમાં થોડું કરશે પણ ખરા જ. ચંપાપતિને ખાસ ચિંતા જેવું તો છે જ નહીં અને એમાં પણ આ નવા રાણીના સમાગમ પછી તો એવા આનંદ અને ઉત્સાહમાં મ્હાલે છે કે જાણે નવા અવતારે આવ્યા.

ઉતાવળ હોય તો મંદિરમાં જલ્દી જઈ પહોંચીએ, તો એ દર્શન કરતાં આપણી નજરે જરૂર ચઢી જશે.

બાઈ, એમાં મજા ન આવે. ખરાખર મુખ્ય ન જોવાય. અન્યની દૃષ્ટિમાં આપણે અવિવેકી બણાઈએ.

ફીકર નહીં, ત્રણ કલાક ગાળવાનો રસ્તો કહાડીશું, જે હેતુએ આવ્યો છું તે સિદ્ધ કર્યા વિના પાછા નથી ફરવું. તારા ધ્યાનમાં કોઈ નજીકનું સ્થાન હોય તો ખતાવ. ત્યાં જઈ નિરાંતે થોડી વાતો કરીશું એટલે સમય પસાર થઈ જશે.

મામા ! આ ઉદ્ધાનના મુખ્ય દરવાજાની ખરાખર સામે જે આંખા વોડીયું છે એ અનુકૂળ સ્થાન છે. અત્યારે અહીં ધમાલ રહેતી હોવાથી ત્યાં કોઈ ચલિયું પણ ફરકવાનું નહિ. વળી આપણી નજર પણ સામીજ રહેશે.

હા, હા, એ ડીક છે ચાલો એ તરફ.

આંખાવાડીયામાં પગ મૂકતાં જ નાયક બોલી ઉઠ્યો.

અહા ! અહીં તો અપૂર્વ શાંતિ પ્રસરેલી છે, નિરવતા પણ પ્રશંસનીય. કડંરીક ! ચંપાનગરી રિદ્ધિ સિદ્ધિમાં અને ફળદ્રુપતામાં કૌશામ્યીને ટપી જાય તેવી છે. અંગ દેશ સાચે જ સમૃદ્ધ છે.

મામુ ! મારી જન્મભોમના વર્ણન કરવાનું કામ કોઈ કવિ, કે લેખકના શીરે સોંપી, મૂળ વાત ઉપર આવો. એકાંત છે એ સાચું

પણ, “ ભીંતને પણ કાન હોય છે ” એ જન ઉક્તિ સાવ વીસારી ન દેતા. ‘અપ પૂરતું’ બોલવામાં જ લાભ છે. પોતાની ફરજ અદા કરવામાં જ સૈનિક-જીવનની શોભા છે. એમાં પણ તમો રહ્યા નાયક યાને સરદાર. તમારો ધર્મ શબ્દો તોલીને બોલવાનો.

કરણુ ! તારી વાત સો એ સો ટકા સાચી છે. કોઈ કોઈવાર હું ઉતાવળમાં એ વીસરી જઉં છું. અમારા આગમનનું કારણ હું ટૂંકમાં જણાવું—

દધિવાહન અને શતાનિક સાહુ થાય એ તો ઉઘાડી વાત છે. જ્યારથી પદ્માવતી ગુમ થયાના સમાચાર કૌશામ્બીમાં આવ્યા, ત્યારથી એની બહેન મૃગાવતીના મનમાં કોઈ જુદી જ શંકાએ ધર ક્યું છે. ઉભય રાજ્ય વચ્ચે મેળ તો નથી જ. એમાં આ બનાવે બળતામાં ઘી હોમવાની ગંરજ સારી છે. રાજ-રાણી પાછળ પ્રજાએ પણ મન ગમતાં અનુમાનો એ પાછળ વહેતાં ક્યાં છે.

મામા ! એ વાત તો જૂની થઈ ગઈ. વળી સાચી હકીકત તમારા રાણીને કાને નાંખવા સાફ તો અમારા પેલા યશપાળ ત્યાં આવી પણ ગયા. તમો કૌશામ્બી વાળા પણ અજાણ છો. અન્ય કંઈ કામ નહીં જડતું હોય, તે વિના આવી પારકી પંચાતમાં સમય ગાળો ખરા?

કરણુ ! ઉતાવળો ન થા. તમારા મંત્રી આવી ગયા એટલે તો અથડામણ થવાના દિન દૂર ઠેલાયાં.

એક પત્નિના હિમાયતી અને વધુ રાણીઓના અંતઃપુર રાખનારા અન્ય રાજવીઓની ટીકા કરનાર, તમારા ભૂપ દધિવાહન એકાએક કેમ ખાણીમાં બેસી ગયા ! શા સાફ જલ્દીથી પરણી બેઠા ? શું શોધખોળનો અંત આવી ગયો ? પદ્માવતીનો પત્તો નહીં જ મળે એવી પ્રતિત્તી થઈ ગઈ ? પ્રજાના માનસમાં આ નિમિત્તે શંકા કુશંકાઓ જન્મે એ સહજ છે.

વળી અંજ દેશના સ્વામીને કન્યા આપનારા રજવાડાં ક્યાં ઓછાં હતાં કે એકાદા-સામાન્ય કક્ષાના-ઝરાસદારની દીકરી પસંદ કરી ? લગ્નકાર્ય પશુ એટલું જલ્દીથી આટોપાયું કે પડોશી રાજ્યમાં એ પછી લગભગ છ મહિને એની જાણ થઈ.

તું જ કહે છે કે નવા રાણીએ રાજવીના જીવનમાં જખરો પડો આણ્યો છે. લોકો એવું સાંભળીને ઉલ્ટા વધારે શંકાના વમળમાં અથડાય છે. એથી તો પદ્મા પાછળનો શોક એક કારસરૂપ બની જાય છે.

કહે છે કે રાણીમાં પશુ ક્ષાત્રવૃત્તિ એટલી બધી સત્તેજ છે કે એની સામે ભલે ભલા સરદારો પશુ ધૂજી ઉઠે. રાજ્યના પ્રત્યેક કાર્યમાં રાણીની સલાહના એંધાણ હોય છે જ. આ સર્વ સાચું છે કે કેમ ? એ જાણવા હું આવ્યો છું.

મામા ! એ બધું સાચું છે. એમાં મીનમેષ નથી જ. પણ એટલા કારણે તમે આ સાહસ ન કરો. અમારે ત્યાં લોકવાયકા પર ઝાઝું વજન મૂકવામાં નથી આવતું. તમારા આગમન પાછળ અને રાણી સંબંધી આટલી ખોજ કરી રહ્યા છો તેથી, જરૂર કંઈ ગુપ્ત હેતુ તો છે જ.

અમારા નવા રાણી ભલે સામાન્ય ભાયાતના ઘરમાં જન્મ્યા હોય, ભલે એમની પાછળ વંશ પરંપરાની કુલીનતાના વાધા ન સળયા હોય, છતાં તે એક રમણી રત્ન છે. સૌન્દર્ય અને રૂપની નજરે એ કોઈ પણ નારીને ટક્કર મારે તેમ તો છે જ; પણ ગુણો અને તેમાં પણ જ્ઞાહનતી ચરવીરતા અને ઉભરાઈ જતી ક્ષાત્રવૃત્તિ જોતાં, હર કોઈના ધન્યવાદ તેઓ તરફ સહજ વર્ષા જાય છે.

તમારી કૌશામ્યીના નગરની પુત્રી કહો કે અમારા નૃપના રહસ્ય મંત્રીની પત્નિ કહો, અમર રાણીજીના ગામની પુત્રવધુ કહો; તેણીએ પોતાની ચમુઓ સામે રાણી ધારિણીમાં જે વીરતા ભરેલી છે તેનો

પરચો જોયો છે. ઓજસ્વી વાણીનો ઘોષ વહેતો નિહાલ્યો છે. ભાયાત હરનામસિંહની બહાદૂરી આપણા સૈનિક સમુદાયમાં અબળણી નથી. એના સરખો એક પત્નિવ્રત ધારી અને પ્રમાણિક ગરાસદાર મારા જાણવા મુજબ આપણા પ્રદેશમાં અન્ય નથી. એવા ચારિત્ર સંપન્ન ઘરમાં જોતો ઉછેર થયો હોય એવી લલના, રમણીરત્ન તરિકેની ખ્યાતિને વરે એમાં નવાઈ પણ શી ?

મરદ કરતાં સ્ત્રી જાતિમાં રોહના અંકેડા જલ્દી સંધાય છે, અને વૃદ્ધિ પામતી રેશમની ગાંઠની ઉપમાને વરે છે. સખીપણના નાતાથી ભાયાતપુત્રી ધારિણી, અહીં ચંપામાં મંત્રીપતિને મળવા આવેલ. એક વેળા ઉભય સહિયરો ઉદ્યાનમાં જે પ્રાસાદ આપણે જોયો ત્યાં દર્શને આવેલ. અચાનક પધારેલ રાજવી દધિવાહનની દૃષ્ટિએ એ રમણી રત્ન ચઢ્યું. ચાર નેત્રો સામ સામે મળતાં જ હૃદયના તાર ઝણુ ઝણી રહ્યા.

આ પ્રાસાદ પાછળ તો લાંબી ઐતિહાસિક શૃંખલા રચાયેલી છે. એની ચમત્કૃતિના ખ્યાન પણ કંઈ કંઈ જનતાના અંતરમાં નોંધાયેલા પડ્યા છે. એમાં વૃદ્ધોની સાક્ષી પણ સાંપડે છે. વારાણસી નગરીના સ્વામી અશ્વસેનના પુત્ર પાર્શ્વકુમારે કમડ જોગીની બળતી ધૂણીમાંથી લાકડું ખેંચી એમાંથી ઝળતા સર્પને બચાવી, સાચો ધર્મ જીવદયામાં છે એ વાતનો વિજય વાવટો ફરકાવ્યો અને પાછળથી તેઓ સંસાર ત્યજી દઈ સાધુ બન્યા. એકાકી વિચરતા એ સંત ઉપર ઉપસર્ગોની ઝડી વરસી. એ સર્વ સમતાભાવે સહન કરી તેઓ સર્વજ્ઞ બન્યા. આમ જનસમૂહમાં પુરુષાદાની પાર્શ્વનાથ તરિકે પ્રસિદ્ધ થયા. એમનાં પગલાં અહીં થયેલાં. એમના ઉપદેશથી જનતાનો મોટો ભાગ અરિહંત ધર્મનો ઉપાસક થયો છે. એમના આગમન બાદ આ ઉદ્યાન તથા એમાં આવેલ પ્રાસાદ, તીર્થધામ રૂપ બનેલ છે. ચાહુ અવસર્પિણી કાળમાં થયેલ એ ત્રેવીશમા તીર્થકર છે. પૂર્વે બીજા

ચાવીશ તેમના સરખા જ જ્ઞાનવાન અને પ્રભાવશાળી સર્વજ્ઞ થયા છે. એમાં પ્રથમનો અંક પ્રાપ્ત કરનાર શ્રી આદિનાથ-યુગલિક કાળની સમાપ્તિ વેળા થયેલ. એમણે જ જનતાને સંસારમાં ઉપયોગી સર્વ વ્યવહારનું જ્ઞાન કરાવ્યું. એમનું જન્મ સ્થાન અયોધ્યા નગરીમાં. વર્ષોના અસંખ્યાતા થોડડાઓ એ વાતને વીતી ગયા. એ પછી જે આરમા તીર્થ કર તરિકે ઓળખાય છે એ રાજવી વસુપૂજ્યના નંદન શ્રી વાસુપૂજ્ય નામે આ નગરીમાં જ થયા. જન્મ્યા-મોટા થયા. રાજ્ય ભોગવ્યું. પાછળથી દીક્ષા લીધી. અને કૈવલ્ય મેળવ્યું. આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં મુક્તિ પણ પામ્યા. એ સર્વ અહીં જ બનેલું. એ વાતની સ્મૃતિમાં આ પ્રાસાદની સ્થાપના. દરેક તીર્થ કર દેશ કાળ પ્રતિ નજર રાખી પોતાની ઉપદેશ પદ્ધતિ નક્કી કરે છે; છતાં સર્વજ્ઞ હોવાથી દરેકના કહેવામાં સરખા જ હોય છે. લક્ષ્ય બિંદુ એક જ. કષાયો ઉપર વિજય મેળવો, કર્મોનો જડમૂળથી નાશ કરો અને આત્માના મૂળ ગુણો-જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર નિર્મળ બનાવો. આપણે ચોવીશ અવતાર માનીએ છીએ તેમ જૈનો ચોવીશ તીર્થ કર માને છે. જે કે માન્યતાનો અંક સરખો છતાં એમાં તરતમતાઓ તો ઘણી ઘણી છે. હજુ ચોવીશમા તીર્થ કર થવાના બાકી છે.

અરે હું પણ વાતના વર્ણનમાં ક્યાં પહોંચી ગયો? કહેવાનો મુદ્દો તો એ હતો કે શ્રી વાસુપૂજ્ય તીર્થપતિ થયાને વર્ષોનાં વહાણાં વાયા છતાં, સ્મૃતિ ચિન્હ સરખો પ્રાસાદ તો હજુ ઉભો છે. કાળ ચક્રના ધસારામાં અને પરિવર્તનોમાં આ નગર સાથે એ પણ પસાર થયો છે. દધિવાહન ભૂપ વારસમાં મળેલી ભક્તિ એ પ્રતિ દાખવતો; પણ પદ્માવતીને પરણી આવ્યા પછી તો એમાં સારા પ્રમાણમાં ઉમેરો થયો છે. ચેટકરાજની તનયાના સંસ્કારે એ ઉપર સજ્જડ છાપ મારી છે. તેમનું જીવન ધર્માત્મા તરીકે વિશેષ ઉજવળ બન્યું છે. રાજવીએ પ્રજા પાલનમાં અને જન કલ્યાણમાં જે ઉત્સુકતા દાખવી છે અને એ

દારા પ્રજ્ઞનો પ્રેમ સંપાદન ક્યો છે એમાં નિમિત્ત રૂપ સંસ્કારી પદ્માવતીનો યોગ છે. ઉભય રોજ દર્શને આવતા. એ નિયમ રાણીના વિરહકાળે—ગંભીર ગમગીનીમાં પણ અફર રહ્યો; એ નિમિત્તે એક સંધ્યાએ પૂર્વે કહ્યું તેમ હરનામસિંહની પુત્રી નજરે ચઢી. પ્રાસાદમાં મંજુલ સ્વરે ગવાતાં ગીતે રાજવીનું મન આકર્ષાયું. સામાન્ય વાર્તાલાપથી ઓળખાણ થયું. અવારનવારના પરિચય પછી ઉભયના દિલ મળ્યા અને એ ઉપર આખરે લગ્ન ગ્રંથીની મહોર મરાઇ. અમારા નવા રાણીનો આ વૃતાન્ત.

હવે, તમારો ગુપ્ત હેતુ કહી નાંખો કેમકે સમય થવા આવ્યો છે.

કરણ ! કહેવાનું બધું તો કહી નાંખ્યું. તમારા રાણી એ માફ પ્રેમપાત્ર છે. કુવા કાંઠાનો બનાવ કિંવા યશપાળની પત્નિનો પરચો એના મુખ્ય પાત્ર અમે—હું અને મારો આ સાથીદાર કંડરીક. વાતના તાણા વાણા ધણા તો મળતા આવી ગયા છે. એ રમણીને નજરે જોયા વિના પાકી ખાતરી ન અપાય.

કંડરીક—સરદાર ! માનો યા ન માનો પણ રમણી તો એ જ જણાય છે. એનું નામ ધારિણી આપણે સાંભળેલું. માફ મન સાક્ષી પૂરે છે કે તમારી આશા ધૂળમાં મળી છે. ખેલ ખલાસ થયો છે.

કરણસિંહ—મામા ! એની સાથે શું તમારે પૂર્વે કંઈ પરિચય હતો ? ગુપ્તપણે રનેહ તંતુ સંધાયા હતા ?

ના, ના, એવું તો કંઈ જ નહોતું. પણ કુવાકાંઠાના બનાવ પછી મેં એનો રૂબાબ જોઈ મનમાં ગાંઠ વાળેલી કે કોઈ બી હિસાબે એને પરણી લાવી, ગર્વ ઉતારવો. આ નાયકે ભલભલાના પાણી ઉતારી નાંખ્યા છે તે એકાદ નારીના ધમંડને નહીં સાંખી શકે ?

મામાશ્રી ! તક ગઈ એ તો હવે પાછી ન આવે. રાખના પહાડ રાતે વહી ગયા. હવે એ પરરમણી અને તેમાં પણ અંગદેશના મહારાણી!

ધમંડ ઉતારવાની વાતથી હાથ ખંખેરી વાળો. જોડે એ પણ કહું કે તમે મરદ જાતિના જૌરવનો. અજ લાંબો રાખ્યો છે. કારણ વિના એ રમણીએ ધમંડ દાખવ્યો તો નહીં હોય ને !

અરે કરણ ! તું પણ પૂરું જણ્યા વિના શું હાંક્યે રાખે છે ? આ કંડરીકના પાણી માંગવા રૂપ સામાન્ય પ્રશ્ન પરથી તેણીએ યુવાનીના મદમાં છકી જઈ રજનું ગજ કરી મેલ્યું. એ તો અમારે દૌશાખ્યી પહોંચવામાં વિલંબ થતો હતો, નહીં તો એ વેળા જ એની બોબડી બંધ કરી, હાથ ખતાવી દીધો હોત. કેમ કંડરીક ! મારી વાત ખરી છે ને ! ‘ શેઠ કહે સાગરનું પાણી મીઠું છે તો હાજી હા ’ જેવા સાથીદારે નાયકની વાતમાં કોરા પાને મતું માયું.

નાયકનો ભાણેજ પણ પાકો ખેલાડી હતો. એ બોલી ઉઠ્યો—

મામાજી ! એવા ગર્વમાં કંઈ જ દમ નથી. અહંકાર તો રાવણ જેવા ત્રિખંડાધિપતિનો નથી રહ્યો. ક્ષત્રિય રમણીના તેજ જીવદા જ હોય છે. તેણીની પવિત્રતા પર કંઈ પડકાર થયા વિના એ ભાગ્યે જ છંછેડાય છે; અને એકવાર વિક્રરી એટલે ડસીક્ષી નાગણુ જ જોઈ લ્યો.

નાયક—ભાઈ ! ત્હારાથી તો થાક્યા. દલીલ, દલીલ અને દલીલ. ન્યારથી તમારા રાજવી ગણરાજ એટક મહારાજના તંત્રની લતે ચડ્યા છે ત્યારથી તમારા લોકોના વિચાર જ કોઈ જીવદા રીતે વહે છે. મરદ જાતિના માન-અપમાનની તમને કંઈ ખેવના જ નથી. ‘ સ્ત્રીની જીવિ પગની પાનીએ ’ જેવા સનાતન વાક્ય પર વિશ્વાસ નથી. પુરુષ તે પુરુષ અને નારી તો એના પગની મોજડી જેવી ! ધર્મમાં ન્યાં પુરુષનું પ્રધાનત્વ છે ત્યાં વહેવારમાંએ હોય જ. એમાં નવાઈ જેવું શું છે ?

‘ પ્રધાનત્વ ’ ના નામે ઘેટાં ન ચરાવો. એ પાછળનું રહસ્ય

સમજો, અર્થનો અનર્થ ન કરો. સંસાર રથના, સ્ત્રી પુરુષ રૂપ એ ચક્રો; ઉભયના સહકારથી જ રથની ગતિ અરખલિત રીતે ચાલુ રહે. એકમાં જરાપણ ખગાડો થતાં જ રથ થંભી જાય. એમાંના એક પણ ચક્રની અવગણના ન નભી શકે. ઘર બહારના વ્યવહારમાં પુરુષ કરતો કારવતો લેખાય ન્યારે ઘરની આંતરિક વ્યવસ્થા સ્ત્રીને આધિન છે. સ્ત્રી કાંઈ દાસી કે ગુલામડી નથી અને નથી વારે ધડીયે સ્વછંદપણે બદલવાનું જૂતું. ભાવિ વારસની એ છે જનેતા—એ છે સહચરી. આવી સરલ ને સાદી વાત જો ન સમજો તેને કહેવું શું ?

જવા દે એ મતફેર. માન્યતાઓ કંઈ બદલી નાંખવી સહેલ નથી. આવા કારણોથી અમારી કૌશામ્યીને તમારી ચંપાના રાહ ન્યારા છે.

જુઓ, સમય થવા આવ્યો છે. માંડો ચાલવા. રાણીજીને નજરે જોવા છે તો જોઈ લ્યો. એ સાથે મારી લાલ બત્તી સમી ચેતવણી પણ સાંભળી રાખો કે—

‘ સતીની છેડમાં પડશો નહીં. પ્રીતના પલ્લે બંધાયેલી એ રમણી હવે તો પરનારી છે માટે સન્માનને પાત્ર છે. એના પ્રત્યેની નાની સરખી પણ કુદૃષ્ટિ સત્યાનાશ વાળશે. મોહનો અંશ રહ્યો હોય તો પણ હવે એને તિલાંજલી દેજો. ’ નાયકે ફેરવી તોળતાં ઉચ્ચાર્યું કે—

ગામમાં પેસવાના ફાંફાં, ત્યાં પંટેલને ઘેર ઉના પાણી જેવી આપણી આ વાતો. રમણી એજ છે કે બીજી એ તો હજુ નજરે પડે ત્યારે જ સમજાય ને !

કરણ ! મંદિર તો આવ્યું. ક્યા દરવાજોથી પ્રવેશવાનું છે ? ક્યાં જામા રહેવાનું છે ? સ્થાન એવું શોધજો કે કોઈને વહેમ ન આવે.

મામા ! બે ફિકર રહો. મારી પાછળ ચાલ્યા આવો. સામેના લતા મંડપમાં ઉભવાથી બરાબર મુખ દર્શનનો લાભ મળશે. જુઓ, પેલી બાજુ અવાજ સંભળાય છે.. હમણા રાણીજીને છેલ્લા દિવસો જાય છે.

એટલે પ્રભુ ભક્તિમાંથી પરવાર્યા બાદ તેઓ પોતાના હાથે ગરીબોને અન્ન તથા વસ્ત્રનું દાન દે છે. એ ક્રમ શરૂ થયા પછી ચંપામાં કોઈ પણ માનવીને ભૂખ્યા પેટે સુવાવારો આવતો નથી. ગરીબ અને રાંક જનતા તો ધારિણી રાણીને અન્નપૂર્ણાનો અવતાર માને છે. એમના પ્રત્યે અહુમાન દાખવવાના આ અવાજ સંભળાઈ રહ્યા છે.

ત્યાં તો ભૂપ દધિવાહન અને છૂટા હાથે દાન દેતી ધારિણી લતા-કુંજ પાસે થઈ પસાર થયા. તેમની પાછળ યશપાળ અને ગંગાનું યુગલ હતું. પછી સંરક્ષક દળની ટુકડી આવી રહી હતી.

નાયક તો એકાગ્ર દષ્ટિથી જોઈ જ રહ્યો. ધારિણીનો ચહેરો ખરો-ખર ધ્યાન પૂર્વક જોઈ લીધો. સગર્ભાવસ્થા હોવાથી દેહચરિત્રની સુંદરતા અને અંગોપાંગની પ્રકુલ્લતા અતિશય ખીલી ઉઠી હતી. મુખારવિંદ પર ગુલાબી છવાઈ હતી અને આછું સિમત રેલાતું હતું.

એ સૌના પસાર થઈ ગયા પછી આ ત્રિપુટી ઉદ્ધાનમાં ચક્કર લગાવી વરના પંથે પડી. ક્યાં સુધી તો સૌ મૌનપણે ચાલ્યા. આખરે પોતાનું અનુમાન ખોટું તો નથી એ ચકાસી જોવા નાયકે કંડરીકને ઉદ્દેશી પ્રશ્ન કર્યો—

કેમ ભાઈ ! તું શું ધારે છે ?

સરદાર—ધારવાનું છે જ ક્યાં ? જો કે કુવાકાંઠાના દીદારમાં આજે તો આભ જમીનનું અંતર પડ્યું છે. સ્વર્ગની અપ્સરા પણ શરમાઈ બાપ એવું સૌન્દર્ય ખડકાઈ ગયું છે. ચહેરો કંઈ ઢાંક્યો રહે !

ખરું કહ્યું. રમણી તો એજ. ‘ રૂપ છૂપે નહીં ભભૂત લગાયો.’

પ્રકરણ ૮ મુ બાળિકા વસુમતી

ત્યંપાપુરીનો આ ભાગ સામાન્ય રીતે આછી વસ્તીવાળો હતો. નગરીના દરવાજાને મૂકી આગળ વધતાં છૂટાછવાયાં ઝુંપડાં અને એ પછી તરત જ વિશાળ ઉદ્યાન આવ્યું હતું. વચ્ચેમાં ભૂપ દધિવાહનનો ગ્રીષ્મનિવાસ ત્રણ મળલાથી શોભતો ખડો હતો. વિવિધ વૃક્ષોથી ભરપૂર અને પરિમક્કના પમરાટથી સદા સુવાસિત બનેલ આ સ્થળ સાચે જ શાંતિદાયક હતું. ભર ઉનાળાના તાતાભર જેવા ભસ્મરાશિના ઉઝળાટની અહીં કંઈ જ અસર નહોતી. ઘણું ખર્ચ ઉનાળાના દિવસોમાં રાજવી પોતાના પરિવાર સહિત અહીં જ રહેતા.

એ સામે નગર પડતાં જ ઝરૂખામાં બે રમણીઓ પરસ્પર વાર્તાલાપ કરી રહેલી દષ્ટિ ગોચર થાય છે. પ્રાસાદની ખુલ્લી બારીઓ મારફત નગર દોડાવતાં સહજ જણાય છે કે કોઈ પુરુષ વર્ગ હાજર નથી. લેખકને રાજમહાલયના પહેરેગીરો પણ રોકી શકતા ન હોવાથી સીધા ઝરૂખામાં પહોંચી જઈ, થતી વાતમાં મન પરાવવું વ્યાજબી લાગે છે કે જેથી વાર્તા પ્રવાહમાં આગળ વધી શકાય.

એક વાતની ચોખવટ જરૂરી છે. ગત પ્રકરણમાં જોયેલ રાણી ધારિણી અને સખી ગંગા અહીં એસી વાત કરી રહેલાં પ્રત્યક્ષ થાય છે. છતાં ઉભયની સ્થિતિમાં ઘણો ફેર છે. છેલ્લા પ્રસંગને તો લગભગ બારેક વર્ષનાં વહાણાં વાયાં છે. દરમિયાન વિશ્વનું કાળ ચક્ર તો અસ્ખલિતપણે વહેતું રહ્યું છે. અસ્તોદયના સપાટામાં ઘણી ઘણી આસમાની-સુલતાની નોંધાઈ ગઈ છે. એના વધુ ઊંડાણમાં ન જઈએ તો પણ ખપ પૂરતી વાતો ઉપર નજર નાંખી જવી પડે જ.

રાણીપદને પામેલી ધારિણીએ દધિવાહન રાજવીના જીવનમાં કોઈ અનેક જોમ ઉભરાવી દીધું છે. પદ્માવતી ગુમાવતાં જે નિરાશા પ્રગટેલી એનું નામ નિશાન પણ રહેવા નથી દીધું. ક્ષાત્ર તેજે એવા તો મીઠાં પાણી પાયાં છે કે આસપાસના પ્રદેશમાં એની હાક વાગી રહી છે. કૌશામ્બીપતિના વારે ક્યારે થયેલા ચાર-પાંચ હુમલા એણે એવી રીતે પાછા ફેલી દીધા કે ત્યાર પછી શતાનિક રાજ તો ચૂપ જ એસી ગયો છે. છેલ્લા પીછામાં તો ઠેક કૌશામ્બીની ભાગોળે ચંપાપતિ પહોંચ્યો હતો. ચેટકરાજના પરિચય પછી નવી ધરતી મેળવવાને લોભ ન હોવાના કારણે જ, વળી સાદુપણના નાતાથી જ, એ છાપો માર્યા વિના સખત હાર આપી પાછો ફર્યો હતો. મગધરાજ ભંભાસારની માફક એણે રાજ્યવૃદ્ધિને લોભ હોત તો એના હાથમાં એ વેળા કૌશામ્બી આવેલું જ હતું. આમ છતાં પોતાના રાજ્યમાં કોઈની પણ દાદાગીરી એ ચલાવી લેતો નહીં. કોઈ પણ ભાયાતે માથું ઉચક્યાનું એ સાંભળતો કે તરત જ જાતે ત્યાં દોડી જતો. સમજૂતીથી માને તો ફીક, નહીં તો સ્વઆહુતી પરાક્રમને પરચો બતાવતો. એકવાર સપાટામાં આવી ગયા પછી કોઈની પણ જિંચી મૂંડી કરવાની હિંમત રહેતી નહીં. સર્વ પ્રકારના હુમલામાં-કરવા પડતાં યુદ્ધમાં-એના પાસા પોખાર પડતા હતા એટલે એને ‘જીતશત્રુ’ નું ઉપનામ મળ્યું હતું.

આ સર્વમાં એ ધારિણીના પગલાંને નિમિત્તભૂત લેખતો. પદ્માવતીનો વિરહ મર્ભવતી હતી ત્યારે જ થયેલો અને પછીના ખનાવ અંગે કંઈ જ માહિતી સાંપડેલી નહીં. એટલે ધારિણીએ બાળિકાને જન્મ આપ્યો ત્યારે એના હૃદયમાં તો રાન્યનો વારસદાર યુવરાજ ન જન્મ્યો હોય એટલો બધો હર્ષ ઉપન્યો હતો. કુંવરીનો જન્મ પ્રસંગ ઘણી ધામધુમપૂર્વક સારાયે અંગ દેશમાં ઉજવાયો હતો. અગીઆર દિન સુધી પ્રજાને જોઈતી પ્રત્યેક વસ્તુ વિના મૂલ્યે મળતી હતી. એના દામ રાજભંડારમાંથી ચૂકવવામાં આવતાં હતાં અને જન્મભરના કેદીઓને પણ મુક્તિ આપવામાં આવી હતી. જન્મ-પૂર્વેથી રાન્યની લક્ષ્મી-સંપત્તિ-વૃદ્ધિ પામવા માંડેલી હોવાથી કુંવરીનું નામ ‘વસુમતી’ રાખવામાં આવ્યું.

ગુણ સંપન્ન બાળા, વયના વધવા સાથે આજે તો તારુણ્યના બાગને દરવાજો આવી લાગી હતી. સૌન્દર્ય અને નિડરતા તો એની માતા તરફથી વારસામાં મળ્યાં હતાં. એની ઉંમર જોતાં જે સમજણ અને જ્ઞાન એનામાં જણાતાં એ જરૂર વધારે ગણાય. પૂર્વ ભવના ક્ષયોપશમથી આમ બનવું શક્ય છે. સરખી વયની બાળાઓ સાથેની રમતમાં ઘણાખરો કાળ નિર્ગમન એ કરતી હોવા છતાં આવડત-અભ્યાસમાં એ સૌના મોખરે હતી. માતાપિતાના સંસ્કારની સુદૃઢ છાપ એનામાં ઉતરી હતી. આ વયથી જ એ ધાર્મિક બાબતમાં શ્રદ્ધા ધરાવતી, શક્તિ અનુસાર વ્રત-નિયમ પણ પાળતી, અને ઓછું બોલવાની ટેવવાળી છતાં જ્યારે કોઈપણ વિષય પર બોલતી ત્યારે એની વાણીમાં કુલ ગરતાં હોય એવી રીતે શબ્દો વહી જતાં અને સાંભળનારનાં હૃદય સોંસરા ઉતરતાં. ટૂંકમાં કહીએ તો ચંપાના મહાલયને આ બાળાએ ઠનગનતો બનાવી દીધો હતો. બાળકીડાની વિવિધ રમતોથી એ સભર લાગતો. અંગદેશની અસ્મિતાનો સૂર્ય અત્યારે મધ્યાહ્ને તપતો હતો. પ્રજાની સુખાકારી હરકોઈ પડેલી રાન્યને ઈર્ષા ઉપજાવતી.

હાયો જુગારી બમણું રમે એ જનવાયકા પ્રમાણે ઉપરા ઉપરી હાર પામવા છતાં શતાનિકને બદલો લેવાની વૃત્તિ ધર કરી રહી હતી. સીધી રીતે ન ફાવવાથી એ કોઈ દાવપેચ અજમાવવાના વિચાર કરતો. ચંપામાં બનતા બનાવોની એ પોતાના વિશ્વાસુ ચર મારફત તપાસ રાખતો. આ કાર્યમાં પૂર્વે જોઈ ગયા તે નાયકનો સાથ ખાસ હતો. ઘણી ખરી બાબતો રાજા આ નાયક સાથે જ ચર્ચાતા-કેટલીક વાતો તો અમાત્યથી પણ ખાનગી રહેતી. રાજવીનો પૂર્ણ વિશ્વાસ નાયકે પોતાની ચાલાકીથી મેળવ્યો હતો. ધારિણી હાથમાંથી ગઈ એ ચોક્કસ થયા પછી એને પોતાની કરવાની આશા, નિરાશામાં ફેરવાઈ ગઈ હતી. ધમંડ ઉતારવાની વાત સરી ગઈ હતી. છતાં ડૂબતો આદમી તણખલાને પણ બચવા સાડ પકડે એમ એણે ધારિણીનું હરણ કરવાનો મનસૂબો રાખ્યો હતો. એટલા સાડ તો વારંવાર શતાનિકને બદલો લેવા ઉશ્કેરતો. એક પથરે એ પક્ષી મારવાની એની ધારણા હતી.

એનું અંતર જોરથી પોકારતું કે આ મનોરથ ખર આવવાનો સંભવ નથી, કેમકે ક્ષત્રિય રમણી એક વાર જેને હૃદય સોંપે છે તેને જીવનભર વફાદાર રહે છે; અને એ સાડ પ્રાણ કુરબાન કરવા સુધીના કષ્ટો સહન કરે છે. અરે પ્રાણ જવા દે છે પણ પોતાની પવિત્રતામાં જરા પણ ડાઘ લાગવા દેતી નથી. આમ છતાં કોણ જાણે ક્યા હેતુથી એ ધારિણીને વીસરી શક્યો નહોતો. બળજબરીથી પણ એક વાર તેણીને હાથ કરવાનાં સ્વપ્ન સેવતો હતો. એ હેતુ પાર પાડવા સાડ, સાહસોમાં આગળ પડતો ભાગ લઈ, એ રાજવી શતાનિકનું પ્રીતિ-ભાજન બન્યો હતો. શતાનિકને ગમે તે રીતે દધિવાહન ઉપર વિનય પ્રાપ્ત કરી ભર દરિયે ડોલાયમાન થઈ રહેલી કીર્તિને કાંઠે વાળવાના કોડ હતા અને એમના આ સલાહકારને એમાં સાથ પૂરી, ચંપાના આવાસમાંથી રાણી ધારિણીને ઉપાડી આણી, એક વાર બળજબરીથી ઘરમાં બેસાડવાના અભિલાષ હતા.

આમ ઉપરની શાંતિ હેઠળ ખુદ પડોશના રાજ્યમાં જ ન્યાળા-મુખી ફાટી ઉઠવાના સંયોગો ખડકાઈ રહ્યા હતા. ભાણેજ સાથેના પત્રવ્યવહારથી નાયક કૌશામ્બીમાં બેઠા બેઠા ચંપાના રજેરજ વૃત્તાંત મેળવતો અને ત્યાં બનતા બનાવથી માહિતગાર રહેતો.

‘રજમાંથી ગજ’ થયાના કે એકાદી નાનકડી ભૂલમાંથી ભયંકર પરિણામ આવ્યાના બનાવો ક્યાં ઇતિહાસનાં પાને ઓછાં નોંધાયાં છે? અદ્ય કિંવા નહિ જેવા પ્રમાદથી જીતી બાજુ ધૂળમાં મલ્યાના અથવા તો જીત હારમાં પરિણમવાનાં ઉદાહરણો સંખ્યાબંધ પ્રાપ્ત પણ થાય છે.

પથારીમાં આગ વા ભીતરનો અગ્નિ એ પહેલી તકે નજરે ન ચઢે છતાં ઉધાઈના ઢેર જેવો છે. નાના સરખા ઉધાઈના લીંટા નીચે હજારો જંતુઓ અદ્યદ્યતાં હોય છે એટલું જ નહિ પણ એ નહિ જેવા લીંટાએ અંદરનો પ્રદેશ એવી રીતે ખલાસ કરી નાંખેલો હોય છે કે એ ઉપર અંગુલી મૂકતાં જ ઊંડી ઉતરી જાય. આ નાનકડા જંતુનાં ભક્ષ્યમાં માત્ર પુસ્તકો જ સ્વાહા થાય છે એમ નથી; એ તો મોટી મોટી ધમારતોને પણ કકડબૂસ કરી વાળે છે. પડોશનો શત્રુ એ ભીતરના અગ્નિતુલ્ય હોઈ ઉધાઈના વળગાડ જેવો છે. ચક્રોર માનવી પણ એમાં ભૂલનો ભોગ બને છે.

કૌશામ્બી હવે શાંત બેઠું છે એમ માની ભૂપ દધિવાહન એ તરફના સમાચારો માટે સાવ બેદરકાર હતો. હજુ પાંચ દિવસ પૂર્વે કંચનપુરના સીમાડા ઉપર થયેલ રમખાણુ સાંભળી એ જાતે જ શમાવવા ઉપડી ગયો હતો. એ વેળા સચિવે, એ કામે દોષ બીજાને મોકલવાની દરખાસ્ત કરેલી. જીતશત્રુ તરિકેની એકધારી ખ્યાતિ વરનાર નૃપને એ ગમી નહિ. એ સામે મજાક કરતાં એ બોલ્યા હતા કે—

પ્રધાનજી, મારી નાડીમાં લોહી એટલી હદે ધબકારા મારે છે કે મને હાથમાંથી તલવાર છોડવી ગમતી જ નથી. જાતે યુદ્ધ માણુવાની

મોજ જૂદી જ છે. એ તો અનુભવનો વિષય ગણાય. વળી સૈનિકોને બેસાડી મૂકી નિષ્ક્રિય અને આળસુ બનાવવા કરતાં, જુદા જુદા પ્રદેશમાં ફરત કરાવી સતત કાર્યરત રાખવા એ ઓછું લાભદાયી નથી. અહીં તો શાંતિ છે. વળી તમે સર્વ અહીં બેઠેલા છો. હું પખવાડીયું આધો ગયો એથી શું દાટ વળી જવાનો છે ? રાજવી તો ધ્રુમતો જ સારો.

ચંપાનગરીના અને આસપાસના વાતાવરણની ઝાંખી કરી હવે અરખામાં ચાલતા વાર્તાલાપ તરફ વળીએ.

ગંગા—કહો ન કહો પણ રાણીજી ! તમે આજ, રોજના સરખા પ્રકુલ નથી જણાતા. તમારો ચહેરો જ એ વાત દર્શાવી આપે છે.

સખી ગંગા ! હજુ તું રાણીજીનું સંબોધન ચાલુ રાખ્યા કરીશ ? ચંપાની જનતા માટે હું રાણી તરીકે ઓળખાઉં પણ તારા માટે તો ધારિણી જ છું. હવેથી એ વિશેષણ આગળ આણુવાની ભૂત ન કરતી.

મન પ્રકુલ નથી અને અંતરમાં ગ્લાની ઉદ્ભવી છે. એ કહેવા સાડ તો તને આ ધીકતા તાપમાં તેડાવી છે.

તો પછી શરી રમણી એ વાત ઝટપટ કહી નાંખોને કે જેથી લેવા બેઠતા ધવાજ હાથ ધરાય અને એનું નિવારણ સત્તર કરી દેવાય.

રાજમહાલયના સુખો, પાણી માંગતાં દુધ હાજર કરનાર દાસ દાસીઓ, કાલુ-વેલુ વદી સદૈવ આનંદ આપનાર તનયા વસુમતી અને વેણુ સુખમાંથી બહાર પડે તે પૂર્વે એને ઉચકી અમલી બનાવનાર આરા પ્રાણુવલ્લભ વચ્ચે વસનાર તમને, શાં કારણે ગ્લાની જન્મવી બેઠે છે ?

સંસારવાસી લલનાઓ આ કરતાં કયા વધુ સુખનાં સોણુલાં સેવે ? કદાચ પુત્ર વિદ્યુષ્ટ અંક ચિંતા કરાવતો હોય તો એ પણ આશા

પૂરાવાનો સંભવ છે. હજુ વય કંઈ પાછી ગઈ નથી. વસુમતી જેવી બાલિકા બાઈ વિહૂણી નથીજ રહેવાની.

બાલી ! તેં પણ આજે તો ભારે ફી. કલ્પના રૂપી તુરંગ ને તરંગો મારફતે ખૂબ ખૂબ દોડાવી મેલ્યો. તું ધારે છે એ જાતની ચિંતા મને છેજ નહિ. વળી ભાગ્યાધીન વસ્તુ માટે હાથવેચ કરવાવાળી હું નથીજ. દીકરા-દીકરી વચ્ચે મને ભેદ દેખાતો જ નથી. એમાં તો પૂર્વજન્મનો ઋણાનુબંધ નિમિત્તરૂપ છે એનો તે હર્ષ શોક હોય ખરો !

તો પછી દુઃખનું નામ જણાવ્યા વિના શી ખબર પડે ? વાત એમ છે કે, રાજવીના ગયા પછી મને છેલ્લા બે દિનથી માઠાં સ્વપ્નાં આવ્યાં કરે છે. જાણે હું આ સ્થિતિમાંથી ગળાડી પડી અને કોઈ અંધારી ખીણમાં પહોંચી ગઈ એમ લાગે છે. કોઈએ મારી દીકરી ઝૂંટાવી લીધી. આ નગરી પર એકાએક હલ્લો આવી પડ્યો અને ઉપર કંઈ એવું જોત જોતામાં બની ગયું.

પણ ઝળકીને જાગતાં જ મને પદંગ પોટેલી જોઈ છું. સ્વપ્નની કંઈપણ નિશાની જણાતી નથી. પણ એ ભયજનક સ્વપ્ને મારી જિંદગી આરામ અને આનંદ હરી લીધાં છે.

હજુ ગઈ પાછલી રાતની વાત છે. માંડ ચાર ઘટિકા પ્રાતઃકાળને બાકી હશે ત્યાં તો મારા કમરામાં એકાદ સૈનિકને ધસી આવતો જોયો. મેં પહેરેગીરને જૂમ મારી પણ તેના આવતાં પૂર્વે તો પેલો સૈનિક ખડખડ હસતાં બેઠ્યો-ચોક્કીદાર તો ભાગી ગયા અને તમારો પ્રીતમ નગરીમાં છે જ નહીં-તમારી વહારે કોઈ આવે તેવું રહ્યું નથી. મૂંગા મૂંગા મારી સાથે ચાલી નીકળો.

હું કંઈ સવાલ કરું તે પૂર્વે તો પેલાએ મને ઊંચકી લઈ ભાગવા માંડ્યું અને હું એના હાથમાંથી છૂટવા યત્ન કરવા લાગી ત્યાં નેત્રો ખુલી ગયા અને મારી જાતને પદંગની ધર પર જોઈ.

મારું મન આ બ્રમણ પાછળ બહુજ વિવશ બની ગયું છે. કશામાં ચિત્ત ચોટતું જ નથી.

સખી! પતિના વિરહથી નારી જાતિને એકલા પડતાં એવાં સોણલાં આવે. એમાં તમારો પ્રેમ તો ચક્રવાકીના યુગલ જેવો. કહો તો રાજવી જલ્દી પાછા ફરે એવો સંદેશ મોકલવાનો પ્રયત્ન કરાવું. બાકી સ્વપ્ના જવલ્લે જ સાચાં પડે છે. તેથી તો કવિએ રહ્યું છે કે—‘સ્વપ્નાની સુખલડી ભૂખ ભાંગે નહીં.’

મંગા! તું તે શી વાત કરતી હઈશ. ભૂપતી આ કંઈ જુદા પડવાનો અને એકલા રહેવાનો પહેલો પ્રસંગ નથી. પતિ પાસે હોય એ હર કોઈ નારીને ગમતી વાત ગણાય. પણ કારણવસાત્ એ દૂર જાય એથી આ ક્ષત્રિયાણી ન ગભરાય. પ્રેમ એ કંઈ આજકાલનો પ્રસંગ નથી. હવે તો એ પાછળ દશકા કરતાં વધુ સમય વીત્યો છે. હું કંઈ અભિસારિકા કે નવ યૌવના નથી. સંદેશો મોકલવાની કંઈ જ જરૂર નથી. હું તો જાણુવા ઇચ્છું છું કે આવા તરંગો પાછળ કંઈ તથ્ય સંભવે ખરું?

મંગા જવાબ આપે તે દરમિયાન વસુમતી અને એની ત્રણ બાળ સખીઓ રકઝક કરતી આવી પહોંચી અને એમાંની એક કહેવા લાગી— રાણીમાતા! તમારી વસુને સમજાવો. અમારી દરેક વાતને એ ઉતારી પાડે છે. એ જે કંઈ કરે તે સાચું અને અમારું બધું ખોટું. રમતમાં એવો વર્તાવ કેમ ચાલે?

પણ વાત શું છે એ તો વીમુ! પહેલા કહી સંભળાવ. જુઓને અમો બધાં રમતાં રમતાં બાગના કુવારા નજીક પહોંચ્યાં. પાણીમાં કુંડાળાં કરવા મેં એમાં કાંકરો ફેંક્યો. એ જોઈ આ જયા અને રમાએ પણ કાકરો ફેંકવા માંડ્યા. ત્યાં વસુબા ડાહ્યા થઈ બોલ્યાં—

વીમુડી, આ તું શું કરી રહી છે? આ રમતથી પાણીમાં રહેલાં માછલાં વિગેરે નાના જીવોને પીડા થાય. તેઓ બાપડા મરી જાય!

આવી રમત આપણાથી ન રમાય. કુંવરીબાની શિખામણુ માની લઈ અમોએ રમત બંધ કરી, અને સર્વ જ્યાં યોગાનમાં છોકરાઓ ગેડી દડાથી રમતા હતા ત્યાં પહોંચ્યા. અમને જોઈ પેલા ક્ષતેહસિંહ બાપુનો દિલીપ મારી પાસે આવ્યો અને મારો કાન પકડી બોલી ઉઠ્યો—

વીમુ ! અરે લુચ્ચી બાળા, તું ક્યાં રમતી હતી ? તને હું સારાચે બગીચામાં શોધી વળ્યો. તેં તો આજે મને ખૂબ થકવી નાંખ્યો.

હું જવાબ આપવા વાંકી વળી ત્યાં કાન પરથી એના આંગળાં ઘૂંટી ગયાં.

અરે, તું તો ભારે જખરી થઈ ગઈ ! એમ બોલતાં એણે મને ગાલ પર ટપલી મારી. જો કે આ બધું દિલીપે સામાન્ય મજાક કરતાં સરળ ભાવે જ કર્યું હતું. વળી ટપલીથી મને ખાસ કંઈ વાગ્યું પણ નહોતું. પૂર્વે કેટલીયે વાર અમો સાથે રમેલાં છીએ. દિવસમાં એકાદ વાર ન મળીએ તો એક બીજાને ગમે પણ નહીં.

પણ રાણીમાતા ! અમારો આ વર્તીવ જોતાં જ વસુમતી તો રાત્રી પીળી થઈ ગઈ. અને હું કંઈ કહું તે પૂર્વેતો ટપલીના બદલે દિલીપને તમારો લગાવી દીધો.

વિશેષમાં રૂવાબ ભેર કુંવરીબા બોલ્યાં કે—

નાદાન છોકરા ! તું સમજે છે શું ? બાળાઓ સમજી ગમે તેમ એન બાળા કરે છે ? ત્હારાથી ગાલ ઉપર આંગળી અડકાડી શકાય જ કેમ ? સ્ત્રી પુરુષની મર્યાદાનું ભાન તું શું છેક જ ભૂલી ગયો ? ઝટ અમારી આંખથી દૂર થઈ જા.

હસવામાંથી ખસવું થવા રૂપ આ નાનકડી વાતમાંથી આવું ગંભીર રૂપાન્ત જોતાં જ દિલીપ તો શરમિંદો બની ગયો. બિચારો ડહાપ જ ગયો. બીજા છોકરાઓ પણ રમત બંધ કરી એક બીજા સામું

જેવા લાગ્યા. એ સમયનો દેખાવ જોતાં હર કોઈને લાગે કે વસુમતીના વાક્યોએ કાતીલ ધા જેવી અસર કરી છે. એ મૂંગો મંતર બની ત્યાંથી ચાલી ગયો. એના સાથીદારો પણ એક હરફ ઉચ્ચાર્યા વિના એની પાછળ ઉપડ્યા.

રાજની લાડીલી દીકરી સામે કોઈ કંઈ જ ઉચ્ચારી શક્યું નહોં. પાછા ફરતાં મેં કહ્યું, સખી વસુ ! ત્હેં આજે કાચું કાપી નાંખ્યું. ઘણું જ અવિચારી પગલું ભર્યું. માછલાંની દયા ખાનારી તું, આજે નિર્દોષ દિલીપને અપમાની મહા કષ્ટ દેનારી બની ગઈ ? ત્હેં આજે રજતું ગજ બનાવી કેવલ કલ્પનાના જોરે રેતી પર મહેલ ચણી નાંખ્યો. કાંકરા ફેંકવાની રમત જો પરને પીડા કારી ગણાય તો, વિના કારણ કોઈનું દિલ દુભાવવું એ વધુ દુઃખકારી ન લેખાય ? આમ કરવામાં તું દોષિત છે.

પણ ‘દોષ’ શબ્દ સાંભળી એ તો છંછેડાઈ ગઈ અને કહેવા લાગી કે થેલી વીમુ ! આવાં અડપલાં નારીજાતિએ પળભર પણ ચલાવી ન લેવા જોઈએ. આપણે બાળાઓ કંઈ પુરુષ જાત નાંટે રમવાની ઢોંગલીઓ તો નથી જ. આપણા અંગ-ઉપાંગ સાથે ચેડા કાઢવાને! અધિકાર કોઈ પણ મરદને છેજ નહિ. સ્ત્રી સન્માન કોઈ અનેરી ચીજ છે. મૈત્રી કે પરિચય પરસ્પર ગમે તેટલો હોય પણ વર્તન તો મર્યાદા યુક્ત જ જોઈએ. એજ શોભે.

આ તો ચોર કોટવાણને દંડવા જેવી વાત કરી. પોતાની ભૂલ કબૂલવાની વાત તો દૂર રહી પણ સામેથી અમને ભોંઠા પાડે છે.

રાણીમાતા ! તમોજ ન્યાય કરો.

આ સાંભળતાં જ ધારિણી અને ગંગા ખડખડ હસી પડ્યા. એમને હસતાં જોઈ વીમુ સિવાયની બાળાઓ પણ હસવા લાગી. વસુમતી તો ત્રાંસી નજરે કેવળ જોઈ જ રહી.

ગંગા—સખી ! કુવાકાંઠો યાદ આવે એવી વાત છે. મા તેવી દીકરી.

જરૂર એ યાદ સંઘરવા જેવી ગણાય, કારણકે દેશ—કાળના એંધાણુ
જ્નેતાં નારીજાતિ ને અબળા મટી પ્રબળા થવાની અગત્ય અતિ ઘણી
છે. એમ કહી ધારણીએ ધીમેથી કહ્યું.

વીસુ ! તમો માનો છો એ રીતે જરૂર વસુમતીએ ભૂલ કરી ગણાય.
તમારી વાત સાંભળતાં દિલીપનો વર્તાવ ખાસ ગંભીર ન લેખાય.
તમો સૌ હજી બાળવયના પ્રાંગણમાં રમો છો એટલે એ પાછળ કોઈ
મલિન હેતુ નથી, પણ માત્ર નિર્દોષતા જ છે.

એ સાથે એટલું ઉમેરું છું કે—આવો વર્તાવ યુવાવસ્થામાં આવેલા
તરુણ—તરુણીઓ વચ્ચે ન જ શોભે. કેટલાક પુરુષોમાં એવો સ્વભાવ ધર
કરી ગયો હોય છે કે ‘ રમણી એતો રમવાની ઢીંગલો ’ એની સાથે ગમે
તેમ અડપલાં કરી શકાય. એ ભૂલ ભાંગવા સાડ નારીજાતિએ સામનો
કરવો રહ્યો. નિર્દોષ જીવનંતુઓને કે માનવોને વિના કારણ દુઃખ
આપવું એ તો અધર્મ ગણાય. આક્રી અપરાધી સામે તો જરૂર પડે
સંસારવાસીને શસ્ત્રો પણ વાપરવાં પડે. એ એની ફરજ લેખાય.
એથી પીડા તો થવાની. એ દોષ વહોરીને પણ અપરાધ ટાળવો જ
પડે.

પ્રકરણ ૯ મું

અરણ્યના એકાંત પ્રદેશમાં

રમણી ! જૂતકાળ ભૂલી જા. ચંપાના રાણીપદને વીસારી મૂક અને રાજપુત્રીથી મારી માંગણીને સ્વીકાર-કુવાકાંઠે જ્યારથી તું મારી નજરે પડી ત્યારથી જ હું તારા સ્નેહમાં લેપાયો છું. એ દિનથી તને મારી કરવાની જે આશા સેવેલી તે આજે મોંઘા પ્રયાસો પછી ફળી છે.

નાયક ! સૈનિકોના સ્વામીને આવા કર્ણકટુ વચનો એક પરણે સ્ત્રી સન્મુખ ઉચ્ચારવા એ શું છાજે છે ? એક પક્ષી સ્નેહ કદી પણ સફળ થયો સાંભળ્યો છે ખરો ? નારી જતને દબાવવામાં નથી તો સાચી માનવતા કે નથી તો સાચી શરવીરતા. એની નિરાધારતાનો લાભ લેવામાં ક્ષાત્રવટ નથી પણ એવા પ્રસંગે રક્ષણ કરવામાં જરૂર એ દીપી નીકળે છે. માટે બીજી ત્રીજી વાતો મૂકી દઈ, અમ મા-દીકરીને પોતાના ઇષ્ટિત માર્ગે જવા દે. હૃદયમાં કરુણભાવ હોય તો ચંપાના માર્ગ બેળા કરી દે.

વાહ ! શી સુદીયાણી સલાહ ? એ સાંભળવા અર્થે મેં કંઈ આ

જોખમ નથી ખેડ્યું ! હાથમાં આવેલ શિકાર છોડી દઉં એવો હું મૂર્ખ નથી. રમણી ! તને ખબર ન હોય તો જાણી લ્યે કે—

તારી પાછળ મેં લોહીનું પાણી ક્યું છે. કેટલીયે રાતોના ઉજાગરા સેવ્યા છે. તારી શોધ પાછળ ભ્રમણ કરવામાં આ ટાંટીયા ઢીલા કરી દીધા છે. કૌશામ્બી અને ચંપા વચ્ચેના આંટાફેરા કરવામાં ક્યાશ નથી રાખી. પૈસા તો પાણી માફક ખરચ્યાં છે. મારી ચીરકાલિન આશાને જ્યારે આજે ફળ એકું છે ત્યારે તું શા સાઈ માન માંગે છે ? શું આ બધું મેં સાચા સ્નેહ વિના ક્યું છે ? જે પ્રેમ તું અત્યાર સુધી જોઈ શકી છું તે કરતાં અધિક પ્રેમ તને મારા ગરીબ ખોનામાં મળશે. બાલ નજરે રાજમહાલયના સુખો જરૂર હરકોઈને મોહાવે—એકાદ મારા સરખા નાયકના આવાસની સામાન્ય સામગ્રીથી ચઢી પણ જાય; પણ આંતર ઉલેચતાં સાચા માપે માપતાં—જે સડા ત્યાં પ્રવર્તે છે, છૂપી હાયો ઉઠે છે અને નિરંતર ખટપટો વચ્ચે જીવન વીતાવવાનું હોય છે એ સર્વનો વિચાર કરતાં હૃદય ધ્રુજી ઉઠે છે; સહજ તિરસ્કાર જન્મે છે. એ જોતાં સાચા પ્રેમીની નાનકડી ઝૂંપડીની સ્વાધીનતા ઘણી રીતે ચઢીયાતી છે. સુખનો સાચો ખ્યાલ એ ઝૂંપડી જ આપે છે.

ઉપરનો વાર્તાલાપ અરણ્યના એકાંત ભાગમાં ચંપાપતિની રાણી ધારિણી અને કૌશામ્બીના પેલા નામચીન નાયક વચ્ચે ચાલી રહ્યો છે.

એ રૂપસુંદર નાયકે પોતાની ઇચ્છા બર આણવા સાઈ સોગદાં ગોઠવવાનાં શરૂ કરી દીધાની વાત આપણે જોઈ ગયા છીએ. દધિવાહન ભૂપની ગેરહાજરીના સમાચાર એના કાને આવતાં જ એનાં ચક્રો ગતિમાન બન્યાં. તરત જ એ રાજવી શનાનિક પાસે પહોંચ્યો અને દધિવાહનભૂપ સીમાડા ઉપર રોકાયેલ છે અને ચંપા ઉપર અચાનક છાપો મારવાનો આ સમય અનુકૂળ છે એમ જણાવી ઉમેર્યું કે—

મહારાજ ! આ તક ઝડપી લેવા જેવી છે એક કરતાં વધુ વાર હું ચંપા નગરીમાં જઈ આવ્યો છું. ભૂપના ફરીથી લગ્ન થયા અને આજે નવી રાણીની કુંવરી લગ્નભગ ચૌદ વર્ષની થઈ છે. એ વર્ષોના માળામાં પ્રગ્નએ જે શાંતિ-સુખ ભોગવ્યાં છે, વ્યાપારની એકધારી પ્રગતિ સાધી છે અને સંપત્તિની વૃદ્ધિ થવાથી જે વૈભવ-વિલાસમય જીવન જીવવા માંડ્યું છે એથી જનતાનો મોટો ભાગ ‘અંગદેશ તરફ કોઈ નજર નાંખે એવો માડીજાયો જન્મ્યો જ નથી’ એવું માની ઉઘાડાં આરણે સૂએ છે. જાણે પાટનગરને કોઈ તરફનો ભય નથી એમ માની રક્ષકો ને દરવાનો પણ બેઢિકરા અન્યા છે. રાજ્યના અધિકારી વર્ગમાં પણ હદ ઉપરાંતની નિશ્ચિંતતા વર્તે છે. દધિવાહન ભૂપ ‘જીત-શત્રુ’ તરિકેતી ખ્યાતિ પામ્યો છે એટલે તેઓ એમ માનતા થઈ ગયા છે કે જાણે ચંપાનો કોઈ શત્રુ જ નથી રહ્યો.

દૌશામ્બીના માલિક ! આ રામાયણ પાછળ મારો હેતુ એકવારની બગડેલી બાજી સુધારી લેવાનો છે. પરાજીત થવા રૂપ જે છાપ પડી છે તે સુધારી વાળવાનો છે. ફેટલીયે વાર આપણી બેપરવાઈનો લાભ લઈ દધિવાહન ભૂપે અહીં હલ્લા લાવી જે નુકશાની કરી છે અને પોતાના પરાક્રમની જે ઢોલ પીટાવા પડોશી રાજ્યમાં યશગાથા વિસ્તારી છે એનો ખદલો લેવાનો મારો ઇરાદો છે; યોગ સાંપડ્યો છે. ફક્ત આપની સંમતિ-મહેર મૂકવાની ઢીલ છે. ખાનગી તપાસના અંતે મને માલૂમ પડ્યું છે કે ચંપાનો સ્વામી પોતાના યુવંદા લશ્કર સાથે સીમાડાના બંનેડાને શમાવવા ગયેલ છે અને નગર સંરક્ષણને અર્થે જે સન્ય રાખવામાં આવેલ છે એ ઘણું થોડું છે તેમ કંઈક અંશે મોજીલું હોવાથી ફરજ બળવવામાં બેદરકાર પણ છે. આપણે સત્તર ધૂપી તૈયારી કરી ચંપા ઉપર અચાનક હુમ્મો લઈ જવો. રાત્રિના કલાકોમાં અંધારાનો લાભ લઈ છાપો મારવો. કર્મચારીઓની અસાવધતાનો ખતે તેટલો લાભ ઉઠાવવો. બચનું વાતાવરણ સર્જવું અને પ્હો

કાટતાં પાછા ફરી જવું. આ રીતે કરવાથી નહિ જેવી હાનીએ આપણે ચંપા ઉપર વિજય મેળવ્યો ગણાશે.

ઘણા પરાજય સામેની આ જીત નિશ્ચિત છે એટલું જ નહીં પણ મૃગાવતીની ભગિની પદ્માવતી સંખંધે એક સંખંધીજન તરિકે દધિ-વાહનની શુદ્ધ ઠેકાણે આણવા કંઈ કયું પણ કહેવાશે.

જમાદાર ! તહારી વાત ગળે ઉતરી જાય તેવી તો છે જ, છતાં આપણે પરિસ્થિતિનો પૂર્ણ વિચાર કરી પગલું ભરવું જોઈએ. આપણી પાસેનું સૈન્ય મજબૂત નથી. પરાભવો વેઠવાથી જીતસો પણ દબાઈ ગયેલો છે. છાપો મારી સસ્તો વિજય મેળવવાની વાત જોટલી મનો-રંજક છે એથી ઉલટું રક્ષકો જાગૃત હોય તો આ ચઢાઈ કેટલી ભારે પડી જાય અને કેવી ખુવારી વેઠવી પડે એનો વિચાર પણ કરવો રહ્યો. વળી એક સખળ રાજવી સાથે શાંત પડેલ કલહને નવેસરથી જમાડવાનો આ પ્રયાસ સૂતા સિંહને છંછેડવા જેવો ગણાય. અંધકાર અને અજાણપણાનો સઘિયારો લઈ હલો કરવો એ ક્ષાત્રવટને શોભે તેવું કામ ન ગણાય; એમાં પરાક્રમનો દાવો ન કરી શકાય.

મહારાજ ! દાવ આવે સોગટી નુ મારી જાણે એ ખરો રજપૂત બન્યો નહીં. સમય એટલો ઓછો છે કે ઝાઝા વિચાર કરવા પરવડે તેમ નથી. મેં તો ખાનગી સમાચાર મેળવ્યા. મારા હૃદયને જડ્યા-તે કહી બતાવ્યા. આપ માલિક છો. બાકી રાજ્ય નીતિમાં દાવપેચથી વિજય તોંધાયાના સંખ્યાઅંધ દાખલા રજુ કરી શકાય તેમ છે.

મારા જેવાનું થોડું સૈન્ય આપો અને પછી જોઈ લ્યો કે મારી ગણત્રી ખરાબર છે કે નહીં. આપને જાતે તસ્દી લેવાની જરૂર નથી. મને તો જોકે પાકી ખાતરી છે કે આ પ્રયાસમાં હું જરૂર કૌશામ્યીનાં કપાળે વિજય તિલક કરાવીશ; છતાં ધારો કે એમ ન બન્યું તો આપ જવાબદારી ખંખેરી કહાડજો. વાગ્યું તો તીર નહિં તો તુલ્કો ! તક મુમાવીશું તો પાછળથી પરતાવાનું થશે.

શતાનિકે નાયકને સેનાપતિ ઉપર રક્ષો મોકલી અમુક ટુકડીઓ અપાવી, પણ છાપો મારવા સંબંધી ખાનગી ગોઠવણની ગંધ સરખી કોઈને આવવા દીધી નહીં. બ્યાં કૌશામ્યીનો અધિકારી વર્ગ અને જનતા આટલા અંધારામાં રહ્યાં ત્યાં એ સંબંધી સ્ટેજ પણ ઝાંખી, ચંપાના સીમાડે થવા ન પામે એમાં આશ્ચર્ય પણ શું ! નાયકની આ હીલચાલનો રવ સરખો કોઈના કાને ન પહોંચ્યો.

આખીયે રમત પાછળ નાયકની કડક સંભાળ અને પાકી દેખરેખ હતી. છાપો સફળ અને તોજ એની લાંબા કાળની મુરાદ બર આવે બેમ હતું. એના હૃદયમાં ધારિણીએ એવું સ્થિર આસન જમાવ્યું હતું કે તેણીને કોઈપણ હિસાબે હસ્તગત કરવાની વાત સતત ચક્ષુ સામે રમતી હતી. એ અંજેની તમન્ના એને હરકોઈ સાહસમાં ખૂકાવાની પ્રેરણા પાછ રહી હતી. નીતિકારોએ કહ્યું છે કે—

‘ સાહસે શ્રી પ્રતિવસતિ ’ અર્થાત્ સાહસિકોના ભાગ્યમાં જ લક્ષ્મીનો યોગ હોય છે એ ખોટું નથી જ.

નિશ્ચિત કરાયેલા સમયે નાયકે પોતાની ટુકડી સાથે ચંપાપર આક્રમણ કર્યું ત્યારે કોઈપણ જાતની ભીતિ વિના પ્રજા નિદ્રાના ખોળે નિશ્ચિંતતાથી પોઢતી હતી. ગ્રીષ્મ નિવાસ તરફ હલો લઈ જવામાં નાયકને પાટનગરના કોઈ જાહેર માર્ગો વટાવવાના નહોતા. મધરાતના ટંકારા થયા પછી પ્રસરેલા અંધકારમાં એકાએક બંદૂકોના ધડાકા થવા માંડ્યા અને શસ્ત્રોના ચમકારા સાથે મહાલયના રક્ષકો સાથે આમ-તુકાની અથડામણ આરંભાઈ. આ ઝપાઝપી ઝાઝો સમય ચાલી નહીં. સંખ્યામાં રક્ષકો વધુ ન હતા. વળી આ મહાલય નગરીના પ્રાંત ભાગે આવ્યો હતો અને બનાવ આકસ્મિક હતો એટલે એના સમાચાર અધિકારી વર્ગમાં પહોંચ્યા અને સૈનિકોની ટુકડી સળંગ થઈ આવી એમાં ઘણી ઘટિકાઓ વીતી ગઈ.

નાયકની સૂચના મુજબ એના સાથીદારો મહાલયમાં અને આસ-પાસના પ્રદેશમાં હાહાકાર ફેલાવી દઇ, હાથમાં આવ્યું તે લૂંટી લઇ, નિર્ણિત સમયે પાછા ફરી ગયા. .

ગભરાટ શમ્યા પછી ન્યાં સવિતા-નારાયણનો આહાં કિરણો આ પૃથ્વીતળ પર પથરાવાં માંડ્યાં ત્યારે રાત્રિના અંધકારમાં થયેલી ખાનાખરાખીનો ખ્યાલ ચંપાની પ્રજ્વળે આવ્યો. અધિકારી વર્ગે જોયું કે શત્રુઓની દાનત સીધી લડત આપવાની નહોતી પણ ભયનું વાતા-વરણ પ્રસરાવી લૂંટ ચલાવવાની હતી. મરણ પ્રમાણ નજીક હતું અને ધવાયેલાની સંખ્યા પણ આંગળીના ટેરવે રમે તેટલી જ હતી. અલખત મહાલયમાં ભાંગ ફોડ અને લૂંટફાટ વધુ જણાઇ. અતિ દુઃખનું કારણ તો એ થઇ પડ્યું કે લૂંટારાઓ રાણીજી અને કુંવરી વસુમતીને ઉઠાવી ગયા હતા. જે કમરામાં તેઓ સૂતા હતા ત્યાં પલંગો ખાલી પડ્યા હતા. ત્યાં અન્ય ભાંગફોડ ન હોવાથી ઉભય મા દીકરીને ધરાદા પૂર્વક ઉચકવાનો ભાગ ભજવાયેલ નજરે ચઢ્યો.

કૌશામ્બીના સૈનિકો આ રીતે સસ્તો વિજય મેળવી, પાટનગર ચંપાની ભાગોળથી ઘણું દૂર એક નિર્જન સ્થાનમાં નાયકની વાટ જોતા થોભ્યા હતા. ન્યારે નાયક તો પોતાના વિશ્વાસુ સાથીદાર કંડરીકને લઇ, લાંબા કાળની કામનાની સિદ્ધિ અર્થે રાણીના કમરામાં પહોંચ્યો હતો. મા-દીકરી મીઠી નિદ્રામાં પોઢ્યા હતા. ઉભયે અતિશય ચૂપછીદીથી તેઓ જાગે નહીં એ રીતે ખભા ઉપર ઉપાડ્યા અને પાછા ફર્યા. આસપાસ કોઇ પણ જગ્યાએ થોભ્યા વિના તેઓ સીધા દૂંકા રસ્તે પેલા નિયત સ્થળે આવ્યા. એ વેળા જ સૈનિકોએ જાણ્યું કે નાયક ચંપાની રાણીજીને ઉઠાવી લાવ્યા છે. આખોયે દાવ એવી રીતે ખેલાયો હતો કે એક કંડરીક સિવાય હજારોની પાછળનો આ આશય કોઈપણ પારખી શક્યું નહોતું. .

આવતાં ભેર નાયકે, સૈનિકોને કંડરીકની સરદારી હેઠળ જલ્દીથી કૌશામ્બી પાછા ફરવાની આજ્ઞા ફરમાવી, અને પોતે પાછળથી આવી પહોંચશે એમ જણાવ્યું. ટુકડી નજરથી દૂર થતાં જ નાયક ઉભય લલનાએને કે જે હવે જગૃત થઈ ચૂકી હતી અને આસપાસના દૃશ્યથી પોતે કેાઈ લૂંટારાના હાથમાં ફસાઈ પડી છે એ પણ સમજી ગઈ હતી-પોતાની પાછળ ચાલ્યા આવવાનું કહી અરણ્યના નિર્ગન પ્રદેશમાં આગળ વધ્યો. આમ ધારિણીને આવતાં મીઠાં સ્વપ્નાં આખરે સત્ય રૂપે પરિણમ્યાં. વસુમતી તો મા પાછળ ચાલતી હતી પણ ધારિણીને તો સ્પષ્ટ ભાસ થવા માંડ્યો હતો કે પોતાના સુખના દિવસો પૂરાં થઈ ગયા છે અને ભાવિકાળની ભયંકરતા તેઓ સામે ડોકિયાં કરતી ખડી થઈ છે.

પ્રકરણના આરંભમાં વાર્તાલાપનો જે પ્રસંગ જોઈ ગયા, તે નાયક અને ધારિણી વચ્ચેનો જ છે. પુનઃ એ તરફ મીટ માંડીએ.

લલના! શા સારૂ આ આશકને વધુ તટલાવે છે? કુવાકાંઠાના ત્હારા નેત્ર બાણે મારી છાતી વીંધી નાખી છે. ત્યારથી હું શુદ્ધ-બુદ્ધ બૂલી ગયો છું. ફક્ત ત્હારા નામની જ રટણા કરું છું. ભાગ્યેયો ત્હારી પ્રાપ્તિ થઈ છે તો રાજી થઈ મારા હૃદયની ધ્યાસ ખૂઝાવ.

ભાઈ! કુવાકાંઠાની સ્મૃતિ પછી ત્હારા અંતરનો પડદો ઉઘાડાય ગયો છે. એ પાછળ પ્રેમ નથી પણ કામની આગ ભડભડતી મને જણાય છે. અલગત મને ઊંચકી લાવવામાં એકજ તમન્ના ત્હારી છે અને તે મને પત્નિ બનાવવાની. પણ હવે એ ફળવાના બ્યાં સંયોગ નથી રહ્યા. ધાર કે ત્હારા કામને હું પ્રેમ રૂપે જોઉં તો પણ તે એક પક્ષી છે. હું એક રાજવીની અંગના છું. મેં પ્રેમપૂર્વક એ છોડો પડડેલો છે. સંસારી જીવનના ફળ સ્વરૂપે આજે હું એક બાળાની માતા પણ બની ચૂકી છું. એક આર્ય રમણી યાચકની માંગણી સંતોષવા ખાતર એક ભવમાં બે ભવ ન જ કરે. પોતાના માતૃ-પિતૃ

કે શ્વશુર કુળને મસીનો ફૂચડો ન લાગવા દે. આ નિતરે સત્ય સમજી લઈ, અમને છૂટા કર. અમારા માર્ગે જવા દે.

ધારિણી ! હું જેમ જેમ નંત્રતાથી, સમજાવટથી માર્ગ કહાડવા કહું છું તેમ તેમ તું મોંઘી બનતી જાય છે. ઉંચા તત્ત્વજ્ઞાનની વાતો કરે છે. ધક્કે તો આંધળો છે અને અનંગનો આતપ બૂઝાવવા શબ્દો કામ નથી લાગતા પણ અંગના ભેટણાં જરૂરી છે.

બહાલી રમણી ! હું સૈનિક છું. મારો વ્યવસાય ખાંડાના દાવડા ખેલવાનો છે. અક્ષરોની ગૂંથણી મને ન આવડે. સૌન્દર્યની મને પિછાન છે અને નારી હૃદયની આકાંક્ષાઓ હું ઓળખી શકું છું. છતાં એની લાંબી પહોળી વ્યાખ્યાઓ કરવાનું પસંદ નથી. જેના પ્રત્યે આકર્ષણ જન્મ્યું એના મેળાપ કરવો અને એની સાથે માનવ ઉચિત જીવન જીવવું એ મારો મુદ્રાલેખ છે. ચાહે તો એને પ્રેમ, સ્નેહ, પ્રીતિ, વિગેરે શબ્દોથી ઓળખો, કે ચાહે તો એને કામ કે વિકાસનું નામ આપો. મને નામ સાથે કામ નથી પણ એ પાછળના ભાવ સાથે કામ છે.

નાયક ! મારું અનુમાન સાચું હતું છે. જ્યાં દૈહિક લાલસાઓ પોષવાની વૃત્તિ જાગતી બેઠી હોય ત્યાં 'પ્રેમ' જેવો દૈવી શબ્દ સંભવતો જ નથી. એનાં ઉદ્ભવ તો અંતરના ઊંડાણમાં થાય છે. એમાં આત્મિક આકર્ષણ અને પૂર્વભવનો ઋણાનુબંધ હોય છે. ઉપરછલ્લા કામિક ભોગો ત્યાં ગોણુ ભાગ ભજવે છે.

ખેર, મોંઘી લે. આ ભવમાં ત્હારી આશા ફળનાર નથી. સ્ત્રી જાતિને મન શિયળવ્રતનું પાલન એ મોટામાં મોટી અને અમૂલ્ય વસ્તુ છે. ચંપાના માલિક સાથેના મારા સ્નેહ બંધન કાચા તાંતણે નથી બંધાયાં. ભાઈ ! માને તો હજી પણ એક ખૂંદેન પોતાના ભાઈ પ્રત્યે જેવો સ્નેહ રાખે તેવો સ્નેહ ત્હારી સાથે બાંધવા તૈયાર છું. ભૂતકાળની અન્ય સ્મૃતિને વિસારી મૂકી આ નવો સંબંધ બાંધવા ઉત્સુકતા દાખવ. અમને માન પુરસ્સર અમારા નગર ભેગા કરી

પરોપકાર સાથે માન અકરામનું ભાજન બન. ત્હારો એ ઉપકાર મારી છાતીમાં જડાઇ જશે. સાચી માનવતા ખતાવવાની આ તક ન ગુમાવ. એમાં જ આત્મશ્રેય છે.

ધારિણી ! મને ખાતરી જ હતી કે તું ત્હારી હઠ નહીં છોડે. મારી વાત સ્હેજાઇથી નહીં માને. મારી ઢીલાશ જોઇ તું ઊંચી ચઢતી જાય છે. મેં સેવેલી ચિંતા અને વેઠેલા ઉગ્ગરા એ કાંઇ ખ્હેનના હેત માટે નથી. એનો બદલો તો પ્રેયસીના આર્લિંગનથી વાળવાનો છે. પતિ-પત્નિ તરીકે જોડાઇ સંસારી વિલાસ માણવાના કંઇ કંઇ અભિલાષ છે એ પૂરવાના છે.

શિયલવ્રત અને પતિવ્રતાપણું જેવા શબ્દ તો રસ વિહ્વળા માનવીઓએ નિપજાવેલા પ્રજાપ માત્ર છે. સરખે સરખાનો યોગ મળ્યા છતાં ઈંદ્રિયોની ભૂખ ન ભાંગવી એ મીઠા પાણીના સરવરને જોયા છતાં તરસ્યા રહેવા બરાબર છે. બત્રીશ વાનીઓથી ભરેલ થાળ સામે છતાં ભૂખ્યા મરવા તુલ્ય છે. એવી ભૂલ તો કોઇ મૂરખ કરે. આ નાયક તો નહીં જ કરે. માનુની ! વિલંબ ન કર. આનાકાનો તજ દે.

તું નહીં જ માને તો હું બળાત્કાર કરીને પણ મારો ઇચ્છા પૂરીશ.

પામર આદમી ! ત્હોં પ્રેમની વાત વહેતી મૂકી, એટલે જ મેં આટલું સંભાષણ ચલાવ્યું. મૂર્ખ ! ‘પ્રેમ’ની કિંમત તું આ ભવમાં આંકી શકવાનો નથી જ. ત્હારા કામી જીવનની લોહપતા પૂર્ણ કરે એવી આ સ્ત્રી નથી. ક્ષાત્રવટને ગળથૂથીમાં પીનાર આ રમણીને કુવાટાઠે જોવા છતાં એના ઓજસનો ખ્યાલ નથી આવ્યો. શૂરા પિતાની પુત્રી અને વીર પતિની પત્નિ ત્હારા સરખા મામુલી અને પશુ લાલસા વાળા માનવીના હાથમાં પોતાની કાયને મૂકવા કરતાં મરણની ભેટ કરવામાં વધુ આનંદ લેખે છે. આર્ય રમણી પોતાના પવિત્ર જીવન માટે પ્રાણ પાથરવામાં પાછી પાની નથી કરતી. મોતને હથેલીમાં રાખીને જ એ જીવન્ત હોય છે.

રાંકડા ! મારા જેવીના ચરણ ચૂમવા પણ ત્હારા ભાગ્યમાં નથી સરળયા. ત્યાં તું કયા મોઢે સહવાસ કરવાના સોણલાં સેવે છે ? કહ

શક્તિના જોરે ભોગ વિલાસ માણવાની વાતો કરે છે ? બળાત્કારની ધમકી આપનાર એ નરાધમ ! જાણી લે કે જીવતી ધારિણી એ તો ઝેરી નાગણુ જેવી છે. એની ભેટ જીવતા કરવાનું ભાગ્ય એકલા ચંપાના માલીકનું જ છે. આત્માવિહૂણા કલેવરને ભેટવાથી જો તહને સંતોષ મળતો હોય તો લે.

એમ કહેતાં જ ધારિણીએ મનમાં પુરુષાદાની પાર્શ્વનાથનું ધ્યાન કરી, સર્વ સંબંધોને વોસરાવી, પોતાની આંગળી પરનો હીરો જોરથી ચૂસ્યો.

શિયળ રક્ષણાર્થે આપઘાત કર્યો. આ કાર્ય એટલી ઝડપથી બની ગયું કે બિચારો નાયક તો એ જોઈ આભો જ બની ગયો. વાત આટલી હદે વણસી જશે એવું તે ધારતો જ નહોતો, એકાંત પ્રદેશનો લાભ લૂંટવાની ધારણામાં એ અંધ બન્યો હતો. પવિત્રતા પાછળ જીવનની આહુતિ દેનાર પ્રમદાઓની વાતો એણે સાંભળી હતી પણ આજે નજરે જોતાં જ એ ઠરી ગયો.

એનો કામગિરી ઠરી ગયો. મનમાં ભીતિ લાગી કે માનું અનુકરણ આ વસુમતી કરી ન બેસે. આશિકાર પણ હાથમાંથી સરી ન જાય એમ વિચારી બોલી ઉઠ્યો—

દીકરી વસુ ! તું આવું કોઈ પગલું ન ભરતી. એક બાપ પોતાની એટી પ્રત્યે જેવો વર્તાવ રાખે તેવું હું તારા પ્રત્યે રાખીશ. હું સમજી છું કે તું મારી પાસે રહેવાનું નહીં કબૂલ કરે. મારો એ માટે આગ્રહ પણ નથી. તહને હું કોઈ ગૃહસ્થના હાથમાં સોંપીશ. તહાં ભાવી જીવન ઉજવણ બને એવો માર્ગ ગ્રહણ કરીશ. મારો નશો તહારી માતાના સમર્પણથી ઉતરી ગયો છે. ખરેખર એ રમણી રત્ન હતું. જે વાત એના જીવતાં હું ન સમજી શક્યો એ એના મૃત ચહેરા પર રમતી પવિત્રતાએ મને સમજાવી છે.

પુત્રી ! સત્વર ચાલ, કૌશામ્યીના માર્ગે આજળ વધવાનું છે. ત્યાં વસતા સદ્ગૃહસ્થોની મને મોહિતી છે.

પ્રકરણ ૧૦ મું શુંધારિણી ચાલી ગઇ !

મને અબ્બયખી તો એ થાય છે કે મારા હાથે વારંવાર પરાબલ્ય પામનાર કૌશામ્બીપતિ આમ એકાએક છાપો મારી ગયો. અને તમે બધા સૂતા રહ્યા ! એની એ હિંમત સંભવતી નથી. વળી તમે બાળીને બેદરકાર રહો. એમ પણ માની શકાય તેવું નથી. એ પાછળ જરૂર કંઈ બેદ છે.

મહારાજ ! આપશ્રીને જેમાં બેદનો ગંધ આવે છે તે વાત અમોને પણ ઓછી ગૂંચવી નથી રહી. ચંપાનગરી કંઈ સાવ સાધન કે સૈન્ય વિદ્વણી નહોતી. 'શત્રુની હીલચાલ રાત્રિના અંધકારમાં એટલી ગુપ્ત રીતે થઈ છે કે બલભલા મહારથાને પણ આશ્ચર્ય પેદા થાય. આ તો રામના વનવાસ પ્રસંગની સ્મૃતિ કરાવે છે. આગલી સાંજે અયોધ્યાની પ્રજા સારી રીતે બાળી ચૂકી હતી કે આવતી કાલે શ્રીરામનો રાબ્યા-ભિષેક થવાનો છે. પણ બીજી સવારે નિદ્રામાંથી જાગતાં જ કોઈ જુદું જ દૃશ્ય નિહાળ્યું. શ્રીરામ તો સતી સીતા અને અનુજ બંધુ લક્ષ્મણ સથે વનવાસ સીધાવી રહ્યા હતા. અમો રાત્રિના છૂટા પડ્યા ત્યાં લગી

શત્રુની હીલચાલનો રવ સરખો સંભળાયો નહોતો. સવારે તો ધામધૂમ પૂર્વક રાણીજી-વસુમતી આદિ સ્ત્રીમંડળ ઉદ્યાનમાં શ્રી વાસુપૂન્ય-સ્વામિના ચૈત્યમાં મહોત્સવ ઊજવવાનું હતું. પણ આંખ ખુલતાં જ મહાલયમાં રાણી કે કુંવરી કોઈ નથી એવા સમાચાર મળ્યા. રાજમઢી તરફ પગલાં પાડ્યાં તો જાણવામાં આવ્યું કે નિશાકાળની ગણત્રીની ઘટિકાઓમાં ગ્રીષ્મ નિવાસમાં જખરી ઊથલપાથલ મચી ગઈ છે. દરમિયાન સેનાપતિએ સામનો કરવાનો ઉચિત પ્રયત્ન પણ કરી લીધેલો. પણ એ પૂર્વે તો છાપો મારનાર પલાયન કરી ગયા હતા. સામી છાતીએ લડનાર કોઈ યોદ્ધો દષ્ટિગેત્ર ન થયો. સંરક્ષક ટુકડીએ પડકાર ઝીલવામાં ક્યાશ નહોતી રાખી, પણ આ નિશાયરોનો ધસદો ખાંડાના દાવ ખેલવાનો કે પરાક્રમ ફોરવવાનો નહિ પણ લૂંટ અને હાલવજિરિનો જ જણાયો. ભાંગફોડ, લૂંટ અને રાણીજી તથા કુંવરીનું હરણ એ વાતના જીવંત પુરાવા છે. એ લોકોની પૂંઠ પકડતાં અને પગલાં જોતાં ખાતરી તો પાડી છે કે આ કામ કૌશભીના સૈનિકોનું જ હતું.

પ્રધાનજી ! તો આમ કરી શતાનિકે મારી આમર ઉપર હાથ નાંખ્યો છે.

ના, ના, મહારાજ ! એમ અનુમાનવામાં પણ ઉતાવળ જેવું કહેવાય. યશપાળ ! તમે આમ ક્યા આધારે કહો છો ? અંતઃપુર પરનો હુમલો સામાન્ય ક્ષત્રિય પણ ન સાંખી શકે તો હું જીતશત્રુ...

મહારાજ ! મારા ચરપુરુષ મારફતે જાણવા મળ્યું છે કે રાજવી શતાનિક તો આમાં હાથારૂપ બનેલ છે. ચંપા પર સસ્તા વિજયની મધલાળ આપનાર એને એક નાયક મળ્યો. એનાથી હા પડાઈ મઠ. આક્રી નાયકના હૃદયમાં જે છૂપી રમત રમાઈ રહી હતી એથી એ તદ્દન અજાણ હતો. મારા શ્વશુરપક્ષના સંબંધથી મને જે જાણવા મળ્યું છે

તે ઉપરથી હું હિંમતપૂર્વક ટહી શકું છું. રાણી મૃગાવતીના પ્રેમને તરછોડી કે એની ઉપરવટ જઇ બીજી કોઇ નારી પર આંખ વાળવાની શક્તિ શતાનિકમાં નથીજ.

તો પછી આ બનાવ પાછળ શી રમત છે ? સેનાપતિ ! તમે કેમ મૌન છો ?

મહારાજ ! હું મારા ખાસ સૈનિકોના આગમનની રાહ જોઇ રહ્યો છું. આપણા સૈનિકોએ એ ભાગેડુઓના ઘણા ખરાને યમના અતિથિ બનાવ્યા છે. અહુ થોડાકે જ કૌશામ્બીનો સીમાડો જોયો હશે.

ત્યાં તો પહેરેગીરે આવી ખબર આપી કે, બહાર એક સૈનિક ઉભો છે જે અંદર આવવાની આજ્ઞા માગે છે. સેનાપતિને ખાસ મળવું છે એમ કહે છે.

જા, જા, એને જલ્દી અહીં મોકલી આપ.

સૈનિકે આવી, નીચા નમી સલામ કરી, સેનાપતિનો ધશરો થતાં કહેવા માંડ્યું—

રાજધિરાજ ! અમારા નાયકના હૂકમ પ્રમાણે અમારી દશની ટુકડી, પગીની સૂચના અનુસાર અરણ્યના ઊંડાણમાં આગળ વધી રહી લગભગ એ ઘટિકા પર્યંત એ રીતે માર્ગ કાપ્યા પછી જે દશ્ય અમારી નજરે ચડ્યું તેથી અમે સર્વ ધ્રુજી ઊઠ્યાં. સમરાંગણમાં મારકાંપ કરનારાં અમારાં હૃદયો પણ ઘડીભર કરુણતાથી હાલી ઊઠ્યાં અને આંખોમાંથી અશ્રુપ્રવાહ વહી રહ્યો. મહારાણી ધારિણીદેવી જમીન ઉપર પડ્યા હતા. ચહેરાની કાન્તિમાં જરા પણ ફેર નહોતો પડ્યો. અચેતન દશા જોઇ લાગ્યું કે તે જોભાન દશામાં હશે. પણ બારીક તપાસના અંતે જણાયું કે એમનું પ્રાણપંખેર દેહરૂપી પિંજરમાંથી ઊડી ગયેલ છે. કોઇ પિશાચના પંજમાં સપડાયેલ રાણીજીએ પોતાના શિયલવતના રક્તજી અર્થે આંગળી પરની વોટીનો હીરો ચૂસી જાતે આપઘાત કરેલો છે.

અમારામાંથી ચારેક જણ આસપાસ તપાસમાં ફરી વળ્યા. દરદર સુધી ધરતી ખૂંદી વળ્યા પણ ગુન્હેગાર વ્યક્તિનો પત્તો મળ્યો નહિ. તેમ કુંવરીયાનાં કંઈ ચિન્હ હાથ આવ્યાં નહિ. અમોએ સૌ પ્રથમ રાણીજીના શય સાથે પાછા ફરવાનો વિચાર કર્યો અને હું તેઓથી છૂટો પડી દોડતે ધોડે આ વાત જણાવવાં આગળ આવ્યો છું.

ત્યાં તો દારપાલના પગલાં પુનઃ થયાં. પ્રધાનજી તરફથી કૌશામ્બી ગયેલ દૂત પ્રવેશની આજ્ઞા માંગે છે એમ એણે સલામ ભરી જણાવ્યું.

‘અહીં એને પણ મોકલી આપ’ એવો રાજવીનો હુકમ મળતાં જ દારપાળ પાછો ફર્યો અને દૂતે આવી નમન કર્યું.

પ્રધાનજી દૂતને ઉદ્દેશી બોલ્યા—

નંદન ! મેં જે સંદેશ પાઠવ્યો હતો એના જવાબમાં કૌશામ્બી-પતિએ જે જે કલું હોય તે મુદ્દાસર સત્વર કહી નાંખ.

આપની સૂચના અનુસાર મેં કૌશામ્બીના દરબારે જઈ, રાજવી શતાનિકને મારા આગમનનો હેતુ કહી સંભળાવ્યો. તેમની આજ્ઞા થતાં જણાવ્યું કે—

મહારાજ ! આપ જેવા ક્ષત્રિય કુલાવતંસને અને સંસાર-વ્યવહારની નજરે એક નજીકના સંબંધીને ચંપા પર રાત્રિના અંધકારનો લાભ લઈ છૂપો હુમલો કરવો બિલકુલ ઓળખતો નથી. એમાં પણ ચંપાપતિની ગેરહાજરીમાં સીધી લડત ન માંડતાં રાણીવાસના કમરદ પર હસ્તો લઈ જવો એ ઘણું જ હીણું ને હલકટ કાર્ય છે. આપ જેવાને વધુ શરમાવનારું પણ છેજ.

આટલા શબ્દ સાંભળતાં જ સભામાં અન્યયખી પ્રસરતી મેં જોઈ. પ્રધાન આદિ મુખ્ય અધિકારીઓ રાજવી પ્રતિ મીટ માંડી રહ્યા પરિસ્થિતિનો લાભ લઈ મેં કડકાઈથી આગળ ચલાવ્યું.

ખેર, તમેને ખાંડાના ખેલ ખેલવા નહોતા ગમતા અને આમ પીઠ પાછળના ધા કરવા દ્વારા વિજયના ઢોલ વગડાવવા હતા તો તેમ ભલે કયું. પણ એમાં રાણીજી તથા કુંવરીબાનું અપહરણ કરવાની શી જરૂર હતી ? એમ કરવાથી આપની કંઈ પરાક્રમ ગાથા નોંધાવાની હતી ? એક રીતે ધારિણી રાણી એ પદ્માવતી રાણીના શોકચ ગણાય, અને આપના રાણી મૃગાવતી અને અમારા પદ્માવતી તો બહેનો રહી, એ જોતાં ધારિણીરાણી પણ મૃગાવતીના બહેન જ લેખાય. એમના હિપર કુદૃષ્ટિ કરવી એ શું કૌશામ્યીના સ્વામીને છાજે છે ? મૃગાવતી જોવી આર્ય રમણી એવું આચરણ નભાવી લેશે ખરું ?

મહારાજ ! મારા સ્વામીની ભુજાઓ શૌર્યના દાવ ખેલવા અને શત્રુઓના ચમકારા બતાવવા સદા તૈયાર જ હોય છે. વૈશાલી પતિ ચેટકરાજના સંપર્કમાં આવ્યા પછી એમણે રાજ્યલોભ રાખ્યો નથી. એટલે પોતાનું સાયવવામાં જ તેઓ ગૌરવ માને છે. એનો અર્થ જોઈએ જોઈએ કરી એમની નબળાઈ માનતા હોય તેઓ સમજી રાખે કે એમની નાડીમાં એજ શ્રૂતતન પહીં રહ્યું છે. નકામો રકતપાત એ ચાહતા નથી, પણ કોઈને યુદ્ધ માણવાના કોડ હોય અને વિજય વરવાની લાલસા હોય તો સામે મુખે આવવાનું તેમનું એને આદેશ છે.

તેમની વીરતા જગમશહૂર છે. છૂપા દાવ ધાવ એમને ગમતા જ નથી. એ તો નીતિપૂર્વકના યુદ્ધમાં માને છે. નામ દધિવાહન છતાં જીતશત્રુનું અિરૂદ પ્રાપ્ત થવામાં એમની યુદ્ધ વિશારદતા કારણભૂત છે.

વારંવાર પરાભવ પામ્યા છતાં, જીતશત્રુના પરાક્રમ નજરે નિહાળવાના અભિલાષ હોય તો સમય અને સ્થાન નક્કી કરો. ભલે સમરક્ષેત્રમાં એકવાર ક્ષાત્રતેજના દર્શન થઈ જાય. વિના કારણ લોહીની નદીઓ ન વહેડાવવી હોય તો, મારી સાથે માન પુરસ્સર રાણીજી અને કુંવરીબાને વિદાય આપો. ક્ષાત્રવટની શોભા એમાં સમાયેલી છે.

રહી સહી એ વટ—એ આખર—કૌશામ્બીપતિ ન ગુમાવે એવી અંતરની કામના હોવાથી મને પ્રધાનજીએ આપની પાસે મોકલ્યો છે.

રાજધિરાજ ! આટલું કહ્યા પછી હું મૌનપણે અધિકારી વર્ગના ચહેરા તરફ મારી આંખ ફેરવી રહ્યો. સર્વના મ્હોડાં મને ઢીલાં પડી ગયેલાં જણાયાં. મને એ ઉપરથી લાગ્યું કે તેઓને અંધારામાં રાખી આ તરફથી રાજવીએ પોતે ગોઠવેલી છે.

ત્યાં તો ખુદ રાજવીએ મોં ખોલ્યું અને જે વાત રજુ કરી એ સાંભળતાં માફ અનુમાન સાચું હતું એમ પુરવાર થાય છે. કૌશામ્બી પતિએ કહ્યું કે—

હૂત નંદન ! સૌ પ્રથમ મારે કબૂલવું જોઈએ કે અહીં એઠેલાં મારા એક પણ અધિકારીને આ કાર્યમાં હાથ નથી. અરે એમની સલાહ સરખી પૂછવામાં આવી નથી. સાથોસાથ એ પણ તું જાણી લે કે, મારી ઇચ્છા ચુદ્ધ કરી નકામો રક્તપાત કરવાની નથી, અને કુદરતે સાંધેલા સંબંધને તોડી એને વિકૃત કરવાનું માફ મન પણ નથી જ.

અંતઃપુરના હુમલાથી હું સાવ અજાણ છું. જે નાયકની સલાહથી હું ચંપા ઉપર વિજય મેળવવાની લાલચમાં ફસાયો એણે મને પણ ફેટલીક વાતથી અંધારામાં રાખ્યો છે. તારી વાત પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે એની મુરાદ કાઢખી હિસાબે રાણીજીને ઉપાડી જવાની હોવી જોઈએ અને એ એણે આ રીતે બર પણ આણી છે. મને વિજયની લાલચે ભોળવી એણે એ કાર્યમાં જરાપણ નડતર ન થાય એ અર્થે મારી સૈનિક ટુકડીઓનો સહકાર મેળવ્યો છે. મૃગાવતી જેવી સતી રમણી મારા અંતઃપુરમાં છે એ માફ જેવું તેવું સૌભાગ્ય નથી. પ્રજાની વહુ—દીકરી જ્યાં મારા મનથી પોતાની પુત્રી સરખી છે ત્યાં થર રાજ્યની રમણી પ્રત્યે મારી નજર બગડે એ શક્ય જ નથી. કોઈ માને પણ નહીં અને એમાં પણ પદ્માવતીની શોક્ય પર ! એ આકાશ

કુસુમવત્ અશક્ય ! સૈન્યનો જે ભાગ પાછો ફર્યો છે એના દ્વારા માત્ર એટલા જ સમાચાર મળ્યા છે કે નાયક પાછળ રોકાયા છે. હજી એ મૂર્તિના અહીં પગલાં થયાં નથી. તારી વાત પરથી દાળમાં કંઈ કાળું જણાય છે. એ નાયકે ધરાદા પૂર્વક જ રાણીજી તથા કુંવરીનું હરણ કર્યું હશે અને એ પાછળની પોતાની મલિન વાસના બર આણવા સાથે પાછળ રોકાયો હશે. કદાચ અહીં હવે આવશે પણ નહીં. નીતિ અને ચારિત્ર્ય માટેના મારા વિચારો કેવા કડક છે એ કોઈથી છુપું નથી. એ જાણ્યા છતાં અહીં પગ મૂકવાની હિંમત એ કરવાનો જ નહીં.

છતાં નંદન ! હું ખાતરી આપું છું કે એ નાયક મારા હાથમાં આવ્યા પછી પુનઃ છટકવા નહીં પામે. એના આ પિશાચી કાર્ય માટે જરૂર એને યોગ્ય નશિયત થશે જ. એ વેળા એનો હોદ્દો કે પૂર્વાકાળની સેવા આડા નહીં જ આવી શકે.

આજથી હું એની તપાસ કરાવું છું. તમે પણ તપાસ કરાવો. કૌશામ્બીમાં એ આવશે તો પહેલી તકે હું રાણીજી તથા કુંવરીને માન પુરસ્કાર ચંપા મોકલી આપીશ. જે કંઈ બન્યું છે એમાં તારા માલીક જેટલું જ મને પણ દુઃખ થયું છે એમ મારી તરફથી તું જણાવજે.

ભૂલનો ભોગ કોણ નથી બનતું ?

માલીક ! કૌશામ્બીપતિએ ઉપરનાં-કથન પછી મને સત્કારપૂર્વક વિદાય આપી. હું પણ બનતી ઉતાવળે ત્યાંથી દોડતો આવું છું.

આ સર્વ સાંભળ્યા પછી યશપાળે વાતના અંકોડા જોડતાં જણાવ્યું કે—

મહારાજ ! શતાનિક ભૂપ, નાયકની વાગ્જનનમાં ફસી પડ્યા છે. એટલું જ; બાકી બીજી વાતમાં જરૂર અજાણ છે. આ કાવતરું કરનાર જે નાયક છે એ રાણીજીના પ્રસંગમાં—મારા માદર વતનમાં—એકવાર આવેલ છે. એમ કહી કુવાકાંઠે પાણી માંગતાં બનેલ બનાવ ટૂંકમાં કહી સંભળાવ્યો.

વળી ઉમેયું કે મારા ચર મારફત તપાસ કરાવતાં જે જે આદ-
મીઓ શંકા પડતા જણાયા તેમના ઘરની જડતી લેવામાં આવતાં એક
કરણસિંહ નામે દ્વારપાળના ઘરમાંથી જે પત્રો મળ્યા એ ઉપરથી
વાતનું ચોકડું બરાબર બેસે છે. ચંપામાં કોઈ ફૂટેલ આદમી ન હોય તો
અહીંની રજે રજ બાતમી કૌશામ્બી જવાનો સંભવ ઓછો ગણાય.
છાપો મારનારે બધી ગણતરીથી કામ લીધું છે અને નહીં જેવા સામનાએ
ઘણિસત કાર્ય પાર પાડ્યું એ પેલી બાતમીના આધારે જ.

પત્રનો કબજો લઈ, એ કરણસિંહને દબાવતાં જ એણે બધું સાચે
સાચું કહી દીધું છે. નાયક એનો મામો થાય છે. અહીંથી બાતમી
આપવાનું કાર્ય એ જ કરતો હતો. પોતાને પાળી પોષી મોટો કરનાર
આ મામાના આભાર હેઠળ આવવાથી એને આ કાર્ય કરવાની ફરજ
પડી હતી. રાણીજીના અહીં આવ્યા પછી એકવાર પેલો નાયક દૂષી
રીતે આવી તેમને જોઈ ગયો હતો.

તો તો એમ જ કહોને કે બાળપણના પરાક્રમે રાણીજીનો ભોગ
લીધો. એકાદ નાનકડી ભૂલનું આવું કરુણ પરિણામ !

એમ કેમ મનાય ! આમાં તો ક્ષત્રિય રમણીના હૃદયની સાચી
ઝળક દષ્ટિ ગોચર થાય છે. નારી જાત માટેની ગૌરવ ગાથા આલે-
ખાય છે. સ્વમાનના રક્ષણ અર્થે અબળા પણ પ્રબળ બની શકે છે
એનો જીવંત પુરાવો મળે છે.

શબની જે હાલત સૈનિકે વર્ણવી એ પરથી સહજ કળી શકાય
છે કે સ્વ શિયલના રક્ષણ અર્થે પ્રાણની કુરબાની આપીને પણ પેલા
નાયક સામે પોતાની મહત્તાને-ક્ષાત્રવટને-અખંડ રાખી છે.

સ્વપ્ને પણ નહીં કદાચું હોય એવું રાણીજીનું આ પરાક્રમ જોતાં
જ પેલો નાયક આભો બની ગયો હશે. કદાચ એને લાગ્યું હશે કે ‘મા’

ના પગલે દીકરી પણ જાય. એટલે તરત જ ત્યાંથી કુંવરીને લઈ જંગલના આડા માર્ગે તે પલાયન કરી ગયો હશે.

મિત્ર યશપાલ ! મને તારું અનુમાન વાસ્તવિક જણાય છે. હું સરહદના બંધેડાને દાખવા સારૂ પ્રયાણ કરવા તૈયાર થયો ત્યારે આટલા વર્ષોના સહવાસમાં કોઈવાર નહીં સાંભળેલું એવું વચન ધારિણીના મુખમાંથી સાંભળ્યું. તેણીએ જાણે ગમગીન થતાં ન કહ્યું હોય એમ જણાવ્યું કે—

તમે જાતે ન જતાં, કોઈ સેનાપતિને મોકલો તો ન ચાલે? એ સાંભળી મને પ્રથમ તો ભારી અજ્ઞયખી ઉપજી. હું એકાએક પોકારી ઉઠ્યો—

આ કોણ હરનામસિંહની તનયા બોલે છે? જેની પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહનથી હું પતિના વિરહદુઃખને વીસારી સાચા ક્ષત્રિયને છાજે એવું જીવન જીવતો થયો અને શત્રુગણ ઉપર સ્વપરાક્રમની પ્રતિષ્ઠા સ્થાપન કરી ‘જીતશત્રુ’ કહેવાયો, એ શરી રમણીના મુખમાંથી આવા નિરાશા સ્પર્શક ઉદ્ગાર નીકળે છે?

‘આપ સમાન બળ નહીં અને મેઘ સમાન જળ નહીં એ લોકોકિત ખોટી નથી જ. ક્ષત્રિયવટના નૂર તો સમરભૂમિમાં જ પરખાય. ઘર આંગણે બંધનમાં પડવાનું કે ક્ષુલ્લક વિલાસમાં રમ્યા પડ્યા રહેવાનું એને ન પોસાય. તારી સલાહ પાછળ કંઈ ખાસ કારણ હોય તો હું મારો કાર્યક્રમ ફેરવવા તૈયાર છું.’

ખાસ કે મહત્ત્વનું કારણ તો કંઈ નથી જ. મને કેટલીક વાર અમંગળ થવાના ભણકારા વાગ્યા કરે છે. આ બધી સંપત્તિમાંથી હું એકાએક ગબડી પડીશ એવા વિચાર અચાનક આવી જાય છે. તમે સમીપ હો તો એ વાત બૂલાર્ધ જવાય એ જ માત્ર હેતુ છે.

હું, એવી કુશંકાઓ ધરવાનું કામ વણિક વર્ગની નારીઓને માટે ભલે અનામત રહે. આ જાતના વહેમ એ તો એક પ્રકારની નબળાઈ સૂચક છે. ક્ષત્રિયાણીના અંતરમાં એનો કણુ સરખો ન સંભવે. તું બે ફિકર રહે, હું જલ્દી પાછો ફરીશ.

આજે એ દિનની વાત પાછળનું તથ્ય સમજાય છે. અમારી એ છેલ્લી મુલાકાત જ નીવડીને ! ધારિણી તો ગઈ જ ને ! એનું મૃત્યુ તો શરી ક્ષત્રિયાણીને છાજે તેવું. મારી દશા તો પાછી ફરીવાર એકલવાયી બની ગઈ. હા, દૈવ ! તેં આ શું કરી નાંખ્યું ! અરે વિધાતા ! મારા સિવાય ત્હને કોઈ અન્ય પાત્ર જડતું નથી !

હજી એક પ્રાણુ વલ્લભાનેા પત્નો મળતો નથી. એ જીવતી છે કે પરલોક પ્રયાણ કરી ગઈ એના કંઈ સમાચાર સાંપડતા નથી. ત્યાં ગભરૂ ખાળા વસુમતીના અપહરણના ધા !

પુરોહિત-રાજન્ ! રાણીમાતાની અમર પ્રેરણા શું આપ આટલી જલ્દીથી ભૂલી જવા માંગે છે ? કર્મરાજે કોને કોને ન્યાવ્યા નથી ! જ્યાં એના વિલક્ષણ સપાટામાં ભલ ભલા શંભુ, સ્વયંભુ અને હરિ વા ઈંદ્ર જેવા બ્રહ્માના લક્ષણો આવી છે ત્યાં આપ જેવાને આ જાતની નાશીપાશી શોભતી નથી. ધારિણી રાણીનું નામ તો સાહિત્યના પાને અમર બન્યું. એથી તો હજારો રમણીઓને તાકાત ફારવવાની અજબ પ્રેરણા મળવાની. એ નામ તો સતીઓની હારમાળા માં શોભવાનું. જે જીવતા છે એનો કોઈને કોઈ દિ' અવશ્ય મેળાપ થશે જ. માફ જ્યોતિષ કડીબંધ ખરું પડતું આવે છે. એ દિનની વાત આપ જ વિચારી જીવો. આ શોકના ટાણે એનું પુનરાવર્તન ઇષ્ટ નથી એટલે એટલું જ કહું છું કે ક્ષાત્રવટને શોભે એવી રીતે ભૂતકાળને ભૂલી, વર્તમાનમાં વર્તો.

સાચું છે તમારું વક્તવ્ય ભૂદેવ ! આ વેળા હું કંઈ વિરહના નામે

જરાપણ હતાશ બનનાર નથી. બમણા જોરથી કાર્યરત બની, મારી પ્રિયાના અકાલ અવસાનમાં નિમિત્ત ભૂત થનાર એ નાયકને-મારી જીવન કુલવાડીમાં અંગારો ચાંપનાર એ નરપિશાચને દુનિયાના પડ-માંથી શોધી કહાડીશ. બદલો લીધા વિના હું જંપનાર નથી જ.

ત્યાં તો દારપાળે આવી નગરીની ભાગોળે રાણીજીનો મૃતદેહ આવી મયાના સમાચાર આપ્યા.

તરત જ સૌ ગિઠ્યા. પોતપોતાના સ્થાનકે જઈ શોકસૂચક વસ્ત્રો પરિધાન કરી, સત્વર સૌ દરબારગદમાં એકઠા થયા. ઊચિત દયદયા સહિત ચંપાનગરીના મહારાણીને છાજે એવી રીતે મૃતદેહને અગ્નિ સંસ્કાર કરવાના કાર્યમાં લીન થયા.

પ્રકરણ ૧૧ મું લીલામના બજારમાં વસુમતી

અરરર ! નસીબ ચાર ડગલા આગળનું આગળ જ આવ્યું !
 ‘ભાગ્ય વિના નર કોડી ન પાવે’ એ જન વાયકા મારા માટે તો
 સાચીજ નીવડી. હાથ આવેલ રમણી રત્ન ચાલ્યું ગયું. મારા તક-
 દીરમાં ગૃહિણીનું સુખ નથી જણાતું. હતી તેની જોડે મેળ નહોતો.
 એ મરતાં મનમાં આશા જન્મી કે કોઈ મારા સ્વભાવને અનુરૂપ જોડે
 છેડા ગાંડીશ. ધારિણીને કુવાકાંઠે જોતાં જ સ્નેહનો અંકુર ઉદ્ભવ્યો.
 પણ એ વેળા મરદાઇના ધમંડમાં હું તણાયો. સ્નેહનો પ્રચલિત રાહ
 ચૂકી કોઈ જુદીજ દિશામાં વળ્યો.

કેવી મોહક આકૃતિ ! કેવો નમણો ચહેરો ! હસતું મુખ ! એ પુલ-
 કિત વદન તો હજુ પણ ચક્ષુ સામેથી ખસતું પણ નથી.

રાજમહાલયના વિલાસ માણુનારી એ પ્રમદાએ મને બંધવ તરિકે
 લેખવા હાથ લંબાવ્યો, પણ મેં મૂરખે હઠ ન છોડી.

શિયળત્રતનો મહિમા જેની શિરાઓમાં સતત વહી રહ્યો છે એવી
 એ રમણી શું મારા બળાત્કારને તાખે થાય ? એણે તો પ્રાણ ન્યોછા-

વર કરી ત્રણ કુળની કીર્તિ અજવાળી. મારું જીવન તો ત્રિશંકુની દશામાં આવી પડ્યું. નીરાત-તીરાત બ્રષ્ટ જેવી ગતિ થઇ. અર્ધાંગના મળી નહીં અને નાયકનો અધિકાર હતો તે પણ ગયો. ધારિણીના મૃત્યુ પાછળનો સારોયે વૃત્તાંત જાહેર થઇ ગયો હશે. મારા માટે કોશામ્બી અને ચંપા સંસ્થાઓનાં દ્વાર વસાઇ ગયાં. હવે તો આ ધરતીને રામરામ કરી કોઇ અગમ ભોમ પ્રતિ પમલાં સત્વર ભરવાં રહ્યાં. નાયકનો સ્વાંગ ઉતારી નાંખી, જીવન રક્ષાર્થે કોઇ આવા-જેગીના વાધા ધારણ કરવા રહ્યા.

જીવડા જલ્દી નિશ્ચય ઉપર આવી જા. વાપિકા પર સ્નાનશુદ્ધિના નિમિત્તે ગયેલી વસુમતી પાછી ફરે તે પૂર્વે માર્ગ નિરધારી લે. પુત્રી તરિકે આશ્વાસન આપ્યું છે તો હવે એ ધર્મ ખરાબર બજાવવો. કોઇ એવા ગૃહસ્થના હાથમાં સોંપવી કે જેથી માતાના ચહેરા ને અનુરૂપ ઊતરેલી એ બાળા પવિત્ર પણે જીવી શકે.

સામાન્ય મૂલ્યનો ખરીદનાર હાલતા ચાલતા મળે પણ લાખ સોનૈયા આપનાર થોડા ! પારખ કરીને લેનાર કિંવા કડુણા ભાવનાથી ઊભરાઈ જનાર-વ્યક્તિ જ એ દામ આપશે. ભાવિ જીવનમાં એ રકમથી મને સંધિયારો મળશે અને હેતુ ખર આવશે.

ત્યાં જળ ભરેલા કુંભ સહિત આવતી વસુમતી દેખાણી. માતાના આપઘાતથી જે દુઃખ લાગ્યું હતું તે ચહેરા જેતાં જ દીસી આવતું. એમાં છેલ્લા ત્રણ દિવસમાં માર્ગ કાપવાની હાડમારીઓ ઓછી નહોતી અનુભવી. રાજ મહાલયમાં ઉછરેલી બાળાને આ અનુભવ તદ્દન નવો હતો. નાયકના દોર્યા એને ચાલ્યા વિના અને ગાઢ જંઝલમાંથી બહાર નિકળ્યા વિના છૂટકોજ ન હોતો. વચમાં પાકટ ન ગણાય છતાં શુદ્ધિમાં વસુમતી એની ઉમરની બાળાઓને ટપી જાય તેવી હતી. ખમીર તો માતાપિતાનું વારસામાં ઊતરી આવ્યું હતું. સાચે જ અદ્ભુત બાળા હતી.

કોઇ શહેર કે ગામ નજરે પડતાંજ આ નાયકના હાથમાંથી ચુકિત-પ્રચુકિત કરી છૂટવાનો એનો સંકલ્પ દઢ થયો હતો. ઉપર જોયું તેમ નાયક પણ જલ્દીથી એનો વિક્રય કરી આ ભૂમિને છેલ્લી સલામ કરવા માંગતો હતો.

કુંભના જળથી સત્વર એણે મુખ પ્રક્ષાલન કરી, આગળ વધવાની તૈયારી કરી લીધી. કોશામ્બીના ઘેરી માર્ગથી ત્રણેક ગાઉ દૂર આવેલ એક નાનકડા છતાં ક્યવિક્રયના કેન્દ્ર ગણાતા ગામે આવી પહોંચ્યા ત્યારેજ ઉભયે પોતાના ગતિમાન બનેલા પગેને આરામ આપ્યો. એકાદ વિશાળ વૃક્ષની છાયામાં ઉભય બેઠા અને સામેના યોગાનમાં દર શુક્રવારે ભરાતી ગુબ્બીની રાહ જોવા લાગ્યા.

આસપાસના પ્રદેશમાંથી સવાર થતાંજ માનવીઓ ક્યવિક્રયની ચીજોનાં પોટલાં બાંધી ચાલી નીકળતા લગભગ મધ્યાહ્ન પૂર્વે તો યોગાન વિવિધ વસ્તુઓના કામ ચલાઉ હાટથી ભરાઈ જતું. જીદાં જીદાં શાક પાન ફળ તેમજ ધાન્ય ઉપરાંત માટીનાં રમકડાં તથા જાત જાતનાં વાસણો, ગાય, બળદ, ઘેટાં, બકરાં, ઘોડા જેવાં પ્રાણીઓ પણ લાવવામાં આવતાં. ઘરકાર્યને ઉપયોગી દાસ દાસીઓના સોદા પણ અહીં થતાં. ગુલામો પણ અહીંથી જ ખરીદાતા. આ રીતે વિક્રય કરાયેલાં માનવીઓ ખરીદનારની પાછળ રાજી ખુશીથી જતાં. પંચેન્દ્રિય પશુઓની જેમ માનવના વેચાણ થતાં. એમાં કોઇ પ્રકારનો દોષ ન લેખાતો. એ કાળે ઉપર વર્ણવેલ પ્રથા ઉપરાંત કંઈ કંઈ ધર્તિગો પ્રવર્તતાં હતાં. અજ્ઞાનતાનું સામ્રાજ્ય પૂર બહારમાં ખીલી ગિહતું હતું. અને એમાં અંધશ્રદ્ધા રૂપી ડાકિનીએ એવો દો અંધારમટ વિસ્તાર્યો હતો કે ભલભલા સમજી ગણાતા માનવીઓ પણ મૌનપણે એમાં સાથ પૂરતા. આ પ્રકારનું વાતાવરણ સર્જવામાં અગ્ર ભાગ ભજવનારા ભૂદેવો હતા. ધર્મના ઓઠા હેડળ એમણે કેટલીક એવી કરણીઓ ગિલી કરી હતી કે જેમાં અહિંસા જેવા પરમ ધર્મનું છડે-

ચોક લીલામ ખોલાતું હતું, એટલું જ નહીં પણ બુદ્ધિના કાંટે ચઢાવતાં જે ઘડીભર ટકી શકે તેમ હતું જ નહીં.

આમ છતાં વર્ણોમાં અમે ગુરૂપદે છીએ અને સ્વર્ગ કે નર્કના પરવાના કહાડી આપવાની સત્તા અમારા જ હાથમાં છે એવું વિના રોકટોકે વદનારા દ્વિજ વર્ગનું જોર પ્રવર્તતું હોય અને એ સામે ક્ષત્રિય એવા રાજવીઓ પણ હુકારો ન ઊઠાવી શકતા હોય, ત્યાં એ જાતની ભયંકર લીલા ચાલુ હોય એમાં આશ્ચર્ય પણ શું ?

• ચક્ષુ સામે ફર રીતે કાળનો કોળીયો ખનતાં પશુની મરણ સમયની અરેરાટી સંભળાતી હોય, અરે શરીરમાંથી રક્તની ધારા ઊડતી હોય, આમ ઊઘાડી હિંસાના તાંડવ નૃત્ય ભજવાતાં હોય, છતાં યજ્ઞમાં થતી હિંસા એ દોષપૂર્ણ નથી પણ ધર્મ છે એવા પાંડિત મન્યોના પ્રલાપો, સૌ નીચી મૂંડીએ કબૂલ રાખતા. જે પ્રાણીની આ રીતે આહુતિ અપાય છે એ મરીને સ્વર્ગે જાય છે એવું પ્રમાણપત્ર આપનાર યજ્ઞો દરાવનાર વિપ્ર મહાશયનું વાક્ય ‘બ્રાહ્મ વચનં પ્રમાણમ્’ માફક સ્વીકારી લેવાતું. એ સામે આંગળી ચીંધ્યા સિવાય ‘સાગરનું પાણી મીઠું’ છે તો હાજી હા’ કહેનારામાં યોદ્ધાઓ, વ્યાપારીઓ અને રાજાઓ પણ હતા જ. ચાર વર્ણોમાં શુદ્રોનો નંખર સાવ ઊતરતી કોટિનો. સેવા કરવાજ તેઓ સર્ગ્યા છે એમ બાપોકાર જાહેર કરાતું. જીવન ભરની ગુલામી તેમના કપાલે જડી દેવામાં આવી હતી. પવિત્રતાના ધામ લેખાતા-અધમ ઉદ્ધારણુ અને પતિત પાવન કરવાના બિરૂદને વરેલાં દેવસ્થાનોનાં દ્વાર તેમને માટે બંધ હતાં. અરે એ વર્ણની ગણના પણ કરતાં પણ નીચી પાયરીએ ખસેડી દેવામાં આવી હતી. આવા વિચિત્ર સંયોગોમાં માનવના વેચાણ થતાં હોય એમાં કંઈ નવાઈ જેવું ન લેખાય.

નાયક તરફથી વસુમતીને વિક્રયના પદાર્થરૂપે ખડી કરવામાં આવી. અવનત મસ્તકે તે ઊભી રહી. ભિન્ન રૂચી ધારી સંખ્યાબંધ

મનુષ્યો એની આસપાસ ફરી વળ્યા. તેણીના દેખાવ સંખંધી કે ચહેરાની રમ્યતા વિષે અથવા તો ગુલામ તરીકે એ કેવા પ્રકારનું કામ આપી શકશે અગર તો એ ક્યા ક્યા ઉપયોગમાં આવી શકશે તે સંખંધી મનમાનતા અભિપ્રાયો પ્રગટ કરવા લાગ્યા. ખીડની શરૂઆત તો જોરપૂર્વક થઈ અને આંક જોતજોતામાં સૈકા વટાવી હજારો ઉપર પહોંચ્યો. લીલામ કરનારે નાયક સામે જોયું. પણ માથું હલાવી નકાર ભણાવ્યો.

ટોળું ઓસરવા માંડ્યું. સામાન્ય નોકરડી તરીકે લઈ જવાની ધારણાવાળા ખીજી તરફ કદમ ભરવા લાગ્યા. સંસારી ઇચ્છાએને માણવાના કોડ સેવતા રસિકો પણ આંક શતકોને વટાવતો નિહાળી મ્હોં મચકોડતાં વંજે માપવા લાગ્યા. કોક ટીકા પણ કરતાં કે દશ હજાર સોનૈયા ! અરે પાંચ હજારમાં તો દાડમકળી જેવી, રંભાને શરમાવે તેવી, ક્યાં નથી મળતી ! આમ છતાં ધંધાદારી જીવનનિતાઓ તો વધુ નજીક આવી. વસુમતીના ગાત્રોને ધ્યાનપૂર્વક નિરખી, મનમાં કંઈ કંઈ ગણત્રીઓ મૂકી, ખીડને આગળ ધપાવતી હતી. ઊછામણીનું જોર તેમની હરિકાષ્ઠને આભારી હતું. સૌ કોઈને સ્પષ્ટ દેખાતું કે આ કમનીય ખાળા જરૂર કુટુંબખાનામાં જવાની.

નીચી મૂંડીએ ઊભેલી વસુમતી પણ એ વાત સારી રીતે સમજી ગઈ હતી. પોતાની આસપાસ ભજવાઈ રહેલા નાટકને એ મૂકપણે નિહાળી રહી હતી. કર્મો કેવા નાય નયવે છે એ જાતે અનુભવી રહી હતી. રાજમહાલયમાં ઊછરનાર અને સખીઓની કીડામાં મોખરે રહેનાર પોતે આજે કેવી ખતરનાક દશામાં મૂકાઈ છે એ જોતાં હૃદય તૂટતું; પણ ઇલાજ નહોતો. ભગવાન પર ભરોસો રાખી ધીરજથી એ સહી રહી હતી. સારી રીતે મનને મનાવતી કેન્દ્રે કંઈ ખતી રહ્યું છે એમાં આ સર્વ તો નિમિત્ત માત્ર છે. બાકી તો મારા પૂર્વ જન્મની કરુણીના વિપાક હું લણી રહી છું. હરિશ્ચંદ્ર જેવા સત્યવાદી ભૂપાલને

ચંડાળને ઘેર વેચાવું પડ્યું ત્યાં મારા જેવી કુંવરીને નાનમ શી ? આત્મા તો અનંત શક્તિનો ધણી છે અને એનો પરચો બતાવવાનો અધિકાર તો મારા હાથમાં જ છે. શા માટે અત્યારથી બભરાવું. નાયકે પુત્રી તરિકે મણવાના અને કોઈ કુલીનના હાથમાં સોંપવાના જે વેલ્લો કહાડ્યાં છે એનું પારખું તો જોઈ. મનમાં આ જાતના તરંગોના હીલોળે હીંચોલાતી વસુમતી નાયક પ્રતિ એક આડી નજર કરી, પુનઃ નીચું જોઈ ગઈ.

ત્યાં તો લીલામકારે પચીશ હજાર સોનૈયાની જાહેરાત કરી. યૌવનના આંગણે ઊભેલી આ મુગ્ધાના એટલા દામ ઓછા ન ગણાય ! નાયક હા બણે એની રાહ જોવાઈ. ઘણાને લાગ્યું કે હવે સોદો થવો જ જોઈએ.

ત્યાં તો નાયકનું મુખ ઊઘડ્યું અને એમાંથી જે શબ્દો બહાર આવ્યા, એ સાંભળી સૌ અચરજ પામ્યા.

‘ એક લાખ સોનૈયા વિના વેચાણ શક્ય જ નથી. ’ જમાના ખાધેલી મણિકાઓ મોં મચકોડતી ચાલી નીકળી. સાથે ફેટલાક રસિકો પણ નાયકની હઠ પર મજાક ઊડાવતાં, લગભગ બજારમાં ફરી વળી, અહીં આવેલા હોવાથી નગરના સરિયામ માર્ગ તરફ રીધાવ્યા. યાર, લડકી રૂપ રંગમેં તો બહોત ખૂબસુરત, નાંજની સરખી હૈ. પાંચ પંદરકા મામલા હેતા તો, હમ જરૂર દાવ લગાતે. ઉસીકું ઘર લાકે બીબી બનાબી દેતે.

હાં, બડે ભાઈ, દેખોને લાખ અશરફીયાં ? ક્યા બાત ! બોલનેવાલા અમકો તો દીવાના દીસતા હય ! રંડીકા ઇતના મૂલ ! ઇતની રકમ સપનેમેંબી નહીં દેખી જાતી, તો ખીસામેં ક્યા હોવેગી !

દોસ્તો, વાત તો સચ્ચી. બે દિન કહાં કે મીયાં કે પાવમેં જૂતી ! જાને દો એ બાત. ઈસકી પીછે જીગર દુઃખાને સે ક્યા લાભ !

ગુજરીમાંથી નમર માર્ગે પાછા ફરતાં આ લહેરી લાગ્યાઓની વાત પાછળ આવતાં કૌશામ્બીના શેઠ ધનાવહના કાને પડી. તરતજ વણિક સુલભ બુદ્ધિમતાના જોરે અનુમાની લીધું કે લીલામના ચોકમાં જરૂર કોઈ કુલીન લગ્નના ખડી થઈ હશે. સામાન્ય સ્ત્રીના લાખ સોનૈયા સંભવે નહીં.

સામાન્ય રીતે અહીં પગ ન મૂકનાર શ્રેષ્ઠિ, આડા ફંટાઈ સત્તર ગુજરીના સ્થાને આવી પહોંચ્યા. નીચી મૂંડીએ ઝિભેલી ખાળાને જોતાં જ પોતાનું અનુમાન ખોટું નથી એવી પ્રતીતિ થઈ. નાયક જોડે એક બુઢી નાયકાને પચાસ હજારથી વધી ઠેઠ પંચોતેર સુધી પહોંચી સોદો કરી લેવાની રકઝક કરતી સાંભળી. ત્યાં તો પેલો નાયક પોકારી ઉઠ્યો—

આ કોઈ સામાન્ય ખાળા નથી. એ તો રાજકન્યા છે. મારી માંગણીમાં એક દોકડો પણ ઓછો નહીં થાય. જ્યાં એનાં પગલાં પડશે ત્યાં ધનના ઢગલા થશે જ થશે. એમાં જરાપણ મીનમેષ નથી. માથે પળીઆં આવ્યાં છતાં ડોશીમા, શા સાફ લોભ કરે છે. થોડા દિન નૃત્યકળાની તાલીમ આપી કે એડો પાર સમજો. તમારા ધરાકો કોઈ માસુલી માણસો નથી.

વસુમતી નાયકના વેણુ સાંભળતાં થીજી ગઈ. તેણીને લાગ્યું કે આ ડોકરીના પનારે પડી એટલે સર્વનાશ. અણિકાના ધંધામાં પ્રહ્લયર્થ —રક્ષા કે શિયલપ્રતના પાવન સંભવે જ શી રીતે ? તરત જ કોઈ ચીજ યાદ આવતાં હાથ અંખોડા પ્રતિ વળ્યો.

ધનાવહ શેઠની નજરથી આ છૂપું ન રહ્યું. એ નાયકને કહેવા લાગ્યા અને હરફ ઊઘ્યારે છે ત્યાંતો પેલી ડોકરી વચમાં ખોલી ઉડી.

તું પણ ખરે લોભીઓ છે ભાઈ! મારી જીંદગીમાં આટલો ચીકણો સોદો કરનાર તું આજે મળ્યો. આવક થશે એ સાચું પણ એ પાછળ મહેનત ઓછી નહીં પડે. જવાદે એ વાત. તારું રહ્યું અને મારું રહ્યું. ચાલ મારી સાથે અને અણીલે નેવું હજાર સોનૈયા.

દશ હજાર ઓછા ? માં વેણ ન કરે. બોલો શેઠ તમે શું કહો છો. પસીનાથી અને પરિશ્રમથી હું હવે થાક્યો છું. મારે જલ્દી સોદો પતાવવો જોઈએ.

મારે કહેવાનું કંઈજ નથી. તારા લીલામકારને પૂછ એટલે સમજશે. એક વચનીના બોલને અવગણવાનું કામ અમ શાહ સોદાગરનું ન હોય. આવી કુલીન બાળાના મૂલ્યાંકન કરાયજ નહીં.

લીલામકારે નાયકને હાંડી બતાવી. પેલી ડોકરી નાયકનો હાથ પકડી પોતાનો હક્ક કબૂલવા આગ્રહ કરી રહી. લાખ સોનૈયા આપવા તૈયાર થઈ.

હવે નહીં બને—સોદો થઈ ગયો છે એમ કહી, વસુમતી તરફ વળી નાયક બોલ્યો.

તારી માતાના મરણ વેળાના મારાં વેણ યાદ કર. ભરોસો રાખી, દીકરી ! આ શેઠની જોડે જ.

ધનાવહ શેઠ આગળ અને વસુમતી પાછળ મૂકપણે ચાલતાં ચાલતાં કૌશામ્બીના પ્રવેશ દ્વાર સમીપ આવી પહોંચ્યા. બાળાને આટલો માર્ગ કાપતાં થાક લાગ્યો હશે એમ વિચારી, સમીપના એક પાકી બાંધણીના વિશ્રામ સ્થાન આગળ થોભ્યા. સ્થાન રમણિય હતું અને જુદા જુદા વૃક્ષો પાછળના ભાગમાં હોવાથી સારા પ્રમાણમાં એની છાયા એ ઉપર વિસ્તરેલી હતી એટલે ઠંડક પણ ઓછી નહોતી.

બાળા, આપણે જરા અહીં વિશ્રામ લઈ નગરમાં પ્રવેશ કરીએ. હવે કંઈ ઝાઝું ચાલવું પડે તેમ નથી.

એમ કહી ધનાવહશેઠે પિછોડીથી ચોતરાની બેઠક સાફ કરી એક બાજુ બેઠક લીધી અને બોલ્યા—

બાળા, અહીં બાજુમાં બેસ. આજથી તું મને તારા પિતાને સ્થાને જ લેખજે અને એક દીકરી પોતાના પિતાની સાથે કાંઈ પણ

જાતનો સંકોચ સેવ્યા વિના વર્તે એમ વર્તજે. તહને કહેવામાં વાંધો નહોતો તો આ કેમ બનવા પામ્યું તે જ્ઞતાન્ત મને દૂંકમ હી સંભળાય.

પિતાશ્રી ! નાયકના રાજ્યકન્યા શબ્દથી જ આપ અનુમાની શક્યા હશે કે હું કોઈ ખાનદાન કુળની બાલિકા છું. કેટલાંક કારણ-સર મારા માતા પિતાનાં નામોદ્દેશ કરવાનો મારી મરજી નથી. એમ કરવામાં આપનો અણુવિશ્વાસ છે એમ નહીં, પણ એ પાછળ ખીજું કારણ છે. નાયકના હાથમાં અમે મા દીકરી સપડાયા. મારી માતાને જ્યાં એણે અણુધટી માંગણીદ્વારા પોતાની પત્નિ બનાવવાની વાત કરી કે તરતજ એ સામે તિરસ્કાર દાખવતાં એણે આપઘાત કર્યો. હું બહીબર આભી બની ગઈ. એણે લીધેલા માર્ગે જવામાં મને વિશ્વાસ થાય તેમ નહોતું. ગળથૂથીમાંથી જ નારી જીવનની પવિત્રતાને ક્ષીંભતી ગણવાના પાઠ મને મળ્યા છે. શિયળવ્રત કરતાં કોઈ મોટો મર્મ સ્વીજાતિ માટે નથી એ મારા હૃદયમાં લોખંડના ટાંકણે કાતરાયેલ છે, એટલે એના રક્ષણકાળે જીવનને ફના કરતાં પાછી પાની કરું કે ભીરૂતા દાખવું એમ હતું જ નહીં. મારા અંબોડામાં તીવ્ર અસરકારક સોમલ ગુટિકા હતી. પણ ગમે તે કારણે માતાના મૃત્યુથી નાયકનો આ વેગ ઓસરી ગયો. મને પુત્રી તરીકે લેખી, કોઈ યોગ્યના હાથમાં સોંપવાની વાત એણે ઊચ્ચારી. ‘જીવતો નર ભદ્ર પામે’ એ નીતિકારના વચનને ધ્યાનમાં રાખી મેં આપઘાત ન કરતાં તેની વાતપર વજન મૂકી અહીં આવવાનું અને લીલામના સ્થળે ઊભવાનું મૌનપણે સ્વીકાર્યું. તમારા સરખા ભદ્ર પુરૂષના સમાગમે મારા જીવનની હોળી થતી બચી ગઈ.

વડિલશ્રી ! મારા જીવનની આ દૂંકી કહાણી આપશ્રીને સંતોષ આપશે.

પુત્રી ! ત્હારું દિલ દુભવી મને વધુ જાણવાની જરાપણ ઇચ્છા નથી. ત્હારા જેવી શાણી બાળાના પિતા બનવામાં મને કુદરતનો સંકેત જણાય છે. એક તો સર્વ પ્રકારની રિક્કિસિક્કિમાં જે એક ગિણપ-સંતાનના અભાવની હતી તે આજે દૂર થઈ છે અને વધારામાં એક બાળાનો જીવન દીપક અકાળે હોલવાઈ જત, તે ન બનવા પામ્યું એનો આનંદ છે. ત્હારી મીઠી-શેરડીના રસ જેવી કે આવના ચંદનના લેપ જેવી ઠંડકારી-વાણી શ્રવણ કરતાં મને જે આહ્વાદ ઉદ્ભવ્યો છે એ કહ્યો જાય તેમ નથી. ત્હારું મૂળ નામ વસુમતી બલે હોય પણ હું તો ત્હને ' ચંદના ' જ કહીશ.

સૂરજ મધ્યાહ્ને પહોંચવા આવ્યો છે એટલે ચાલ દીકરી ! જલ્દી ઘર ભેગા થઈએ.

હિમય નગરીના માર્ગો વટાવતાં થોડા સમયમાં પોતાના આવાસમાં આવી પહોંચ્યા.

કુલીન વંશપરંપરામાં ગિતરી આવેલ આ ધનાવહ શેઠને ત્યાં લક્ષ્મીદેવીની પૂર્ણ મહેરબાની પ્રવર્તતી હતી. માર્ગાનુસારીના ગુણોને વળગી, એનો ચીવટાઈપૂર્વક અમલ કરનાર શેઠના પૂર્વજોની છાપ કૌશામ્યીમાં સારી હોવાથી લેવડદેવડના વ્યવસાયમાં શેઠને ઓછા પરિશ્રમે સારો લાભ રહેતો. વડવાઓની માફક તેમની પ્રમાણિકતા માટે પણ એ મત જેવું નહોતું. ઘરમાં ગાડી ઘોડા અને દાસદાસી હોવા છતાં, શેઠ જાતમહેનતમાં માનતા હોવાથી પરિશ્રમ કરવામાં પીછેહઠ ન કરતા. ખાસ દૂર જવું હોય તો જ વાહનનો ઉપયોગ કરતા. નોકર-ચાકર અને મૂંઝા પ્રાણી પ્રત્યેનો વર્તીવ પ્રશંસા પાત્ર હતો.

શાંતજીવન, ધર્મનિષ્ઠા અને પરોપકાર વૃત્તિરૂપ ગુણ ત્રિવેણીમાં સ્નાન કરતાં શેઠ-શેઠાણીએ લગભગ યુવાવસ્થા વટાવી પ્રૌઢતાના

પ્રાંગણમાં પગ મૂક્યો હતો. સર્વ પ્રકારની સાહેબીમાં જે કંઈ પણ જિણપ દષ્ટિગોચર થતી હોય તે માત્ર સંતાનની હતી.

નિર્ગ્રંથ ધર્મના ઉપાસક અને પર્વતિચિના વ્રત-નિયમમાં દૃઢ શ્રદ્ધાવંત શેઠ એ માટે પોતાના પૂર્વભવના કર્મને કારણભૂત લેખી મનમાં ઓછું આણુતા નહિ; પણ મૂળાશેઠાણી સ્ત્રીજાતિ મુલભ ચંચળતાવાળા હોવાથી કર્મમાં માનતા છતાં, પોતાના ખોળામાં બાળક રમતો ન થવા બદલ દુઃખ ધરતા. એ વિચારથી ઘણીવાર ઉદ્વિગ્ન થતા. પિયરમાં લાડકોડથી ઊછરેલા મૂળા શેઠાણીમાં રિસાળ વૃત્તિ અને વહેંચીપણું મૂળથીજ હતું. વળી અમૂઘા જેવો અવગુણ પણ ધર કરી ગયો હતો. કોઈક વાર આ દુર્ગુણોના વંદોળમાં ચઢી, સંતાન સુખના અભાવથી એટલી હદે દુઃખી બની જતાં કે ધરના શાંત વાતાવરણમાં ખળભળાટ મચી જતો. પ્રકૃતિના પારખુ એવા શેઠ ધીરજ રાખી, પૂર્વકાળના ઉદાહરણો ટાંકી કર્મે સર્જવેલ આ કાર્ય શાંતિથી સહન કરવું એજ સમજી પુરૂષોત્તો ધર્મ છે એમ ગળે ઊતારતા અને પુનઃ શાંતિ પાથરતા. શેઠાણીની આવી વિલક્ષણ પ્રકૃતિ સૌ નોકર-ચાકરના ધ્યાનમાં હોવાથી એમના હુકમ સામે કોઈ કાંઈજ અવાજ કહાડતું નહિ. મૂળાશેઠાણીને જેમ રચતું તેમ થતું.

આમ છતાં સમાજમાં અને વ્યવહારી તરીકેના વટવહેવારમાં આ ધરનો મોભો જરા પણ ઊતરતો નહોતો. ધનાવહ શેઠની પ્રતિષ્ઠા તે સારાયે નગરમાં વંશ ઉતાર ચાલી આવી હતી તેવીને તેવીજ જળવાઈ રહી હતી.

નીતિકાર કહે છે કે જે ધરમાં મેલાંધેલાં અંગોપાંગવાળાં અને કાલુંધેલું બોલનારાં બાળકો મસ્તી કરતાં દેખાતાં નથી એ ધરને અરુણની ઉપમાજ ઘટે છે. નારીના ખોળાની શોભા એમાં રમતાં ધાવણાં બાળકથી અંકાય છે અને વંશની શોભા ભાવિ વારસના પરજ અવલંબે છે. વંધ્યા સ્ત્રીનો અવતાર નિષ્ફળ જ ગણાય છે.

આવું સાંભળનાર મૂળાશેઠાણી ઘણી વાર પડોશના ઘેરાંઓમાં પોતાના અવતારને નિંદતા અને ઘણીવાર બોલી પણ જતાં કે શેઠ મારા પર બીજી શોક્ય લાવે તોપણ મને દુઃખ થવાનું નથી. ઘરમાં બાળક રમતાં થાય એ આનંદ જેવો તેવો ન લેખાય.

આ વાત ઊડતી ઊડતી શેઠના કાને પણ પહોંચતી. અરે એક બે વારતો ખુદ શેઠાણીએ સ્વમુખે શેઠને ફરીવાર પરણવા કહેલું. પણ કર્મસ્વરૂપ સમજનાર શેઠ કોઈ ઊગતી બાળાનો ભવ બાળવા તૈયાર નહોતા, એટલે ધસીને ના પાડતા.

પ્રકરણ ૧૨ મું

ઉપવનમાં મેળાપ

પંડિતા—રાજકુંવરી ! આજે તમારા શરીરે કંઈ મેચેની જેવું જણાય છે. તે વિના આમ મૂંગાં મૂંગાં ફરો નહિ. રાજ તો તમે હસતાં રમતાં અને વાતોમાંથી શરવારતાં પણ નહિ. હું કંઈ કહેવા જતી તે પૂર્વે તમેજ રામની રામાયણ કરી મૂકતાં.

કુંવરી—સખી, તારી વાત સાચીજ છે. આજે હું આ ઉપવનમાં ફરું છું ખરી છતાં મનના ઉમળકા વિનાજ.

પંડિતા—એનું કારણ શું ?

જુઓને, આ તરવરનાં પર્ણો અને પુષ્પો તો જાણે નાચી રહ્યાં છે. વર્ષાકાળનું સ્વાગત કરવા જાણે એકતાર ન થઈ બેઠાં હોય તેમ જણાય છે. મનોહર અને રંજબેરંગી કુસુમોની સુવાસ હરકોઈ તપેલા મગજ-બાળાને ઠંડુ પાડી દે તેવી પ્રસરી રહી છે. આવા રમ્ય કદલીગૃહમાં પગલાં પાડય પછી અને મનમોહક કુલોના દર્શન પછી એવી તે શી ચિંતા છે કે જે તમારો પલ્લો છોડતી નથી ?

કુંવરી—મને પણ એ સમજતું નથી ! રોજ તો અહીં પગ મૂકતાં જ જે આનંદનો ઉદયિ ઊભરાતો એમાંનું આજે કંઈ થતું નથી. જાણે અહીંનું આ ખીલેલું વાતાવરણ મારા અંગમાં દાહ પેદા કરી ન રહ્યું હોય એમ લાગે છે !

પંડિતા, કુંવરીની વાત સાંભળતાં જ પોદારીં ઊઠી:—

આ તો આશ્ચર્યની અવધિ ! શું આ વાત અભયાકુંવરી વદી રહ્યા છે ? ‘ચંદનનો લેપ અગ્નિ પેદા કરે છે’ એ કહેવું જો સાચું હોય તો કુંવરીયા, તમારું કથન સત્ય મનાય. આવી અસંબંધ વાત કોઈ સામાન્ય બુદ્ધિમાનના ગળે ન ઊતરી શકે. વાસથી ભરી દેતાં અને ઠંડકથી પ્રદુસ્તિત બનાવતાં કુસુમો તાપ પેદા કરે ખરા ? હરગીજ નહિ. તમારા ઉકળાટનું કારણ મને તો કંઈ જુદું જ જણાય છે.

તો પણ ઝટ બોલી દેને સખી !

આ તો ચોર કોટવાળને દંડે તેવો ઘાટ. મનદુઃખ તમને થાય અને એનું કારણ હું જાણું ?

ત્હારી ચતુરાઈ હું ન જાણતી હોઉં ત્યારે ને ! તું તો એકાદ ઈંટ ઉપરથી ધમારત ચણી કહાડે તેવી શક્તિશાળી છે. તો પછી એમ શાને કહેતા નથી કે એ જુદું કારણ તમારે મારે મોઢે બોલાવવું છે ?

શા માટે ! બિચારા કુસુમેને દોષ દઈ રહ્યાં છે ?

યૌવનના આંગણે ઊભેલી તરૂણીનો તનમનાટ અનેરો જ હોય છે. એના અંગો પાંગની ખીત્રવણી રોજખરોજ નવો સ્વાંગ સજ્જતી હોય છે. એથી મનોપ્રદેશમાં અવનવા ઉદ્વેગ પાંગરતા હોય છે. તરૂણતા પર ફૂટતી નવનવી કુસુમ કળીઓ માફક, એ અવસ્થામાં પગ સંચાર કરતી તરૂણીઓ અવનવી આશાના ઝુલે ઝુલતી હોય છે. ભાવિકાળ સંબંધી મનોહર સોણલાં સેવતી હોય છે. એના કેંદ્રસ્થાને સન્માન ક્ષાના સાથીદારની શોધ હોય છે. ચમ્પુઓ એ પાછળ ભમતી જ હોય

છે. કોઈ નજરે ચઢી જાય અને એનું આકર્ષણ થાય તો અંતરમાં ચોટ લાગે છે. મામુલી ક્ષણનો એ આનંદ અવર્ણનીય હોય છે. પણ પછી એની પ્રાપ્તિનો પ્રશ્ન મુંઝવણ જન્માવે છે. એ સામે, વ્યવહાર-જાતિના જે અવરોધો ખડકાયા હોય છે એ તરફ દૃષ્ટિ જતાં, યોગ થવા અંગે કુશંકાઓ ઉદ્ભવે છે. આ મનદુઃખ એવું જોર પકડે છે કે ખાવાપીવા કે પહેરવા ઓઢવાનું કાર્ય ચાલુ રહેવા છતાં એ પાછળનો ઉદ્ધાસ શોષાઈ જાય છે. ક્રિયાઓ યાંત્રિક બની જાય છે. કશી વાતમાં દિલ ચોટવું જ નથી, છતાં આ અંતરકથની ઊઠેલાતી પણ નથી જ.

તમે પણ આવા જ કોઈ દરદના ભોગ બન્યા જણાવ છો. આ તો મારું અનુમાન છે.

પંડિતા, ત્હારા નામ પ્રમાણે તું ખરેખર પંડિતાઈથી ભરેલી છું. નામ મુજબ ત્હારામાં ગુણ પણ છે. ત્હારું અનુમાન સાચું છે.

કુંવરીયા, દાયણ આગળ પેટ છૂપાવી શકાયજ નહિ. ભલે હું બાલ વિધવા છું છતાં એક કાળે તમારી માફક હું પણ યૌવનીના બગીચામાં રમતી તરણી હતી. તમે નાથનગરના જમીનદારની પુત્રી છો. એટલે માગતાંજ સર્વ કંઈ હાજર થઈ જાય છે જ્યારે હું જોકે તેવા સંયોગોમાં ઊછરી નહોતી તોપણ દિનકુળ સુલભ ખાનપાન અને વસ્ત્રાદિની ખોટ ન હોતી જ. બળી સદૈવ જ્યાં જ્ઞાનની પર્યુપાસના ચાલતી હોય ત્યાં જાણવા સમજવાનું ઘણું બનતું. એ જોરે મેં જે અભ્યાસ સાધ્યો છે એનો બદલો ધનના ઢગલાથી ન તોલી શકાય. **સ્વદેશે પૂજ્યતે-રાજા વિદ્વાન્સર્વત્ર પૂજ્યતે**=રાજાની પૂજા પોતાના મુલકમાંજ થાય છે અને જ્ઞાનવાન વિદ્વાન તો જ્યાં જાય ત્યાં પૂજાય છે. એટલેજ જ્ઞાનબળ શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે. 'Knowledge is power' એ આંગ્રેજ ઉક્તિ સાચીજ છે.

આજે તમે જે લામણીઓ અનુભવી રહ્યા છો એથી અધિક પ્રમાણમાં તે કાળે હું અનુભવતી હતી. નારીજાતિના ઘડતર જ એવી.

અજ્ઞ રીતે થાય છે કે એનામાં રહેલના અંકુરને વિકસ્વર થતાં વિલંબ નથી થતો. વર્ષોના વહન સાથે એની શરીરાકૃતિ પણ વિવિધ પડતા લે છે. દેહની એ ખીલવણી જાત જાતની ચંચળતા જન્માવે છે. તમારી સમક્ષ મારે માઈં પૂર્વ જીવન કે પ્રેમ વાર્તા વર્ણવવાની ન હોવાથી હું એટલું જ કહું છું કે અન્ય આખતોમાં ભલે મને તમે ટપી જાવ, પણ આ પ્રીતિના વિષયમાં તો હજી એકડો ધુંટતા નવા નિશાળીઆ સમ છો. તમે વૈભવની ટોચે વિરાજતા અભયાકુમારી મારા માલિક છો અને હું સેવા કરવાના નિમિત્તે તમારા સંસર્ગમાં આવેલી એક સામાન્ય દાસી છું. એ વાત સો ટકા સાચી છતાં, મારા અનુભવની સરખામણીમાં તમાઈં જ્ઞાન તોલામાં રતિભર જેટલું જ ગણાય.

પંડિતા ! હું ત્હને સેવિકા રૂપે લેખતી જ નથી. ત્હારી સાથેનો મારો વર્તાવ એક અંતરની સખી તુલ્ય છે. ભલે નાથનગરની પ્રજામાં હું વિન્યસિંહની પુત્રી હોવાથી અભયાસુંદરી કે રાજકુમારી તરીકે લેખાતી હોઉં, છતાં ત્હારી આગળતો એકાદી નાની બહેન જ છું. ત્હેં કોઈ દિવસ મારા વર્તાવમાં કડકાઈ જોઈ છે? આટલા સમયના સહવાસમાં મેં કોઈ વાર અધિકાર કે રૂવાય દાખવ્યો છે? ઘણીવાર તું જાતે મારી સાથના વર્તાવમાં સેવક-માલિક જેવો ભાવ દાખવે છે, બાકી મેં તો પ્રથમ મિલાપથી જ ત્હને મારી અંતરની સખી માની છે એટલું જ નહીં પણ એથી આગળ જઈ ગુરૂસ્થાને બેસાડી છે. મારે કોઈ બહેન છે નહીં એટલે ત્હને મોટી બહેન માની ત્હારી દોરવણીએ જ માઈં નાવ હંકાઈં છું.

તો પછી આજે આમ કેમ વર્તો છો ? શા સાડ વાત છૂપાવો છો ?

‘જેહ શું બાંધે પ્રીતડીજી, તેહ શું રહે પ્રતિકુળ;
મેલ ન છંડે મન તણેજી, એ માયાનું મૂળ.’

એ કવિ વચન મુજબ મને તમારું આજ્ઞતું વતન જણાય છે. હૃદય ખરાખર ખોલી નાંખો તો વાત સમજાય. દરદ જણ્યા વિના ઔષધ ક્યાંથી શોધાય ?

પંડિતા ! તું કહ્યે છે એવું ગંભીર દરદ નથી, તેમ એવી ખાનગી વાત પણ નથી. મારી નજરે એ નવી છે. એટલે કેવી રીતે એનો આરામ કરવો તેના વિચારમાં હું મૌનપણે ડગ ભરતી હતી. હું ન કહેત તો પણ તારા કાને એ આવ્યા વિના રહેત નહીં. જો કે હું તો તહને એ કહેવા સાફ તો વિરામાસન પર રોજની માફક ન બેસતાં આ કદલીગૃહ તરફ ખેંચી લાવી છું.

આજે મારા વિવાહ સંબંધમાં માતૃપિતાને વાતો કરતાં અચાનક મેં સાંભળ્યા. આટલા વર્ષમાં કોઈ વાર નહીં ને આજેજ તેમની ખાનગી વાત સાંભળવા હું બાળુના કમરામાં દૂધપાઈ રહી.

પિતાશ્રી કહે કે ચંપાપતિ જીતશત્રુની છાવણી આપણા નગરની ભાગોળે જ પડી છે. કૌશામ્બીપતિના છેલ્લા અણુધાર્યા હુમલામાં રાજવી ફરીથી રાણી વગરના બન્યા છે. જો કે એ બન્યું ત્યારે મહારાજા તો સીમાડાના ભાયાતોને વશ કરવા નીકળ્યા હતા. ચંપાતે એ બનાવ તો પીઠ પાછળના ધા જેવો હતો. એ હાજર હોય ને કોઈ અન્ય રાજવી જીત મેળવે એ હજી પર્યાંત તો બન્યું નથી જ. એ કારણે નામ દધિવાહન હોવા છતાં ‘જીતશત્રુ’ તરીકેની ખ્યાતિ પામ્યા છે. તારી સંમતિ હોય તો આપણી પુત્રીના સગપણની વાત તેમના કાને નાંખવાનું માફ મન છે. રાજ્યના કાર્યોમાં રાણીની જરૂર તો ડગલે ને પગલે પડે. મારા મિત્ર મારફત જણવામાં આવ્યું છે કે પદ્માવતીના વિરહ વેળા એ જેમ થોડો સમય સુધા કિંકર્તવ્ય મૂઠ બની ગયા હતા એમ આ વેળા નથી બન્યા. ઉચિત શોધ પાળી, તરતજ પેત્રતાના દેશમાં પર્યાટન કરવા નીકળી પડ્યા છે અને યોગ્ય રમણી મળે તો એ સ્વીકારે પણ ખરા જ. પુર્ણભાગ્ય હોય તો જ આવો સંબંધ સંધાય.

માતૃશ્રીએ કહ્યું કે—તમારી વાત સોળ આના ને રતિ ઉપર જેવી છે. તેઓ હા પાડે તો દીકરી બધી રીતે સુખમાં જાય. પૂર્વે જેણે પૂરાભાવે ભગવાન પૂજ્યા હોય તેના નસીબમાં જ આવું સુખ અને આટલી સાલ્લખી સંભવે. હા, એક વાત ખૂંચે તેવી તો ખરી. આ જોડું સરખી વયનું ન ગણાય. અભયા અને રાજવીની વય વચ્ચેનું અંતર વધુ લેખાય. એ સિવાય વિચારવાનું એ રહે છે કે તેમની પ્રથમ રાણીનો પત્તો નથી પણ એ ગર્ભિણી હતી અને ખીજી ધારિણીને તો વસુમતી નામે પુત્રી પણ હતી. એ બધાનો હાલ પત્તો નથી પણ ધારો કે પુનઃયોગે સાંપડે તો મારી પુત્રીનાં ફરજંદનું શું ?

અરે તું પણ ક્યાં સુધી પહોંચી ગઈ ? ગામમાં પેસવાના હજી ફાંફાં ત્યાં પટેલના ઘેર ઝિના પાણી જેવી તહેવાત કરી. સારા સારા રજવાડાની કુંવરીઓ દોડતી આવે તેમ છે. ત્યાં આપણા સરખા સામાન્ય ભાયાનનો ગજ વાગશે કે કેમ તે હજી અચોક્કસ છે. આ તો મારા મિત્રની લાગવગ પહોંચે છે અને આંગણે આવ્યા છે તો મેળ બેસાડવાના પ્રયત્ન છે. શંકરેની કૃપા હોય તો એ બેસી જાય. ભાવિના વિચાર તો નકામા છે. રજવાડામાં વયના અંતરપર વજન ન મૂકાય. આકી રાણીપદ ભોગવનારના સંતાનો રાજ્યના હકદાર ગણાવાના જ. એ કંઈ રક્ષણતા ભિખારી નથી થવાના. ચાલી આવતી પ્રણાલિકા મુજબ હિસ્સેદાર ગણાય. આટલા વર્ષોમાં જેની ભાળ મળી નથી એ ક્યાંથી એકએક ફૂટી નીકળશે ?

તો, પધારો જલ્દી શુભસ્ય શીઘ્રમ્ મારી તો હા છે જ.

આટલી વાતે મારા અંતરમાં અકથ્ય ભાવો જન્મ્યા છે ? જેને દષ્ટિ મર્યાદામાં એકવાર પણ લાવવાનો પ્રસંગ લાખ્યો નથી, જેની સાથે સંભાષણ દૂર રહ્યું; અરે પરસ્પરના સ્વભાવનો મેળ બેસે છે કે કેમ એ વિચારવાનું પણ દૂર રહ્યું; કેવળ નેત્રોના મેળાપનો યોગ પણ મળ્યો

નથી; એવા અજ્ઞાતના હાથમાં હું સોંપાવાની અને એની સાથે અજ્ઞાત સ્થાનમાં ધકેલાવાનું ! સાડું જે જીવન ત્યાં વીતાવવાનું ! આ વિચારતાં જ મારી મુંઝવણ વધી પડી છે. એ કારણે જ મારી સર્વ કરણી યાંત્રિક પુતળી સમ થઈ પડી છે.

કુમારી ! એમાં મુંઝાવાની કંઈ જ જરૂર નથી. નારીજાતિને શિરે એ વ્યવહાર કંઈ આજકાલનો નથી. અનંત કાળથી ચાલ્યો આવતો એ તો રવંચો. માતા પિતાના ખોળે ઉછરેલ બાળા, યૌવન વયમાં આવતાં તદ્દન અપરિચિત ગૃહે જાય અને ત્યાં નવી સૃષ્ટિ જન્મી. ' દીકરી ને ગાય, બ્યાં દોરે ત્યાં જાય ' એ જનકૃતિ શું તમો જાણતા નથી ? લગ્ન નથી થયાં અને એક વાર નાવલીયાનો પ્રસંગ નથી પડ્યો ત્યાં સુધી જ તમને એ નવું લાગવાનું ! પછી તો સૌને ભૂલી જવાના !

જીતશત્રુ જેવા પ્રતાપી રાજવીના રાણી બનતાં અને ચંપાના મહાલયમાં મહાલવાનું મળતાં અમને યાદ પણ નહીં કરવાના !

પંડિતા ! તું એ રાજવીને ઓળખતી લાગે છે.

ના, ના, ખાસ ઓળખાણુ તો નથી જ. એમની છાવણી આપણા નગરમાં પડ્યા પછી બે ચાર વાર તેમને નજરે જોવાના પ્રસંગ લાખ્યા છે. બાકી એમના જીવનની કથની તો એકાદી નવલિકા જેવી છે. પ્રજાજનોના કણોપકર્ણ વહી રહેલી એ કથા મારા સાંભળવામાં પણ આવી છે. જો એ તમને સ્વીકારે તો તમો પૂર્ણ ભાગ્યશાળી ગણાવ. એક વાર નજરે જોશો કે તરત જ લલચાઈ જશો. પણ વયના અતરનો પ્રશ્ન તો ખરો જ ને ?

એ વાત ફેંકી દેવા જેવી ન લેખાય, પણ પરાંકમશાળી નરના શરીર બાંધા આગળ અને નારી દેહ જે રીતે સંયોગો મળતાં પાંખરે છે એ જોતાં એ પર ઝાઝું મહત્ત્વ આપવું મને યોગ્ય નથી લાગતું. સર્વદેશીય સમાનતા સૌ કોઈના ભાગ્યમાં આલેખાઈ હોતી નથી.

વાડ, તહારી એ વાત કબૂલ રાખીએ તો પણ જેનો હાથ પકડવો હોય એને એક વાર નજરે જેવો તો જેમ્મએ ને ? નહીં તો પાણી પીધા પછી ઘર પૂછવા જેવું કે હજમત કરાવ્યા પછી વાર જાણવા જેવું હાસ્યાસ્પદ આચરણ કરવાનો અર્થ શો ?

હાં, ત્યારે એમ ચોકખું કહી દોને કે નૃપ જીતશત્રુના દર્શન કરવા જ છે. એમાં કાંઈ ભારી હિકમત અજમાવવાની અગત્ય નથી.

સાંભળો, એ રાજવી, અહર્નિશ આ તરફ સંધ્યાકાળે પોતાના સલાહકારો સાથે ફરવા આવે છે. પેલા સામેના કુવારાની પાછળના લતાકુંજમાં એ મંડળી ગોઠવાય છે. લગભગ ઘટિકા ઉપરાંતનો કાળ ત્યાં વાર્તાલાપમાં વ્યતીત થાય છે. આપણે રોજના સમય કરતાં અર્ધી ઘટિકા મોડું કરીએ તો પાછા ફરતાં એમને જેવાની તક સાંપડે.

સખી ! તો આજે એમ જ કરીશું. અંતરનો ઉકળાટ એ વિના શમવાનો નથી.

જેવી કુંવરીબાની આજ્ઞા. પંડિતાની ફરજ તો એ ઝીલવાની જ ગણાય.

અંહ, પણ ધારો કે તમે રાણીપદે ગોઠવાયા તો પછી મારા જેવીને યાદ કરવાના કે સાવ ભૂલી જવાના ?

યાદ કરવાની અગત્ય ન રહે, એ સાઈં હું તો તહને સાથે જ તેડી જવાની. તહારા વિના મને પળવાર પણ એન ન પડે. દેહની છાયા ઓછી જ જુદી રહે. આપણો રનેહ પણ એવો જ સમજ.

વાત તો ખુશી થવા જેવી છે. પણ મોલ્યું પાળો ત્યારે સાચું.

અરે ! વિશ્વાસ ન પડતો હોય તો વચન આપું.

ત્યાં તો પંડિતા બોલી ઉઠી—

કુંવરી ! તમારો સિતારો જરૂર ચમકે છે. જુવો, જુવો, વંતુ

થોભવાની જરૂર નથી. પેલા આવતા જણાય છે એજ ચંપાપતિ દધિવાહન ઉર્ફે રાજવી જીતશત્રુ.

આજે તો સાથમાં માત્ર એક પરિચારક જ છે.

ચાલો, ઝટ કરો, એ દિશામાં પગલાં માંડો એટલે સામે આવી રહેલ તેમના દિદાર-દર્શન સુલભતાથી સંપૂર્ણપણે થઈ શકશે.

કદાચ શબ્દોની આપ લે કરવી હશે તો એ પણ બની શકશે. સ્ત્રીપુરૂષ વચ્ચે આકર્ષણ એ કોઈ નવું તત્ત્વ નથી. એમાં સમાન વૃત્તિનો યોગ હોય ત્યાં ઝાઝાં વાણી વિલાસની જરૂર ન રહે. આંખો મળે અને એમાં કેટલાયે દૂપાભાવોની આપ લે થાય. જ્ઞાનીપુરૂષો એ માટે સ્પષ્ટ કહે છે કે પૂર્વભવનો સંબંધ એમાં અગ્રમાજ ભજવે છે. કર્મની વિચિત્રતાને માનનાર તેમજ એની અચિંત્ય શક્તિને જાણનાર સાડે એ આશ્ચર્યનો વિષય નથી જ.

સામસામે થઈ પસાર થતાં મૂકવૃત્તિએ ઘણુંયે થઈ ગયું. એમાં અંગ-ઉપાંગના હાવભાવ અને નેત્રના કટાક્ષ પણ ખરાજ. નારીજાતિ સુલભ લજ્જાથી કુમારી બોલી ન શકી, પણ રાજવીને એ સંકેત નડ્યો નહીં. ચાલી જતી રમણીઓ પાછળ પરિચારકને નામ જાણવા મોકલ્યો.

તોફરે આવી પડિતાને પ્રશ્ન કર્યો અને દક્ષ સખીએ એ તકનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કર્યો.

એ મ્હોં મલકાવતાં મોટે સ્વરે બોલી કે—

નરેશ, મારાં કુંવરીયાનું ઓળખાણુ ધ્રુષ્છે છે તો તે આ પ્રમાણુ છે.

એમનું નામ સુંદરી અભયા, આ નાથનગરના જમીનદારની એકની એક માત્ર લાડીલી કન્યા. સર્વકળામાં સંપૂર્ણ. આપનું નામ આંબળ્યા પછી આપના પ્રતિ પ્રીતિવાળી પણ બની છે.

ઉપવનના આ પ્રસંગ પછી અલ્પકાળમાં જ સગપણનો સંબંધ સંધાયો. અરે લગ્નગ્રંથીથી જોડાયેલી કુંવરી અભયાએ થોડા દિવસ પિયરમાં વધુ રોકાઈ ભૂપ સાથે ચંપાપ્રતિ પ્રયાણ પણ કર્યું. પંડિતાને કોલ આધ્યા પ્રમાણે પોતાની જોડે લાવી. રાજમહાલય ફરીથી એક-વાર રાણીના આગમનથી ભર્યો ભર્યો થઈ ગયો.

નવી રમણી અને સર્વ પ્રકારની સાનુકૂળતા પછી શું કરી રહે ? જીતશત્રુ રાજવી સંસારી વિલાસમાં લીન રહેવા લાગ્યો. ‘દુઃખનું ઓસડ દહાડા’ એ કહેતી મુજબ વખતના વધવા સાથે ભૂતકાલિન બનાવો વિસ્મૃતિના વિષય બન્યા.

આમ બનવામાં રાણી અભયાની આવડત અને આકર્ષણ પણ અરાં જ. ચોસઠ કળામાં પારંગત એવી આ રમણીએ સખી પંડિતાની સલાહથી સ્વામીને નવનવી રીતે આનંદ પ્રમોદમાં ટાળ વ્યતીત કરાવવા માંડ્યો કે, જેથી ભૂલાયેલી વાતો તાજ થવાના પ્રસંગ જ ન લાખ્યે. પદ્મા અને ધારિણી કરતાં અભયાના સંહવાસમાં વર્ષોના આંકડા વધુ આગળ વધ્યા. ચંપા નગરીમાં આબાદી અને સુખાદારી તો હતી જ. પ્રજાની આંખ ભાવિ વારસના દર્શન પ્રતિ મીટ માંડી રહી હતી. અભયાના સુખોમાં માત્ર એ એકજ ઉણપ નજરે ચડતી.

પ્રકરણ ૧૩ મુ

ધર્મનિબંધ દંપતી

શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામીના રમણીય પ્રાસાદમાં આજે સખત ભીડ જામી હતી. નિર્વાણ કલ્યાણક્રમે પવિત્ર દિવસ અને એ સાથે ગુણ સંપન્ન સુદર્શન શેઠ તરફનો ઉત્સવ સંકળાયેલો; એટલે સોનું ને મુગંધ મળ્યા જેવો પ્રસંગ. આ મહોત્સવમાં જે નવી વાતો ઊડીને આંખે વળગે તેવી તરી આવતી. એક તો શ્રેષ્ઠિવર્ય સુદર્શન તીર્થપતિના જીવન વિષે વિવેચન કરવાના હતા અને મહારાજ દધિવાહન પોતાના અંતઃપુર સહિત દર્શને પધારવાના હતા. સામાન્ય રીતે ઉજવણી તો વિવિધ પ્રકારી ભક્તિના ખીત ગાનમાં પર્યાપ્ત થતી. આજે ઉપરની જે નવી કાર્યવાહીના ઉમેરાએ પણ વધુ આકર્ષણ જનસમૂહમાં પેદા થયું હતું.

રંગમંડપ, દેવાલયનો બહિરભાગ અને ફરતા બગીચાની ત્રણે દિશાઓ નર નારી અને બાળવૃંદના સમૂહથી ભરાઈ ગયાં હતાં. અષ્ટ પ્રકારી પૂજા વિવિધ વાજાંત્રોના કર્ણપ્રિય સ્વરો સહ મેળ સાધતી આરંભાઈ ચૂકી હતી. સંગીતના પ્રવાહમાં એક તાર બનેલા સમૂહને વહી જતી ઘટિકાઓનો ખ્યાલ સરખો પણ નહોતો. નાદને પાંચમે

‘વેદ’ કહેવામાં આવે છે એ ખાટું નથી. સુંદર રાગે અને મધુર કંઠે ગવાતા પદ્યમાં ગમે તેવા ભારી કોળાહળને શમાવી દેવાની અને એકધારી શાંતિ પાથરી દઈ સારાચે સમૂહનું આકર્ષણ કરવાની અજબ શક્તિ છે.

આ રીતે જળ, ચંદન, કુસુમ, દીપ અને ધૂપ રૂપ પાંચ પ્રકારની પૂર્ણાહુતિ થતાં મંડળીમાં વિરાજેલા શેઠ સુદર્શન પોતાની ગૃહિણી મનોરમા સાથે ઊભા થયા. તીર્થપતિ સામે ગોઠવેલા સુવર્ણ જડિત ખાજઠ ઉપર ગાયના દૂધ સરખા શ્વેત વર્ણવાળા-અખંડિત ધારવાળા ઉત્તમ જાતિના-અક્ષતોથી ઉભયે નંદાવર્ત સાથીયા આલેખ્યા. એ ઉપર જુદી જુદી જાતના નૈવેદ્ય અને સુંદર ફળો મૂક્યા. પ્રભુની દષ્ટિમાં પોતાની દષ્ટિને જોડી, હસ્તની અંજલી કરી, શેઠ ખોલ્યા—

“હે ત્રિલોકના નાથ ! નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ રૂપ ગતિ ચારના-આ સંસાર ભ્રમણમાંથી ઊગરવા અર્થે આ સ્વસ્તિકની રચના કરી છે. એ ઉપરની ત્રણ ઢગલી દ્વારા દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર રૂપ ત્રણ મહા-મૂલ્લા રત્નોનો પ્રકાશ સંપૂર્ણપણે અમારા આત્મામાં પ્રસરે એવી અંતરની ભાવના છે. આપ સરખા તીર્થપતિના અવલંબન વિના એ થવું મુશ્કેલ છે માટે આપ નિમિત્ત રૂપ થાવ એવી પ્રાર્થના છે. એ નિર્મળતા લાધ્યા પછી આત્માનું અંતિમ ધ્યેય સિદ્ધશિલાનો વાસ; એ તો સહજ સિદ્ધ છે એ સૂચક ચિન્હ, અષ્ટમીના ચંદ્ર સમું આલેખ્યું છે. નૈવેદ્ય અને ફળ ઢાંકવા પાછળ, આત્મ સમર્પણ કરવાની દૃઢ મનો કામના છે.”

“પ્રભો ! આ રીતે દ્રવ્ય પૂજન કરી ભાવ પૂજામાં આપશ્રીની સ્તવના કરવા હું યત્કિંચિત પ્રયત્ન સેવું છું.”

ગૃહિણી મનોરમાએ નારીવૃદ્ધમાં બેઠક લીધી અને શ્રેષ્ઠિવર્યે માનવ-જણ સાંભળે એ રીતે મધુર વાણીમાં ખોલવાનો આરંભ કર્યો.

ચાલુ અવસર્પિણી કાળના ચોથા આરામાં જંબુદ્વીપના આ ભરતમાં જુદા જુદા સ્થાને, અનુક્રમે શ્રી ઋષભદેવથી માંડી, ઠીક ઠીક સમયના અંતરાળે અગિયાર તીર્થકરો થઈ ગયા. ત્યારપછી આપણી આ પવિત્ર ચંપા નગરીમાં રાજવી વાસુપૂજ્ય અને રાણી જ્યા-દેવીના પુત્ર તરીકે આરમા વાસુપૂજ્ય સ્વામીનો જન્મ થયો. તીર્થકર નામ કર્મના પ્રભાવથી સર્વ પ્રકારના ઉત્તમોત્તમ સંયોગો વચ્ચે ઊછરતા તેઓ લાયક ઉમ્મરે પહોંચ્યા. યોગ પ્રાપ્ત થતાં સાધુ બન્યા. પરિપક્વ અને ઉપસર્ગોની ઝડીને સમતા ભાવે વેદી, અપૂર્વ એવા કૈવલ્યને સાધ્યું. તીર્થકર શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામીની કાયાની ઊંચાઈ ૭૦ ધનુષ્ય^૧ અને આયુષ્ય ૭૨ લક્ષ પૂર્વ.^૨ દીક્ષા લેતી વેળા સાથમાં ૬૦૦ માન-વીનો સમૂહ હતો. એમનું લંછન^૩ મોડેપનું હતું. નિર્વાણ સમય પૂર્વે તેઓની સંપદામાં^૪ ગણધર^૫ ૬૬, ચૌદ પૂર્વોમાં^૬ ૧૨૦૦ સાધુઓ, જ્યારે અવધિજ્ઞાની^૭ ૫૪૦૦ અને મનઃ પર્યાવ જ્ઞાની^૮ ૬૧૦૦ તથા કેવળજ્ઞાની આત્માઓની સંખ્યા ૬૦૦૦ ની હતી. વૈકલ્ય લખ્ધિ^૯ વાળા ૧૦૦૦૦ અને વાદી ૪૭૦૦ હતા. શ્રાવક સંખ્યા ૨ લાખને ૧૫ હજાર અને શ્રાવિકાની સંખ્યા ૪ લાખ ૩૬ હજારની હતી. ગણ-ધરોમાં મુખ્ય શ્રી મુદ્દમ નામે હતા. યક્ષ કુમાર નામે અને યક્ષણી ચંદ્રા નામે હતા. આપણી આ ચંપાપુરીમાં જ તેઓશ્રીનું નિર્વાણ આપ્તાદ મુદ ૧૪ એટલે આજના દિને થયું હતું. એ વેળા તેઓ એકાકી ન હતા, પણ સાથમાં ૬૦૦નો પરિવાર હતો. અન્ય તીર્થકરોની નિર્વાણ ભૂમિ થવાનું ભાગ્ય, જન્મભૂમિને નહીં પણ કોઈ નવી નમરી કિંવા પાર્વતીય પ્રદેશને મળ્યું છે જ્યારે આપણી આ ચંપાપુરી એકલીજ

(૧) ત્રણ ફૂટ (૨) ચોર્યાસી લાખ ને ચોર્યાસી લાખે ગુંણીએ તો જે આંક સંખ્યા આવે તેને એક પૂર્વ કહેવાય છે ને તેવા બહોંતેર લાખ પૂર્વ વષ (૩) ચિન્હ (૪) પરિવાર (૫) સમુદના નાયક (૬) સંપૂર્ણ વિદ્યાના પારગામી (૭) મર્યાદાવાળું જ્ઞાન (૮) મનોના પર્યાયને બળી શકે તેવું (૯) ઇચ્છા પ્રમાણે વસ્તુ બનાવી શકે તેવું જ્ઞાન (શક્તિ).

નસીબદાર છે કે જેના ભાગ્યમાં ખારમા તીર્થપતિના પાંચે કલ્યાણકો પોતાના આંગણે થવા રૂપ અનેરો લાભ નોંધાયો છે.

અરિહંત વાસુપૂજ્ય સ્વામીને થઈ ગયા પછી તો સંખ્યાબંધ વર્ષોના વાયરા આ ભૂમિ ઉપર વાયા છે. એ દરમ્યાન આ ભારતવર્ષમાં જુદા જુદા નગરોમાં ખીજ અગિયાર તીર્થકરો થયા છે. ચોવીસમા યાને છેલ્લા તીર્થપતિ તરિકે ક્ષત્રીય કુંડ નગરના રાજવી સિદ્ધાર્થ અને રાણી ત્રિશલાદેવીના તનુજ શ્રી વર્ધમાન થવાના છે. તેઓએ રાજમહાલયના સુખોને સાપ જેમ કાંચલીને છોડી દે તેમ ત્યજી દઈ, સંયમનો વિકટ પંથ સ્વીકાર્યો છે એ આપણી સર્વની જાણમાં છે. હાલતો તેઓ શ્રી પરિષદો અને ઉપસર્ગોનો સામનો ઉઘાડી છાતીએ અને એકાકી પણે કરતા ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશમાં વિચરે છે એ સમાચાર પણ આપણે માટે નવા નથી. તીર્થની સ્થાપના દરેક તીર્થકર કરે છે ત્યારે સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકા રૂપ ચતુર્વિધ સંઘમાં જે વ્યક્તિ યોગ્ય જણાય છે તેને મુખ્ય પદે સ્થાપે છે. સંપદા દરેકને હોય છે પણ એમાં સંખ્યાની સરખામી નથી હોતી. તત્ત્વની દૃષ્ટિએ દરેકના ઉપદેશમાં સામ્ય હોય છે પણ પ્રકૃષ્ણાની શૈલીમાં ભિન્નતા સંભવે છે અને એમાં દેશ કાળના સંયોગો કારણરૂપ અને છે. પોતાના સમયના વિશાળ જન સમૂહનું માનસ અવધારી લઈ તીર્થપતિ પોતાની ઉપદેશ પદ્ધતિ નક્કી કરે છે.

આપણે સૌ અહીં પ્રભુશ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામીની વિધિપૂર્વક પૂજા તેમજ સ્તવના કરી રહ્યા છીએ એ પાછળ આશય માત્ર એક જ છે કે આપણે પણ જે ઈર્મરિપુએને તેમણે મારી હડાવ્યા તેઓને મારી હડાવી તેમના સરખા વીતરાજ બનીએ છલું છે કે—

શ્લોકા ભ્રમરીધ્યાનાત્ ભ્રમરીત્વમશ્નુતે ।

અર્થાત્ ધ્યાન જેમ ભ્રમરીનું ધ્યાન ધરતી પોતે ભ્રમરીરૂપ બની જાય છે તેમ આત્માઓ પરમાત્માના ધ્યાનમાં તદાકાર બનતાં સ્વયં પરમાત્મા

રૂપે થઇ જાય છે. આત્માની સામ્યતા અને અનંત શક્તિ માટે જે મત છેજ નહીં. આત્મા જે શુભ કરણીમાં ચિત્ત લગાવી પ્રયાસ આરંભે તો મહાત્મા થવું કે પરમાત્માપણું પ્રાપ્ત કરવું જરાપણ મુશ્કેલ નથી જ.

આ ભગવંતના જીવે સર્વ કર્મોને ખંખેરી નાંખી પોતાના આત્માના મૂળ ગુણો જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રને સ્ફટિક રત્નસમ નિર્મળ બનાવી દીધા એટલે તે કૃતકૃત્ય થયા. એક કાળે તે પણ આપણી માફક આરાધક દશામાં હતા પણ વીર્ય ફેરવ્યું તો આરાધ્ય બન્યા. એમના જીવન ને નજર સામે રાખી, તેમના ચીંધેલા માર્ગે પ્રયાણ કરીએ તો આપણા માટે એ પદે દૂર નથી તેમ નથી દૂર એ સિદ્ધશિક્ષા !

પ્રભુ મૂર્તિનું અવલંબન સંસાર ભ્રમણમાં આપણને મહાસાગરમાં ફરતાં વહાણો અને જહાજોને જેમ દીવાદાંડી સહાયક બને છે તેમ મુક્તિના માર્ગે લઇ જવામાં મદદ કરતાં છે. કર્મરિપુઓ ક્યાં ક્યાં ધામા નાખી પડ્યા છે અને જીવોને કેવી રીતે ભૂલથાપ ખવડાવે છે, અરે જીતની બાજુ હારમાં ફેરવી નાખે છે. એ જાણવા સારુ તીર્થંકર દેવના ચરિત્રો નિર્મળ દર્પણની ગરજ સારે છે. આપણે એનો શ્રદ્ધાપૂર્વક ઉપયોગ કરી આપણો માર્ગ નિષ્કંટક બનાવવાના પ્રયત્નો હાથ ધરવાના છે. જિંયા પ્રકારના પદાર્થો—વિવિધ જાતનાં દ્રવ્યો—એમની સન્મુખ ધરી માંગણી તો એ કરવાની છે કે—

હે પ્રભુ ! અમારામાં એ સર્વ ત્યજી દેવાનો ભાવ પેદા થાવ. એ પદાર્થો પાછળની દાલસા નષ્ટ થાવ.

અષ્ટપ્રકારી પૂજા પાછળનું રહસ્ય એજ છે. દ્રવ્ય અને ભાવ પૂજાઓ દ્વારા આખરી ધ્યેય તો પ્રભુ જેવા આપણે પણ પૂજ્ય બનીએ એજ છે.

આમ જ્યાં શ્રેષ્ઠિ વિવેચનની પૂર્ણાહતિ કરે છે ત્યાં ભૂપતિના પગલાં ચ્યાં. શેઠના છેલ્લા શબ્દો તેમણે પણ સાંભળ્યા. રાજા—રાણી પ્રભુ-

ખિંમના દર્શન-વંદન વિધિ કરી જામેલી મંડળીમાં ઊચિત સ્થાને જોડવાયા. સંગીત પણ પૂર અહારમાં પ્રસરી રહ્યું. ટૂંક સમયમાં જ આરામ મળવાનો છે એવા ખ્યાલથી વાજિંત્રો પર વગાડનારાની આંખળીઓ અજાગ ગતિથી ફરવા માંડી. એ પ્રેરણા ઝીલી ગાયકો પણ પૂર્ણ રંગમાં આવી ગયા. વધાઇ અને આરતી-મંગળદીપની વિધિ ખૂરી થતાં જ સૌ વીખરાવા માંડ્યા.

શેઠની વિનંતીથી રાજવી પરિવાર સહિત અગીયામાં એક ખાજુ ઊભા કરેલા મંડપમાં પધાર્યા. તેમની સન્મુખ શેઠદંપતીએ પોતાના છ પુત્રો સહિત આવી નજરાણું ધર્યું અને પોતાના પિતાશ્રીના અવસાન અંગે કરેલ ઉત્સવમાં આમંત્રણને માન આપી પધારવા અદ્વ આભાર માન્યો.

આ કાર્યની પૂર્ણાહુતિ થતાં રાજ-રાણી રથમાં બેસી દરબારગઢન માર્ગે પરિવાર સહિત પડ્યા.

અભયાના સવાલથી દધિવાહને કહ્યું કે—

શેઠ સુદર્શન એ તો ચંપાનગરીનો આગેવાન વહેપારી છે. એની પ્રમાણિકતા અને શુદ્ધ ચરિત્ર માટે બે મત ન હોવાથી, વ્યાપારી મહાજનમાં એ વડો છે અને નગરીનું એક અણુમોલ રત્ન છે. ‘હીરો ને કુંદને જાઓ’ એ ઉક્તિ અનુસાર એની પત્નિ મનોરમા પણ કુળવાન ધરનું રમણી રત્ન છે અને સતી નાસીઓમાં અગ્રપદે આવે છે.

કવિવચન મુજબ ‘કલ્યાગરા છે દીકરા, અને કુલવંતી છે નાર’ અહીં તો સાક્ષાત્ જોવા મળે છે. રૂપ-વિનય અને નમ્રતામાં પુત્રો પણ એક ખીજની હરિકાષ્ઠમાં ઊતરે તેવા છે. વંણી લક્ષ્મીદેવીની પણ મહેર એ કુટુંબમાં પૂર્વજોના વારસાડપે ઊતરી છે.

‘ખરેખર, મુખ તો એવું છે કે હરકોઇને ધર્ષા ઉપજે—’

આટલું બોલતાં અભયારાણી એકાએક ઊંડા વિચારમાં પડી ગયાં. મન તરંગોના હિંડોળે ચડ્યું. પરણીને આવ્યા પછી વર્ષોનાં વહાણું વીતી ગયાં, છતાં સંતાન મુખ્યદર્શનનો પ્રસંગ આવ્યો નહિ. કાલીઘેલી વાણીમાં બોલતા એકાદ બાળકથી પોતાનો બોળો ભરાયો નહિ; અથવા તો ‘મા’ એવા સંબોધને બોલાવનાર એકાદ અર્ભક નજર સામે રમતું જોવાયું નહિ. એ ઉણપ મોટા વિરાટ સ્વરૂપે સ્પર્શી નાચી રહી.

માતૃપદની લાલસા અજબ છે. એ માટેની નારીજનિતામાં તીવ્ર વાસના સહજ હોય છે. એ પદ પ્રાપ્તિ વેળા પાછળ ડોકિયા કરી રહેલ મરણાંત કષ્ટની પણ ભીતિ પર વિચાર સરખો જતો નથી. એ વજરના અન્ય સુખોની તેણીને મન ઝાઝી કિંમત નથી. એટલે તો વાંઝીયાપણું ટાળવા એ ગમે તેવા સાહસ વહોરે છે.

અભયારાણી આખરે તો એ જનિતામાંનું જ એક પાત્રને ! રાણીપદ એ જરૂર સુખ-વૈભવની ટોચ સમું. પણ આજના બનાવે-મનોરમા જેવી પ્રૌઢાના દર્શને અંતરમાં ધૂપાયેલ માતૃત્વની વાસના એકદમ સતેજ કરી દીધી. મન તરંગોની આવલિઓથી ઊભરાઇ રહ્યું.

રાજમહાલયના વિલાસો, દાસદાસીઓની હારમાળા, પાણી માગતાં પૂર્વે દૂધ મળે તેવી સાહેબી, રાજવીનો એકધારો સ્નેહ, અને અંગદેશનું મહારાણીપદ, સંતાનના અભાવમાં તેણીને બાળી નાખવા લાગ્યાં. અરે કોડીની કિંમતના પણ ન જણ્યાં. આંખો સામે સતી મનોરમા વૈભવના શિખરે બેઠેલી દેખાઇ. મન પોકારી ઊઠ્યું. અહા, કેવી ભાગ્યશાળી એ શ્રદ્ધિ પ્રિયા ! એક બે નહિ પણ છ તો છોકરા !

વળી રૂપ-રંગ અને કાંતિમાં અનંગ દેવનાજ અવતાર સમા ! નારીજીવનની સફળતા માતૃજીવનમાં સમાયેલી છે. વંધ્યત્વ તો અભાગી-પણાની જળતી ચિરાજ છે. અરે પૂર્વજન્મના મહાપાતકનું મૂર્તિમંત

સ્વરુપ છે. જો મારા નસીબમાં એ કલંક રેખા જ અંકાયેલી હોય તો, આ મહાલયના સુખોની કંઈજ કિંમત ન મળાય !

ત્યાં તો સાથમાં રહેલા સ્વામીના હાથના ખેંચાણે અને ઉચ્ચરાયેલા નિમ્ન શબ્દોએ, આગળ વધતી વિચારમોળાને અટકાવી.

પ્રિયે ! એકદમ મૌન કેમ બની ગઈ, તે હોંશભેર આપણે દર્શાવે આગ્યા હતા અને એ વેળા તારા ચહેરા પર ઉમંગની જે લાલાશ દ્રષ્ટિગોચર થતી હતી, તે આમ પાછાં ફરતાં એકાએક વિષાદની કાલિ-મામાં કરા કારણે બદલાઈ ગઈ? એવી તે કંઈ ગહન ચિંતાએ એકાએક તને ઘેરી લીધી.

નાથ ! મનોરમાના પ્રસંગમાં આગ્યા પછી મારી સંતાનભૂખ એકદમ ઉગ્ર બની છે. નારીજાતિ માટે વંધ્યત્વ જેવું અન્ય કોઈ દુઃખ નથી. એના અભાવમાં આપણી આ રિક્કિસિક્કિ સર્પડંશ સમ ડંખે છે.

વદ્ધભે ! ત્હારી વાત સાચી છે. મને પણ ગાદી વારસની ચિંતા ઓછી નથી મુંઝવતી. એકના વિયોગ પછી કંઈ ભાળ જ ન મળી. અને ખીજના સંતાનનું શું થયું એની પણ ખબર નથી. એ મારા જેવા ને ઓછું ડંખતું નહીં હોય. વયના અંક તરફ નજર નાંખતા હૃદય નિરાશા અનુભવે છે. મિત્ર યશપાલની સલાહથી ‘લાખો નિરાશામાં અમર આશા છૂપાઈ છે.’ એ કવિ વચનનો સધિયારો લઈ સંતોષ પકડું છું. તું પણ આશાવંત બન; ત્હારી સખી પંડિતા હોંશિયાર છે. એની સલાહથી કોઈ વ્રત-આખડી કર, કારણ કે ધરમ કરણીથી પૂર્વના અંતરાય કર્મો ત્રૂટે છે. પૂર્વજન્મના દુષ્કર્મોને ટાળવા સારૂ પ્રભુભક્તિ અને તપ-આચરણ એ રામબાણુ ધલાળ છે. આશા દીવડા પર આધાર ન રાખે તો માનવ ખીજું કરી પણ શું શકે ?

ત્યાં તો રથ, પ્રાસાદ આવતાં થોભ્યો. એમાંથી ઊતરી રાજા-રાણી મહાલયના પમથીઆં ચઢી પોતપોતાના કબરામાં ગયા.

કમરામાં પ્રવેશ્યા છતાં, અને ચક્ષુ સામે સફેદ ચાદરથી આચ્છાદિત પલંગ અને એ ઉપર મશરૂનાં ઓશિકાં જોવા છતાં રાણીને એમાં પડી આરામ લેવાનું મન ન થયું. મનમાં પુત્ર પ્રાપ્તિની અદમ્ય ભૂખ ભભકતી હતી. વારંવાર વિચાર પણ એ અંગે જ આવતા હતા. ઉદાહરણ પણ એને અનુરૂપ જડતાં ધનસ્પતિ જેવી એકેન્દ્રિય જાતિમાં પણ રૂપ આપવાનો—નવ પલ્લવિત થવાનો—સ્વભાવ છે અને હું એથી વંચીત ! ફેરીઓથી લચી રહેલ આમ્ર વૃક્ષ મંગલિક ટાણે યાદ કરાય, અરે મૂખ્ય દ્વાર પર એના પર્ણોનું તોરણ બંધાય. કારણ એક જ અને તે ફળવાપણું !

તિયત્ર કોટિમાં લેખાતાં પશુપંખીઓ પણ પોતાના પરવશ ગણાતા જીવનમાં બચ્ચાં-કચ્ચાં સહ બેસી કલ્લોલ કરવાની થડીઓ મેળવે છે જ્યારે હું જ કેવળ એકલવાયી ! દંપતી જીવનની સફળતા વંશ વેલની વિકસ્તરતામાં છે. ગૃહસ્થ જીવનની એકરસતા—પૂર્ણલય લીનતામાંથી જ સંતાનરૂપ પાકનો ઉદ્ભવ થાય છે. ઉભયના પ્રતિબિંબ રૂપ અર્ભક એ ગુણુદર્શક આરિસો કે વજ્રગાંઠે ગાંઠતો અતૂટ ધાગો ! જ્યાં એ નથી ત્યાં કંઈજ નથી.

કોઈની રીતે, ગમે તેવા સાહસે મારું વાંઝીયાપણું તો ટાળવું જ જોઈએ.

હા, હા, એ વાત સો ટકા સાચી. પણ—

અરે પંડિતા, તું ક્યારની અહીં આવી છો ?

તમે રહ્યા મહારાણી, કોણ ક્યારથી આવ્યું છે અગર ક્યાં જીભું છે ? એની પરવા આપ સરખાને ક્યાંથી હોય ?

સખી, પારાયણ કરવાનું મૂકી જે હોય તે ઝટ કહી નાંખ.

કોને કહું ? રસોઈઓ ભાણું પીરસીને દાસીઓને દોડાવે. મહારાજા, વાટ જોતાં ભાણાપર એમી રહે. અને આપ તો અહીં

સંતાનપ્રાપ્તિના સોણુલાં સેવતા હો. એ દશામાં પેલી બિચારીઓ તો અવાજ માર્યે જાય ને આખરે ફરમાન છૂટે આ પંડિતા ઉપર ! પિયરની દાસી એટલે એના ઉપર બેવડો દાવો. જમે લે કામ કરતી હોય છતાં આજ્ઞા થતાં દોડતાં આવડું જ પડે !

પધારો, મહારાણીજી ! જીતશત્રુ મહારાજા ઉપર આપે અજબ જાદુ કર્યું છે; આપની હાજરીની એ માર્ગ પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા છે.

સત્વર ચાલો, પહેલા પેટની અગ્નિ જુઝાવો પછી નિરાંતે દેહની જુખ ભાંગવાનાં સ્વપ્નાં સેવજો.

જા, તેમને કહે કે મારા શરીરે અસુખ હોવાથી તેઓ એકલા જમી લે. કહીને અહીં સત્વર પાછી આવજો. તારી સલાહ વિના અભયાથી કંઈજ થવાનું નથી.

પંડિતા રસોડામાં સંદેશો પહોંચાડી આવી, અને એ સાથે ભૂપતિના મુખેથી બગીચામાં બનેલ પ્રસંગ અને એ ઉપરથી રાણીને ઉપજેલ સંતાનભૂખની વાત પણ જાણુતી આવી. ખુદ રાજવીએ એ સંબંધમાં ઉપાય યોજવાની તેણીને તાકીદ કરી.

એણે અભયાને ખીલવવા, આવતાં ભેરજ, મોં મલકાવી કહેવા કહેવા માંડ્યું—

રાણીજી ! તમારી પોત્ત પકડાઈ ગઈ છે. આહારભૂખ તો સમજાય પણ તમારી ભૂખ તો અજબ છે ! સંતાન એમ રસ્તામાં નથી પડ્યાં. એ તો કર્મબંધન વાત. સોણુલાં સેવવાથી ઓછો જ ખોળો ભરાવવાનો છે ! એ પાછળ તરંગો વહેતા મૂકવા કે વલોપાત કરવા તે ઝાંઝવાના જળ જોઈ હરણો પાણી પીવાની ફાગો મારે તે સરખું નિરર્થક છે. પાતળી પડેલી રેતની કૃત્રિમતા દૂરથી જળનો ભાસ કરાવે તેથી ઓછી જ ત્યાં જવાથી પાણીની તૃષા છીપે ! સંતાનપ્રાપ્તિમાં સૌ પ્રથમ તો પૂર્વના ઋણાનુબંધ જોઈએ છે. એ ઉપરાંત અન્ય કારણોની સાનુકૂળતા પણ જોવાની હોય છે. ઘણાખરા દાખલામાં જેમ ઉપરભૂમિમાં પાક ન સંભવે તેમ અમુક સ્ત્રીઓના બંધારણ જ એવાં હોય છે કે તેમને

ગર્ભ રહેતો જ નથી ! એટલે નારીજાતિને! એ દોષ ગણાય છે. પણ કોઈ વેળા એથી ઊલટું પણ બને છે. પુરૂષના દોષોને લઈ નારીજાતિને ફરજિયાત વાંઝણી દેશાને અનુભવ કરવો પડે છે. ચિંતાથી કાયા શોષાય અને આહાર ઉપર અરૂચી જન્મે એ વધારામાં ગણાય. પણ પતિવ્રતા સ્ત્રીના શિરે એ ધર્મ અનાદિકાળનો ચાલ્યો આવતો છે. એ સામે આંગળી ચીંધવાથી કંઈ જલાતી નથી. વંધ્યાનો સ્વામી પુનઃ લગ્નગ્રંથી દ્વારા પિતૃત્વ પામી શકે, પણ હીનપુરૂષાર્થી કે વંકની બાર્યા માતૃપદ ન જ મેળવી શકે !

સખી, મારે ત્હારાં આ નીતિવચનો સાંભળવાં નથી. મારા અંતરમાં જે ભૂખ ઊઘડી છે અને એનાથી જે અગ્નિ પેદા થઈ છે એને શાંત પાડવાનો ઉપાય શોધવો એ ત્હારો ધર્મ છે. મેં ત્હને ગુરૂપદે સ્થાપી છે એટલે ફરજ પણ છે. તું અદા કરવા માંગે છે કે કેમ ?

કદાચ અદા ન કરું તો શું શિક્ષા કરશો ?

ત્હને શિક્ષા કરવી એ મારી શક્તિ બહારની વાત છે. બાકી એમ થવામાં વધુ વિલંબ થશે તો તો ત્હારી અભયાને 'ચિત્તભ્રમ' જરૂર લાગુ પડશે જ. ભ્રમિત મગજવાળી વ્યક્તિ શું નહીં કરે એ કલ્પવું મુશ્કેલ છે.

આમ આકળા ન થાવ. આ કંઈ સામા ઝાડે લટકતી લૂંબ તોડી આણવા જેવું કામ નથી. વિધિના હાથની વાત છે. માનવ તો પ્રજાના જોરે મનોકામના સિદ્ધ કરવાના પ્રયાસ કરી જાણે. તમારા માટે હું મારી નજર પહોંચશે ત્યાં લગી ઊડીશ. એક પણ ઉપાય અજમાવ્યા વગર નહીં રાખું. તમારા બાગ્યયોગે ખુદ મહારાજાએ પણ એ કાર્ય મને જ સોંપ્યું છે. પણ તમે ચિંતાને કહાડી નાખો અને પહેલાની માફક હસતા રમતા બની જાવ. વિના કારણ દેહને શોષવાનું બંધ કરો તો જ મને નિરાંત વળે.

પછી જ માફ મગજ એ દિશામાં વળે. કાળા માથાના માનવીને કંઈ જ અશક્ય નથી.

પ્રકરણ ૧૪ મું

કૌમુદી મહોત્સવ

ઉત્સવ ઉજવણીની શરૂઆત તો સંધ્યાકાળ પછી, આકાશમાં પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર પૂર્ણ કળાયે ખીલી નીકળતાં થતી, છતાં ચંપા નગરીની પ્રજા મધ્યાહ્નકાળ વીત્યાને માંડ ઘટિકા થઈ હશે ત્યારથી જ એ કુદરતી મોજ માણુવા નગરીની બહાર જઈ રહી હતી. સામાન્યતઃ આવા ઉત્સવ વર્ષમાં ત્રણેક વાર ઉજવાતા અને એમાં રાયથી માંડી રાંક પર્યંત દૂટથી ભાગ લેતાં. ઘણું ખર્ચ આ જાતની ઉજવણી ત્રણ દિન પર્યંત ચાલતી અને કોઈક વાર એક અઠવાડીયા સુધી પણ લંબાતી. વસંત ઉત્સવ-કૌમુદી મહોત્સવ અને વિજયા દશમીનો ઉત્સવ તો :લગભગ એ કાળે ભારતવર્ષના પ્રત્યેક રજવાડામાં ઉજવાતા પ્રજાજનો મોટી સંખ્યામાં કુદરતને આંગણે ઊતરી પડતા અને દૂટથી મનગમતા આનંદ માણુતા. એમાં રાજવી અને અન્ય અધિકારીઓ પણ વિના સંકોચે ભળતા; ક્યાં તો વસંત ઋતુની નવપદ્ધવિત વનરાગ્નનો આનંદ હોય, ક્યાં તો સંપૂર્ણ કળાયે ખીલેલી ચાંદનીનો આનંદ હોય, અથવા તો ક્ષાત્રવૃત્તિના નિતરા દર્શન સમો દશેરાનો

દિન હોય. નગર લગભગ ખાલી થઈ જતું. આમ જનસમૂહના આનંદ પ્રમેદ માટે તેમજ ખાણાપીણા માટે હારખંધ દુકાનો ઊભી થઈ જતી. શમિયાણા ઊભા થતા. તંબુઓ નંખાતા અને નાની રાવટીઓની હારમાળા સર્જાતી. એકાદ નાનકડા ગામ જેવો દેખાવ બની રહેતો. શહેરમાં મોટા હોટલ એ દિનોમાં સદંતર ખંધ રહેતાં. ખાળ-યુવાન અને પ્રૌઢ વર્ગનો લગભગ નેવું ટકા ભાગ આમાં હાજરી આપતો હોવાથી નગરના આવાસો ખાલીખમ જણાતા. કોઈમાં અતિ વૃદ્ધ આદમીઓ જણાતા તો થોડાકમાં આજીવનની પથારી દષ્ટિગોચર થતી. આવાજ કારણવાળા કે શોક નિમિત્તવાળા અથવા તો ખાસ કોઈ વ્રતધારી સિવાય નાનું મોટું સૌ કોઈ ઉલ્લાસપૂર્વક ખુલ્લા મેદાન પર આભલાના વિશાળ છત્ર હેઠળ, વનરાજીથી વિપુલ અને વિવિધ પ્રકારના પક્ષીવૃંદથી ગાજી રહેતાં સ્થાનમાં કુદરતે છૂટા હાથે વેરેલા આનંદનો ઉપભોગ કરતું.

રમતોમાં દેહને ખડતલ બનાવે અને એના અંગોપાંગને પુષ્ટિ આપે એવી જાતજાતની, જુદા જુદા પ્રદેશમાંથી આવેલા કુસ્તીયાઓ તરફથી થતી. અન્ય સ્થળે વળી અંગ મરોડના વિવિધ અભિનય થતા. કોઈ ભાગમાં સંગીત વિશારદોની ઠઠ જામી જતી અને વિધ વિધ વાજિંત્રોના મીઠા રવની રમઝટ બોલતી. એકાદ બાજુના તંબુમાં હસ્તકળાના નિતરાં પ્રદર્શન કરાવતાં વિવિધ રંગી ચિત્રોની શ્રેણી નજરે ચઢતી.

અહીં શિલ્પીઓ અને કળાકારો આવતા. અશ્વ વેચનાર સોદાગરો કે કરિયાણાના વેપારીઓ પણ આવતા. એ વસ્તુઓના પરીક્ષકોનો પણ અખાડો જામતો. પોતપોતાના અનુભવથી એનાં મૂલ્યાંકન થતાં. એ અંગેના મોટા સોદા કે લેવડદેવડનો ઉત્સવ પછી થતા, પણ ભાવ તાલ તો અહીં જ નક્કી થઈ જતા. જુદાં જુદાં નજીકના પ્રદેશની નવ નવી ચીજો, હાથ કારીગરીનો માલ અને વિવિધ ફલ ફલાદિ અહીં જોવાનાં મળતાં.

ટૂંકમાં કહીએ તો વીસમી સદીના સંગ્રહસ્થાન કે પ્રદર્શનની શરત આવા ઉત્સવ સારતા. કોઈના ચહેરા ઉપર ચિંતા જવલ્લે જ જણાતી. ઉમંગ-ઉલ્લાસ-પ્રકુલતા વિનોદ અને કુતૂહલ વૃત્તિનાં જ સર્વત્ર દર્શન થતાં.

પૂર્ણિમાની ચાંદની ખીણે અને ચંપાના પુરજનો એમાં મહાણે તે પૂર્વે વાંચક જરા રાણી અભયના આવાસમાં ડોકિયું કરી લે.

ઉત્સવ આવતાં પૂર્વે સુંદર વસ્ત્રોની અને કિંમતી આભૂષણોની તૈયારી કરી ત્રણ દિન માટે જાતજાતના શણગાર નક્કી કરનાર સુંદરી અભય! આજે વેત્રાસનપર શન્યમનસ્ક જણાય છે. સંધ્યાકાળ આવવાની થીયો ગણાઈ રહી છે છતાં જવાની તૈયારી જણાતી નથી. ત્યાં પંડિતાનાં પગલાં થયાં.

એને જોતાં જ રાણી ખેલી ઊઠી. કેમ સિંહ કે શિયાળ ? આજનું જ મુહૂર્ત છે ને ?

બા, અનુકૂળ તો આજનો દિવસ છે. આવો યોગ પુનઃ પ્રાપ્ત થવો સંભવિત નથી. છતાં ઇષ્ટસિદ્ધિ માટે સો ટકા શંકા છે. એ માર્ગ પણ કુલીનતાનો નથી. અને જો આડું ફાટે તો સામે જ સર્વનાશ મુખ ફાડી ઊભો છે.

છી, છી, એવી વેવલાઈની વાતો આ ક્ષત્રિયાણી સાંભળવા ટેવાઈ નથી. જ્યાં અંતરની આગ દારવાની, અને સંતાનની ભૂખ ભાંગવાની તમન્ના મધ્યાહ્ને પહોંચી હોય ત્યાં ‘જો’ ‘તો’ ની વાતો ન ચાલે. શંકા ન જ સેવાય અને કુલીનતાને આડી ન જ અણાય. આંધળીયા કરીને ઝુકાવવું જ રહ્યું. પેલા કવિનું વચન યાદ કરવું કે—‘યાહોમ કરીને પડો, ફતેહ છે આજે.’

જો તમે આટલી હદે તૈયાર છો તો મને ભીતિ ધરવાનું કંઈજ કારણ નથી. રાજવીની સૂચના પછીથી એ અંગેની મારી કાર્યવાહી

તો આરંભાઈ ચૂકી છે. અંતઃપુરના પહેરેગીરો અને દાસદાસીઓ સૌ કોઈ જાણે છે કે રાણીજી સંતાનપ્રાપ્તિ અર્થે કામિતપૂરણ યક્ષની પૂજા પ્રત્યેક રવીવારે કરે છે. સાડ પંડિતા, યક્ષની મૂર્તિને પાલખીમાં લઈ આવે છે અને પાછી મૂકી આવે છે. કામિતપૂરણ યક્ષની પાષાણ પ્રતિમાને સ્થાને આજે સાક્ષાત્ કામદેવને લાવી તમારી સન્મુખ ખડો કરું. એને પટાવી-મનાવી ઇચ્છા પૂરી કરવાનું તમારું કામ.

હા, હા, મારા કમરામાં એક વાર તું એને રજુ કર, પછી એ છે અને હું છું.

મદભર યુવતિના કટાક્ષ બાણોમાં એકાંત આવી જનાર હર કોઈ લોભાવાનો જ. અરે પગ ચૂમવાનો. પશુ અને વનસ્પતિ જેવામાં એ આકર્ષણ છે તો પંચેન્દ્રિય માનવીમાં તો વિશેષ હોય. વીસ નખીના પાશમાં એકવાર પડ્યા પછી કોઈ છૂટે ખરો ?

જા, જા, પાકી તૈયારી કર. શુભસ્થ શીલ્પમ.

હું પણ મહારાજને ‘તથિચ્ચત નાદુરસ્ત છે માટે કૌમુદી મહોત્સવમાં ભાગ લેવા નહીં આવી શકાય એમ કહેવડાવી દઉં છું’.

એમના સિધાવી ગયા પછી મોહિનીનો સ્વાંગ પૂર્ણપણે સજી તૈયાર રહ્યું છું. ત્હારી જ માર્ગપ્રતીક્ષા કરું છું. આજે તો કાર્ય સિદ્ધિ કરવી જ છે. ક્યાં તો આ પાર કે પેલે પાર.

રાણીનો કમરો છોડી દરબાર મદમાં પગ મૂકતાં જ સ્વારીની તૈયારી આંખે ચઢી. સૈનિકો-અશ્વારોહીઓ અને નાના મોટા સામંતો મહોત્સવમાં જવા સાડ પોતપોતાના પોશાકમાં સજ્જ થઈ ગયા છે. રાજવી દધિત્રાહન પધારી આજ્ઞા આપે એટલી જ ઢીલ છે. ડંકા નિશાન તો મદની બહાર પણ પહોંચી ગયા છે.

ત્યાં તો ભૂપ આવી પહોંચ્યા. પણ સાથમાં પ્રેયસી અભયામુંદરી નહોતી. સર્વ તૈયારી નિરૂપી વિલંબ કરવાનું પ્રયોજન ન જોઈ

મહાવતને આજ્ઞા કરી કે મળરાજને નજીક લાવો. અને રહસ્યમંત્રી યશપાલ પાસે આવી પ્રશ્ન કરે તે પૂર્વે જ એ બોલ્યા—

રાણીની તબિયત અસ્વસ્થ છે. છેલ્લા ઉઘાન દર્શનથી પાછા ફર્યા પછી ટાંકક માનસિક પીડા રહે છે. ખાસ ચિંતાનું કારણ નથી. આ વેળા તેણી સાથમાં આવનાર નથી.

મહાવત હાથીને ઓટવા નજીક લાવ્યો કે તરત જ ફાંગ મારી ભૂપતિ હોદ્દામાં ચઢી બેઠા અને સવારીને આગળ વધવાની આજ્ઞા સંભળાવી. બળર માર્ગે જેમ જેમ એ આગળ જતી ગઈ તેમ તેમ જનસમૂહની ભીડ પાછળ વધતી ચાલી. જોનારા કરતાં સાથે જનારાની સંખ્યા અતિ મોટી હતી.

સુદર્શન શેઠની હવેલી આગળથી સવારી પસાર થઈ રહી. રાજવીની નજર ઝરખામાં ઉભેલા શેઠ પુત્રો તરફ ગઈ. તેઓ પણ ઝટ બિતરવા માંડ્યા અને પાછળના વૃંદમાં ભેળાયા. પૂર્ણિમા એટલે પાખીનો દિવસ. સુદર્શન શેઠ તો દેવાત્રય સમીપની પૌષધ શાળામાં પૌષધ વ્રતમાં સવારથી બેઠેલા. માત્ર જનતાનો મોટો ભાગ જ નહીં મુલ્ય ખુદ રાજવી પોતે જાણતા હતા કે શેઠશ્રી દરેક પર્વણીમાં પૌષધ વ્રત કરે છે એટલે જ એ ઉત્સવમાં જોડાઈ શકતા નથી. રાજમાર્ગ વટાવી મુખ્ય દરવાજામાં આ સવારી જ્યાં કૌમુદી મહોત્સવની ઉજવણી થવાની હતી એ મેદાનમાં આવી પહોંચી ત્યારે ધરતીપર સંધ્યાના ઓળા બિતરી ચૂક્યા હતા. ઠેર ઠેર દીવાઓની શ્રેણી પ્રગટવાનો આરંભ પણ થયો હતો. આકાશમાં હજુ ચંદ્રદેવ પૂર્ણ કળામાં પ્રવેશ્યા નહોતા; એટલે દીપકોના પ્રકાશમાં જનસમૂહ સવારી-માંથી રાજવી જ્યાં પોતાના માટે નિયત કરેલ જરિયાનભરીત શમિયાનામાં સિધાવ્યા કે તરત જ, વિખરાવા માંડ્યો અને રાત્રિ માટેના વિશ્રામસ્થાનની મેદવણમાં પડ્યો.

નાનકડી છાવણી સમા આ પ્રદેશવાસીઓને કૌમુદી મહોત્સવ માણવા દધ જરા ફરી એક વાર રાજમહાલય પ્રતિ દૃષ્ટિ વાળીએ. દરવાજા પરના પહેરેગીરો સિવાય અત્યારે ત્યાં ઝાઝી ધમાકા દેખાતી નથી. જે કંઈ પ્રકાશ ઊડીને આંખે વળગે છે તે રાણી અભયાના પ્રાસાદમાંથી જ આવે છે. સમયનું ચક્ર અસ્ખલિત ગતિએ ચોતાની કુચ ચાલુ રાખતું હોવાથી ઘંટાઘરમાં ન્યાં નવના ટકોરા વાગ્યા કે એ મહેલના દાદરપરથી એક અખળા ત્વરિત ગતિએ ઊતરતી દેખાઈ. અરે આ તો રાણીની રહસ્ય સખી પંડિતા. ઉભય વચ્ચેના સંકેત અનુસાર નિશ્ચિત કરેલા કાર્યની સિદ્ધિ અર્થે તેણી જતી હોય એમ જણાય છે.

ચંચળ ગતિએ ચાલતી એ રમણીને નથી તો ચોક્કીદારની પરવા કે નથી તો દરવાજાપરના પહેરેદારની રોકટોક. એની અવરજવર આટલી હદે, સંકોચ વગર થવામાં એની પ્રજ્ઞાએ પૂરી યારી આપી છે. દિવસો પૂર્વેથી આદરેલા પ્રયોગની આજ તો સિદ્ધિ કરવાની હતી. એ પ્રયોગો દ્વારા એને પહેરાપરના રક્ષકોમાં એવી સચોટ છાપ બેસાડી હતી કે એ મોડી રાતે ક્યાં જઈ રહી છે અને ક્યારે પાછી ફરવાની એનો વહેમ પણ ન્યાં ઉપજે તેમ નહોતું, ત્યાં સવાલ કરવાની વાત જ ક્યાં હતી ?

ત્વરિત ગતિએ રસ્તો કાપતી પંડિતા, રાજમાર્ગ વટાવી, મહા-જનના વાસ પ્રતિ વળી અને ન્યાં આડા બે વળાંક લીધા ત્યાં શ્રમણો ચોમાસામાં જે સ્થાનમાં સ્થીર વાસ કરતા એવી પૌષ્પશાળા સમીપ આવી પહોંચી. આ સ્થાનની નજીકમાં શ્રી અરિહંત દેવનું મોટું મંદિર હતું. એને ફરતો કોટ હતો. એ અત્યારે બંધ હતું. સંધ્યાકાળની આરતી થયા પછી આ ભાગમાં નહિ જોવાનું અવરજવર રહેતો. ધર્મ-કરણીના આ સ્થાનો, ઉપાસક વર્ગની વસતીના છેડા તરફ આવેલાં હતાં.

પંડિતા પૌષ્પશાળાના અંભંગ દ્વાર આગળ થોભી. જ્યાં અજવાળામાં પોતે આવી તે દિશાની સામી દિશામાં નજર નાખે છે ત્યાં ખુકાની બાંધી છે જેમણે એવા ચાર માનવીઓ પાલખી ઉપાડી આવી રહેલા અને એમની આગળ ક્વાચથી ચાલી, માર્ગદર્શકનો ભાગ ભજવતો તેમનો મુખી દષ્ટિગોચર થયા.

તરતજ એનો ચહેરો રિમતથી છવાઈ ગયો અને તેણી ધીમેથી, મુખી નચકે આવતાં બોલી—

ખડગસિંહ, તમે વખતસર આવી પહોંચ્યા. મારી વાત તો યાદ છે ને ? તમારી ભૂલ થાય તેમ નથી છતાં ફરીથી સાંભળી લ્યો—

આ કિલાડા દરવાજામાં થઈ સીધા જવું. સામેજ દાદર છે. એ ચઢ્યા કે પહેલોજ પૌષ્પશાળાનો મુખ્ય કમરો આવશે. આ સ્થાનમાં દીવો તો હોતો જ નથી, પણ ખારી વાટે આવતા ચાંદનીના પ્રકાશમાં હાથમાં ચરવડો અને મુદ્રપત્તિ પકડી નીચી મુંડીએ ઊભેલા માનવીઓ નજરે પડશે. સુદર્શન શેઠને તો તમે પિછાનો છો. મેં આજ સવારના જ એ અહીં આવી રહ્યા હતા ત્યારે દૂરથી ખતાવ્યા હતા એજ. સાથેનો અંધાર કપડો ઓઢાડી તરતજ એમને ઉઠાવજો. એમની આ ધર્મક્રિયા એવા પ્રકારની છે કે ન તો એ, અથવા સમીપમાં ઊભેલા ખીજાઓ ઉચ્ચાર સરખો કરે ! એ તકનો પૂરો લાભ ઉઠાવી, ઝટ દાદર ગિતરી, પાલખીમાં નાખી, ઉપરના વસ્ત્રને બરાબર ચારે બાજુ ઢાંકી, મેં નિર્દિષ્ટ કરેલા ગલીકુંચીના માર્ગે થઈ, દરબારગઢ સામેના બડવૃક્ષ હેઠળ આવી પહોંચો. ત્યાં હું તમારી રાહ જોતી ઉભી છું.

હું સિધાવું છું, જાવ કરો ફતેહ.

પંડિતાની ગોઠવણીમાં ખામી સંભવે જ નહિ. કમે વૈધવ્ય ઓઢાડી મુખ છીનવી લીધું હતું પણ એનું જોર કોઠામાં વસતી પ્રજા પર નહોતું ચાલ્યું. પાકી ગણતરી અને પૂરી તપાસ પછી ગોઠવેલી આ

તરકીબ જરા પણ વિઢન વિના પાર ઊતરી. વડ હેઠળ તેણીને ઝાઝુ થોભવું ન પડ્યું. ખડગસિંહ શિકાર સહ આવ્યો ત્યારે દશ ઘંટા અન્યાને થોડી પળોજ વીતી હતી. એ આગળ, પછી પાલખી અને પાછળ મુખી. એ રીતની ગોઠવણથી આ નાનકડું સરઘસ મુખ્ય દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યું.

પહેરેગીર કંઈ પ્રશ્ન કરે તે પૂર્વેજ મ્હોં મલકાવી પંડિતા બોલી—
આપલીઆ, આ જાતના જપ-તપ અને વિધિવિધાનથી હું તો થાકી ગઈ ! જ્યારથી રાણીજી દર્શન કરી આવી પથારીવશ થયા છે ત્યારથી મને તો જરા પણ કંપવાવારો નથી ! તકદીરમાં ઊઠ-એસ અને ઉભાગરા. હું પિયર તરફની રહી એટલે મારા શિરે બેવડી મજુરી.

દાદા ! આરામ વિના તે ચાલી શકે ? પશુને પણ વિશ્રાન્તિ જોઈએ છે તો માનવ જેવાને ન જોઈએ ? સાચું બોલજો !

દાદા, કંઈ કહે તે પૂર્વે, પાલખી ઉપાડનારા તરફ આંખ મચકાડી બોલી—

અરે તમે શા સાફ થોભો છો ? જાવ, જલ્દી કરો, જો પેલો સામે દીવો બળે છે એ મહેલ. ઝટપટ દાદર ચઢી, દેવને પધરાવો. ત્યાં તો હું આવી પહોંચું છું. આ તો એકજ માલિકના નોકરો. એટલે જરા હુદયની વાત ઠલવાય ! અને તે પણ દાદા જેવા યુઝર્ગ પહેરેગીર છે તોજ. આ વાત રાણીજીના કાને જાય તો રોટલો ને એટલો બન્ને જાય. તરત જ પોટલું બંધાવી પાણીચું ચાપે !

કેમ દાદા ? બોટું કહું છું ?

હાં, હાં, બેટી ! નોકરી એ તો બેધારી તરવાર !

પંડિતા, સરઘસને સહીસલામત પહોંચેલું જોતાંજ, મોટેથી બોલી—
ઓ કામિતપૂરણ ચક્ષરાજ ! મારા રાણીજીનો રોગ ટાળજો અને એમની કામના સિદ્ધ કરજો. એમનું દુઃખ ટળે તો મને પણ ધડી આરામ મળે.

આ દાદા પાસે સુખદુઃખની બે વાત પણ કરવા અવાય. પ્રભુ ! આજની પૂજ્ઞથી જરૂર સંતુષ્ટ થજો. તરતજ એ ચાલી નીકળી અને પાછું જોતાં કહેતી ગઇ.

દાદા ! પેલાં મજૂરોને હમણાંજ વિદાય કરું છું એટલે એમના ગયા પછીજ દરવાજો બંધ કરજો.

રાણી અભયાના કમરામાં સુદર્શન શેઠને કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં બિભેલી અવસ્થામાં મૂકી દઇ, મુખી ખડકસિંહ પાલખી ઉપાડનારા માણસો સાથે મહેલમાંથી વિદાય થઇ ગયો. પંડિતા પણ રાણીજીને ખબર આપી આવી કે નક્કી થયા મુજબ શેઠને ઉચકાવી લાવવાની ફરજ પોતે બજાવી ચૂકી છે અને શયનગૃહમાં એમણે ખડા કરી દીધા છે. તમે સત્વર જાવ અને તમારી કળાથી રીઝવી ઇષ્ટ સિદ્ધિ કરો.

સોળ શણગાર સજી જ્યારે અભયાએ શયનગૃહ ખંડમાં પગલાં પાડ્યાં ત્યારે તેણીને દેખાવ કોઈ સ્વર્ગની અપ્સરાને પણ ટપી જાય તેવો હતો. દેહયજ્ઞિના પ્રત્યેક અંગે જાણે નવયૌવનનો તનમનાટ દાખવતાં હતાં. મદનદેવે પૂર્ણપણે રાણીના તનમન પર પોતાનું સામ્રાજ્ય પાથરી દીધું હતું. પોતે કેવું પગલું ભરી રહી છે કિંવા એથી કેવું પરિણામ આવશે એનો વિચાર સરખો. રાણીને ઉદ્ભવ્યો નહિ. કોઇ પણ પ્રકારે નિર્દ્વિજતા ટાળવી, અંતરની આગ બુઝાવવી; અને સંતાન-મુખ દર્શનનો લાભ મેળવવો. એજ એક માત્ર ધ્યેય હતું.

સ્ત્રીજાતિસુક્ષ્મ લક્ષ્મી તજી દઇ આવતા વેંતજ નીચી નજરે બિભેલા શેઠને એ વળગી પડી. જોર કરીને પલંગ સુધી ધસડી ગઇ. પોતાની મનકામના પૂર્ણ કરવા વિનવણી કરી અને મનોરમાને બગીચામાં જોયા પછી પોતે સાનભાન ગુમાવી કેવી બની ગઇ છે એ ટૂંકમાં કહી સંભળાવ્યું. એકાદી અભિસારિકા પોતાનાં પ્રીતમને મનાવી લેવા-રીઝવી લેવા પોતાની માગણીને અનુકૂળ કરવા, જે જે વચન વિલાસ

કરે, નેત્રના કટાક્ષ ફેંકે અને કાયાના હાવભાવ દાખવે, તે મુજબ અભયાએ સર્વ કયું.

પણ એ સર્વ ઉપર ભૂમિમાં ખીજરોપણ સમ નિષ્કળ ગયું. શેઠની ચક્ષુઓ ન તો ઊઝી થઈ કે ન તો હોઠમાંથી ટંદા હરફ બહાર આવ્યો. જાણે પાપાણની ઊભી મૂર્તિ સાવ અચેતન.

કામાગ્નિથી જળી રહેલી અભયા આથી અકળાઈ ગઈ. તેણીને ઉન્માદ મર્યાદા વટાવી ગયો. દેહની ચેષ્ટાઓએ માઝા મૂકી.

આવા સંયોગોમાં-એકાંત પ્રદેશ, ચંદની રાત, અને સંપૂર્ણ કળાયે રતિ સમ શોભતી રમણીની ભેટમાં-કવિના શબ્દો યાદ કરીએ તો—

‘ મનો ન મુહ્યતિ यस્ય સ યોગી અથવા પશુઃ । ’

અર્થાત્ ભલભલાના પાણા ઓસરી જાય જ. ક્યાં તો પશુ જેવો જડ પ્રકૃતિનો અથવા ઇંદ્રિયો ઉપર સંપૂર્ણ દાબૂ ધરાવનાર યોગી જન જ આવા સંયોગોમાં ન લેપાય. મનોરમાના પતિ સુદર્શન શું યોગી હતા? એ પ્રશ્ન સહજ ઊઠે. શાસ્ત્રકાર સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સુણાવે છે કે એ હતા તો ગૃહસ્થી; સ્વદારા સંતોષી; પણ શિયલવ્રત જેવા મહામૂલા ગુણને એટલી હદે પચાવી ચૂક્યા હતા કે એમની દૃઢતા ટંકશાળી સિક્કાની ઉપમા પામી હતી. એ કારણે તો તેઓ ભગવાન અરિષ્ટનેમી, જંજુકુમાર જેવા વિશિષ્ટ સંતોની શ્રેણીમાં યાદ કરાયા. સ્થૂલભદ્ર સંબંધમાં કામદેવને ઠપકો આપતાં કવિએ તેઓશ્રીને ગણત્રીમાં લીધા.

આટલી હદનો ઠંડો આવકાર સુંદરી અભયાની કલ્પનામાં પણ નહોતો. એક તરફ ચીરકાળ સંચિત કામાગ્નિ સામગ્રી સંયોગથી ભડકે બળી દેહચ્છિદને બાળી રહ્યો હતો. કાયાનો ઉકળાટ શમાવવા શબ્દોની જરૂર નહોતી રહી, પણ પ્રત્યક્ષ આચરણની અગત્ય હતી.

સામે પક્ષે નહોતું આચરણ અને નહોતું ઉચ્ચારણ; હતું કેવલ મૌન ! તદ્દન પથ્થર જેવી જડ દશા ! !

આ પરાજયે અભયાના હૃદયમાં રમતા રહેના ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યાં. આશા વેલડીનું નિકંદન કરી નાખ્યું. અવર્ણનીય રોષ પ્રગટાવ્યો. પ્રાર્થના ભંગનું આ મહાન કષ્ટ વેર લેવામાં પરિણમ્યું.

દૂઅતો આદમી તરણું પકડી બચવા જેમ પ્રયત્ન કરે એમ માત્ર મૂઢ દશાનો ભાગ ભજવી રહેલ શેઠના શરીરને જેરથી ભેટી પડી. એટલું જ નહીં પણ મુરસાથી અંગોપાંગોને ઘસવા લાગી. મન ગમતા ઉપાલંભો અને ક્રોધ પણ મરદ ન સહન કરી શકે એવા ટોણા મારવા લાગી પણ એ સર્વ પથ્થર પર પાણી સમ નકામું નીવડ્યું.

‘ ચંદન શીતલતા ઉપજાવે, અગ્નિ તે શીત મીટાવે ’ એ વચનમાં જેનો જે સ્વભાવ બતાવ્યો છે એનાથી વિપરીત જેવાનું મળે તો અહીં મુદ્દર્શન શેઠને કંઈ અસર સંભવે !

‘ માન સર્વાર્થ સાધનમ્ ’ એ સૂત્રનો સધિયારો લઈ શેઠ તો પોતાના ધ્યાનમાં અડગ જ રહ્યા.

ખેલ ખલાસ; કામનો નશો ઊતરી ગયો. ચઢેલો મદ ઊતરતાં જ અભયાને સાગ્યું કે પોતાની સર્વ એમ ખુલી ગઈ. ઇષ્ટ સિદ્ધિ તો થઈ નહીં પણ એક નાગરિક આગળ ખેતે સાવ કલંકિત દશામાં મૂકાણી ! અરે કોડીની બની ગઈ ! તરત જ વિચાર આવ્યો કે એમ તો ન જ થવા દેવું. સ્ત્રીચરિત્ર આદરી, માથાના ચોટલાને વીંખી નાંખી, અંગ ઉપર જાતે થોડા ઉઝરડા ભરી એકદમ કમાડ ઉઘાડતી બૂમો પાડી રહી.

ક્રોધ દોડો, ક્રોધ દોડો, માથું શિયલ લૂંટવા આવેલ આ નર-પિશાચથી મને બચાવો.

આ સાંભળતાં જ નોકરો દોડી આવ્યા અને પહેરેગીરે આવી શેઠને બંધનમાં જકડ્યા.

પ્રકરણ ૧૫ મું શૂળીતું સિંહાસન

પૂર્ણિમાની ચાંદનીમાં મોડી રાત સુધી સંગીતનો અપૂર્વ આનંદ માણી રોજ કરતાં મોડેથી ઊઠેલા ભૂપ દધિવાહન જ્યાં દંત-ધાવનની તૈયારી કરે છે ત્યાં તો પહેરેગીરે ગત રાત્રીના અનાવની ખબર આપી. એ સાંભળતાં રાજના મગજની ગરમીનો પારો પૂરી ડીઝીએ પહોંચ્યો. નારીજાતિના ગૌરવ પ્રત્યે બહુમાન ધરનાર રાજવી, પ્રથમ રાણી પદ્માવતીના સમાગમમાં આવ્યા પછી અતિશય વિશ્વાસુ બન્યો હતો. એ વર્ગની પ્રેમાળ દશા અને પવિત્રતા સંબંધમાં એ કદી પણ શંકાશીલ થતો નહીં. આવો વિશ્વાસ નરજાતિ પ્રત્યે એને હતો. મહેલના કમરામાં, આજની સ્થિતિ અનુભવતી પોતાની પ્રેયસી પર બળાત્કારના હુમલાની વાત સાંભળતાં જ એના ગુસ્સાએ માઝા મૂકી. 'એ બળાત્કાર કરવામાં પોતે જેને માટે ગૌરવ લે છે એવા શેઠ સુદર્શન છે એ વાતનો ખ્યાલ કર્યો વિના હુકમ કર્યો.

‘ જાવ, સત્વર એ ગુન્હેગારને નગરમાં ફેરવી સૂળીપર ચઢાવી દો. ’
‘ રાજ, કાનના કાચા ’ અથવા તો રાજ વાજ અને વાંદરા; કોઈ વાર

નહીં પાધરા. એ આવા ઉતાવળીઆ પગલા પરથીજ સરભાયેલી કહેવતો છે.

ચંપાના રાજમાર્ગ ઉપરથી રાજસેવકો સુદર્શન શેઠને અંધનમાં જકડી, મનમાની ડેકડી ઉડાવતાં શુળી સ્થાન પર લઇ ચાલ્યા. મોટો સમુદાય કૌમુદી માણવા ગયેલ હોવાથી શહેરમાં આ દૃશ્ય નિરખનારી સંખ્યા ઝાઝી નહોતી. એમાં ઘણા ખરા તો ‘આ પવિત્ર અને સદાચારી શેઠ આવું કરવા જાય જ નહીં’ એમ હૃદયથી માનતા અને સાથીદારના કાનમાં ધીમેથી કહેતા.

‘ભાઈ ! જરૂર દાળમાં કાળું છે. શેઠ તો નિર્દોષ જ છે.’ જવાબ મળતો કે વાત કહાડી નાંખવા જેવી નથી પણ સત્તા આગળ શાણપણ શા કામનું ? આ તો રાજવી જીતશત્રુ ! તૂટે તો રાજ દષ્ટ દે નહીં તો ખેદાનખેદાન કરી વાળે ! અસત્ આચરણ પ્રત્યે એની ચીડ જાણીતી છે.’

શેઠ ભાર્યા મતેરમાના કાને વાત આવી ચૂકી હતી. પોતાનો સ્વામી પ્રપંચનો ભોગ બન્યો છે એવી તેણીને પાકી શ્રદ્ધા હતી. છતાં બનાવ એવી રીતે બની ગયો હતો કે એના અંકેડા હાથ આવતા નહોતા. ‘દુનિયા દોરંગી છે’ એ જનવાયકા સાચી છે. થોડાકે એવું પણ છડે ચોક બોલતાં—

“ જુવો આ ધરમના ઢીંગલા. ડોળ ધર્મકરણીનો રાખી પછીથી કેવા ફૂડા કામો આચરે છે. કહેવાય ધર્માત્મા, પણ ચરિત્ર જોઈએ તો સડેલા ! પાકા દંભીઓ ! ! ”

આવું સાંભળી આ પતિવ્રતાનું દિલ બળી જતું. પતિના શિરે એક તો ખોટું આળ, અને એ ઉપરાંત પવિત્ર આર્હત ધર્મ ઉપર ખોતાનું !

પુત્રો ઉત્સવમાં ગયા હતા. એમના કાને આ વાત નાખવા જ્યાં અનુચરને હાકલ કરે છે ત્યાં તો દ્વાર આગળથી પસાર થઈ રહેલા

સરઘસને જોયું. નીચી મુદ્રા અને એકધા સમતાર્થ પોતાના નામ ઉપર વરસી રહેલા કુટુવાણી-વિચિત્ર પ્રકારના ઉપાસંભો સહન કરતા શેઠ પસાર થઈ રહ્યા છે. ફીટકારેની ઝડી વચ્ચે પણ એમની શાંતિ જરા પણ જોખમાઈ નથી.

આ દૃશ્ય જોયું અને મનોરમાના વિચાર બદલાયા. અંતર પોકારી ઊઠ્યું—‘શા સાડ પુત્રોને બોલાવવા? કર્મના પ્રપંચનો ભોગ જ્યાં ભલભલા માંધાતાઓ બન્યા છે ત્યાં મારા નાથ જેવાની શી ખુશી! ગ્રહણ સૂર્ય, ચંદ્ર જેવાને જ લાગે છે ને! સતીઓના શિરે ક્યાં કલંકો નથી ચઢ્યા? આ ચંપાનગરીમાં જ જન્મેલી સુભદ્રા સતીને કલંક નહોતું ચોંટ્યું? સાચું સોનું જેમ જેમ તવાય તેમ તેમ વધુ તેજને ધારણ કરે. કલંક એ તો સતીઓ માટે પરીક્ષાનો પ્રસંગ. રાજવી બિયારો નિમિત્ત રૂપ છે, સાચાં દોષિત તો પૂર્વ કર્મો જ છે. એને હઠાવવા સાડ નિશ્ચળ ધ્યાન ધરવું એ જલદ ઉપાય છે. ભગવંતો થાલી વગાડી કહી ગયા છે કે સત્યમેવ જયતે. અર્થાત્ ‘સાચને આચ’ આવતી નથી જ.’

સહધર્મચારિણી તરિકે મારો ધર્મ, આવેલ કષ્ટમાં ભાગ પડાવવાનો છે. ખીજા ત્રીજા વિચાર છોડી ઝટ એમાં જ ચિત્ત પરોવવું જોઈએ એમ બોલતી મનોરમા, પોતાના આવાસના ધરમંદિરમાં શ્રી અર્હન્ત પ્રભુની મૂર્તિ સામે હસ્તદ્રવ્ય જોડા કહેવા લાગી, ‘હે પ્રભો! માડું હૃદય પોકારે છે કે મારા સ્વામી નિર્દોષ છે. તેઓ સ્વપ્ને પણ આ માર્ગે જાય નહીં. જ્યાં લગી તેમના શિરેથી આ કલંક ઊતરે નહીં ત્યાં લગી હું મારી કાયાને વોસિરાવી, કાયોત્સર્ગમાં ચિત્ત પરોવું છું.’

સૂર્યની ગરમીના વધવા સાથે, શૃણીના હુકમની વાત જેમ વિસ્તરવ. માંડી તેમ આમજનતાની ગરમી પણ વધવા લાગી. મહોત્સવના પ્રદેશમાં પણ કચવાટ શરૂ થયો. શેઠના હાથે આવું દુષ્કૃત્ય થાય જ નહીં એમ વદનારો વર્ગ અતિ મોટો હતો. મહાજનના અગ્રેસરો...

એકત્ર મળ્યા અને લાંબા વિચાર પછી નિશ્ચય પર આવ્યા કે આપણામાંના પાંચ આગેવાનોએ રાજવીના શિબિરમાં સત્વર જવું અને સ્પષ્ટ સંભળાવી દેવું કે—

મહારાજ ! આ બનાવ પાછળ જરૂર કાવતરું છે. સામાન્ય વાતમાં પણ અસત્ય આચરણ ન સેવનાર, આપણી નગરીના કોહિનૂર રત્ન જેવા શેઠ સુદર્શન ધર્મનો સ્વાંગ સજી આવા કાર્યમાં હાથ નાંખે એ સંભવિત જ નથી. કદાચ સાગર મર્યાદા મૂકે કિંવા અગ્નિ શીતલ થાય પણ આ આત્માના હાથે એવું અધમ કાર્ય થાય જ નહીં.. માટે પૂરી તપાસ કરો. આવા પુન્ય શ્લોકીના અકાળ અવસાનથી તો આપશ્રીની ઇચ્છાતનુ લીલામ થશે એટલું જ નહીં પણ આ નગરીના માથે ભયંકર આંધિના ઝોળા ઊતરશે. નિર્દોષ આત્માનો રક્તપાત કુદરત ન સાંખી રહે.

પ્રાતઃકાળના આવશ્યક કાર્યોથી પરવારી સ્વસ્થ બનેલ ભૂપદધિ-વાહન, મહાજન મોવડીઓની વાત સાંભળી વિચારમાં પડ્યો. એક અનુચરને આજ્ઞા કરમાવી કે—

સત્વર જઈ, પ્રધાનજી તથા યશપાલને બોલાવી લાવ. અલ્પકાળના વિચાર પછી જ્યાં જવાબ આપવાની શરૂઆત કરે છે ત્યાં અનુચરે આવી જણાવ્યું કે

કોટવાળજી, પ્રવેશની આજ્ઞા માંગે છે.

બલે આવે, એમ કહી ભૂપ મૌન રહ્યા.

ત્યાં તો, કોટવાલ, અને પાછળ પ્રધાન તેમજ યશપાલને આવતાં જોયા.

પ્રજામ વિધિ પતાવી સૌ ઉચિત સ્થાને ગોઠવાયા. રાજવી તરફથી

કરી શાસન દેવી તેમના ગળામાં પુષ્પની માળા પહેરાવી રહી હતી. પ્રેક્ષક ગળુમાં શ્રેષ્ઠિની પવિત્રતાના ગુણગાન થઇ રહ્યાં હતાં. એક ખડતલ શરીરનો આદમી તો એમના પગ આગળ લાંબો થઇ દંડવત પ્રણામ કરતાં કંઈ લવી રહ્યો હતો.

ત્યાં તો શાસનસુરીનો દિવ્ય રવ સૌ કોઇના કર્ણપટ પર રૂપાની ઘંટડીના રણકાર સમ અથડાયો—

“ ચંપાના પુરજનો ! સતી મનોરમાના—પોતાના ગૃહમંદિરમાં— નિશ્ચળ ધ્યાનના બળથી આકર્ષાઈ, દધિવાહન જેવા પ્રજ્વલત્સલ અને ધર્મ વૃત્તિના ભૂપના હાથે આવો અધર્મ ન થાય એ અર્થે હું આવી છું. ન્યાયના તોલનમાં કોઇ માનવ કે કોઇ દેવને આડા હાથ ધરવાનું કારણ ન જ હોય. પ્રજા સમૂહમાં આચાર—વિચારની પવિત્રતા જળવાય એ જોવાની નગર સ્વામીની ફરજ ગણાય. પણ સાથે સાથે એ અવશ્ય યાદ રાખવું પડે કે કોઇ ઉતાવળીયા પગલાથી અથવા તે રભસવૃત્તિના જોરે નિર્દોષ વ્યક્તિનો સર્વનાશ ન થાય. નિર્દોષ માનવના એક રક્તમિન્દુમાં સારીયે જનતાનું અકલ્યાણ નોતરવાની તાકાત છે. નિર્દોષ—ગરીબ—રાંકની હાય નિષ્ફળ જતી નથી. આ બનાવ પાછળનો દોરી સંચાર કોણે કર્યો અને દોષિત કોણ છે ? એ તપાસવાનું કાયદાન્યાય તોલનારા શિરે રાખી હું એટલું નિઃશંકપણે જણાવું છું કે—

આ સુદર્શન શેઠ સ્વદારા સંતોષી વર્ગમાં મુગટ સમા હોઇ રંચ માત્ર દોષિત નથી. પૌષ્ઠ જેવી ધરમ ક્રિયા અને ધ્યાનમાં રક્ત એવા તેઓ પણ યંત્રકારીઓના હાથે ઉચકાયા અને આ કલંકિત દશાએ પહોંચ્યા. આમ છતાં પાપીઓના હાથ હેઠા પડ્યા ! પ્રબળ પુન્યના યોગે અને અખૂટ આયુષ્યના જોરે શળીનો કાંટો પણ તેમનો પ્રાણ ન હરી શક્યો. પુન્યશાળીની તેજસ્વિતા સામે નિધન પણ નિધાનસમ

બની જાય છે. એનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો તમારા નેત્રો સામે છે. આવા પુણ્યશ્લોકી આત્મા તો ધન્યવાદને પાત્ર છે.

રાજવી આગળ આવી, પોતાનો પ્રમાદ કબૂલવાની તૈયારી દાખવી, શાસન દેવતા પ્રતિ જ્યાં જિંચી નજર કરે છે ત્યાં તો આભ સિવાય કંઈ જ નથી !

સાચા ગુન્હેગારને શોધવાની જવાબદારી તો નૃપશિરે ઊભી રહી ! સ્નેહ ગ્રંથીમાં મુગ્ધ એવા નૃપને અભયારાણી માટે શંકા જાય પણ શીરીતે ? શેઠ તો સો ટચના સુવર્ણ જેવા છે એ દેવી વચનમાં પણ શંકા ન રહી. તો આ બનાવ પાછળ સત્ય શું ?

સૌ કોઈ વિચાર મગ્ન દશામાં મૌન બન્યા ! ત્યાં તો શેઠના સિંહાસન આગળ આળોટી રહેલા ખડકસિંહના શબ્દો સ્પષ્ટ સંભળાયા.

ઓ મહાત્મા ! મારો અપરાધ માફ કરો. કેવળ ધનના લોભે આ કામમાં મેં હાથ બોળ્યા છે અને આપ સરખા ધર્માત્માને વિટંબણામાં હડસેલ્યા છે.

તરત જ ભૂપે પાસે બોલાવી સવાલ કર્યો—

અધ્યા માનવી ! આ કેમ બન્યું તે તું જાણે છે ?

મહારાજ ! મને ઝાઝી ખબર તો નથી; પણ મહામંદિરની નજીક આવેલી વસતીમાંથી આ સાધુ પુરુષને ઉચકાવી પાલખીમાં નાંખી, દરબારગઢમાં પહોંચાડી આવનાર હું જ છું. રાજમહાલયની, ઉજળા ચહેરાની અને કુલિન ધરની નારી સમ શોભતી એક રમણીએ મને લગભગ મહિનાથી રોક્યો હતો. મ્હોં માંગ્યા પૈસા મળવાના લોભે હું આ કામમાં પડ્યો હતો. શરૂઆતમાં તો મ્હારે માત્ર ભાગોળના શિવમંદિરમાંથી રવિવારના દિને એક યક્ષમૂર્તિને પાલખીમાં મૂકી દરબારગઢમાં લઇ જવી પડતી, અને પૂજન વિધિ પૂરી થતાં પાછી લાવી મંદિર મૂકી દેવી પડતી. એ સાડ મેં ચાર માણસ રોક્યા. થોડી

ઘટિકાના આ કામમાં અમને સારી રોજી મળતી. આ કાર્યમાં કંઈ પણ ભેદ કે કાવતરું હશે એવી જરા સરખી ગંધ પણ નહોતી આવી.

આ તો ગંધ સવારે મને વસતી બતાવી, રાતે હાજર રહેવાની વરદી આપી. હું સમજ્યો કે આજે આ સ્થાનમાંથી મૂર્તિ લઈ જવાની હશે. રાત્રે પાલખી સાથે આવ્યા પછી જ બળર પડી કે સવારે જે ગૃહસ્થને ઓળખાવેલા એ ગૃહસ્થને જ પાલખીમાં લઈ જવાના છે. સાંભળતાં મનમાં કંઈક ઉકળાટ થયો પણ આ બાઈની લાગવગ અને એની કાર્યવાહી, વિના રોકડોકે થતી જોઈ એ તરત જ શમી ગયો. માની લીધું કે આજે આ પવિત્ર પુરુષની ચરણ રજ લેવાની હશે.

માલિક ! જે સ્થિતિમાં એ ધ્યાનમાં ગિભા હતા એ સ્થિતિમાં જ અમે જાયકેલા (નથી તો એ કંઈ બોલ્યા કે નથી તો કંઈ વાંકા ચૂંકા થયા) મારી નજરે જીવંત પ્રતિમા જેવા જ લાગ્યા ! પાલખીમાં ગોઠવવાની વ્યવસ્થા પણ મારે જ કરવી પડી. મહેલના કમરામાં ઉતાર્યા તો ત્યાં પણ એ જ ધ્યાનમાં. આવા પવિત્ર સંતની ચરણ રજ જરૂર મનખા દેહને સફળ કરે.

મૂકીને પાછા વળ્યા ત્યારે અમોને સર્વને ઠરાવેલા દામ ઉપરાંત વધુ આપી ખુશી કર્યા અને પાલખી લેવા પાછા આવવાનું નથી એમ કહી વિદાય આપી.

ઢાલે વળી નવું કામ શોધવાની વાતો કરતાં અમો સર્વ પોતાના ઘેર સિધાવ્યા. આજનો દિવસ આરામ લેવાના ધરાદાથી હું ઘેર રહ્યો હતો અને નાસ્તો કરી જરા બળર તરફ નીકળ્યો હતો ત્યાં સરઘસ જોયું. શેઠને ઓળખ્યા. પણ એમના માટે તો તદ્દન જુદું જ કહેવાતું સાંભળ્યું. એ જાણી હું તો હરી ગયો. આવો પવિત્ર પુરુષ, રાણી માતાના દેહ ઉપર હુમલો કરે એ વાત મારા ગળે શે ગિતરે ?

પાસે ગિભેલા માનવીને પૂછ્યું. શું આ સાચું કહે છે ? એ બોલ્યો — અરે ગાંડા બાઈ ! શંકા કરવાપણું જ નથી. ચોકીદારોએ પકડ્યા

અને રાજવીએ શૂળી પર ચઢાવી દેવાની આજ્ઞા પણ આપી ! તેથી તો કોટવાળ તો તરફ લઇ જાય છે તે જોતો નથી ?

આવા તો કંઈ ધર્તિંગો ચાલે છે. આ તો ઉજળા હાથ ! આ સાંભળતાં જ મને આઘાત થયો. અંતર પોકારી બેઠું—હરગીજ આ શેઠ તો નિર્દોષ છે.

બાપુ ! અમ સરખા અભણ—ગામડીઆની વાત માને પણ કોણ ? વળી હું પૂરું સમજ્યા વિના કહું પણ શું ! હું પણ પાછળ પાછળ ચાલ્યો. મનમાં પરભુને કહેતો હતો દેવ, તું તો તારણહાર છે. નોંધારનો આધાર છે. બાપજી આ શેઠને બચાવજે. એમને ઉઠાવી લઇ જનાર અપરાધી તો હું છું. મને શી ખબર કે એમ કરવામાં એનો સર્વ નાશ થશે. પણ મારી એ પ્રાર્થના સાંભળાઈ; અને આ બન્યું એ તો આપ નજરે જુવો છો.

મારે એ મહાત્માની માફી માંગવી જ ઘટે ને ! પ્રેક્ષક વર્ગ ખડકસિંહની કહાણી સાંભળી આશ્ચર્યથી ગરકાવ બની ગયો. પણ રાજના મગજમાં એ સાંભળ્યા પછી આ બનાવ પાછળના થોડા અંકોડા સંધાયા. તેઓ શેઠને પ્રણામ કરી, ધન્યવાદ આપતાં બોલ્યા. ધર્મી પુરૂષ ! મારી ઉતાવળથી તમેને ઘણો જ અન્યાય થયો છે. એ માટે હું દિલગીર છું. તમે એ મનમાં ન લાવશો. યશપાળ, જીવ શેઠશ્રીને માન પુરસ્કર તેમને ઘેર લઇ જાવ. સતી મનોરમાને કાચોત્સર્ગ પળાવો; અને આ સંબંધમાં વધુ માહિતી મળી શકે તેમ હોય તો તેમની પાસેથી મેળવો.

પ્રધાનજી, બપોરના દરબાર ભરવાની જાહેરાત કરો. ગુન્હેગારને શોધી જરૂર નશિયત કરવી જોઈએ. એ સાથે આ નરરતનું સન્માન પણ કરવાનું જ.

કોટવાળ ! તમે જલ્દી અંતઃપુરમાં જાવ, અને ત્યાંથી એક પણ વ્યક્તિ—દાસી—દાસ પહેરેગીર કે ખુદ રાણી ખસવા ન પામે એવો બંદોબસ્ત કરો.

હું સમય થતાં શિબિરમાંથી બારોબાર આવી પહોંચીશ.

પ્રકરણ ૧૬ મું કંઈ વાડીનો મૂળો ?

વિશ્વમાં ચનારી મોટી ઊંચલપાચલોના મૂળમાં ઊંડા ઊતરીશું તો જાણીશો કે એનો ઉદ્ભવ એકાદા નાનકડા બનાવમાંથી થયો હોય છે. વાયકની નજર સામે વર્તમાન યુગનો યુરોપનો ઇતિહાસ એ વાતના જીવંત દૃષ્ટાન્તરૂપ છે જ. એમાં ચઢતી પડતીના રંગો જોવાના મળે છે અને એથી નકશાના રંગો કેવી ઝડપથી બદલાઈ જાય છે એ જાણવાનું પણ પ્રાપ્ત થાય છે. ભૂતકાળના ગર્ભમાં પણ આ જાતની સેંકડો કહાણીઓ ભરી પડી છે. જે ભૂમિ પર ત્રણ ત્રણ ચક્રવર્તીઓ થયા એવી હરિતનાપુરની પ્રતિષ્ઠા હવામાં ઊડી ગઈ અને ત્રિખંડાધિપતિ શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવની અલકાપુરીને ટક્કર મારે તેવી દ્વારામતી નગરી ભડકે બળી રહી. એ પાછળ ભલેને સાંકળના અંકોડાની હારમાળા રચાઈ હોય, છતાં મૂળમાં તો એકાદો નાનો બનાવ જ આંખે ચઢે છે.

અંપાપતિના દરબારમાં આજનું દૃશ્ય જુદું જ તરી આવતું હતું. દધિવાહન ભુષ્ણો દિમાઝ આજે તો કોઈ જુદા જ સ્વરૂપે ઓજસ પાથરતો સભા બંને પર અનોખી છાપ પાડી રહ્યો હતો.

સામાન્ય ક્રમ પૂરો થતાં જ એકાદ કેશરીસિંહ ગુફામાંથી બહાર આવી ગર્જના કરે તેમ રાજવીએ શૌર્ય ઝરતી વાણીમાં બોલવાનું શરૂ કર્યું—

ઘડાલા સભા જનો અને પ્રિય નાગરિકો !

• આપણી સમક્ષ આજે કોઈ જુદો જ પ્રસંગ ઊભો થયો છે. આપણા સર્વના ભાગ્યે જો કુદરત મદદે ન આવી હોત તો એવું અન્યાયી કાર્ય થઈ જતે કે જેથી અંગદેશના વહીવટ પર કાયમી ક્લં ચોંટી જત અને ઇતર રાજ્યોમાં આપણે હાંસીપાત્ર બનત.

આપણા રાજ્યના આભૂષણ રૂપ સુદર્શન શેઠને કલંકિત કરવામાં મુખ્ય જવાબદારી તો મારી જ છે. અંતઃપુરના નારીવર્ગે એમાં મુખ્ય ભાગ ભજવ્યો અને મેં રત્નસવૃત્તિએ શૃણીએ ચઢાવવાનો હુકમ આપ્યો. એમાં શેઠ જેવા પવિત્ર મહાત્માનું બળિદાન દેવાત અને સાથે સાથે ન્યાયદેવીની કૂર મસ્કરી પણ થઈ જત.

ચંપાનગરીનું રાજ્ય ફેટલાક અકળિત બનાવોથી પડોશી રાજ્યોમાં આંખે તો ચઢ્યું છે પણ જો ઊપરનો પ્રસંગ બન્યો હોત તો જરૂર એ દારૂ ટીકાપાત્ર લેખાત. પૂર્વજોના પુણ્યયોગે-પ્રજના સદ્ભાગ્યે-‘શૃણીનું વિધન સોયે ગયું છે અર્થાત્ શિલાનું સંકટ કાંક ઠેલાયું છે.’

સૌ પ્રથમ મારો નિશ્ચય એ છે કે—‘આ બનાવમાં ગુન્ડેગાર ને શોધી એને સખત નસિયત આપવી. ચાહે તો એ શોધમાં દાસીને હાથ હોય કિંવા ખુદ રાણી પોતે ગુન્ડેગાર હોય.

પતિવ્રતા મનોરમા તરફથી આ સંબંધમાં કંઈ અજવાળું પડે તેવી માહિતી મળી છે કે !

ના, રાજધિરાજ ! તેણીએ એટલું જ જણાવ્યું કે પર્વણી દિને પોતાના પતિને પૌષધવ્રત અહણ કરવાનો નિયમ છે. એ મુજબ તે

પ્રાતઃકાળે ગયા હતા. મકાન આગળ ખીજે દિને સરઘસ આવ્યું ત્યારે જ ખખર પડી કે એ ગુન્હેગાર તો પોતાના સ્વામી છે. કદાચ સૂર્ય પશ્ચિમમાં ઊગે કિંવા સ્થિર એવો મેઝગિરિ ડોલાયમાન થાય, પણ પોતાના પતિના હાથે આવું હલકટ કાર્ય કદી પણ ન સંભવે. એ પાકી ખાતરીના જોરે પોતાના ગૃહમંદિરમાં દેવાધિદેવની સન્મુખ એ કલંક ઊતરે નહીં ત્યાં લગી કાયોત્સર્ગમાં રહેવું. એવી પ્રતિજ્ઞા કરી ઊભી. અને કલંક ઊતર્યાની વાત સાંભળ્યા પછી જ કાયોત્સર્ગ પાળ્યો.

શેઠ સાહેબ ! તમે આ વાત પર પ્રકાશ પાડશો ?

મહારાજ ! કાયોત્સર્ગમાં રહેલ હું જે કંઈ કદર્થના પામ્યો છું એમાં ભાગ ભજવનારા પાત્રો તો નિમિત્ત રૂપ છે. સાચા શત્રુઓ તો મારા પૂર્વના કર્મો છે. મારી સમજણે મને અકાર્યમાંથી બચાવ્યો છે એટલું જ નહીં, પણ સૌ સારાં વાનાં કર્યાં છે. આટલેથી આ બનાવ પર પડદો પડે એવી મારી ઇચ્છા છે.

પ્રજ્ઞજનો ! શેઠનો જવાબ એક ધર્મી પુરૂષને શોભે તેવો હોવા છતાં, ન્યાય તોલવામાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવો ન ગણાય.

મંત્રીજી ! અંતઃપુરમાં માણસો મોકલી અભયારાણી અને એની સખી પંડિતાને સત્વર તેડાવો. તેમની જીભાની વિના આ બનાવ પાછળનો ભેદ ટળાય તેમ નથી. ખડકસિંહની વાતપરથી આ પ્રપંચમાં તેઓજ જવાબદાર છે એ વાત દીવા જેવી રપટ જણાઈ આવી છે. હવે તેમના મ્હોડે એ કબૂલાતીએ એટલે કાર્ય પૂરું થાય.

રાજધિરાજ ! આપની માફક મારી માન્યતા હોવાથી સવારમાં આજ્ઞા થતાં જ કોટવાળને અંતઃપુર પર નજર રાખવા દોડાવેલા. પણ અકસોસ ! એ પહોંચે તે પૂર્વે શળીના સિંહાસનમાં પરિણમવા સંબંધી સમાચારે રાણીજી તથા પંડિતાના હૃદયમાં ક્ષોભ જન્માવ્યો હશે એટલે તરતજ તે ઉભય મહેલ છોડી ભાગી ગયા છે. આસ પાસ ઘણે સુધી

તપાસ કરાવી પણ હજી સુધી તેમનો પત્તો લાગ્યો નથી. વેષપરિવર્તનમાં પંડિતાની ચપળતા ભારી હોવાથી આપણા સૈનિકાની આંખમાં તેઓ ધૂળનાં ખાં છટકી ગયા છે.

ગમે તેવા ઘટાટોપ કરવામાં આવે પણ પાપ છૂપું નથી રહેતું. એ છાપરે ચઢીને બેલે છે એ વાત સાચી જ છે. જો તેઓ આ કુભાંડમાં સંડોવાયા ન હોત તો શા સાફ ભાગી જાત ? શેઠ ગમે તેવો ઢાંક-પિછોડો કરે, અરે પોતાના કર્મોને દોષ દે, પણ માફ અંતર સ્પષ્ટ પોકારે છે કે આ કરતૂક પેલી પંડિતાના છે અને એની આંખે જોનાર રાણી અભયા પણ એમાં ભળી

ખેર, બનનાર બની ગઈ ! તપાસ ચાલુ રાખો. શેઠ જેવા પવિત્ર પુરૂષને બદલે કોઈ બીજો હોત તો આજે મારી આખરનું લીલામ બોલ્યું હોત. મારે હવે એવી રાણીઓથી સર્યું ! હવે હું પદ્માની શોધમાં જાતે નીકળીશ. મળશે તો ઠીક, નહીં તો રાજ્ય ધુરા કોઈ યોગ્ય પાત્રના હાથમાં સોંપી, આત્મશ્રેયના પંથે પડીશ. મારો આ નિર્ધાર છેવટનો છે. અધિકારી વર્ગમાંના કોઈએ પણ લાગણીથી દોરવાઈ જઈ, મને એમાંથી પીછે હઠ કરવાની સલાહ ન આપવી એવી મારી આગ્રહભરી ભલામણ છે.

સુદર્શન શેઠ વાળા પ્રપંચમાં રાણીને હાથ છે એ સ્પષ્ટ છે તેમ મારા પાછી વયના લગ્ન પણ એમાં ઓછા જવાબદાર નથી. એ સંબંધમાં વધુ ઉઠાપોહની હવે અગત્ય નથી રહી. યશપાળ ! કિંમતી પોશાક જલ્દીથી મંગાવો કે જેથી શ્રેષ્ઠનું સન્માન કરવાનું કાર્ય આટોપી શકાય. આજથી હું જાહેર કરું છું કે તેઓ રાજ્યમાન પુરુષોમાં અગ્રપદે છે અને તેમનાં નામ પૂર્વે ‘રાજરત્ન’ વિશેષણ વાપરવાની કર્મચારીઓને મારી આજ્ઞા છે અને પ્રજાને વિનંતી છે.

સભાજનોના હર્ષનાદ વચ્ચે ચારિત્રશીલ શેઠ સુદર્શનને કિંમતી પોશાક અર્પણ કરવાની ક્રિયા ખુદ ચંપાપતિ એ પોતાના હાથે બજાવી. એ પવિત્ર મહાત્માના નામની જયથી દરબારગઢ ગાજી રહ્યો.

ત્યાં પહેરેગીરે આવી નમ્રતાપૂર્વક જણાવ્યું કે મહારાજ ! કોઈ પર-
દેશથી આવેલ વિપ્ર આપની હજીરમાં આવી કંઈ નિવેદન કરવા ચાહે છે.

જા, જા, સત્વર એને પ્રવેશ કરાવ. આ માંજલિક પ્રસંગે ભૂદેવનું
આગમન શુભાશિષ રૂપ જણાય.

બ્રાહ્મણે આવી નમસ્કાર કર્યા અને પોતાના હાથમાંનો પત્ર રાજવી
સન્મુખ મૂક્યો, એ સાથે ઊભેયું કે,

હું કંચનપુરના સ્વામીનો આ રક્ષો લઘ સીધો ચાલ્યો આવું છું.
એમાં લખ્યા મુજબ વાતનો અમલ તાકીદે કરાવી, આ કિંકરનું દુઃખ
જલ્દી ટાળશે. એ મેળવતાં મારા લોહીને પાણી એક થયા છે. આપદો
વેઠવામાં કમીના નથી રહી.

પ્રધાનજી, જીઓ, એ રક્ષામાં શું લખ્યું છે ?

મહારાજ ! કંચનપુરના રાજવી કરકંડૂ આપને એક ગામ આ
દિગ્ગને બક્ષિસ આપવાનું લખે છે. એ અંગે જે બદ્દો-ગામ અગર
રકમ-જણાવશે તે તેઓ આપશે એમ જણાવે છે. અંતમાં આગ્રહ
કરે છે કે પોતાની પ્રતિજ્ઞાના પાલન અર્થે આ ભૂદેવને અંગ દેશમાં ગામ
આપવાનું છે એટલે એ જલ્દી અપાવું જોઈએ.

વાહ ! આ પણ કોઈ વિચિત્ર વાત ! મારા પ્રદેશમાંનું ગામ બક્ષિસ
કરવાનો ઇન્કારો કોઈ અન્ય રાજવીને મેં આપ્યો નથી. એ તો મારી
મરજનો સવાલ. કદાચ કારણ પરત્વે એવી અગત્ય ઊભી થઈ હોય તો
પ્રથમ એલચી મોકલી એ અંગે વાટાઘાટ કરવી જોઈએ. આ કોઈ નવો
ગાદીએ આવ્યો જણાય છે. એ વિના તે આવી લખાપટી કરે ! કેમ
જાણે અહીં એ મહાશયની આજ્ઞા ઉઠાવવા આપણે બધા ન એકઠા
થયા હોઈએ !

‘ નવો ’ શબ્દ સાંભળતાં જ દિગ્ગથી ન રહેવાયું. પૂર્વનું વેર અને
અસંતોષ દિભરાર્થ આવ્યો. અને આવેગમાં એનાથી બોલી દેવાયું.

મહારાજ ! આપની વાત સાચી છે, એ કરકંડૂ રાજ કંચનપુરની માદીનો સાચો વારસ નથી. રાજ અપુત્રીયો મૃત્યુ પામતાં, અધિકારી વર્ગે પંચ દિવ્ય દ્વારા પરીક્ષા કરી ચંપકવૃક્ષ હેઠળ સૂતેલાં આ માનવીને આણી રાજગાદી પર બેસાડી દીધો છે. નથી જોઈ જાત કે નથી વિચાર્યું કુળ !

એ જાતનો ચંડાળ પુત્ર છે. એનો વૃત્તાંત હું તો ધરથી જાણું છું. પણ મારો અવાજ સાંભળે કોણ ?

દુનિયા વાગતી વગાડે છે. ગરિબનો બેલી કાઢ નથી. ચંડાળના પાય ચૂમે છે જ્યારે દિવને હડસેલા મારે છે.

પ્રધાનજી, આ તો કંઈ ત્રીણું જ નીકળ્યું !

વિશ્વંજ કરીને પણ કંચનચુર નરેશની કહાણી સાંભળવા જેવી જાણાય છે. હલકી વર્ણુ વિના આવા રક્ષા ન જ પાડવે !

ભાઈ ! તારો વૃત્તાંત યથાર્થ સ્વરૂપે, ટૂંકમાં દલી દેખાડ. મારાથી બનશે ત્યાં લગી તને સંતોષ થાય તેમ કરીશ.

મહારાજ ! આવા મીઠા શબ્દો મારી જીંદગીમાં આપશ્રીના મુખેથી પ્રથમ સાંભળવાના મળે છે. એ મારું અહોભાગ્ય સમજું છું. આજે દિલાસો દેનાર પણ જવલ્લેજ મળે છે !

અંગદેશના સીમાડા પરનો હું એક ગરીબ ગ્રામવાસી નસીબ અજમાવવા અને કુટુંબના પોષણ અર્થે કંઈ કમાણી કરવાના આશ-યથી બગલથેલા સાથે પગપાળો દત્તપુરની દિશામાં ચાલી નીકળ્યો. મજલ કાપતાં અઠવાડીયાના પ્રવાસ પછી લગભગ પહોર દહાડો ચઢતાં દત્તપુરની ભાગોળે આવી પહોંચ્યો. જરા આરામ લઈ પછી શહેરમાં પ્રવેશવું એ ધરાદાથી, નજીક આવેલી મશાણુ ભૂમિથી થોડે દૂર આવેલ વૃક્ષની છાયામાં પહોંચ્યો, અને આડે પડખે થયો. એ વેળા મશાણુ ભૂમિનું રખોપું કરનાર ચંડાળપુત્ર અવકર્ણિક ત્યાં બે ત્રણ હોકરા

સાથે રમતો હતો. કંચનપુરનો સ્વામી કરકંડૂ એજ પેલો અવકર્ણિક. એના હાથે ખરજ આવતી હોવાથી, એ વારંવાર હાથને ખણતો એટલે સાથે રમતા ગોડીઆઓએ એનું નામ પાડ્યું ‘ કરકંડૂ ’. પછી તો એ નામથી જ પ્રસિદ્ધિ થઈ.

આડે પડખે થયેલ હું જાગૃત દશામાં હતો. એવામાં એ માર્ગે થઈ એક મુનિ યુગલ નીકળ્યું. એમાંના નાના મુનિએ હું સૂતો હતો એ ઝાડની સમીપમાં એક સુંદર વાંસને ઊગેલો જોઈ, સામાન્ય વાંસો કરતાં આ વાંસમાં મનોહરતા ભાળી, મોટા સાધુને પ્રશ્ન કર્યો.

વનસ્પતિના આ જીવમાં પણ ભાગ્યોદય સંભવે છે ને ! તે વિના આટલી સુંદરતા ને સીધાપણું ન લાભે.

ભાઈ ! વાંસના આ દંડમાં તો જળરી શક્તિ છૂપાઈ છે. ત્રીજી ગાંડ આગળથી કાપી લઈ, એને પાસે રાખનાર, જરૂર રાજગાદી પામે એવો યોગ છે.

ઉભય સાધુ વચ્ચે ચાલી રહેલી આ સામાન્ય વાત મેં તેમજ પેલા અવકર્ણિકે સાંભળી. અમો બન્ને એ દંડ હાથ કરવા દોડ્યા. મારો હાથ એના ઉપર પડેલો પડ્યો. પછીજ અવકર્ણિકે ત્રીજી ગાંડ આગળ, પાકી મૂક ભરી પોતાના સાગરીતને ઝુંપડીમાંથી દાતરડું લાવવાની સૂચના કરી, અને એ આવતાં જ વાંસને કાપી, મારો હાથ-માંથી એ દંડ છીનવી લીધો.

ન્યાય મારી બાજુ હોવા છતાં બળિયાના એ ભાગ જેવી દશાનો હું ભોગ બન્યો.

શહેરમાં જઈ આ વાત મેં પ્રથમ તો મારા જાત ભાઈઓને સંભળાવી. વર્ણોમાં ગુરૂ તરીકે ગણાતા તેઓ ઊશ્કેરાઈ ગયા. વાત મહાજનના કાને પહોંચી. સૌ કોઈના હૃદયમાં ચાંડાળપુત્રનું આવું વર્તન ઉચ્છ્રંખલતા ભર્યું જણાયું. નગરશેઠે અવકર્ણિકના બાપને

બોલાવી, દંડ આપી દેવાની અંતે પગે પડી માફી માગવાની આજ્ઞા કરી. એ સાંજે તો હું રાજા થવાના સ્વપ્નમાં મશગુલ બન્યો. પણ સવાર પડતાં જ અયોધ્યાની પ્રજાએ શ્રીરામની રાજગાદીને બદલે જેમ વનવાસ પ્રયાણ જોયું તેમ મારી આશાનો કોટ ધરાશયી થઈ ગયો.

મહાજન અને નગરશેઠના દબાણને વશ થવાને બદલે પેલો ચાંડાળ પોતાની ઘરવખરી સાથે ઉઘાળા ભરી ગયો હતો.

દંડ પાછળની મહત્તા મારા અંતરમાં ફસી હોવાથી મેં એની પાકી શોધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. એ અંગેની તૈયારીમાં થોડા દિન દત્તપુરમાં જ વીતી ગયા. પછી આસપાસના પ્રદેશ ખૂંદતો હું આગળ વધ્યો. કંચનપુરમાં આવ્યો ત્યારે ત્યાં પૂર્વે જણાવ્યું તેમ કરકંડૂ રાજાની માદીએ આવ્યા સંબંધી વાત જાણી. અશ્વારીયે નીકળેલા એ ભાઈશ્રી પાંચને નજરે જોયા પછી પાકી ખાતરી થઈ. સાધુવચનની સત્યતા નજરે જોઈ. પણ રાજા સામે માફ શું ચાલે ? બહુ બહુ પ્રયાસ કરી, પ્રથમ જાતભાઈઓને ઢંઢોળ્યા. એ પછી મહાજનમાં વાત પહોંચાડી. ચંડાળપુત્ર રાજવી બને, એ સામે સૌનો પ્રકોપ જગાવ્યો. પવિત્રતાના નામે સૌમાં ઝનૂન પ્રગટાવ્યું.

પ્રજાએ તક સાધી બળવો કર્યો. પણ કરકંડૂએ તો અજબ શૂરાતન દાખવ્યું. ભલભલા ક્ષત્રિય મહારથીને હંફાવે તેવા પરાક્રમથી બળવો દાખી દીધો. આપોકાર જાહેર કર્યું કે—‘ વીર ભોગ્યા વસુંધરા ’

વિશેષમાં જણાવ્યું કે—જોય નીચના ભેદ એ જન્મઆશ્રયી ન સંભવે પણ કર્મઆશ્રયી ગણાય.

મારા હાથ હેઠા પડ્યા. રાજ્યની આશા લુપ્ત થઈ. મેં ભૂપને આજીજી કરી કે મારા હક્ક તરીકે અડધો ભાગ જોઈએ. ભલે એ ન મળે પણ મને એક મનપસંદ ગામની ભેટ મળવી જોઈએ. રાજવીએ ઉછળતા હૃદયે એ વાત સ્વીકારી.

મેં મારા વતનમાં પાછા ફરી સુખે રહેવાની દૃષ્ટિએ અંગદેશનું ગામ માંગ્યું.

સ્વામી ! આ મારી કરમકથની. વિપ્ર જ્ઞેવાના કુળમાં અવતર્યા છતાં મારે જ્યારે રોટલાના ફાંફાં છે ત્યારે પેલો ચંડાળ કુળોત્પન્ન અવકર્ણિક રાજ્યમહાલયના સુખો ભોગવે છે. ઓ વિધાતા ! તારી કળા ગહન છે ?

કેમ પ્રધાનજી ! આ વિષયમાં તમારી શું સલાહ બેસે છે ?

મહારાજ ! આખો કિરસો એકંજ વાત બતાવે છે કે-‘લલાટના લેખ મિથ્યા નથી થતા અને ભાગ્યવાનને ઘેર ભૂત રહે છે.’ તે વિના બેવારના પડકાર સામે સામાન્ય એવો અવકર્ણિક ચંડાળપુત્ર ટકી શકે ખરો !

વશપાળ કહે, વયમાં બોલવા માટે ક્ષમા ચાહું છું, પણ મને પ્રધાનજીના અનુમાન ઉપરાંત એમ પણ બેસે છે કે-અવકર્ણિક ચંડાળ પુત્ર ન હોવો જોઈએ. એણે જે ક્ષાત્રતેજનું પાણી બતાવ્યું એ વાત પરથીજ મારી આ માન્યતા બંધાય છે.

તમારા ઉભયના અભિપ્રાયનો અર્થ એ થયો કે રાજવી કરકંડૂના આ રૂક્ષાને માન આપી, આ ભૂદેવને મારે ગામ આપવું. એવું વેચાણ ફરજિયાત કરવું !

પણ અહીંજ આપણા મંતવ્યમાં ફેર પડે છે. મારા પ્રજ્ઞાન એવા આ દ્વિજ પ્રત્યે મને માન છે. એની આજીવિકાનો પ્રબંધ તો કરાવીશ પણ સાથોસાથ એના હક્કનું રાજ્ય પણ અપાવવા જરૂર હું કમર કસીશ. દંડ પર એનો હાથ પ્રથમ પડ્યો છે.

એ કરકંડૂ તે કંઈ વાડીનો મૂળો કે જેના લખાણથી હું માફ ગામ આપું કિંવા એ રૂક્ષાનો અમલ કરું ?

એ ચંડાળ તનુજ ભલે દત્તપુરના મહાજનની આંખમાં ધૂળ નાખી

ગયો અને આકસ્મિક રીતે કંચનપુરનો સ્વામી બની બેઠો ! આખરે તો ચંડાળનું ખોળીયું જ ને !

સત્તાના બેઠે, અને શસ્ત્રોના બળે કંચનપુરની પ્રજા દબાઈ ગય એ સંભવિત છે. ‘વીર ભોગ્યા વસુંધરા’ જેવા ઉલ્લેખને આગળ ધરી એણે ધાર્યું કાર્ય કરી દીધું એ પણ ઠીક છે. છતાં એ ડોળ દમ્ભમથી હું દધિવાહન ન ભોળવાઈ જઉં. ‘વીરતાનો વાસ છે કે કાયરતાનો પાસ છે.’ એ તો રણાંગણ પરજ પરખી લેવાશે. ચંપાનું રાજ્ય ઓછું જ કોઈ બોડી બામણીના ખેતર જેવું છે !

પ્રધાનજી ! સૌ પ્રથમ રાજ્ય રત્ન સુદર્શન શેઠને માન પુરસ્કાર તેમના આવાસમાં પહોંચતા કરવાનો પ્રયત્ન કરો. આ બ્રાહ્મણને આજીવિકાનો પ્રયત્ન કરાવી દો. ઉદ્યાનમાં આવેલ શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામીના પ્રાસાદમાં અષ્ટાન્હિકા મહોત્સવ શરૂ કરાવો, અને આજેજ દૂત મોકલી એ ચંડાળપુત્ર કરકંડૂને કહેવરાવો કે “ રક્ષા મુજબ ગામ નહીં આપી શકાય. કંચનપુરના રાજ્ય પર હુકમ એ ભૂદેવનો છે માટે સત્વર ગાદી છોડી ચંપાપતિના શરણે આવી જાવ. એમ કરવાની તૈયાર ન હોય તો રણ મેદાનમાં મુકાબલો કરવા સજ્જ થાવ ! ”

સેનાપતિ ! દૂતના આગમનની રાહ જોયા વિના તમે તો આપણા સૈન્યની તૈયારી કરવા માંડો. આ ચંડાળ સંતાન એકદમ શરણે આવી જાય એમ લાગતું નથી જ. મારે પણ જગતને દેખાડી આપવું છે કે શિરકેશ શ્વેત થયાં છતાં ચંપા પતિની નાડીમાં વીરતા પૂર્વવત જ વહે છે. ભલે એના ભાગ્યમાં પતિન સુખની ઉણપ હોય છતાં ક્ષાત્ર તેજની ઉણપ નથી જ. હવે તો વિજય ડાંકો વગાડ્યા બાદજ પ્રેયસી પદ્માવતીની શોધમાં નીકળીશ.

પ્રકરણ ૧૭ મું

સમરભૂમિ ઉપર ચમત્કાર !

‘ જર, જોર અને જમીન ’ એ કળ્યાના મૂળ લેખાય છે. ઈતિહાસના આદિ કાળથી એ નિમિત્તે હજારો ને લાખો માનવીઓના રક્તપાત થયાનાં ઉદાહરણો શોધવાં જવા પડે તેમ નથી. યુગાદિ જીનેશ શ્રી ઋષભદેવના પુત્રો-ભરત અને બાહુબળી-સમજમાં ઓછા નહોતા. અરે તદ્ભવે મોક્ષે જનારા હતા, છતાં એમણે યુદ્ધક્ષેત્ર ને ઓછો ભોગ નથી ધર્યો ! વિશ્વનું સંચાલન યંત્ર કારણે એવું અજબ રીતે થયા કરે છે કે એમાં રણચંડી પોતાનો હિરસો માંગે છે અને મોટી સંખ્યાનો ભોગ લે છે.

પૂર્વે જોયું તેમ દધિવાહન જૂપનો દૂત કંચનપુર ગયો હતો. પણ જેનું નામ કરકંડૂ, એ દંડનું મહાત્મ્ય નજરે અનુભવ્યા પછી ગાંભ્યે ભય તેમ હતું જ નહીં.

એના હાથે ચળ તો કુદરતી રીતે આવતી હતી, પણ હવે એમાં આત્મચક્રિતનું બળ ઉમેરાયું. પોતાની ન્યાયી વાત પણ ચંપાપતિના

ગળે ન ઊતરી અને આગળ આવ્યું કેવલ ચંડાળપણું ! એનામાં પણ જખરો ઉકળાટ ઉદ્ભવ્યો. ચંડાળપણ ચરવીર હોય છે. જખતને દેખાડી આપવાની જિજ્ઞાસા જાગી.

ચંડાળ એટલે હલકટ ! સંતવહીન ! નમાલો ! એ અર્થ ભૂંસી વાળવાની જખરી ભૂખ ઉપની.

દૂતને કહી નાંખ્યું—

ભાઈ ! સત્વર જ, તારા સ્વામીને કહેજે કે આ કરકંડૂ ખાંડાના દાવ ખેલવા તૈયાર જ છે. સાચો હકદાર કોણ છે એ શખ્દથી પુરવાર કરવા કરતાં કાર્યથી પુરવાર કરી ખતાવશે. કુળના નામે અહંકાર કરનારા રાજવીઓ ! તમને મઃ ઉતારવા માટે જ કુદરતને ખોળે આ કરકંડૂ અવતર્યો છે.

x

x

x

x

કંચનપુર અને અંગદેશની સરહદ પર ઉભય રાજવીઓની સેના પથરાઈ ગઈ છે. સામસામી છાવણીઓ ખડી કરી દેવામાં આવી છે. એમાં આવતી કાલના યુદ્ધ અંગેની જુદા જુદા પ્રકારની તૈયારીઓ અને વ્યૂહરચના સંબંધી મસલતો ચાલી રહી છે. જગૃત ચોક્કીદારોના પહેરા ગોઠવાઈ ગયા છે. પોતાનો ભરમ રાત્રુ કળી ન જાય એ અંગે પાકો બંદોબસ્ત રખાયો છે.

કંચનપુરના સ્વામીની છાવણીને વિસ્તાર ચંપાપતિની છાવણીના પ્રમાણમાં નાનો ગણાય છતાં એમાં શૌર્યનો ઝળકાટ વધુ જણાતો હતો. સૈનિકોમાં જ નહીં પણ શિખિરના સામાન્ય ચોક્કીદારમાં પણ ઊઠીને આંખે ચઢે એવી સતેજતા હતી.

એક શ્વેત વસ્ત્રમાં સજ્જ થયેલ, પ્રૌઢ અવસ્થામાં પાંચરી રહેલ સાધ્વી મૈયા રાજવી કરકંડૂને મળવા માટે ચોક્કીદારની રજ માંગી રહ્યા હતા, છતાં પેલો જરા પણ મચક આપ્યા વિના ખોલ્યો —

‘ મૈયા, આજ કાલ ભિક્ષુકના વેશે ગુપ્તચરો છાવણીમાં પ્રવેશી જઈ, જરૂરી ખાતમી મેળવી, ભક્તભક્ત યુદ્ધ વિશારદોની ભટ્ટી બગાડી નાંખે છે; જીંદગીની કમાણી ધૂળ કરી નાંખે છે. રાજવીની આજ્ઞા છે કે સંકેત ચિન્હ વિનાના કોઈને પણ પ્રવેશ ન કરવા દેવો. ચાહે તો તે મરદ હોય કે ઓરત હોય; જમ્મુસો નારી વેશે આવ્યાના ખનાવો પણ તોંધાયા છે. ’

‘ ભક્ત આદમી ! ત્હારી વાત સો ટકા સાચી છે. પણ મારા સરખી ભિક્ષુણીના વેશ પ્રતિ જરા નજર તો માંડ. આ સ્વાંગ સ્વીકાર્યા પછી પહેલી જ વાર આ ભૂમિમાં પગલાં માંડું છું. કામ અગત્યનું ન હોત તો મારો સ્વાધ્યાય છોડી અહીં આવતે પણ નહિ. હું કોઈ છૂપી ખાતમીદાર નથી. મારા સરખી સાધ્વી પાસે સંકેત ચિન્હ કેવું ?

મૈયા ! તમારી મીઠી વાણી મને વિશ્વાસ મૂકવા લક્ષ્યાવે છે. ઊભા રહો. હું એ માટે રાજવીને પૂછાવી લઉં.

ચોકીદારે પોતાના સાથીદારને હાક પાડી, સાધ્વીવાળી વાત સમજાવી, આજ્ઞા લેવા વિદાય કર્યો.

અંદપ સમયમાં જ એ પાછો ફર્યો, અને સાધ્વીજીને મુખ્ય દ્વારથી દાખલ કરી, કરકંડૂ રાજવીની શિબિરમાં દોરી ગયો.

એ કાળે ધર્મનાં બહુમાન સવિશેષ હતાં. સંપ્રદાયના વર્તુળો કડક નહોતાં બન્યાં. ત્યાગી જીવનમાં રમતા આત્મા પ્રત્યે રાજવીઓ અને એમના પ્રજાજનો મસ્તક નમાવતાં. એમાં ધર્મની સાચી સમજ કરતાં વ્યવહારની પ્રધાનતા વધુ જણાતી.

સાધ્વીનાં પગલાં થતાં જ કરકંડૂએ સામે જઈ, તેમના ચરણમાં મસ્તક નમાવ્યું.

હસ્તદય જોડી, પ્રાર્થના કરતાં ઉચ્ચાચું કે—પૂજ્ય ગુરુજી ! આપને જે કંઈ કહેવાનું હોય, અગર તો જે કંઈ માંગણી કરવાની

હોય તે સત્વર કરશો. આવતી કાલે જ ખાંડાના ખેલ આરંભાય છે એટલે આજની ઘટિકાઓ મારે માટે મહામૂલી છે.

રાજવી કરકંડૂ ! મારી એક જ સૂચના છે કે તું યુદ્ધથી વિરામ પામ. એમાં અધર્મ છે, જીવોનો ભયંકર સંહાર છે, અને વિનયધર્મનું ઉલ્લંઘન પણ છે. ત્હારા સરખા સપુતને એ શોભતું નથી.

સાધ્વીમાતા ! આપ અન્ય કંઈ કરવા કહો તે હું કરવા તૈયાર છું, પણ રાજધર્મના પાલન અર્થે-ક્ષાત્રવટની લાજ માટે-જે આવશ્યક છે તે ત્યજ દેવા હું શક્તિવંત નથી. આપ એમાં અધર્મ જુઓ છો એ આપના સ્વાંગને જરૂર બંધબેસતું છે. ભયંકર સંહાર યાને માનવ જીવનની હાનિ છે એમાં શંકા જેવું નથી. પણ જ્યાં અતિ ધણો અધર્મ અને અમર્યાદિત માનહાનિ ચાલી રહી હોય ત્યાં ખીજો ઉપાય શું ! જ્યાં સત્ય અને ન્યાય-નીતિનું છડે ચોક લીલામ બોલાવાતું હોય, જ્યાં જન્મથી જ જીંચ નીચના ભેદ પડાતા હોય ત્યાં આ તલવાર દ્વારા કેંસલો કરી લેવાની અગત્ય ઊભી થાય છે. મારી ઇચ્છા સંગ્રામ ખેલવાની નહોતી છતાં ચંપાપતિએ એમાં મને ફરજ પાડી છે.

પવિત્ર માતા ! આપને એ વાતની ખબર નહિં હોય પણ મારે જણાવવું જોઈએ કે આ ધરતી પર ધર્મ અને સમાજને નામે ધણાં ધણાં ધર્તિગો ચાલી રહ્યાં છે. એ પાછળ સત્ય, નીતિ, કે પ્રમાણિકતા જેવા અણમૂલા ગુણોનું ખૂન થઈ રહ્યું છે. છતાં એ ખૂનમાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે હાથ બાજનારા પોતાની જાતને પવિત્ર માને છે.

મારો જ દાખલો આપું. ચંડાળને ત્યાં જન્મ્યો એટલે અસ્પર્શ્ય ગણાયો. કુદરતની કૃપાથી-ભાગ્યના યોગે-રાજ્ય લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઈ છતાં મારા તરફ જિંચ તરીકેનું ગૌરવ લેતાં દિવસ સમુદાયનો વિરોધ ચાલુ જ રહ્યો છે. એક દલીલ એ કરવામાં આવી છે કે હલકા કુળમાં જન્મેલ હું રાજ થઈ જ ન શકું. પવિત્રતાનો ધબ્બરો કેવલ બ્રાહ્મણ વર્ગનો જ છે. એ કહે તે જ બ્રહ્મવાક્ય ગણાવું જોઈએ.

મેં એ સામે બળવો પોકાર્યો અને ભુજાના બળે દેખાડી આપ્યું કે ધરતીનો ભોક્તા હરકોઇ પરાક્રમી થઇ શકે છે. એમાં વર્ણભેદને આડા આવવાનું જરાપણ કારણ નથી. જોય નીચની ગણના જન્મ આશ્રિત નથી પણ કર્મ આશ્રિત છે. પવિત્ર આચરણવાળો જોય ગણાય અને અધમ કર્મ કરનારો નીચ લેખાય. એક દિવસે મેં વચન આપેલ, તેના પાલન અર્થે જ મારે આ યુદ્ધને નોતરવું પડ્યું છે. પેલાને અંગદેશમાં ગામ જોઇએ, એ સાડ ચંપાપતિને મેં રૂઝો પાડવી, એ આપવા તેમજ એના બદલા તરીકે જે કહે તે આપવા ઇચ્છા દર્શાવી.

જવાબ મળ્યો—' તહારા જેવા શૂદ્રને હું રાજ તરીકે સ્વીકારતો જ નથી. રાજ્ય પર અધિકાર તહારો નથી પણ પેલા દિવસનો છે. '

પૂજ્ય આર્યા ! મને કહેશો કે વચન પાલન માટે મેં જે ક્યું એમાં ક્યાંયે અધર્મ—અનીતિ છે ! અફસોસ તો એ થાય છે કે ધર્મનીતિ પાલનનો દાવો કરનારા તરફથી એ સામે કેવો અસમ્યક્તાથી ઉત્તર અપાય છે ! ચંડાળને ત્યાં જન્મ એટલે એ માનવની કોટિમાંથી ઊતરી ગયો ! આવી હડધૂત દશા તો કૂતરા—ખિલાડાની પણ નથી કરવામાં આવતી ! સમાજના આ ખોટા બંધનો સામે મેં લડી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. ચંડાળ તતુ જ પણ વચન પાલન અર્થે પ્રાણ કુરબાન કરી શકે છે એ જગતને દેખાડવું છે. માણસાઇ જેવી ચીજ નીચ ગણાતા વર્ગમાં પણ છે એ બતાવવું છે તેથી જ હું મારા નિશ્ચયમાંથી ચળનાર નથી.

વિનય સાચવવો એ ધર્મ જરૂર; સામેનું પાત્ર પણ જેવું જોઇએ ને ! અંગદેશના સ્વામીના વિશાલ પ્રદેશ આગળ માઈ રાજ્ય તો એકાદા નાનકડા ટાપુ જેવું લેખાય. વળી એ ભૂપ મારા વડિલ પદે શોભે એમાં પણ ના નહીં; છતાં એરા ગિર્યા પાસે બાબાની મીઠાશની આશા તો હું રાખું ને ! જમે તેરા વેણો આગળ નમતાં જવું એ તો પામરતા ગણાય. એરા જીવનનો હું પડછાયો પણ ન લઉં.

રાજવી કરકંડૂ ! તારી વાતમાં બૂલ કહાડવા જેવું નથી. આમ છતાં જે કાર્યમાં હજારો જીવોનો ઉધાડો વિનાશ ડોકિયાં કરી રહ્યો છે એ અટકાવવાનો મારો ધર્મ ગણાય. એ શુભ હેતુ ન હોત તો હું અહીં દોડી પણ ન આવત. માઈ હૃદય પોકારે છે કે એ સંહારલીલા જરૂર અટકશે અને તે ત્હારી જ મારફતે. મારી ઇચ્છા નહોતી છતાં એ પાછળનાં કારણો જણાવવા જરૂરી હોવાથી જ ભૂતકાળનો અંધારપટ ઉલેચું છું.

રાજન ! તું ચંડાળપુત્ર નથી. તું મારો પુત્ર છે.

પૂજ્ય આર્યા ! આપ શું વદી રહ્યા છો ? આપ અસત્ય ન વદો, એ જેમ ખાત્રીભર્યું છે તેમ મારા માખાપ મોજુદ છે એ વાત પણ કોઈના ચણતર જેવી પાકી છે.

પુત્ર ! ત્હારા ચંડાળ માનપિતા એ સંરક્ષક વડિલો છે પણ જન્મદાત્રી મા તો હું જ છું અને જેમની સાથે તું યુદ્ધ ખેડવા કટિબદ્ધ થયેલ છે, એ ચંપાપતિ ત્હારા પિતા છે.

અરે ! આ તે સ્વપ્ન છે કે સાચી વાત છે ? આશ્ચર્યની આ ગાંઠ મારાથી નથી છોડાતી ! એ પાછળના અંકોડાડીપી દોરા આપ છૂટા પાડી આપો તો જ સમજાય.

ભાઈ ! ઉતાવળો ન થા. તું જેમ મને માતા તરિકે નિરખી ચમત્કાર અનુભવે છે તેમ ત્હારા પિતા પણ મ્હારા આ વેશ પરિધાનથી કે જન્મ પછી ત્હાઈ અને મ્હાઈ શું થયું એના ઇતિહાસથી વંચિત છે. વિધાતાની એ પાછળ કોઈ અનોખી કરામત છે. પૂર્ણ ચાની વિના એનો પાર ન જ પામી શકે.

સાંભળ ! હું ગર્ભવતી હતી. હસ્તિસ્કંધ પર બેસી મને છૂટે હાથે દાન દેવાનો દોહલો ઊપજ્યો. ચંપાપતિનો સ્નેહ મારા પર સંપૂર્ણ હતો. ચેટકરાજની તનયા હું પદ્માવતી તેમના અંતઃપુરમાં એક માત્ર

પ્રાણેશ્વરી હતી. અન્ય રાજવી જેવી ભ્રમરવૃત્તિવાળા તે નહોતા. મારી વાત સાંભળીને દોહલો પૂછું કરવાની વ્યવસ્થા તેમણે કરી. અંગરક્ષકોના પરિવાર સાથે હાથીપીઠ પર બેસી અમે નીકળ્યા.

નગરદ્વાર વટાવતાં જ કોઈ દેવી કારણે હાથી ગાંડો બની દોડવા લાગ્યે. કેમે ક્યોં મહાવતના કાળૂમાં ન રહ્યો. અંગરક્ષકો પાછળ રહી ગયા. મહાવત અગડી પડ્યો. અમે દંપતી ભયને કળી ગયા. સામે દેખાતા વડ નીચે હાથી બચ કે એની વડાધઓ પકડી લેવી એવો નિશ્ચય કર્યો. અંપાપતિ તે પ્રમાણે કરી શક્યા પણ મારાથી એમ ન થઈ શક્યું. નતિબે એ આવ્યો કે હાથીની પીઠ પર એકાકી રહેલી હું વિકરાળ વનમાર્ગે, તેજાની વાયરામાં સપડાયેલ નાવ માફક ખેંચાઈ રહી. સંસારનાં દુઃખો અને કર્મરાજ, જીવેને કેવા કેવા વેશ સળવે છે એનો સોચો ખ્યાલ મને એ વેળા જ આવ્યો. રાજ મહાલયનું જીવન ક્યાં અને આ કપરી દશા ક્યાં ! ઉભય વચ્ચેના તકાવતનો પૂરો સાક્ષાત્કાર થયો. એ વેળા અમણુ ભગવાન મહાવીરનો સંયમ માર્ગ એકલો જ નિર્ભય છે એમ સમજાયું.

સીતારો ચમકતો એટલે એક સરોવર નજીક એ જળ પીવા થોભ્યો અને હું બાજુના ઝાડની ડાળી પકડી, એની પીઠ પરથી ઊતરી ધરતી પર આવી. મહા કષ્ટે, ક્ષુધા-તૃષ્ણા કપરાં દુઃખ વેડી એક કુલપતિની રહાયથી દત્તપુરની ભાગોળ બેગી થઈ. પણ રૂપવાન રમણી અને કુલીન ધરતી નાદીને એ મોટા નગરમાં ભય સ્થાનકો ઓછાં નહોતાં. જે અનુભવો મને હેલ્લા થોડા દિવસોમાં મળ્યા હતા એનાથી. મારો હૃદય તાર હાલી બિઠ્યો હતો. ચારિત્ર પંથ પ્રતિ સ્નેહ જન્મ્યો હતો. સંસારની અસારતા આંખે વળગી હતી. પહોંચી સીધી સાધ્વીજની વસતીમાં. ભાવિનો વિચાર ક્યાં વગર અને ગર્ભવતી છું એવી તાત હિચ્ચલી વિન્ના મુઝણી પાસે દક્ષા લઈ લીધી. એક રીતે કહું તો સંસારના દરેક ભોજી અન્ય વડેવારિક બંધનોથી હું મુક્ત બની.

મારા દિવસો કોઈ અનેરી રીતે જ્ઞાનાર્જનમાં અને આત્મચિંતનમાં વ્યતીત થવા લાગ્યાં. પતિ, પિતા, કે અન્ય કોઈ સમાં સ્નેહીઓની વાત જાણે એક ગતકાલિન સ્વપ્નસમ બનાવી દીધી.

પણ કાળનું ચક્ર તો અરખલિત ગતિએ વહે છે. ગર્ભવૃદ્ધિ થતાં જ શરીરના ફેરફાર છૂપા ના રહ્યા. પ્રશ્ન શંકા શીજ બન્યો. આખરે ગુરૂણી સમક્ષ મેં મુદ્દાની વાતનો સ્ફોટ કર્યો. એ સંભળતાં કોઈને મારા વર્તન સંબંધી શંકા ન રહી. પણ સાધ્વી જીવન ટીકા પાત્ર ન લેખાય અને નિર્ગ્રંથોના ધર્મ સામે અન્ય પંથ પ્રવર્તકો આંગળી ન ચીંધે એ સારું મારા પ્રસવ સુધીનો વૃત્તાન્ત ગુપ્તપણે બિંદલી લેવાનું નક્કી થયું. શ્રદ્ધા સંપન્ન ઉપાસક મારફતે એ કામ પાર પડ્યું. જન્મ આપ્યા પછી ઉચિત સમય વીતતાં હું જ ત્હને કામળમાં લપેટી, ચંડાળની પર્ણકુટિ નજીક ગુપ્તપણે મૂકી આવી હતી. સાધ્વી જીવનમાં હોવા છતાં લોહીનો સંબંધ સાવ ભૂલી ગઈ નહોતી. મૂકતા પૂર્વે એ ચંડાળ દંપતીને કંઈ પણ સંતાન નથી, અને પતિને એ અભાવે દુઃખ થાય છે એવા સમાચાર ખાનગી રીતે મેળવી લીધા હતા. એ ઝુંપડી ભલે ગરીબની હોય, અરે મહાજનમાં એ જાતિ ભલે હલકી લેખાતી હોય છતાં પુત્રનો ઉછેર તો પ્રેમપૂર્વક થશે એવી પાકી ખાતરીથી એ કામ કર્યું હતું. અવાર નવાર એ એકાંત ભાગ તરફ જઈ, દૂરથી ઉછરતા પુત્રનું મુખ દર્શન સરળતાથી થઈ શકશે એ પણ આંતરિક આશય હતો જ.

પુત્ર ! સાધ્વી જીવનને ન છાજે, છતાં સ્નેહથી ખેંચાઈ હું ઘણીવાર એ તરફ આવી મારી ચશ્તુઓને દારી ગઈ હતી. મોટા થતાં, આજે તું જે નિર્ભયતા, પ્રમાણિકતા અને સત્ય જોવા ગુણો માટે માન ધરાવતો થયો છે એ અમાના દંપતીજીવનના એકધારા સંસ્કારના ફળરૂપે છે. અજાણવય છતાં તું જે દ્વિમત દાખવતો એ જોઈ હું દૂરથી રાજ થતી.

ઘડીભર સ્વામીની છબી યાદ આવતી. પણ આખરે મેં જાણીખૂણ જે સ્વીકાર્યું હતું એને વફાદાર રહેવા, દદતા ધરતી અને સંસારના જીવનને ભૂલી જવા ઉઘમવંત બનતી.

‘ એકા એક ચંડાળ કુટુંબ ઉચાળા ભરી ગયું ’ એ સમાચાર શ્રાવિકા દ્વારા મારા કાને અથડાતાં પ્રથમ તો મને ક્ષોભ ઉદ્ભવ્યો. એ પાછળનો વૃત્તાન્ત મેળવવા પ્રયાસ શરૂ કર્યો. થોડા દિવસ પછી, ચંડાળ પુત્ર અવકર્ણિકને રાજ્ય મળ્યું છે એવા ગિડતા સમાચાર સાંભળ્યા. પાકી તપાસ અંતે વાત ખરી જણાઈ; અને કંચનપુર નરેશ કરકંડૂ એ જ મારો બાલુડો છે એ જાણી સંતોષ થયો. એ દિવસ પછી મને પૂરી શાતા વળી અને સંયમ માર્ગમાં હું એક તાર બની. સ્વામી અને સંતાન પ્રત્યેનો જે એક સ્નેહતંતુ, ભાવના ટાણે નેત્રો પર છવાતો, તે અગાઉ કહ્યું તેમ સંસારની નજરે પૂર્ણ દશાને પામ્યો. જોતાં જ એ તરફથી મન પાછું વળ્યું. ત્યારથી હું મારા ચારિત્ર પાત્રનમાં રક્ત હતી.

એકા એક તમારી આ લડાઈના સમાચાર સાંભળ્યા. તરત જ ક્ષોભ થયો. મન પોકારી ગિડ્યું કે—લડનારા રાજાઓ પોતે અતિ નિકટના સ્નેહીઓ છે એ વાત જાણતા નથી અને જગતના માનવીઓ પણ સાચી સ્થિતિથી અજ્ઞાત છે. વિના કારણ થતો હજારો જીવોનો સંહાર અટકાવવો હોય તો મારે ઉપાશ્રયની દિવાલો બહાર નીકળી સાચી પરિસ્થિતિથી એ ઉભયને વાકેફ કરવા જ જોઈએ..

વત્સ ! આ ભાવનાના જોરે હું બહાર પડી એટલું જ નહીં પણ વિહારના કપરા કુષ્ટોની પરવા કર્યા સિવાય અહીં દોડી આવી છું. ત્રિસારી મૂકેલી વાતોને પુનઃયાદ કરી છે. આશા છે કે હવે, તું આ કાર્યથી હાથ ઉડાવશે.

રાજવી કરકંડૂ એકીટશે સાધ્વીના મુખ તરફ જોઈ રહ્યો.

એને આ રીતે મૌન દેખી સાધ્વીજી બોલ્યા—

હજી પ્રતીતિ નથી થતી ? બનવા જોગ છે. આ પવિત્ર સ્વાંગ હેઠળ બ્યાં પ્રપંચ રમનારા હોય ત્યાં શંકા ઉદ્ભવે ! ફિકર નહી, દીકરા ! જરા ત્હારી આંગળી પરની વીંટી કહાડી એ પરના ઝીણા અક્ષરો વાંચી લે. પ્રેયસીને પ્રભુતામાં પગલાં મૂકવાના પવિત્ર પ્રસંગે પ્રાપ્ત થયેલી એ ભેટ છે. ચીર કાળ સંઘરેલી એ ભેટને અણુગાર જીવનમાં પણ અળગી નહોતી કરી. કંબળમાં ત્હને વીંટાળી મૂકતી વેળા એને પણ એ ભેગી હેતુસર રાખી દીધી હતી. ત્હારી આંગળી તરફ નજર જતાં જ એ પરખાઇ ગઈ.

હજી પણ શંકા ન ખસતી હોય તો ત્હારા પાલક માતાપિતાને જમને પૂછી જો.

વહાલી માતા, અરે ભૂલ્યો પૂજ્ય આચાર્ય ! મને આપની વાત પર જરાપણ અણભરોસો નથી. હાથ કંટાળુને આરસીની જરૂર ન જ સંભવે.

તો પછી, વિદ્યાર્થનું કંઈ જ પ્રયોજન નથી. જે ગૂંચ પડી છે એ મારા જીવન ચરિત્રના શ્રવણથી સહજ ઉઠેલી શકાય તેવી છે. તું માત્ર પગ ઉપાડે એટલી જ ઢીલ છે. કદાચ ત્હને એક માતાએ બળવવી જોઈતી ફરજ અંગે મારા વર્તાવમાં ઊણપ જણાય તો પણ હવે એ મઠ ગુજરી બૂલી જવામાં જ ડહાપણ છે. મારા અંતે ત્હારા રાહ જીવ છે. હું વીતરાગ કથિત 'કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે' એ સૂત્ર તરફ ત્હારું ધ્યાન ખેંચું છું. વિધાતાના સંકેત ખુદ અનંત બળના ધણીથી પણ ફેરવાઈ શકાતા નથી એ ઇતિહાસના પાનાં પરથી અવલોકી શકાય છે. એ જોતાં ત્હારી આ જનનીથી એવી ભૂલ થાઈ હોય તો તે ક્ષાંતબ્ધ છે.

ના, ના, સાધ્વીમાતા ! હું કંઈ એ અતકાળની વાતનો વિચાર

નથી કરી રહ્યો. સંયોગોને આધિન થઈ તમે લીધેલ પગલું મારી નજરે ટીકા પાત્ર નથી. ‘ જે કંઈ બને તે સારાને માટે જ ’ એ જનવાચકનો સઘિયારો લઈ, હું તો વર્તમાનનો વિચાર કરું છું.

તમારા સરખી ક્ષત્રિયાણીની કુક્ષીએ જન્મેલ, અને એક પ્રસિદ્ધ ક્ષત્રિય કુલાવતંસના કુળમાં અવતરેલ સંતાન, ‘ હું તમારો પુત્ર છું ’ એમ કહેતો સામે જઈ એમાં મારો, તમારી કે ખુદ દધિવાહન ભૂપતી શોભા ન બણાય. ક્ષાત્ર વૃત્તિમાં એ જાતના વર્તાવને સ્થાન નથી. એમાં પણ આ તો સમરાંગણની ધરતી. હું વિનય પૂર્વક આવીશ અને પિતાના ચરણોમાં શિર નમાવીશ એ ચોક્કસ છે પણ તેમના તરફથી સુલેહ સૂચક શ્વેત જ્વજ ફરક્યા પછી જ. આ યુદ્ધના પ્રેરક તેઓ છે, હું નથી જ. પિતા-પુત્રના સંબંધમાં પણ યુદ્ધ રીતિને નેવે ન જ મૂકી શકાય. સિંહ સાવજ પોતાના મોભાને શોભતો જ આહાર કરે. બૂખે મરવાનું પસંદ કરે, પણ એના મુખમાં ક્ષુધા શમાવવા તણખલું તો ન જ હોય.

પ્રકરણ ૧૮ મું ચમત્કારોની પરંપરા

સહસ્રરશ્મિ દેવની પધરામણી ક્ષિતિજ પર થતાં જ ભૂપ દધિવાહનની છાવણીમાં રણભૂંગળના નાદ ગાળી ઊઠ્યા. પહોર દહાડે ચઢતાં પૂર્વે તો દુશ્મનની નજીક પહોંચી, હલ્લો કરવાના ફરમાન તો રાત્રિના ઘૂટી ગયા હતા. ચોતરફ નાદના રવ કાને અથડાતાં જ નગૃતિ આવી ગઈ અને ઝડપી તૈયારીની હિમા પથરાઈ ગઈ.

ત્યાં તો શત્રુની છાવણી તરફથી સાધ્વી મૈયાનાં પમલાં આ તરફ શીઘ્રગતિએ પડ્યાં. તેઓનો શ્વાસ સમાતો નહોતો. લે કંઈ એલે તે પૂર્વે દાર પરના ચોકીદારે પડકાર કર્યો—

આટલી ઝડપે આવ્યા છતાં, ગુરૂણી ! તમારો હેતુ સિદ્ધ થવાનો આજે અવસર નહિ મળે. સૌ કોઈ હલ્લાની તૈયારીમાં પડ્યું છે અને રાજવી પણ વ્યૂહ રચનામાં ગૂંથાયેલ છે. એટલે તમારી પ્રાર્થના કોઈ સાંભળનાર નથી.

ભાઈ હલ્લાની જરૂરજ નથી રહી. મને તો ભૂપતિ પાસે લઈ જા એટલે મારો પ્રયાસ બર આવે.

મૈયા ! છાવણીમાં કોઈને અત્યારે પ્રવેશ કરવા દેવાની સખત મનાઈ છે. વળી પ્રસ્થાન સમયે તમારાં દર્શન શુકનીયાળ પણ નથી ગણાતા. દુશ્મન નમતું આપવા તૈયારી દાખવે તો પણ અમારો સ્વામી એ ચંડાળ પુત્રને જતો કરવા કે એની જોડે સુલેહ કરવા ઉલ્લુક્ત નહિ થાય.

અરે ! તું કોઈ નવો ચોકીદાર જણાય છે. જરા મારા ચહેરા તરફ નજર કર અને મને સત્વર આગળ વધવા દે. વિના કારણ વિલંબ ન કર. જે પણ જાય છે એ લાખેણી છે. સુલેહ તો ડોકિયાં કરી રહી છે. ફક્ત ભૂપને મળવાની જ દીલ છે.

મૈયા ! હું જરૂર નવો છું, છતાં ફરજમાં ચૂકું કે કોઈના ચહેરાથી ભોળવાઈ જઈ એવો નથીજ. ઊભા રહો, વૃદ્ધને ખોલાવું.

અરે, શરસિંહ જલ્દી જા અને સામેના કમરામાંથી માનસિંહજીને અહીં ખોલાવી લાવ.

વૃદ્ધ માનસિંહ ધીમે પગલે આવી પહોંચ્યા. સાધ્વી મૈયાના ચહેરા પર નજર પડતાંજ એનાથી ખોલી જવાયું—

મહારાણીજી, આપ આ વેશમાં ! અહો કેટલે વર્ષે અચાનક અહીં આવી ચઢ્યા ?

ભાઈ ! હું ઉતાવળમાં છું. મારે જલ્દી રાજવીને મળવું છે. આ દ્વારપાળ રોકી રહ્યો છે એને તું સમજાવ.

પવિત્ર માતા ! આપ મુખે સીધાવો. આપના ગુમ થયા પછી ચંપાના શિરે ઓછી નથી વીતી !

અરે, શરસિંહ ! સાધ્વીમાની સાથે જા.

વર્ષોની શોધ છતાં રાણી પદ્માવતીનો પત્તો નહોતો મળ્યો. જવતા કે મૂઆના સમાચાર નહોતા લાખ્યા. સૌના હાથ હેઠા પડ્યા હતા એમનો આમ અચાનક મેળાપ થવાથી વૃદ્ધ માનસિંહનું અંતર આનં-

દમાં નાચી ઊઠ્યું. હલ્લો લઈ જવાની વાત પણ એ વીસરી ગયો. ‘એજ ચહેરો, એજ મુખારવિંદ, એજ રાણી પદ્માવતી’ ઓળખવામાં મારી જરા પણ ભૂલ નથી એમ લવતો જે મળે તેને એ વાત કહેવા લાગ્યો. ઘડીભરમાં આ સમાચાર સૈનિક ગણમાં પ્રસરી ગયા અને છાવણીમાં એક છેડાથી બીજા છેડા પર્યંત આનંદ છવાઈ ગયો.

‘તારાની જ્યોતમાં ચંદ્ર છૂપે નહિ’ એ કવિ વચન મુજબ સાધ્વી પદ્માવતી જેમ આમળ વધતાં ગયાં તેમ ઓળખીતા ચહેરા મળવા માંડ્યા અને એ વધુ ને વધુ પ્રકાશમાં આવતા ગયા. સૌને આશ્ચર્ય થવા માંડ્યું. પાછળનું વૃંદ ધીમે ધીમે મોટું થતું ગયું.

રાજવીના શમિયાના આગળ આવતાં તો નાનકડા મેળા જેવું થઈ પડ્યું. કોલાહલ ને ભીડ વધી પડી. એકાએક ભૂપ દધિવાહન બહાર આવી કંઈ કહે તે પૂર્વે સામે શાંત મુદ્રાધારી સાધ્વીને જોતાં—અરાબર નિહાળતાં—અન્યથામાં ગરકાવ બની ખોલી ઊઠ્યા—

વહાલી પ્રિયે, પ્રેયસી પદ્મા ! આટલા વર્ષો સુધી તું ક્યાં છૂપાઈ ગઈ હતી ? આમ એકાએક ક્યાંથી પ્રકટી નીકળી ? તારી પાછળ મેં શોધ કરવામાં કયાશ નથી રાખી. ગર્ભાંતું શું થયું ? આ વેશ શા કારણે ધરવો પડ્યો ?

પ્રધાનજી, યશપાળ આદિને ખચર પડતાં સૌ દોડી આવ્યા. એમાં રાજયુરુ પણ હતાજ. તેમનું વચન સત્ય નીવડવાથી હર્ષ સમાતો નહોતો. એ ખોલ્યા—

મહારાજ ! હું નહોતો કહેતો કે રાણીજીનું મૃત્યુ નથી થયું. મેળાપ જરૂર થશે. જ્યોતિષ ખોટું નજ પડે. લાંબા સમયના વિરહી જનો—એમાં અતિ નિકટના પ્રેમીઓ મળે ત્યાં આંખો અનુભવીની થાય પણ એ આંસુ હર્ષના હોય છે. એનું સુખ મૌનપણે જ ભોગવાય છે.

પદ્માવતી સાધ્વી વૈશ્વમાં હતા, અરે આ સંસારિક રોહના તંતુઓ

જાતે અળગા થયા હતા; છતાં આખરે માનવ હતા. ઘડીભરની આ સુખદ શાંતિને છોડી એ કહેવા લાગ્યા—

મારી રામકહાણી લાંબી છે. એ વર્ણવવાનો આ સમય નથી તેમ એનું પારાયણ વારંવાર કરવાનું મને ગમતું પણ નથી.

ત્યાં તો ભૂપાળ દધિવાહન વચમાં જ બેસ્યા—

પદ્માવતીની વાત સાચી છે. એ સાંભળવા જતાં આપણે આજનું વિજયી મુહૂર્ત ચૂકીએ તે કીક નથી. એ જાતેજ આપણી વચ્ચે આવેલ છે ત્યારે ઉતાવળ પણ શી છે. દુઃખના દિનો યાદ કરવાની ઇચ્છા ન હોય તો મારે કરાવવા પણ નથી. કેટલીક મુદ્દાની વાત પછીથી જાણી લેવાશે. ચાલો, પ્રયાણભેરી વગડાવો.

રાજન્ ! કેશ સ્વેતતાને ધરવા માંડ્યા છતાં યુદ્ધનો શોખ હજી પૂરો થયો નથી ? એ બંધ કરાવવા તોહું આવી છું.

હેં, ક્ષત્રિયાવતંસના પુત્રી થઈ, મને રાજધર્મ-ક્ષાત્રધર્મથી પાછો વાળવા આવ્યા છો ?

હા, દેવાનુપ્રિય ! અહિંસાનો પ્રચાર કરવો અને આત્માઓને હિંસક વૃત્તિથી હાથ ઉઠાવવાનો બોધ કરવો એ તો મારો વ્યવસાય છે. એ સાર તો આ અંચળો બોલ્યો છે.

તો શું આપ સાચા ભ્રાધુપણમાં છો ? હું તો સમજતો હતો કે ધરતી પર પ્રવર્તતા બધેને લઈ, શિયળ સંરક્ષણ કારણે તમે આ સ્વાંગ ધારણ કર્યો છે. આ સલામત સ્થાનમાં પગ મૂકતાંજ-મારો સમાગમ થતાંજ-એ ઉતારી નાખશે.

એ આશા રાખવી નકામી છે. રાજન્ થોડા કે ઘણા વિલાસ પાછળ આખરે તો વિનાશનું આગમન નિશ્ચિત છે. બનાવો એવા બન્યા કે એ વિનાશની ઝાંખી મને જલ્દી થઈ. શિયળ રક્ષા અર્થે

શેઠેલ નિર્ઘ્નની વસતી, મને સાચી રીતે ગ્રંથો વગરની બનાવવામાં પરિણમી. ભાગવતી દિક્ષા મેં સમજણ પૂર્વક જ લીધી છે.

આપણા વચ્ચે રનેહનું ઝરણ પૂર્વે વહી રહ્યું છે છતાં એ પાછળ પતિ-પત્ની ભાવ નથી. રનેહનું એ ઝરણ મને અહીં ધસડી લાવ્યું છે. મારા મુખે એ કહેવડાવે છે કે આ વય હવે નથી રહી યુદ્ધ ખેલન માટે કે નથી રહી સંસાર મુખો માટે. એનો એક જ ઉપયોગ છે. માનવ ફેરા સફળ કરવા સાથે ચારિત્ર ગ્રહણ કરવા રૂપ.

મારા અધિકારી સારી રીતે જાણે છે કે આ સંસારી જીવનપર મન ઝાઝો મોહ નથી રહ્યો, પણ એનો અર્થ એ નથી કે એકાદ ચંડાળ પુત્રની સામે હું હાર કબૂલી લઉં, અથવા તો અંગદેશના આ વિશાળ પ્રદેશને રઝળતો મૂકી ભાગી નીકળવું. સૌ પહેલી મારી ફરજ યુદ્ધ જીતવાની અને પછી આ રાજ્યને કોઈ યોગ્ય હાથમાં મૂકવાની છે.

સાધ્વીજી! તમોએ અંતરના ઉમળકાથી સંયમ સ્વીકાર્યો એ તો હું સમજ્યો, પણ ગર્ભસખધી તો તમો કંઈ ખેલતાજ નથી. એકેક પળ વીતી, રહી છે એ મારે માટે અતિ કિંમતી છે. સત્વર કહેા કે એ પુત્ર કિંવા પુત્રી હાલ ક્યાં છે ?

રાજન! તમારે માટે એકે એક પળ કિંમતી છે પણ મારે માટે તો તો એથી પણ વધુ મૂલ્યવાન છે. છતાં મારું કહેણ માની પ્રથમ મુલેહનો શ્વેત ધ્વજ ફરકાવવાની આજ્ઞા બહાર પાડો. મારામાં વિશ્વાસ રાખો. મારા મુખેથી જે વાત બહાર પડશે એથી આપ સૌને સંતોષ થશે એટલુંજ નહીં પણ સંગ્રામ ખેલવાની અગત્ય નહીં રહે.

યશપાલ-મહારાજ! આપણ સૌને રાણીમાતાની જુદિમતા માટે માન છે તો શા કારણે એમની સલાહ મુજબ વર્તવામાં વિલંબ કરવો? એ જે કંઈ કહેતા હશે એમાં-આપનું, રાજ્યનું અને પ્રજાનું ગૌરવ જરૂર હશેજ.

પ્રધાન-હું પણ રહસ્ય મંત્રીના વિચારને મળતો થાઉં છું.

બલે એમ થાય-મહારાજ દધિવાહન બોલ્યા, અને સમીપમાં બિભેલા ક્રોટવાળને શ્વેત ધન ચઢાવવાનો હુકમ કર્યો.

પદ્માવતી સાધ્વીએ તરતજ સૌ કોઇ સાંભળે તેમ જણાવ્યું કે-

ત્યાગ માર્ગમાં એકતાર બનેલી હું જે આશયથી આ સમરભૂમિ પર દોડી આવી હતી તે પાર પડ્યો છે. હજારો જીવોનું રક્ષણ થયું છે એ ઉપરાંત જે અપૂર્વ લાભ થયો છે એ તમારા સૌની દૃષ્ટિએ ચમતકાર રૂપ લેખાશે.

સાંભળો ! જેને તમે સૌ શત્રુ તરીકે લેખો છો, એ મારા મર્મમાં ઊપજેલ સંતાન કરકંડૂ અંગદેશનો ભાવિગાદી વારસ છે. એના અંકાડા બેડતાં ગેતે હસ્તિપીઠ ઉપરથી કેવી રીતે ઊતરી, તાપસ આશ્રમે પહોંચી અને દત્તપુરમાં કેવા સંયોગો વચ્ચે સાધ્વીના ઉપાશ્રવમાં સ્થાન મેળવ્યું એ ટૂંકમાં જણાવ્યું.

સાધુ સંસ્થાની પવિત્રતા ન જોખમાય એ રીતે પૂરા માસે પ્રસૂતિ થયા પછી યોગ્ય સમય થતાં એ પુત્રને સ્મશાન ભૂમિમાં રાખવા સખંધી, એના હાથે મુદ્રિકા પહેરાવવા સખંધી, અને ત્યાં વસતા ચંડાળના પુત્ર તરીકે એ ઊછરતો રહેવા સખંધી વાત પણ વર્ણવી.

નામ અવકર્ણિક રખાયા છતાં કરકંડૂ તરીકે ઓળખાવાનું કારણ પણ જણાવ્યું. લક્ષણયુક્ત વંશદંડના પ્રભાવથી ચંડાળ પુત્રને કંચનપુરનું રાજ્ય કેવી રીતે મળ્યું અને પોતાના વચન પાલન અર્થે દિનને રૂકે આપી અહીં મોકલ્યો એ વાત પોતે કરકંડૂના મુખેથી સાંભળી હતી તે રીતે કહી.

કથનીને સંકેલતાં જણાવ્યું કે-

આ બધા બનાવો પાછળ સુખ કરતાં દુઃખની પરંપરા ઓછી
૧૨

નથી ભોગવી. ત્યાગ તરફ ચિત્ત વળવાનાં કારણેનું મૂળ એમાંજ છે. વિગતવાર કહેવા બેસું તો કલાકો જોઈએ. પણ હવે એનો કંઈજ હેતુ નથી રહ્યો. મારા સિવાય પિતા પુત્ર વચ્ચેનો આ સંબંધ કોઈ જાણતું ન હોવાથી આવશ્યક ક્રિયા છોડી મારે અત્ર આવવું પડ્યું. પ્રથમ મેં પુત્રને એ વાત સંભળાવી. સાબિતી આપી ગળે ઉતારી. એમ છતાં એ સિંહશાવળે માગણી કરી કે—

વડિલનો વિનય જાળવવાનું મન છતાં ક્ષત્રિય વટને ન શોભે એ રીતે હું ન જઈ શકું. સુલેહનો ધ્વજ ચઢશે તો હું દોડતો આવી પિતાના ચરણમાં શિર ઝુકાવીશ. ખરી સ્થિતિ જાણ્યા પછી લડવાનું સંભવેજ નહીં. શ્વેત ધ્વજ જોતાંજ, રાજવી ! તમારો એ બાલુકો અહીં આવ્યોજ સમજો.

ત્યાં તો ઉચિત રસાડા સાથે કરકંડૂના પગલાં થયાં. ઈજિત આકારથી પિતાને ઓળખી, તરતજ દોડી જઈ એ એમના પગમાં પડ્યો.

દધિવાહન ભૂપે પણ આવા સર્વ ગુણોથી યુક્ત યુવરાજને નિરખી હૃદયના ઉમળકાથી ભેટી, પોતાની નજીકમાં બેસાડ્યો. એટલુંજ નહીં પણ પોતે ચંડાળ જાણીને કડવા વેણ કહેવડાવ્યા હતા એ માટે દિલગીરી જાહેર કરી. સમર ભૂમિમાં ચોતરફ આનંદ વર્તાઈ રહ્યો. તરતજ કરકંડૂ ભૂપની છાવણીમાં અહીં આવી મળવાના સમાચાર મોકલવામાં આવ્યા.

સૌને આ વ્યહવાર વિધિમાં મૂકી પદ્માવતી સાધ્વી તો ઇષ્ટિત સંધાતા પોતાના પંથે પડી ગયા. સૌના વંદન કીલતાં છાવણી વટાવી તેમણે પોતાની વસ્તીને માર્ગ લીધો.

ન્યાં પિતા પુત્ર પરસ્પરના વાર્તાલાપથી પરવારી તેમની ગેરહાજરી નિરખી, તપાસ કરાવે છે ત્યાં ચોકીદાર ખબર લાવે છે કે—

એ પવિત્ર મૈયાને સીધાવી ગયા તો ધડીઓ વીતી ગઈ ! સૌ કામને અળયેથી ઊપજી. ભૂપ દધિવાહનના ચક્રે પર નિરાશાની કાલિમા પથરાઈ.

તરતજ કરકંડૂએ ખુલાસો કરતાં જણાવ્યું કે-

પિતાશ્રી, આમાં દુઃખ ધરવાનું કંઈજ કારણ નથી. તેમની સલાહ માની મેં જે સુલેહનો વાવટો ફરકાવ્યો હતો તો તેઓ ત્યાંથીજ પાછા ફરવાના હતા. તેમનો વૈરાગ્ય રંગ ચોળમજીદ જેવો હોવાથી આવા સંસારી વિષયોમાં ગૂંચવાવાનું તેમને અનુકૂળ નથી. વધુ સહવાસથી સ્નેહ કે આકર્ષણની ગાંઠ મજબૂત થાય છે એ તેમનું મંતવ્ય.

પુત્ર ! ત્હારી વાત સમજાય તેવી છે. છોડેલી વસ્તુઓ પર રંજ-માત્ર મમત્વ ન થવા દેવું એનું નામજ સાચો વૈરાગ્ય. વાતમાં તેમણે મને પણ ધશારો કરી દીધો છે જ. હું પણ આ રાજ્ય ચિંતાથી અને સંસારની લીલાઓથી કંઠિ આવ્યો છું. તું ભાર ઉપાડી લે કે હું પણ આત્મશ્રેયના પંથે પળવાની તૈયારી કરું.

પિતાજી ! આપ શા માટે ઉતાવળ કરો છો ? ચંપામાં પ્રવેશ કરીએ થોડો સમય સાથે રહીએ. મને અનુભવ મળે. વળી હું કંચન-પુરમાં જઈ અદોઅસ્ત કરી આવુ. પછી તમે નિરાંતે ચારિત્ર ગ્રહણ કરજો. હું આડંબર પૂર્વક એ ક્રિયા કરાવીશ.

ના, દીકરા ! એવા લાંબા વિલંબમાં હું પડનાર નથીજ. ત્હારી માતાના વિરહથી મારું હૃદય અધું તો ભાંગી ગયું હતુંજ ત્યાં આ રહસ્ય મંત્રીના સંભાગમથી ધારિણી જેવું યોગ્યપાત્ર મળ્યું. થોડાંક વર્ષો સુખના ગયા. ત્યાં ભાગ્ય રહ્યું અને એ ચાલી ગઈ. જહાલી દીકરી વસુમતીનું શું થયું એ હજીપણ જણાયું નથી. એ પછી આવનાર અભયાએ તો હૃદય કરી વળી છે. અંતરમાં પ્રગટેલ દુઃખ અહીં રહેવાથી સમવાનું નથીજ. ભગ્નહૃદય હું યોગ્ય પાત્રની શોધમાંજ

હતો ત્યાં સદ્ભાગ્યે તહારા જેવા સુપુત્રનો યોગ સાંપડ્યો. રાજ્ય ધુરા સોંપી હું તો ચારિત્ર લક્ષ.

બહાલા બાપુ ! જેમ સદ્ભાગ્યે વર્ષોથી વીસરાયેલી મારી માતાનો મેળાપ અચાનક થયો તેમ કદાચ મારી ભગિની વસુમતીનો મેળાપ કેમ નહીં થાય ? હું એની શોધ કરવામાં જરાપણ ખામી નહીં રાખું. ધરતીના ખૂણે ખૂણે માણસો દોડાવીશ.

વત્સ ! જરૂર તું એ માટે યત્ન કરજે, પણ મને સંસારમાં રોકાવાનું જરા પણ મન નથી. તહારી માતાનો દશરો મારા માટે તુકતેચ્છીનીરૂપ છે. કરાળકાળ ક્યારે છાપો મારશે એની કોને ખબર છે ? જે કરવું તે આજે કીજે, કાલે શી વાતો ' એ કવિ વચન સત્ય છે.

પિતા પુત્ર વચ્ચેના આ વાર્તાલાપ પછી કરકંડૂની છાવણીમાંથી અધિકારી વર્ગ આવતાં જ, એમાંના પ્રધાનને કંચનપુર સળંધી ભલામણ કરી બાકીના સર્વ રાજધાની ચંપા તરફ કૂચકદમ કરતા આગળ વધવા લાગ્યા.

આ સમાચાર ચંપાની પ્રજાને પહોંચતાં જ ત્યાં અનેરો આનંદ વર્તી રહ્યો. યુદ્ધનો ભય નાશ પામ્યો હતો. રાણી પદ્માવતીનો ભેટો રાજવીને થયો હતો એ જેમ હર્ષનો વિષય હતો એ સાથે ભાવિ આદી વારસા યુવરાજ કરકંડૂના દર્શનનો લાભ મળવાનો હતો; જે એમાં અધિક ભેરો કરતો હતો. સર્વત્ર સામૈયાની તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી. સારાથે નગરને આમ જનસમૂહ હૃદયના ઉમળકાથી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે શણ-આયુ હતું.

આનંદ પ્રમોદના દિનો વહી જતાં વિલાંબ નથી થતો. ભાવ-ભીનો પ્રવેશ થયો. અલ્પ કાળમાં રાજવી કરકંડૂને રાજ્યાભિષેક કરવાની જાહેરાત કરવામાં આવી. ઉચિત વિધિ સહિત એ કાર્ય આટોપાયું અને બીજેજ દિવસે જૂપ દધિવાહન સંસાર છોડી ચાલી.

નીકળ્યા. પુત્ર કરકંડૂએ થોડો સમય થાંભી જવા આગ્રહ કરવામાં ક્યાશ નહોતી રાખી. પ્રધાનજી અને યશપાળે તો ખોળા પાથર્યા હતા. રાજરતન સુદર્શન શેઠે ભાર મૂકી કહ્યું હતું કે-‘હું શ્રમણ મહાવીર દેવ સંઘ સ્થાપન કરે એની વાટ જોઈ રહ્યો છું. આપણું ઉભય તેઓશ્રી પાસે સાથે જ સંયમ સ્વીકાર્યું.’

પણ જેના અંતરના તાર ઝણ ઝણી ઊઠ્યા હોય તે થોભે ક્યાંથી? અંતરમાં એક જ નાદ ઊઠતો કે—

‘સ્નેહમયી પદ્માતો કલ્યાણ પથની પથિક ખની ચૂકી. હવે તું શા કારણે થોભે? કોની રાહ જુએ છે? ખભો પણ રાજ્ય ભાર ઉપાડી શકે તેવો સમર્થ મળી ગયો. સત્વર ચાલી નીકળ. યાદ કર ‘કાળ મતંગજ કરે કોળિયો’ એ વાક્ય. તેજી તુખારને ચાણુકનો માર ન હોય, માત્ર એવું હલનજ ખસ છે. સાચા પ્રેમીને પ્રેક્ષીને ધશારો હતો અને પોતે સ્વજન મળતાં થોભી ન હોતી. એ આચરણ હતી. ‘કમ્મે શરા, ધમ્મે શરા’ એ ટંકશાળી વચન આવા વીરલાએને જ શોભે છે. ભોગવી જાણે અને જોગવી પણ જાણે.

સાહિત્ય સાગરમાં આ પ્રકારના દૃષ્ટાંતૃપ મોતીઓ ફેટલાંચે ભર્યાં છે. અરિષ્ટ નેમીશ્વરના કૈવલ્ય સમાચાર કર્ણપટ પર અથડાતાં જ દિવ્ય પ્રેમી રાજેમતી ઘડીભર થોભી હતી ખરી?

વિધાતાએ પણ ભારે કરી. ભૂપ દધિવાહન આગાર ત્યજી ગયાના ત્રીજે દિને સમાચાર મળ્યા કે ધારિણીની પુત્રી વસુમતી તો કૌશાભ્યીમાં છે. ધનાવહ નામા શેઠને ત્યાં એ રહે છે અને નામ ચંદનખાળા ‘પડયું’ છે.

દુઃખ અને સુખ પોતાની પરંપરા લખતે આવે છે એ સાચું છે. ચમત્કાર પર ચમત્કાર જેવા બનાવો બની ગયા.

પાદા પાયે વાત આવી કે-‘શ્રમણ મહાવીર દેવનું પારણું ચંદનખાળાના હાથે જ થયું. સૈનૈયાની વૃષ્ટિ થઈ.’

પ્રકરણ ૧૯ મું કૌશામ્બીમાં ભગવાન

વસુમતી ધનાવહ શેટના ઘરમાં પોતાની ઠંડી પ્રકૃતિ અને હસમુખા સ્વભાવના જોરે સૌ કોઈનું પ્રિયપાત્ર થઈ પડી હતી. માત્ર શેટ કે મૂલા શેઠાણી જ નહીં પણ દાસ દાસી વર્ગનો ચાહ પણ સંપૂર્ણપણે મેળવી શકી હતી. તેણી ઝાઝું બહાર જતી નહીં. તેમ કોઈ વાર પોતાના પૂર્વ જીવનને ઊકેલતી નહીં. ઘરનાં નાનાં મોટાં કામો તેણીએ ઉપાડી લીધાં હતાં એટલું જ નહીં પણ દાસ દાસીની ગેરહાજરીમાં તેમનાં કામો પણ એ કરી લેતી. એમાંથી પરવારતી ત્યારે ક્યાં તો જ્ઞાનર્જનમાં મન પરોવતી અથવા તો સામાયિક ગ્રહણ કરી સ્વાધ્યાય કરતી.

તરુણ અવસ્થાના આંગણે આવી ઊભેલી વસુમતીને માટે ધનાવહ શેઠને મુરતીયો શોધવાનો એક વાર વિચાર ઉદ્ભવેલો. તેમણે એ વાત મૂલા શેઠાણીને કહેલી પણ ખરી. લગ્નમથી જેનો ચહેરો સદા નમ્રતા દર્શાવતો અને જેનું વસ્ત્ર ભાલ પ્રદેશની હદમાં કંઈક નમતું રહેતું એવી વસુમતીએ શેઠાણી મુખે એ જાણ્યું ત્યારે કહેલું કે—

માતાજી ! તમારે એ સંબંધી કંઈજ ચિંતા કરવી નહીં. મારા પિતાશ્રીને પણ તમો કહી દેજો કે મારા માટે વર શોધવાની જરૂર નથી. લગ્ન અંથીથી બેડાઈ સંસારમાં પડવાની મારી ઇચ્છા જ નથી. હું તો ઋષભદેવની પુત્રીઓ બ્રાહ્મી-સુંદરી માફક કુંવારી રહી, યોગ્ય સમયે ભગવતી દીક્ષા લેવાની અભિલાષા ધરાવું છું. એ કારણથી ‘ચંદનબાળા’ તરિકે ઓળખાવામાં મને આનંદ પડે છે. એ નામે મારા જોરવમાં વૃદ્ધિ કરી છે અને હું એને યથાર્થ કરી દેખાડવાના વિચારની છું.

ધર્મિષ્ઠ શેઠના કાને આ સમાચાર પહોંચ્યા ત્યારે એમને હર્ષ થયો એટલું જ નહીં પણ એ બોલેલા કે—

“ પૂર્વના પુણ્ય થોએ જ આવી તરુણી પુત્રી રૂપે પ્રાપ્ત થઈ છે. જરૂર એ કોઈ કુલિન ધરનું સંતાન તો છે જ પણ સાથે સાથે પૂર્વ ભવના સંસ્કારવાળું રમણી રત્ન છે. એ વિના આવી યુવાન વયમાં સંયમના પરિણામ ન જ ઉદ્ભવે. ભવિષ્યમાં સાચું જ એ નામ કહાડશે. ”

સમયની ગતિ અસ્ખલિત પણે વહેતી આગળ ચાલી. એકદા કોશામ્બીના આંખણે પરિણહ ને ઉપસર્ગ સહન કરતા શ્રી વર્ધમાન સ્વામીનાં પગલાં થયાં. એ મહાત્મા કર્મપુંજને જળાવવા જાત જાતના તપો આચરતા અને ભિર્મિ ઉદ્ભવતા, આશ્ચર્ય પમાડે એવા અભિગ્રહ મહણુ કરતા. એમણે આ વેળા એવો અભિગ્રહ લીધો હતો કે—

ન્યાં સુધી એકાદી રાજપુત્રી, દાસીપણને પામેલી, વળી પગે બેડીઓના બંધનવાળી, માથું મૂંડાવેલી, ઉંબરમાં બેઠેલી, સુપડાના ખૂસુમાં અદડ બાંધેલા—બાકલા—હાથમાં રાખી કોઈ અતિથિની રાહ જોતી, આંખમાં આંસુવાળી પારણું કરાવવા તત્પર ન થાય ત્યાં સુધી આરે ઉપવાસમાં જ રહેવું.

સ્વામી ગૌચરી ટાણે જુદા જુદા લતામાં ભ્રમણ કરતા, પણ તેમના સંકલ્પ પ્રમાણે સામગ્રી મળતી નહોતી. પારણું કર્યા વિના પાછા ફરતા અને તપ વૃદ્ધિના આંકમાં ઉમેરા થતો.

લિચ્છવી જાતિના આ કુળદીપકને હજુ કેવલ દશા પ્રાપ્ત નહોતી થઇ છતાં એમને ઉપાસક વર્ગ નાનો સૂતો નહોતો. એટલે ભૂપ જેવા પ્રતિભા સંપન્ન ગણ નાયકની ભગિની ત્રિશલા દેવીના પુત્ર શ્રી વર્ધમાન કુંવર એટલે વૈશાલીની જનતાનો અતિ મોટો ભાગ તેમની તરફ ખુબ માનની નજરે જોતો હતો. વળી ત્રિશલા માતાના ચૌદ સ્વપ્નની વાત જાહેર હતી એટલે કેટલાક રાજવીઓ કુંવર ચક્રવર્તી થશે એ આશાથી, ન્યારે અન્ય રાજાઓ તીર્થંકર પદવી પામશે એમ સમજી ભક્તિથી, તેમની તરફ ઢળેલા હતા. કૌશામ્બી પતિ સતાનિક, તેમની ભગિની જ્યંતી અને રાણી મૃગાવતી તે ખાસ ગણના યોગ્ય ઉપાસક લેખાય. સુગુપ્ત અમાત્ય અને તેની પત્નિ નંદા તે સુસ્ત ભક્તોમાં લેખાય. યથા રાજ તથા પ્રજા એ ધોરણે કૌશામ્બીની જનતા પણ શ્રમણ મહાવીર યાને શ્રી વર્ધમાન સ્વામી પ્રત્યે આદરવાળી હતી.

ન્યાં ન્યાં તેઓશ્રીનાં પમલાં થતાં ત્યાં ત્યાં ભક્તિપૂર્વક નરનારી સામે આવતાં, જાતજાતના પદાર્થો રજુ કરતાં. પણ આ મહાત્મા તે કંઈ પણ લીધા વિના પાછા ફરતા. આથી ઉપાસક વર્ગની નાશીપાશી નો પાર ન રહેતો. અભિગ્રહ હશે એમ સમજતાં પણ કેવા પ્રકારનો હશે એ ન જાણતાં હોવાથી એનો અંત ક્યારે આવશે અને પારણું ક્યારે કરશે એ પ્રશ્ન સૌ કોઈને મૂંઝવતો. રાણી મૃગાવતીએ, તે એક કરતાં અધિકવાર સ્વામી એવા સતાનિકને કોઈપણ રીતે તીર્થંકરનો અભિગ્રહ કળવાનો આગ્રહ કરેલો. આવી વિશાળ નગરીમાં મહત્તને ઉચિત ભિક્ષા ન મળે એ ઓછા લાંછનની વાત લેખાય !

એક દિવસ ધનાવહ શેઠને કામમાંથી પાછા ફરતાં રોજ કરતાં વધુ વિલંબ થયો. મધ્યાહ્ન વીતી ગયા ને લગભગ ચંદ્રિકા નેટલો

સમય થતા આવેલ. ધરમાં પ્રવેશ્યા ત્યારે તેમના પગ ધોવડાવનાર નોકર હાજર નહોતો. ભોજન વેળા વીતી જતી હોવાથી ઉતાવળ પણ ઓછી નહોતી. આ રિયતિ પામી જઇ તરતજ ચંદના હાથમાં પાણીનો કળશિયો લઇ, માથું ઓળવું પડતું મેલી દોડી આવી. વાંકી વળી શેઠના પગ ઉપર પાણી રેડતાં, અધૂરો કેશકલાપ એકદમ નીચે લખડવા માંડ્યો. લાંબા, ડાળા, ચળકતા વાળ જમીન પર પથરાઇ મલિન ન થાય એ આશયથી શેઠ પોતાના હસ્ત વડે પકડી લઇ, માથા તરફ ધરી રહ્યા. રસવતી ગૃહમાં બેઠેલી મૂળા શેઠાણીએ આ દૃશ્ય દૂરથી જોયું. એ પાછળનો આશય સમજ્યા વિના—એ સમયની પરિસ્થિતિ વિચાર્યા વિના—તેણીએ એમાંથી તદ્દન વિચિત્ર આશય તારવ્યો.

માનવ મગજમાં વહેમનું જૂત અસ્વાર થાય છે ત્યારે એ ભાન બૂલાવી સામાન્ય બુદ્ધિનું પણ દેવાળું કઢાવે છે. એમાં પણ આ જાતના વહેમોએ નારીવર્ગમાં અસૂયા—અશાન્તિ અને ઉત્પાત જનમાવ્યામાં કયાશ નથી રાખી. સુખ અને શાન્તિ ભર્યાં, સ્નેહ અને મમતા ભર્યાં, આનંદ અને પ્રમોદ પૂર્ણ—સંસારમાં ભયંકર હુતાશની પ્રગટાવી એ સર્વનો જોતજોતામાં સર્વનાશ નોતર્યો છે.

આ વહેમના વમળમાં અટવાઇ જતાં પુરુષ વર્ગે તો હદ કરી દીધી છે ! એ વેળા સાન—ભાન બૂલીને જે કાર્યો સરખ્યાં છે એ બચાવ ન થઇ શકે તેવાં છે.

સખી સમૂહમાં સ્વાભાવિક રીતે વાત કરનાર સુંદરી અંજનાના વાક્યને પકડી લઇ, પરણ્યાની પહેલી રાત્રે જ ત્યજી દેનાર પવનજય-કુમારમાં એ વહેમનું જ જૂત ભરાયું હતું ને ! કળાવતીનાં કાંડાં કપાવનાર શંખ રાજવી રણુ એજ રીતે ભાન બૂલેલા અને આજે પણ જેમના યશોગાન ગવાય છે એવા શ્રીરામ પણ સતી સીતા જેવીને અભિણી અવસ્થામાં વગડે મોકલવામાં વહેમના ભોગ બન્યા હતાજ ને !

વહેમરૂપી ચુડેલે આવા તો કું કું વેશ ભજવ્યા છે અને પોતાના પંખ-માં રાજા-મહારાજા, પતિ-પતિન, સપત્નીઓ અને સાસુ-વહુઓ આદિ જાતજાતના માનવોને ફસાવ્યા છે.

શેઠપતિ મૂળા ભાન ભૂલે એમાં નવાઈ શી ! તેણીએ કદપી લીધું કે સ્વામીનું આ કાર્ય મારા પ્રત્યેનો અભાવ અને ચંદના તરફનો સહભાવ સૂચવે છે. હું પ્રૌઢ થવાથી એમના હૃદયથી ગિતરી ગઈ છું. અને આ તરુણીએ પોતાના પ્રભાવથી એમનું મન પૂર્ણ પણે આકર્ષી લીધું છે. જતાં દિવસે એ મારી સપત્નિ-શોક્ય-બની બેસે તો ના ન કહેવાય ! ચોટલાની લટને સ્પર્શ કરવો કિંવા એને ધારણ કરી રાખવો એ સ્નેહ વિના ન જ સંભવી શકે.

વહેમના આ તરંગે ધનાવહ શેઠના શાંતિમ પ્રાસાદમાં ભયંકર છૂપી આગ પ્રગટાવી. મૂળા આખરે તો વણિક નારી એટલે એણે નિરંધાર કર્યો કે—

ગિગતા શત્રુ અને વધતા રોગને જડ મૂળથી ઊખેડવા સાફ પ્રયત્નશીળ રહેવું. આ વાતની ઝાઝી હો હો કર્યા વગર ખારા પાણીએ ખસ જાય એવી યુક્તિ લડાવવી.

એકદા તેણીને જોઈતી તક ગળી ગઈ. શેઠ કામ પ્રસંગે નજીકના ગામે ગયા. એમનું પાછા ફરવાનું તરતમાં ન થવાનું હોવાથી ગેર-હાજરીનો લાભ લઈ, નાપિકને બોલાવી ચંદનાનું માથું તેણીએ મૂંડાવી નાંખ્યું અને લુહારને બોલાવી, એના પગે બેડીઓ જડાવી, આવાસના એક અંધારા ઓરડામાં પૂરી દીધી. આ કાર્ય એટલી સિદ્ધતથી કર્યું અને એવો એકાંત સમય સાધીને પાર પાડ્યું કે ઘરના નોકર વર્ગને એની કંઈ જ ખબર ન પડી. માત્ર એક વૃદ્ધ દાસીને શેઠાણીની આ ચાલબાજીની થોડી અંધ આવી. પોતાના ઉપર શેઠને શંકા ન આવે એ હેતુ ધ્યાનમાં લઈ પોતે પિયર ચાલી ગઈ !

ઔરડામાં પૂરાયેલ ચંદના ભાગી શકે તેમ તો હતું જ નહીં. એમાં ભૂખે તરસે રીખાવાનું ! પણ કષ્ટોત્તી ઝડીઓ વચ્ચેથી પસાર થનાર આ બાળા રાજ બીજ હોવાથી આ દુઃખ પડતાં ન તો ગભરાઈ ગઈ કે ન તો છાતી માથા ફૂટવા લાગી. પોતાના પૂર્વ કર્મની અવલ ચંડાઈ ગઈ, સમતાથી એ વેદી રહી અને વિકટ ઉપસર્ગોમાંથી બચાવનાર ચમત્કારિક એવા અઠમ તપનું શરણ લીધું. નાગકેતુનો બનાવ એના સ્વાધ્યાય વેળાના વાચનમાં તાજે જ આવ્યો હતો. વળી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પરંપરામાં વિચરતા પૂજ્ય શ્રી કેશી મહારાજની મીઠી વાણી શ્રવણ કરવાનો યોગ, પૂર્વે ચંપામાં અને અહીં કૌશામ્બી-માં એને મળ્યો હતો.

મનમાં મૂળા માતા પ્રતિ જરા પણ દ્વેષ ન આણુતા એને નિમિત્ત રૂપ લેખી, અત્યારની પોતાની આ દશા પૂર્વ કરણીના ફળ રૂપે જ પ્રાપ્ત થઈ છે એમ માની, એ કમરોગને ટાળવામાં રામબાણ સમા તપનો સંધિયારો લેવો વ્યાજબી લાગ્યો. જે દૂર, અરે માત્ર દૂર જ નહીં પણ દુરારાધ્ય હોય છે તે સર્વ તપના એરે હાથવેંતમાં થઈ બધ છે અને નિકાચિત એવા કમોને પણ પકવી પાતળા પાડવાનું જેનામાં સામર્થ્ય છે એવા તપમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી એક તાર બની.

મજબૂત મનવાળી ચંદનાને ત્રણ દિનના ઉપવાસ પૂરા થયા. એની અસર માંસ લોહીની કાયા ઉપર ન થાય એ અસંભવિત હતું. એમાં ઉમેરો કરતું બંધિયાર જીવન અને અંધકાર ઔરડો સહાયક બન્યા. પણ ચોથા દિનના પ્રાતઃકાળે આવશ્યક ક્રિયાવેળા રોજની માફક તપ કરણી તરફ મન ન વળતાં સહજ પારણાનો વિચાર આવ્યો. પણ મનના મણકા આ કેદખાનામાં ઓછા જ કારગત નીવડે તેવા હતા. પુનઃતેણીએ પૂર્વે થઈ ગયેલા સતીઆ આત્માઓનાં દષ્ટાન્ત યાદ કરવા માંડ્યાં. એમાં કેટલો કાળ વ્યતીત થયો એનું ભાન પણ ન રહ્યું.

એકા એક બહારના ભાગે થતાં ખડખડાટ અને હાકોટાથી એ જાગૃત બની. જાણવાની જિજ્ઞાસાથી એ કમાડ પાસે પહોંચી તો નીચેના શબ્દો એના કાને અથડાયા—

“ અરે કમલા ડોશી, તમે પણ આટલી હદે બેદરકાર રહ્યા ! તમારા કહેવા મુજબ શેઠાણી પિયેર એકલા જ ગયા છે તો ચંદના જય ક્યાં ? ખીજ નોકરો તો અમારી હાજરીના અભાવે સગે વગે મહાલવા નીકળી પડ્યા; પણ તમારે તો એ પ્રકારનું કોષ વળગણુ નથી. તમે કાને હાથ દો એ પાછળ જરુર કંઈ ભેદ જણાય છે,

“ કોષની પણ ધારતી રાખ્યા વિના જે સાચું હોય તે કહી નાંખો. શેઠાણીને આટલા વર્ષોમાં હું ગામાંતરે ગયો ત્યારેજ પિયેર સાંભર્યું એ પણ અજાણ્યેથી ! મને માર્ગનો ઓછો થાક નથી ચઢ્યો ! વળી મધ્યાહ્ન પણ થવા આવ્યા છે અને ઉકળાટ વધી રહ્યો છે છતાં મારી દીકરી ચંદનાની ભાળ લીધા વગર જરાપણુ મને એન પડનાર નથી. એના હસતાં મુખડા વિના, અને ચોતરફ પડતાં પગલાં વિના આ આવાસ મને તો ઉજ્જડ જણાય છે. ”

માલિક ! હું ઝાઝું તો જાણતી નથી. હા એટલી ખબર છે કે કારણ ગમે તો હો પણ ખુદ શેઠાણીએ ચંદનાનું માથું બોડાવી નાખ્યું અને પગે બેડીઓ જડાવી. મને કંઈ કામે બજારમાં મોકલી દીધી. હું પાછી આવી ત્યારે તે પેલા ઓરડાને તાળું દબ રહ્યા હતા. એ કાર્ય પતાવી બહાર નીકળતાં બોલ્યા કે—

કમળાડોશી, ઘરની તપાસ રાખજો. એ તાળું કોષ ખોલે નહીં એ ધ્યાનમાં રાખજો. હું થોડા દિન માટે પિયર જઈ છું.

હું વધુ કંઈ પૂછું તે પૂર્વેતો રથમાં બેસી પસાર થઈ ગયા. આ સાંભળતાંજ બુદ્ધિનિધાન શેઠ ચોંકી ઊઠ્યા. મનમાં કંઈ ગણતરી ગણી લીધી અને બોલી ઉઠ્યા—

ડોશી ! રસોડામાંથી ખાંડવાનો પેલા દસ્તો લાવો તો !

ન્યાં દસ્તો હાથમાં આવ્યો કે ઝટ ઓરડા પર મારેલા તાળા પર એ એવા જોરથી ધબકાર્યો કે એના ત્રીજા ઘાયે તાળાનાં બે ફડસીઆં જીદાં થઈ ગયાં. સાંકળ ઉઘાડી ઓરડો ખુલો કરતાં જ બનાવહ શેઠથી બોલી જવાયું.

અરરર ! દીકરી, તારી આ દશા ! અને એ કરનાર મારી પત્ની ! એનામાં અસૂયા કે વહેમનું ભૂત ભરાઈ બેઠેલું દેખાય છે. તે વિના આવું સાહસ એ વૈશ્ય નારી ન કરી નાંખે ! એ પાછળ સત્યનો અંશ હોત તો શા સાડ ભાગી જત ! એ હીન હૃદયનું મુખ જોવા હું ઈચ્છતો નથી !

કમલાડોશી ! મારી પુણ્યથી પણ કામળ એવી આ બાળાના શિરે આવું સંકટ ઉતારનાર એ નારીને ઘરમાં પગ મૂકવા દેશો નહિ.

બાપુ ! આવેગમાં આવી ગમે તેવી આજ્ઞા આપવી આપને ન શોભે. એ તો નિમિત્ત માત્ર છે. સાચા દોષભાગી તો મારા પૂર્વનાં કર્મોજ છે. એમના વહેમને હું ટાળીશ, ને આ ઘરમાં તેમના વિના હું ઘડીબર ન રહી શકું માટે પાછા બોલાવી આણીશ.

જવાહો એ વાત. ડોશી, કંઈ રાંધેલો ખોરાક હોય તો તમે લાવો. મારી આ દીકરીના પેટના ખાડાને સૌ પ્રથમ પૂરવાની જરૂર છે. તેને જીવરા આમળ બેસાડી બેડીઓ તોડાવવા સાડ હું લુહારને બોલાવવા જઈં છું.

ઘરમાં ડોશી એકલા હોવાથી અને શેઠનું આવવાનું નિશ્ચિત ન હોવાથી રસોઇઘરમ સાતડે પત જોવી દશા હતી. અશ્વપાલકે ઘોડા સાડ અડધ બાફેલા હતા એમાંથી ત્રી ખપ પૂરતા એક મુપડામાં લાવી. ન્યાં એ મુપડું ચંદનના હાથમાં મૂકે છે ત્યાં તેણીને ચંદનાને જે સહજ વિચાર સ્ફૂર્યો.

ત્રણ દિવસની પોતે ભૂખી હતી એ વાત ખોટી નહોતી. પણ સાથે એ વાત પણ હતી કે પોતે સમજીને અહમ તપ કર્યો હતો. આવા પવિત્ર તપના પારણે એકાદ સંતના પાત્રમાં આ બાકના વહોરાવ્યા પછીજ આરોગ્ય તો એ શોભા સ્પષ્ટ અને ઉન્નતિ કારી ગણાય. એમ વિચારી માર્ગ તરફ એ દષ્ટિ ફેંકી રહી.

‘મન ચંગા તો કયરોટમાં ગંગા’ એ ઉક્તિ અનુભવની છે. અહર્નિશ ગોચરી અર્થે ફરતા જ્ઞાતપુત્ર શ્રી મહાવીર આ તરફ જ આવી રહ્યા હતા.

એમને જોતાં જ ચંદનાંતા રોમરાય ખડાં થયાં. ‘યાદશી માવના તાદશી સિદ્ધિ’ જેવા સૂત્ર કરતાં પણ અહીંતો વધુ લાભ સામે તરી રહ્યો! સામાન્ય સંતના સ્થાને ચરમ તીર્થપતિના પગલાં. ભૂખ-તરશ અને ખેડીના બંધનનું દુઃખ ભૂલીને તે હરખાઇ ગઈ!

ખોલી ગઇ, દેવ પધારો.

અહા! અકસ્માતિક વિચારે ગ્રહણ કરેલ અભિગ્રહ લગભગ ફળી રહ્યો છે. ભગવાન તુલના કરતાં જ એમાં એક ઊણપ જોઇ લે છે. સૌ વાતની સરખાઇ છતાં, પોતાની કલ્પનામાં આંખમાં આંસુ હતાં જ્યારે અહીં તો નેત્રો આનંદથી નાચી રહ્યાં છે.

એટલી નાનકડી ઊણપ ન ચલાવી લેવાય એ વિચારે તરતજ પ્રભુ પાછા વળવા માંડે છે.

પૂંક વળતી જોતાંજ ચંદનાને ભયંકર દુઃખ ઉદ્ભવે છે. આંગણે આવેલ કલ્પતર સમ ભગવાન કંઈપણ લીધા નગર પાછા ફરે એ તો દાણ અભાગીપણાની નિશાની! તરતજ આંખમાંથી શ્રાવણ-ભાદરવા માફક અશ્રુબિંદુઓ ઘૂટવા માંડે છે અને મુખનો પોકાર પણ એમાં સાથ પૂરે છે.

ભગવંત! આ દુઃખિની પર કૃપા કરો. મારી પાસે જે કંઈ ધરવા જેવો પદાર્થ છે તે સ્વીકારો અને મને અભાંગીણી ને સુપાત્ર દાન દેવાની તક આપો. મારા આહાર સામે ન જેતાં એ પાછળના ભાવને નિહાળો.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના અભિગ્રહમાં જે ચીજની ન્યૂનતા રહેતી હતી તે આ રીતે પૂરી થતાં જ તેઓશ્રી દ્વારા આગળ આવ્યા અને આકલા ગ્રહણ કરવા હાથ એકઠા કર્યા. દાનનું વર્ણન કરતાં નીતિકાર જણાવે છે કે.

આનંદા શ્રુણી, રોમાંચ, बहुमानः प्रियं वचः ।

तथानु मोदना पात्रे, दान भूषण पंचकम् ॥

અર્થાત્, દેતી વેળા આંખમાં આનંદાશ્રુ હોય દેહ પરની રોમાવલિ વિકસ્તર થઇ હોય, બહુમાન પૂર્વક આપવાની ક્રિયા થતી હોય; વળી દાતાની વાણી મીઠી હોય, અને પાત્રની ઉચિત પ્રશંસા હોય, તો એ પાંચ રીતનું દાન ઉત્તમોત્તમ ગણાય છે. અહીં તો અદ્ભૂત યોગ ઉપરની સ્થિતિ ઉપરાંત જામ્યો હતો. જગત વંદ્ય પ્રભુ લેનાર અને બાળ બ્રહ્મચારિણી તેમજ અદ્ભુત જેવા પવિત્ર તપને કરવાવાલી કુમારિકા દેનાર. વળી આહાર પણ ઉભયમર્થો કોષના નિમિત્ત વિના તૈયાર કરાયેલ. આવો અપૂર્વ પ્રસંગ કોઈ ભાવ્યવંતના જ નસીબમાં આલેખાયેલો હોય છે.

ચંદનખાળા સાથે જ મહાભાગા હતી દાન દેવા હાથ લાંબાવતાં જ પગનાં બંધન તૂટી ગયાં. પગનો બેડીઓ ઝાંઝર રૂપે અને કર પરની બંજડીઓ ટંકણ રૂપે પરિણમી—મસ્તક પણ ચક્રચક્રિત ને શોભિતા કેશથી ખીલી ઊઠ્યું!

આ સમયે આકાશમાં દુંદુભિના નાદ સંભળાવા માંડ્યા. રમ્ય વચ્ચે અને સુગંધી જળની વૃષ્ટિ તેમજ સોનૈયાની વૃષ્ટિ દેવા કરવા

લાવ્યા. ‘અહો દાન’, અહો દાન.’ એવો ધ્વનિ વાતાવરણને ભરી દેતો હજારોના આકર્ષણરૂપ બન્યો.

‘ભગવંત ક્યારે પારણું કરે ! એવી ચિંતા સેવતા નૃપ શતાનિક, રાણી મૃગાવતી આદિને આ સમાચાર પહોંચતાં જ તેઓ દોડી આવ્યા. પુરજનો પણ મોટી સંખ્યામાં એકઠા થઇ ગયા. લુહારને લઇ પાછા ફરતા ધનાવહ શેઠ તો પોતાના ઘર આંગણે આવું અનુપમ દૃશ્ય નિહાળી, હર્ષથી નાચી ઊઠ્યા.

રાજ્યના સૈનિકો સૈન્યા એકઠા કરવાનો આરંભ કરવા માંડે ત્યાં દૈવી વાણી સંભળાઇ.

“એ સઘળા ધન ઉપર તો શેઠ ધનાવહનું સ્વામીત્વ પહોંચે છે. એનો ઉપયોગ તો જ્યારે આ વસુમતી ભગવંતના શાસનમાં પ્રથમા સાધવી થવા રૂપ દીક્ષા અંગીકાર કરશે ત્યારે થવાનો છે.”

મૃગાવતી-ભગવંત ! આ ચંદના તો મહા ભાગ્યશાળી બાળા જણાય છે. અમો તો શ્રેષ્ઠ ગૃહે ખરીદાઇ આવેલી એ કોઇ સામાન્ય કુટુંબની દુખિયારી બાળિકા છે એમ સમજતા હતા. પણ આ તો ચતુર્વિધ સંધમાં મુખ્ય ગણાતા એક અંગ સમ છે. તેણીએ ભારે કરી ! બાકલા જહોરાવી આપ સરખાને પણ શરમમાં નાંખ્યા !

ના, એવું કંઇ જ નથી. આત્મ શ્રેયના જેમ ઇજારા નથી, તેમ ત્યાં નથી તો દાક્ષિણ્ય કે શરમા શરમી ! ચંદના, કોઇ સામાન્ય ધરની બાળા નથી. એ તો રાજકુમારિકા છે અને ત્હારી ભાણે જ છે.

અહો ! આ વળી નવી વાત ! વર્ષોથી મારા નગરમાં રહેનાર, મારી ખેનની દિકરીને હું ઓળખી પણ ન શકું ! એ તે કેવી વાત !

ભગવંત ! આપ પોતે જ એ સંધ સમજાવો.

સાંભળો, કૌશામ્બીન ! અચાનક હદ્દા વેળા દધિવાહન ભાર્યો.

ધારિણી અને વસુમતીનું હરણ થયાની વાત તો મુચિદિત છે. સ્વશીયલ રક્ષણાર્થે ધારિણીએ અપઘાત કર્યો અને એની આ પુત્રીને ધનાવહ શેઠે વિક્રયના બજારમાંથી ખરીદી ચંદના નામ એમણે જ પાડેલું છે. દધિવાહન અને ધારિણીનું આ સંતાન બાળપણથી જ ઉત્તમ સંસ્કારાન્વીત છે અને અસાધારણ પરાક્રમ ધરાવે છે. ‘મા તેવી એટી’ જેવી ઉક્તિ એને અક્ષરશઃ લાગુ પડે છે. જેમ ધારિણી કોષ્ઠથી ગાંજી જાય તેમ ન હોતી તેમ આ વસુમતી પણ શરી ક્ષત્રિયાણી છે. એનો પ્રભાવ જોઈનેજ હરણ કરી જનાર તમારો નાયક હેબતાઈ ગયો અને અન્ય કોઈ લાલચમાં ન પડતાં એને વેચી માત્ર ધનગાંઠે બાંધી દેશ છોડી ગયો.

પદ્માવતી ત્હારી બહેન અને ધારિણી એની શોક્ય. એટલે એ પણ બહેન ગણાય. તેથી તું ચંદનાની માસી લેખાય. બનાવ એવી રીતે બન્યા છે કે જ્ઞાની વિના એના અંદાડા કોઈ છદ્મસ્થથી ન મેળવાય. ‘કર્મની ગતિ વિચિત્ર કહેવાય છે એ સાચું જ છે.’ જનસમૂહના કાન પર કેટલીક વાતો સખધે પ્રકાશ પડતાં વર્ષોનાં વર્ષો વહી જાય છે.

રાણી ! તને એ ખબર પણ મળવાની તૈયારીમાં છે કે ચંપાપતિ દધિવાહન ને પ્રેયસી પદ્માવતીનો સાખી વેશમાં મેળાપ થયો અને આત્મસાધન કરવાનો સંદેશ પણ મળ્યો. કંચનપુરના રાજા કરકંડૂ એજ એમનો પુત્ર. ચંપાપતિએ કરકંડૂને ગાદીએ બેસાડી સંયમ પણ સ્વીકાર્યો.

દધિવાહન પદ્માવતી-ધારિણી અને આ વસુમતી તેમ રાજવી કર-

કંડૂ એ પાંચે એવા પ્રભાવશાળી આત્માઓ છે કે જેમનાં જીવન વર્ષો સુધી આમ જનસમૂહને પ્રેરણાદાયી નિવડવાનાં.

ચંદનખાળા, મારા શાસનની પ્રથમા સાધ્વીજ નહીં, પણ મુખ્ય પ્રવર્તિની બનવાની. નાની છતાં જ્ઞાન ગરિમામાં વધી જઈ, મોખરે રહેવાની. અરે ત્હારા માટે પણ ઉપકારી થવાની.

સમજણ રૂપે મુદ્દાની વાત કહી સંત તો સીધાવી ગયા. શેઠની રજા મેળવી માસીયા પુત્રી ચંદનાને થોડા દિવ માટે પોતાને ત્યાં તેડી ગયાં.

પ્રકરણ ૨૦ મું

કમળ સમ નિર્લેપ

કાલદેવમાં પેદા થનારૂં અને જળથી વૃદ્ધિ પામનારૂં કમળ જેમ શુદ્ધ રહી, સુવાસ ફેરવી, કાલદેવ અને જળ એ ઉભયની ટોચે આવી, પાંખડીનો વિસ્તાર કરે છે. તેમ ભગવંતને પારણું કરાવ્યું પછી વસુ-મતીના દુઃખના દહાડા પૂરા થઈ ગયા અને સુખનો ભાનુ પૂર્ણ તેજે પ્રકાશી ઊઠ્યો. જાતે નિર્લેપ રહી સર્વત્ર અજવાળાં પાથર્યાં.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર દેવનો અભિગ્રહ છ માસમાં પાંચ દિને બાકી રહેતાં પૂર્ણ થયો. રાણી મૃગાવતીના પ્રશ્નમાં એમણે થોડામાં ઘણું કહી દીધું. પછી તો સારી કૌશામ્યીમાં ચંદન બાળાની મહત્તા જોર શોરથી ગવાવા લાગી. નગરી સમીપના ગામમાં પિયેર ગયેલી મૂળા શેઠાણીના કાને પણ સમાચાર પહોંચ્યા. એની શરમ તો બેહદ વધી પડી. ઘર બહાર નીકળી મ્હોં દેખાડવા જેવી સ્થિતિ ન રહી. ત્યાં નગરીમાં પાછા ડગ ભરવાની વાત ક્યાંથી સંભવે ! ધનાવહ શેઠને તો એની તરફ તિરસ્કાર આવ્યો હતો. જો કે ચંદનાના હૃદયમાં કંઈ રોષ

નહોતો. છતાં એ હવે માસી જોડે રાજ મહેલમાં રહેવા આવી હતી. જગતની આંખે એ સુખના શિખરે બેઠી હતી. સંસારમાં રાજ્ય મહાલયના મન ગમતાં સુખો હાજર હતાં અને એ ત્યાગવાનો સમય આવતાં ચરમ તીર્થ કરનાં ચરણની સેવા મળવાની હતી.

પણ ચંદનાના અંતરમાં ચંપાનો મહેલ, માસીનો આવાસ કે પ્રભુ સેવા રૂપ ભાવિ સોણલાં કરતાં, ધનાવહ શેઠનું ઘર અગ્રપદે હતું. કોઈ પણ ઉપાયે મૂલા માતાને તેડી લાવવાના અને પિતાના ઘરને પૂર્વવત્ત બનાવવાના એને કોડ હતા. એ તક જોઈ રહી હતી.

થોડા દિન પસાર થતાં જ મૃગાવતી રાણી પર ભાણેજ એવા કર-કંડૂ રાજવીનો સંદેશો લઈ દૂત આવી પહોંચ્યો. સંદેશામાં પ્રભુ કથિત પદ્માવતી અને દધિવાહન વાળી વાત હતી અને પોતાના તરફના પ્રણામ હતા. વિશેષમાં ભગિની વસુમતીને તાડાદે પોતાના તરફથી આવનાર રસાલ સાથે ચંપા મોકલવાનું કહેણ હતું.

માસીખાના સુખે ભાઈનો સંદેશો સાંભળતાં જ ચંદનાનું હૃદય નાચી ઊઠ્યું. પ્યારી માતૃભૂમિને નિરખવાનું મન કોને ન થાય? સાચા માતા પિતાનો આશ્રય મુમાવી બેઠેલી વસુમતીને ભાઈનો મેળાપ રેતીના રણમાં મીઠા પાણીની વીરડી સમ હતો. સાથો સાથ જવાનું નિમિત્ત મળતાં પોતે જે તક શોધી રહી હતી તે મળી જવાનો આનંદ પણ હતો. તૈયારી કરવાના મિષે એ ધનાવહ શેઠને ઘેર આવી પહોંચી. ખીજે જ દિવસે રથમાં બેસી મૂલા શેડાણીના પિયરવાળા ગામે દોડી ગઈ.

ઘર આંગણે રથની ઘૂઘરીઓ સાંભળતાં જ મૂલા જ્યાં બહાર ડોકિયું કરે છે ત્યાં તો વસુમતીને રથમાંથી ઊતરતી જોઈ. એને જોતાં જ મૂલાના મોતિયા મરી ગયા. ઘરમાં દોડી જઈ બેઠકમાં પગ મૂકતાં જ એનાથી રડી દેવાયું. પોતે શું મોઢું બતાવે એ વિચારથી રૂદન કરતી

તેણીયે જિયુ મુખ કરવાની હિંમત જ ન કરી. ધરતી માર્ગ આપે તો સમાધ જવાનું તેણીને મન થયું.

આવનાર ચંદના, સાચેજ ચંદન કરતાં પણ અધિક શીતળ હતી. રોષ કે વૈર તો એનામાં લવ માત્ર હતાં જ નહીં. પોતાના હાથથી મૂળાનુ માથું જિયું કરતાં એ બેસી.

માતૃશ્રી ! તમે શા સાડ આટલી હદે લજ્જાવશ બનેા છો ? પુત્રીના વાંકે માતા શિક્ષા કરે છે એ પાછળ એણે તેણીને આશય ખરાબ હોય છે. તમેએ જે પગલું લીધું એ મારી ભૂલ, અગર પ્રમાદ સુધારવા જ ને ! માની લઈએ કે એમાં તમારી ઉતાવળ થઈ છે તો પણ એથી મને જે અપૂર્વ લાભ પ્રાપ્ત થયો તે એટલો કિંમતી છે કે એની સરખામણીમાં તમારી ઉતાવળ તો લેખામાં પણ ન આવે. જંગમ કલ્પતરૂ સમ ભગવાન જ્ઞાતપુત્રના કરમાં મારો આહાર પડે, એટલું જ નહીં પણ તેઓશ્રીના શ્રીમુખે મારા પૂર્વ જીવનની આમ જન સમૂહને ઝાંખી થાય અને એ ઉપરાંત નેત્રો સામે ઉજવળ ભાવિ ખડું થાય એ સર્વનાં નિમિત્ત રૂપ તમે જ છો.

માતા ! જલ્દી તૈયાર થાઓ. મનમાં સંઘર્ષ વિષાદ ખંખેરી નાંખો. બનવાનું બની ગયું. ગઈ વાતનો શોક કેવો ! ભૂતને ભૂલી જઈ વર્તમાન ને નજર સન્મુખ રાખી બગડી બાજી સુધારી લ્યો.

પુત્રી ! તારામાં નામ પ્રમાણે ગુણો ભરેલાં છે. રાજકુળમાં જન્મ્યા છતાં અભિમાનનો છાંટો નથી. મારા ગુન્હાની ખંભીરતા ઓછી નથી છતાં તું એ પહાડ સરખો દોષ ન જોતાં એમાં પણ ઉપકારની મહત્તા નિહાળે છે એ તારા હૃદયની સરલતા અને નિષ્પાપ વૃત્તિને આભારી છે. હું પાપિણી વહેમના નશામાં ન કરગણું કરી બેસી. તારા નસીબે ભલે એ શળીનું વિધન સોયમાં પરિણમ્યું; પણ તેથી મારી જવાબદારી

અને અસૂયા, અરે અવિચારીપણું ઓછા દીકા પાત્ર ન ગણાય. એ ધરમાં કયા મોઢે હું પગ મૂકું? સ્વામીના સામાન્ય કાર્યમાં દૂષણ જોનાર અને શંકા ધરનાર મને હવે એ ઘડીભર પણ સંધરે કે?

દીકરી ! અરે ભૂલી, રાજકુમારી ! મારો અપરાધ તું સાચા હૃદયથી માફ કર. મારો આ પ્રશ્નાતાપ ઉપરછલો નથી પણ અંતરના ઊંડાણનો છે એની પ્રતિતી તું શેઠજીને કરાવજે અને મારા સરખી દોષિત પ્રત્યે વધુ નહીં તો તેમના હૃદયના એકાદા ખૂણામાં સ્થાન રાખે એટલી પ્રાર્થના મારી વતી જરૂર કરજે.

માડી ! તમારા શબ્દોથી ભોળવાઇ આ ચંદના પાછી ફરવાની નથી જ. હું તો તમોને મારી સાથે રથમાં બેસાડીને લઇ ગયા વિના રહેવાની નથી.

જન્મદાત્રી માતા કરતાં પણ તમારો ઉપકાર તો મારા પર અતિ ઘણો છે. સંકટ સમયે તમારો સધિયારો ન મળ્યો હોત તો આજે હું ભવસાગરની કઈ ગર્તામાં ગમ્મડતી હોત !

ચંપા નગરીના રમણિય રાજમહેલ કે બ્રાતા કરકંડૂના રનેહ-સગપણ અગર કૌશામ્બીના રાણી મૃગાવતી મારા માસીયાના સહવાસ કરતાં પણ મને તમારા ધરના ઓરડામાં વધુ મમત્વ છે. મારા જીવન ઘડતરમાં અગ્રપદે ત્યાંનું વાતાવરણ ભાગ ભજવે છે.

માતાજી ! ધનાવહ શેઠ દ્વારા જ મારી દીક્ષાનો વરઘોડો ચઢશે અને એ પવિત્ર પંથ સ્વીકાર્યો પછી ધારણ કરવાનાં વસ્ત્રો તેમજ પાત્રોની છાબ તમારે જ લેવાની છે. વિલંબ ન કરો અને સત્વર તૈયાર થાવ.

તમો એ વાત કદાચ નહીં જાણતા હો કે મારા રાજવી પિતાશ્રી દધિવાહને સંયમ સ્વીકાર્યો છે અને તેમની પ્રથમા રાણી પદ્માવતીના

પુત્ર કરકંડૂને ચંપાનું રાજ્ય સોંપ્યું છે. મારા એ વડિલ બ્રાતા કરકંડૂને હું કૌશામ્બીમાં છું એવા સમાચાર મળવાથી તેમના તરફથી મને ત્યાં તેડી જવા સાફ યશપાળ આદિ અધિકારી વર્ગ આવનાર છે. મને પણ મહારા માદર વતન રૂપ અંગદેશને જોવાના કોડ છે. ખાસ સ્નેહી વર્ગમાં ગુરૂ સ્થાન કહ્યું કે વડિલ તરિકે ઓળખાવું તો મારા એ મોટાભાઈ કરકંડૂને મળવાની, અદે એ ભાંડુ સાથે વાતો કરવાની—અભિલાષા પણ છે જ. પાલક પિતા એવા ધનાવહ શેઠની સરભરા તમારા કે મારા વિના સાચવે તેવું ઘરમાં કોણ છે ?

આ પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ કરી, જાણે કંઈ જ અન્યું નથી એમ માની લઈ, સત્વર અહીંથી ઊપડવાની તૈયારી કરો.

ચંદનાની મીઠી વાણીએ જાદુખંડ અસર કરી. મૂલામાં પોતાના અપરાધ અંગે જે નબળાઈએ ધર ક્યું હતું એ લગભગ નાશ પામી ગઈ. પાછા ફરવાનો અને એમ કરવા જતાં દોરંગી દુનિયા તરફથી જે ચીંધામણ થાય તે શાંતિથી વેઠી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. મા-દીકરીએ પરવારી, રથને કૌશામ્બી તરફ હંકાવી મેલ્યો.

હાટ, ચૌટુ અને ચોક વટાવી રથ આવાસ નજીક આવી પહોંચ્યો. એ દરમિયાન જનતા તરફથી અંગુલિ દર્શનના પ્રસંગે નહોતા આવ્યા એમ તો ન જ કહેવાય; પણ ચંદનાને મૂળા સાથે હસ્તા મુખડે વાત કરતી નિહાળી, સૌ કોઈ મસ્તક મૂંડનવાળા બનાવને વીસરી જતું અને વસુમતીની ભારોભાર પ્રશંસા કરતું.

ધનાવહ શેઠના આવાસમાં થોડા દિનમાં જ તંત્ર પૂર્વવત્ ચાલવા માંડ્યું, ત્યાં તો વસુમતીના ચંપાપ્રતિ પ્રયાણની ઘટિકા આવી ગઈ. શેઠદંપતીને ચંદનાનો વિરહ વેઠવો જો કે ભારી હતો છતાં આ વાતને ઠેલાય તેમ ન હોવાથી દુઃખભર હૃદયે તેણીને વિદાય આપી અને ભાર મૂકીને કહ્યું કે—

દીકરી ! ભલે તું રાજકુમારી હો પણ અમારા હૃદયમાં તો તહાડું સ્થાન પોતીકા સંતાન જેવું જ છે. રાજ્ય મહાલયના સુખમાં-રાજવી બ્રાતાના મીઠા સ્નેહ ઝરણામાં-ભાભીઓ સાથની મધુર હાસ્ય કીડામાં અમને સાવ ભૂલી ન જતી. આ રંકની ઝૂંપડીનું સંભારણું રાખજે અને જલ્દીથી પાછી ફરજે.

ચંદના પણ અધિકારી વર્ગ સાથે વિદાય લેતાં જેમ અને તેમ ઉતાવળે પાછા ફરવાનો, અને પ્રભુશ્રીના કેવલ્ય પર્યંત આ ઘરમાં જ વસવાનો, દિલાસો આપીને, વડિલની ચરણરજ માથે લઇ વિદાય થઇ.

શેઠ શેઠાણી ક્ષિતિજમાં અદસ્ત થતાં રથને નિહાળી રહ્યાં અને ભગ્ન હૈયે એ દેખાતો બંધ પડતાં ઘરમાં પાછા ફર્યાં. ત્વરિત ગતિએ માર્ગ કાપતો રથ અંગ દેશના સીમાડામાં પ્રવેશતાંજ, પરિસ્થિતિમાં સહજ પડેલો આવ્યો. રાજકુમારીનાં દર્શને પ્રબળન ટોળાબંધ એકઠાં થવા લાગ્યાં. એમના હાર્દિક સત્કારને અવગણી ઉતાવળ કરવાનું યશાપાલે યોગ્ય ન માન્યું. ઠાકોર હરનામસિંહના 'ઝહેલુથી પોતાના માદર વતનનો સમાવેશ પણ ફૂલ્ય કરવાના કાર્યક્રમમાં ફરી ગ્રામજન સમૂહને આનંદ આપ્યો. વસુમતી બાળવયમાં એકાદ વાર માતા સાથે અહીં આવેલી. ઝેટલે તેણીને કંઈ ઝાઝી સ્મૃતિ નહોતી, પણ હરનામસિંહ પોતાની એક માત્ર દીકરીની આ દીકરીમાં ધારિણીના ગુણો તેમજ સંસ્કારિતા પૂર્ણપણે ઊતરેલાં નિરખી, અતિશય આનંદ પામ્યા. ધારિણીની સખી મલ્લિકા તો વસુમતીને જોઇ ગાંડી ઘેલી બની ગઇ. ઠાકોરના આગ્રહથી આ ગામમાં સ્થિરતા વધુ દિવસ લંબાઇ. ભાઈ ભાભી સાથે લાંબો સમય રહેવાનો પ્રસંગ યશપાળના જીવનમાં આ પ્રથમ વારજ આવ્યો.

દીકરી એટલેજ પારદઃ ધરની વસ્તી. પાળી પોષી મોટી કરી,

સંસ્કારી બનાવી, આખરે તો નવિન ઘરેજ વિદાય કરવાની—કાળ જૂનો આ રવૈયો. વૃદ્ધ હરનામસિંહ ધારિણીના અપહરણ અને પાછળથી મરણના ખબરથી બહુ દુઃખી થયા હતા. એમને વસુમતીને પુનઃ જોવાનો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો. એકના એક સંતાનનું કંઈ મૃત્યુ એમને ખંજરના કારા ધા સમ આઘાત પહોંચાડી રહ્યું હતું. ત્યારથી તે લગભગ એકાંતવાસમાં રહી, પ્રભુભક્તિમાં સમય વ્યતીત કરતા. ગ્રામજનતાને જરા સરખી પણ પીડા ન પહોંચે તેવી રીતે વહીવટ કરવાની તેમણે અધિકારીઓને સખત આજ્ઞા આપી હતી. પોતાના અવસાન પછીથી જમાઈ એવા દધિવાહન રાજવીની પૂરી સંમતિની આ જગીર યશપાલને બક્ષિસ કરવાનું નક્કો થયું હતું. પણ શ્યામ વાદળોમાં એકાએક વિજળીનો ચમકારો થાય તેમ વસુમતીના ભગવંત વર્ધમાનને પારણું કરાવ્યાના પ્રસંગે દુઃખી અંતરોમાં અનેરો પ્રકાશ પાથર્યો. નિરાશ હૈયામાં ધારિણીનું સંતાન જીવંત છે એ વાતે આશાનો દીવડો પ્રગટાવ્યો. આજે નજરો નજર એ દુહિતાના સહવાસમાં કેટલાયે દિનો વ્યતીત થઈ ગયાં છતાં, વૃદ્ધનો જીવ વિદાય દેવા તો રાજી ન હોતો ! જીવનના આયમતા કાળે નજીકના રનેહીનો સમાગમ ખારા જળમાં મીઠા પાણીની વીરડી સમ મધુર અને સ્વાદુ લાગે છે.

પણ વસુમતીનાં દર્શન માટે તલસી રહેલો સમુદાય નાનો સૂતો ન હોતો. રાજવી કરકંડૂની તલપ સૌ કોઈને ટપી જાય તેવી હતી. એના કહેણ તો ચાલુજ હતા. એમાં ખુદ વસુમતી પોતે પણ હિતાવળમાં હતી. તેણીને ‘ આઠે ઘડીમાં પહોર પતાવવાનો હતો ’ અર્થાત્ ત્રણ કલાકમાં જે કાર્ય પતાવી શકાય એવું હોય તે સાડા ત્રણ ઘડીમાં એટલે કે ચોરાશી મિનિટમાં પતાવવાનું હતું. કૌશામ્યીમાંથી નીકળી ત્યારે આ પિતામહને મળવાનો ખ્યાલ ન હોતો. બાઈ બાબી સાથે થોડા માસ ગાળી, સત્વર પાવક પિતાના ઘરમાં પાછા ફરવાની ધારણા હતી અને

આવ્યા પછી સંયમ પંથ માટે તૈયારી કરવાની હતી. ભગવંતને કેવલ-જ્ઞાન થાય એટલેજ વિલંબ હતો. તેઓશ્રીના જે સમાચાર પ્રાપ્ત થતા હતા એ ઉપરથી કેવલ્ય દશા હાથ વેંતમાં જણાતી હતી. તીર્થ સ્થાપન કાળે તો એણે પહોંચી જવું જોઈએ. જીવનમાં જવલ્લે સાંપડતી એ તક નજ ગુમાવાય.

એટલે પિતામહને સમજવી વસુમતીએ પ્રવાસ યાત્રા શરૂ કરાવી અને માર્ગમાં હવે ઝાઝો વિલંબ ન થાય એવી તાકીદ કરી. ભાવ ભીના સ્વાગત ઝીલતું આ સરઘસ ચંપામાં પ્રવેશ્યું ત્યારે તો જાણે સારી નમરી એકાદી નવયૌવના તરુણીનો તનમનાટ અનુભવી રહી ન હોય એમ લાગતું. વાટે, હાટે અને ખારી કે ઝરખામાં માનવ માથાં સિવાય કંઈ જણાતું નહિ. રાણી ધારિણી કરતાં પણ વધારે દીપી નીકળેલી, શરાતનમાં જરાપણ શિથિલતા ન દાખવે એવી, છતાં શાંત પ્રકૃતિ વાળી અને બ્રહ્મચર્ય અવસ્થામાંજ રાજમહાલયના વિલાસોને સંસારના સુખોને-લાત મારનારી વસુમતીનાં દર્શન એ કોઈ ભગવતીનાં દર્શન ન હોય એમ સૌ કોઈ પ્રજ્ઞજનોને લાગતું. કોઈ પુષ્પોની વર્ષા કરતું તો કોઈ અક્ષતોથી વધાવતું.

પ્રાસાદનાં પગથીયે ઊભેલા વડિલ બંધુને જોતાંજ, રથમાંથી ઊતરી વસુમતીએ પ્રણામ કર્યાં. વહાલી ભગિનીને પ્રથમ વાર જોતાંજ રાજવીની આંખ ભીની થઈ. તરતજ તેણીનો હાથ પકડી પોતાના આવાસ તરફ દોરી ગયો. પ્રેયસીઓ તો નણદીને વધાવવા સામે તૈયારજ ઊભેલી હતી. એમને જોતાંજ કરકંડૂ સ્મિત કરતાં બોલ્યો—

ચીર કાળથી જેની ઝંખના કરતા હતા એ મારી બેન વસુ-જીવે તો ખરી, આપણે વાટ જોતાં જોતાં થાકી ગયા જ્યારે બહેન બા ને તો એનો હિસાબ પણ નથી ! મોંઘા તો એટલા થઈ ગયા કે રોજ ખેપીઅઈ દોડાવવા પડે !

મોટા ભાઈ, તમે પિતાના સ્થાનકે કહેવાઓ એટલે જે કંઈ કહો તે નાની બહેને સાંભળી લેવુંજ રહ્યું. એ સામે પ્રતિવાદ નજ થાય. બાકી તમારા વેળુ મારી વર્તણુંકને લગતે બંધ બેસતા નથીજ. મેં મોડું ક્યુંજ નથી. સરવસનો કાર્યક્રમ તમેજે જ નક્કી કર્યો હતો. આગમન પૂર્વની અને પંડીની મારી રામકહાણી સાંભળતાંજ તેમને જણાશે કે જે કંઈ વિલંબ થયો છે તે સકારણ છે.

બહાલી સ્વસા, મારી મજાકથી ખિન્નપણ નહીં. વડિલો તો વિદાય થઈ ગયા. પરસ્પરની હૂંફમાં આપણ બે ભાડુંઓ રહ્યા છીએ. એ પણ બાણે દૈવને રૂચતું ન હોય, એમ અનુમનાય છે. ત્યારા મેળાપ પછી તો એ દૈવને પણ સામનો હું કરવાનો. હા, ત્યેં મને વડિલ તરીકે સ્વીકાર્યો છે તો એમાં પીછે હઠ ન કરતી. આ ભાઈ ભાડુંને છૂટા પાડનાર કાણ છે તે હું જોઈ લઉં.

એકજ પિતાનાં આપણે સંતાનો. તમે ભાઈ અને હું બહેન, તમે વડિલ એમાં પણ મીનમેષ નહિ. શા સાડ દૈવને દોષ દેવો ? આજે મળ્યાં એમાં જ આનંદ માનીએ.

વસુમતીની મીઠી વાણીમાં ભાભીઓનો સૂર પૂરાયો. સૌ હસતાં-બોલતાં આવશ્યક કાર્યોથી પરવારી રસવતી ગૃહમાં પહોંચ્યાં. જમી પરવારી વાર્તાલાપમાં ગુંથાયાં.

કાળની કરામતનો તાગ નજ જડે. વિરલા એવા જ્ઞાની સંતોના હાથેજ એ ઊકલી શકે. પૂર્વ ભવોનાં વેર-ઝેર કેવાં દસ્યો જન્માવે છે !

પવિત્ર પ્રેમી દંપતીને પુત્રને સામે રાખી બેસવાનો યોગ જ ન સાંપડ્યો ! પદ્માવતીનું કાર્ય તો જન્મ દેવામાંજ પૂર્ણતાને પામ્યું ! દધિવાહને રાજ્યાસન દઈ પૂર્ણાહુતિ કરી.

ધારિણી અને વસુમતીના સહવાસમાં દધિવાહન ભૂપે આ મહેલમાં થોડાં વર્ષો વીતાવ્યાં અને આશા હિંચોળે હિંચ્યા. ત્યાંતો રાણીનું મૃત્યુ

અને પુત્રીનું અપહરણ ! એ ઘા માંડ રાણી અભયાના આગમનથી ખૂંચાયો- ત્યાં એની કરણી જુદેજ ચીલે ચઢી ગઈ !

સ્વજનોના સહવાસનો યોગ સાંપડ્યો પણ તે અંતિ મોડો ! આંધિ ચડી, જળ મારે ઉછાળા, ભૂલ્યો સુકાની દાવ ! જેવી સ્થિતિ થઈ. હૃદયના તાર તૂટ્યા તે પુનઃ ન સંધાયા !

ચંપાપુરીની એ લીલીસુકી અનુભવનાર પ્રાસાદમાં નૃપતિ દધિ-વાહન જેવા પરાક્રમશાળીના એ બાલુડા પરસ્પર વાર્તાલાપમાં મશ્ગુલ થયા છે. એમના ચહેરાજ બોલે છે કે વાતનો વિષય ગહન છે. આમ છતાં જવાબ આપતી ભગિનીના મુખારવિંદ પર ગહનતાની ઝાંખપ નથી જણાતી પણ સ્મિતનો કુવારો ભીડી રહ્યો છે.

કથાનાયિકા વસુમતી, કે એને જુદાં જુદાં દૃષ્ટાન્તો આપી વાત કરનાર અંગદેશ અને કંચનપુરનો સ્વામી, પ્રખળ પ્રતાપી કરકંડૂ વાયકગણથી અજ્ઞાણ નથી. અહીંના આગમન પછી તો મહિનાઓ વીતવા છતાં ભાઈબહેનની વાતનો છેડો આવ્યો નથી. એ દરમિયાન વસુમતીએ, મંદારગિરિનો સ્તૂપ તેમજ કંદરાઓ અને ધ્યાન વેળા ઉપયોગની ગુફાઓ, સતી સુભદ્રાએ ચાળણીથી કૂવામાંથી જળ કાઢેલું તે કૂપ અને ચંપાનો ખ્યાતિ પામેલ દરવાજો આદિ જેવા લાયક કંઈ કંઈ સ્થળો ખૂદા નાખ્યા છે. વડિલ ભાઈએ પોતાનું વિશાળ ગોકુલ બતાવી એ પાછળનો આશય સમજાવવામાં કયાશ નથી રાખી. જે પ્રજા શુદ્ધ દહીં-દૂધ અને ઘી જેવા પૌષ્ટિક પદાર્થોથી સુપ્રમાણમાં પોષાય છે એ મજબૂત સંઘચણવાળી અને અદ્ભુત વીર્યશાળી બને છે. એની શરીરસ્થિતિ નિરોગી રહે છે. એ મહત્ત્વના પદાર્થના કારણરૂપ ગૌવંશનો ઉછેર અને વિસ્તાર હું જાતે કરું છું અને મારા ઉદાહરણ દ્વારા પ્રજાજનોને એમ કરવા આકર્ષું છું. પેલે દિન મેં બતાવેલ શ્વેત વર્ણી વછેરા પર મને કોઈ ગાઢ પ્રીતિ બંધાઈ છે. એ નાના અર્ભ-

કને દૂધ પૂરતા પ્રમાણમાં પીવડાવી મસ્ત બનાવવાનો મેં નોકરોને હુકમ આપેલ છે. મને એક વાર એને જોયા વિના ચેન પડતુંજ નથી.

જે કંઈ પણ મને ડંખતી આવત હોય તો તે તારી પ્રવ્રજ્યા લેવાની. દુનિયાનો મોટો ભાગ જે માર્ગે જઈ રહ્યો છે એ મુજબ તું પણ મનપસંદ સાથી શોધે, યુવાનીની મોજ માણે અને પછી દીક્ષા લે તો શું ખોટું ?

વડિલ બ્રાત્ર ! શા સાડ એકની એક વાત ફરી ફરી ઉકેલો છો ? શું તમે એમ સમજો છો કે આ ચંદનાએ દુઃખના ઉછાળાથી એ માર્ગ લેવાનો નિર્ધાર કર્યો છે ? અથવા તમે જેમાં સુખોની કલ્પના કરો છો એના જ્ઞાનથી એ સાવ અજ્ઞાત છે.

ભાઈ ! અધા કંઈ એકજ ચીલે ચાલનારા ન હોય. તમારી માતૃશ્રી-નું દષ્ટાન્ત તો નેત્ર સામે છે. તેજી તુખારને ચાણકના સપાટા ન હોય. એને માટે માત્ર હવામાં વીંજ બસ ગણાય. જ્યાં સંસારના વિલાસોમાં મારું મન ખૂંપતુંજ નથી ત્યાં એના ચર્વિતચર્વણનું શું પ્રયોજન !

વાર, ભગિની ! તારી એ ઈચ્છા હું કબૂલ રાખું છું અને તું મને વડિલ તરીકે માને છે એટલે તારે પણ મારી એક ઈચ્છા માન્ય રાખવી જ પડશે. જ્યારે પણ સંયમ માર્ગે સંચરવાની પળ આવે ત્યારે આ ચંપાનગરીમાંથીજ ધામધૂમ પૂર્વક નીકળવાનું. એ અંગે જે કંઈ કરવાનું છે તે મારા હાથેજ થાય. રાજકુમારી ને પ્રવ્રજ્યા રાજ્યને શોભે તેવી રીતે દેવાય.

ઓહો એજ વાતને ! મોટા ભાઈ ! એમાં મારે આડા હાથ ધરવાનું કારણ હતુંજ નહિ, પણ વિધાતાએ જે નિર્માણ કર્યું હોય એમાં થાય શું ? પૂણે જ્ઞાની પણ, એ વિધાતાના શિરે ખીલો ડોકવા તૈયાર નથી થતા. એટલેજ કહેવાય છે ને કે 'હોણહાર મિથ્યા ન થાય.'

પ્રભુને વહોરાવવા ટાણે જે સોનૈયાની વૃષ્ટિ થઈ એ દ્રવ્ય અનામત પડ્યું છે. એમાંથી જ સંસાર ત્યાગની વિધિ થવાની છે. મહાત્માનું ટંકશાળી વચન છે.

જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા ! ખીજી પણ એક વાત ધ્યાન બહાર કરવા જેવી નથી. જનેતાના ઉપકારનો બદલો જેમ નથી વળી શકતો તેમ પાલક માતાપિતાના ઉપકાર ઓછા નથી. એ વિચારણામાં આપણે ભાઈ બહેન સરખાં ઊતરીએ તેમ છીએ.

રાજવી કરકંડૂના વર્તમાન ઐશ્વર્યમાં, શ્મશાન ભૂમિવાસી ચંડાળ દંપતીનો ફાળો નાનો સૂતો નથી. એ જ ઘોરણે તમારી સામે વાત કરી રહેલ ચંદનાના ઘડતરમાં કૌશામ્બીના ધનાવહ શેઠ જ મુખ્ય છે. લીલામના બજારમાં કુદરત કરામત કરી, એ મહાશયને ખેંચી ન લાવી હોતે તો આજે હું ક્યાં હોત ? અરે તમારાં વચનને વેદ વાક્ય ગણી, એ વૃદ્ધોએ પોતાનો વંશ ઉતાર વાસ ન તબ્યો હોત તો જે બન્યું તે અનત કે ? મૂલા માતાએ જે ભાગ ભજવ્યો તે ન ભજવાયો હોત તો શ્રી મહાવીરના પાત્રમાં મારો આહાર, અભિગ્રહની પૂર્તિ રૂપે સંભવતે કે ? ‘ વિધિરેવ બલિયસી ’ અથવા તો ‘ વિધિરેવ તાનિ ઘટયતિ, યાનિ પુમાન્નેવ ચિંતયતિ ’ જેવા સૂત્રો યથાર્થ છે.

વડિલ ! મારી વિનવણી છે કે એ બધી મથામણ તમે જતી કરો. મને સુખી કરવામાં—આનંદ પમાડવામાં અરે સંસારી માનવી કરી શકે એવું સર્વ કંઈ કરવામાં તમે કંઈ જ કચાશ રાખી નથી. મારી ભાભીઓએ તો નણુદી પાછળ ગાંડપણ નોતર્યું છે. આ બહેનના અંતરના આશિર્વાદ છે કે તમે નિર્વિઘ્ને રાજ્ય લક્ષ્મી ભોગવો અને એ વંશ ઉતાર વિસ્તાર પામે. જોડે બહેનના રક્ષાબંધન જેવી એક વાત યાદ આપું કે—જ્યારે પણ કુદરતનો સંકેત, ચક્ષુ સામે જીવો અને

એ સાથે હૃદયમાં અવાજ ઊઠે, ત્યારે આ સર્વને ઠોકર મારી નીકળી પડજો. ઘડીભર પણ ' જો ' ' તો ' ના આંકડા મૂકવા ન થોભતા.

સામા વીરલા તો એજ કે જે ભોગવી જાણે તેમ જોગવી પણ જાણે. પ્રિય ચંદના ! જહાલી સ્વસા ! તમારી મધુરી વાણી અને એ પાછળની અડગતા મને મૂક બનાવે છે. મારા હાથ હેઠા પડે છે. ફરજિયાત હા ભણવી પડે છે. ' આવી જ્યેન પણ વડિલોના માર્ગે પળશે અને હું એકલવાયોજ અહીં પડી રહીશ ' એ વિચારે માફ અંતર વલોવાય છે.

જહાલા બંધુ ! તો હવે મહારે પાછા ફરવુંજ જોઈએ. જે તમેને અનુકૂળ હોય તો મને કૌશામ્યીમાં જતાં પહેલાં સંયમ પંથમાં વિચરી રહેલી માતા પિતાને મળવાની એ ત્યાગી પુંગવોનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા છે.

જ્યેન ! ત્હેં ઘણીજ ઉત્તમ વાત કહી. રાજકાર્યોમાં પડેલ હું એ વાત તો સાવ વીસરી ગયો હતો. હમણાંજ માણસો દોડાવી તપાસ કરાવું છું કે તેઓ હાલ કયા સ્થળમાં વિચરે છે.

ભાઈ ! મેં એ સમાચાર મેળવી લીધા છે. પુરુષોદ્ધાની પાર્શ્વભગવંતની શિષ્ય પરંપરામાં ઊતરી આવેલા પૂજ્ય શ્રીકૃષ્ણ મહારાજના મઘમાં તેઓ દીક્ષિત થયેલ છે. એ શ્રમણોનો સમૂહ હાલ કલિંગ દેશમાં વિચરી રહેલ છે. સાંભળવા પ્રમાણે કુમાર-કુમારી નામની એ ટેકરીઓ કે જે ચિંતન-મનન ક્રિયા ધ્યાન માટે અનુકૂળ ગણાય છે, તેની નજીકના પ્રદેશમાં સંત દધિવાહન અને સાહજી પદ્માવતી છે.

આતો ખણા સારા સમાચાર. અહેની ! તું તથા ત્હારી ભાભીઓ જલ્દી તૈયારી કરો અને હું પણ કેટલીક ગોઠવણો કરી લઉં કે જેથી ચાર પાંચ રોજમાંજ અહીંથી ઊપડી શકાય.

પ્રકરણ ૨૧ મું

શ્રમણ જીવનની સુવાસ

ભગિની ! તારા સમાચારને આધારે આપણે આ સ્થાનમાં આવી તો ચૂક્યા પણ આપણા હેતુને સિદ્ધ કરે તેવાં કંઈ ચિન્હ જણાતાં નથી !

કલિંગ દેશ લગભગ આપણે વીધી આવ્યા. ‘તોષાલી’ તરિકે ઓળખાતા નગરને પાછળ મૂક્યું. સામે દેખાય છે એ ઓરિસા યાને ઓઢિયા પ્રાંત-પેલી પર્વતમાળા જણાય છે એ ખંડગિરિ અને ઉદયગિરિની ફરતી નાની મોટી ટેકરીઓમાં જ તેં સૂચવેલ કુમારી પર્વત હોવો જોઈએ. આમ છતાં આશ્ચર્યની વાત તો એજ છે કે આ તરફની વસતીમાં ભદ્રિકતા સિવાય અને સામાન્ય ખેતી પરના ગુજરા સિવાય ખાસ મહત્વના ઉદ્યોગ જણાતા નથી અને નથી જણાતી વહેવાર પડતા.

મોટાભાઈ ! ભદ્રિક જીવન જીવવું સહેલું નથી. વળી સ્વપ્ન પર મુસ્તાફ રહી, પરિશ્રમથી આજીવિકા ચલાવવી એ તો પુન્યાઈનું લક્ષણ છે. જેમ કાવાદાવા ઓછા તેમ કર્મબંધન પણ ઓછુંજ ને ! અને

ઉદ્યોગ જરૂરી છે. આજસ નજ જોઈએ. તે વાત પણ સાચી છે છતાં ભારે ઉદ્યોગો ખપ કરતાં વધુ ઉત્પાદન તો તૃણા વધારી મૂકી અન્યને ચૂસવાની લાલચમાં નાંખે છે એ વાત ભૂલવા જેવી નથી. પોતાની જરૂરિયાતો પોતે નીચબાવી લે છે અને સંતોષી જીવન જીવે છે, એ તો પ્રશંસનીય ગણાય.

શ્રમણો આ તરફ છે અને ઘણા ખરા ધ્યાન નિમિત્તે ખંડગિરિમાં વસે છે એ તો તેમની મારફતે જાણવા મળ્યું છે. હા, નામ ન જાણે એટલે ખાતરીથી શી રીતે કહી શકે ! જેમને કામ સાથે સંબંધ છે તેઓ નામ જાણવાની તકલીફમાં ન જ પડે. ખપ પૂરતો સંત સમાગમ સેવે. એમાં જ સ્વકલ્યાણ માને. પરમાર્થ કરવાની તક ન ચૂકે એ ધર્મ-પરિણમ્યાની નિશાની રૂપ છે. બાકી રાગી-ત્યાગીના રાહ જુદા હોય.

વસુમતી ! ત્હેં પણ ભારે કરી ! મારા સામાન્ય પ્રશ્ન ઉપરથી અનુભવ જ્ઞાન ઠાલવ્યું અને સાથે અજ્ઞાત-પ્રદેશના માનવોની વકીલાત પણ કરી. એ પ્રકારની દક્ષતા મેળવવાનું ગૌરવ જરૂર કૌશામ્યીના વસવાટને ફાળે જાય છે. પણ બહેની ! રોજ કરતાં આજે આપણને માર્ગ કાપતાં મોડું થયું છે, તડકો પણ વધુ ચડ્યો છે, હવે આપણે સત્વર મુકામ કરી સવારના આવશ્યક કાર્યોથી પરવારવું જોઈએ. મારી ઇચ્છા તો એ છે કે સામે જણાતી પર્વતમાળા નજીક જવાનું કે કુમારી પહાડ સંબંધી પૂછ પરછ કરવાનું હાલ મોકુફ રાખી, સીધા ડાઘા હાથે આગળ વધવું. મંદિર પરની ધ્વજ આદિના ચિન્હોથી કોઈ ગામ સમીપમાં હોય તેવું જણાય છે. ત્યાં પહોંચી બાજોળમાં જ ડેરા તંજુ ખડા કરી દેવા, કે જેથી જોઈતી જણશ ભાવ લાવવાનું પણ સુગમ પડે.

વડિલ બ્રાતા ! તમારા વિચારને હું સંપૂર્ણપણે મળતી થઉં છું. આપણા પહેરેગીરોને એ આજ્ઞા આપી દો. ફક્ત આપણે પેલી ગિરિ-માળની તળાટીમાં દેખાતી ઝૂંપડી સુધી જઈ આવીએ. ત્યાં વસતી જેવું જણાય છે તો કંઈ બાળ મળે પણ ખરી. પછી તરતજ પાછા

ફરી જઈશું. દરમિયાન આપણા માણસોએ વસવાટની ગોઠવણ કરી લીધી હશે.

તળાટી નજીક આવતાં જ એક નાનકડી સરા, પાછળના ભાગમાં પાણીનો ઝરો અને બાજુના ભાગમાં એક ખંડવાળી, આગળના ભાગમાં મોટા ઓટલાવાળી ઝૂંપડી નજરે પડી. ઝૂંપડીનું દ્વાર અંદરથી બંધ હતું એટલે એમાં કોઈ વ્યક્તિ જરૂર હોવી જોઈએ એમ અનુમાની વસુમતી ઓટલે ચઢી દ્વાર ખખડાવવા લાગી.

અંદરથી અવાજ આવ્યો.

ભગવતી મૈયા ! ઊભા રહો. હું કમાડ ખોલું છું. આપ આટલા વહેલા આવશો એવો મને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહિ. રોજ કરતાં ગુણીશ, આજ લગભગ ચાર થટિકા વહેલા છે.

એ શબ્દો પૂરા થતાંજ દરવાજા ઊધડ્યા.

વસુમતી તો સામે ઊભેલી વ્યક્તિનો ચહેરો જોતાંજ અજાણપીમાં ફરી ગઈ. દ્વાર ખોલનાર વ્યક્તિ તો આલીજ બની મઘ ! વિચાર-મઘ બની.

ભગવતીના સ્થાને રૂપ સંપન્ન અને ગૌરવશાળી કુમારિકા, નજીકમાં જ રથ અને સાથમાં ભભકાદાર-રાજવંશી પોશાકમાં સજ્જ થયેલ પ્રભાવશાળી પુરુષ તથા એ રમણીઓ; જાણે એકાદી રાતમાં સ્વર્ગપુરી-માંથી કોઈ દેવે ઊતરી આવી આ સર્જન ન કરી દીધાં હોય !

પોતે છેલ્લા ત્રણેક માસથી અહીં વસે છે, છતાં ગણતરીના માનવ મુખો સિવાય ભાણે જ કોઈ આ તરફ ફરકે છે ! સમીપના ગામમાં પણ જે મનુષ્યો વસે છે એ સામાન્ય સ્થિતિના છે. નજીકની ટેકરીઓ પર જે શ્રમણ-શ્રમણીઓ વસે છે, એમાંના ધણા ખરા તો ધ્યાન મગ્ન રહેતાં હોવાથી જવલ્લે જ તળાટીમાં આવે છે. જે થોડા આવે જાય

છે તે પણ માત્ર ગોચરી અર્થે જ. કોઈ પર્વ દિન હોય છે તો ગામમાંથી થોડા નર નારીઓ આ ટેકરી પર ચઢે છે. સાધુ સાધ્વીના વંદન અને ઉપદેશ પછી થોડી ઘડીઓમાં પાછા ફરે છે. પોતે અહીં આવી ચઢ્યો ત્યારે ભેભાન સ્થિતિમાં હોવાથી કાણુ લાવ્યું તેનો ખ્યાલ ન હોતો. એમાં ગડ ગુંચડો શરીર પર ફૂટી નિકળવાથી અને સંધિવા થવાથી તરતજ પથારી વશ થયો. લગભગ આ એકાંત અને નિર્જન સ્થાનમાં મરણ પથારીએ જ પડ્યો હતો. અચાનક એક સાધ્વી મૈયાની નજરે ચઢ્યો. તેઓજ મારા સરખા દુઃખિયાના બેલી બન્યા. તેમણેજ ગામમાં જઈ મારી શુશ્રૂષા થાય તેવો પ્રયત્ન કરાવ્યો. પાટાપીંડી ઔષધ પણ તેમનાજ કહેવાથી એક વૈદ આવી કરી જતાં. શરીરની સાફસુશી તેમજ જરૂરી ખાન પાન સાચવનાર માનવીઓ પણ તેમનીજ પ્રેરણાથી અહીં આવી રહ્યા હતા. મારો જીવન દીપ જૂઝાતો બચ્યો હોય તો એ સાધ્વી મૈયાની ચાંપતી દેખરેખ, આશ્વાસન અને પરોપકારી વૃત્તિને આભારી છું. હું હરતો ફરતો થયો અને માફ સંભાળી લેવાની શક્તિ મારામાં આવી ત્યારે ખાસ મારા આગ્રહથીજ સંભાળમાં રહેલા પેલા માનવો, પરમ દિને સાંજે લગભગ અઢી મહિને પોતાના ઘર ભેગા થયા. હજુ કાલે મધ્યાહ્ન પછી પાછા ફરતાં એ ભગવતીને મેં વાત કરી કે—

માતાજી ! તમોએ તો મને નવું જીવન આપ્યું છે. તમારો જેટલો ઉપકાર માનું એટલો ઓછો છે. મને એક વાર આપના ગુરુદેવનાં દર્શન કરાવો. ટેકરી ચઢવા જેટલી શક્તિ હવે મારામાં આવી છે. તમો જાતેજ અન્નપૂર્ણા કામ ધેનુ. પવિત્રતાના શાક્ષાત પુંજસમા ભગવતી છો. આપના સરખા ગુરુણી અહર્નિશ જેમને ઉપદેશ સાંભળવા જાય છે એ ગુરુ જેવોતેવા નજ હોય. એક વાર એ વિભૂતિનાં દર્શન થાય તો માનવ ફેરો સફળ થાય. જીંદગીમાં મને એ એકજ આશા રહી છે.

મારી એ બહાલસોયી મા એ વાત કાને ધરી. આજે અપોર પછી તેઓ મને પોતાની સાથે ગુરૂદેવ પાસે તેડી જવાના છે. એ વિચારથી માંડે હૃદય સાચેજ પુલકિત બની ગયું. નિશાના ઓળા ઊતરતાં મારી આ મહુલીમાં હું ખાટલે પડ્યો અને નિદ્રા પણ મધુરી આવી. સૂતાં સૂતાં વિચાર પણ કરેલો કે પ્રાતઃ કાળે વહેલા ઊઠી ઝટપટ પરવારવું અને મૈયા હા પાડે તો અપોર પછી જવાં કરતાં સવારેજ તેમની સાથે ટેકરી પર પગ માંડવા.

આમાં ‘ભગવતી’ નાજ સ્વપ્ન સેવનાર અને રોજ એમના મુખે દર્શનથી ટેવાયલ હું આ નિર્જન પ્રદેશમાં અન્યનાં આગમનની કલ્પના પણ કર્યાથી કંઈ ?

રાજકુમારી ! અન્નયેખી, આભાપણું અને ઉત્તર દેવામાં વિસંવાદિતા ના કારણ રૂપ મેં વગર પૂછે કહી બતાવેલી મારી રામ કહાણી છે. હવે વિલંબનું કંઈ પ્રયોજન નથી. આ સેવકને જે કંઈ ફરમાવવાનું હોય તે સુખેથી ફરમાવો.

મૈયાના પરોપકારે જેને નવજીવન આપ્યું છે એ ગમે તેવું કામ કરવાને સદા તત્પર જ છે. અન્ય માટે યથા શક્તિ ધસાઈ છૂટવું એ જ જીવનની લ્હાણ છે. એમાં જ માનવતા છે. નીતિકારો ‘પરોપકાર-વૃત્તિને સંત પુરોષની સંપત્તિ’ કહે છે એ ખોટું નથી જ.

નાયક ! તમારી રામકહાણીમાંથી અમારો પ્રવાસ સફળ થવાનાં ભણકારા મને સંભળાઈ રહ્યા છે. મારી અન્નયેખી તમારા ‘ભગવતી’ ને ઉદ્દેશી કહાડેલા ઉત્તરમાં નથી સમાઈ, પણ તમે મને ઓળખી શકતા નથી એમાં છે.

‘નાયક’ના ઉચ્ચાર સાથે જ પેલી વ્યક્તિના મનોપ્રદેશમાં પૂર્વજીવનના બનાવો ખડા થઈ ગયા. નાયકનું સંબોધન કરનાર કુંવરીના ચહેરા પ્રતિ એકી ટશે એ આંખો માંડી રહ્યો

ત્યાં તો કુમારિકાનો હાસ્ય વેરતો નાદ બાજી રહ્યો.

નાયક ! તમેએ જે બાળાનું લીલામ કયું હતું એ જ હું વસુમતી.
કૌશામ્બીના ધનાવહ શેઠની પાલકપુત્રી.

• બહેન ! ચહેરા તો ખરાખર મળતો આવે છે પણ આસપાસના
અંકોડા મેળવાતા નથી. તમારા એ સમયે જોયેલા શરીરમાં અને
આજની દેહકાંતિમાં પણ ઘણો જ ફેર પડ્યો છે.

નારીજાતિના અંગોની ખીલવણી એવી તો ખરી જ; બાકી તમે
ભારી મંદવાડમાંથી ઊઠેલા છતાં, મેં તો તમને પ્રથમ દર્શને જ
પિંછાની લીધા.

સાંભળો, પેલા રથમાં બેઠેલા રાજવી એ મારા ભાઈ અને અત્યા-
રના ચંપાપતિ તરીકે ઓળખાતા મહારાજ કરકંડૂ પોતે જ છે. સાથમાં
મારી ભાભીઓ છે. આ પ્રદેશમાં અમારું આગમન જે સંતની તમે
વાત કરો છો એમનાં દર્શન માટે જ થયું છે. તમારી વાત પરથી નામ
આદિની વિશેષ ઓળખાણ નથી તારવી શકાતી પણ એટલું તો નિશ્ચિત
સમજાય છે કે અહર્નિશ પ્રાતઃકાળે તમે જેને ભગવતી તરીકે ઓળખો
છો એ આધ્વીજી, સંતના વંદન અર્થે અહીં થઈને જાય છે. વળી આજે
તમને તે સાથે લઈ જવાના પણ છે. હજી સુધી આવ્યા નથી તો કદાચ
હમણાં ન પણ આવે અને મધ્યાહ્ન ઊતરતાં જ આવે. નિર્ગ્રંથો વિના
કારણ ગમનામગન કરતા નથી. મારી તમને વિનંતી છે કે અમારા
આવ્યા વિના તમે ઉંતાવળ કરી ટેકરી પર ચઢવાનું શરૂ ન કરતા.
અમે સમીપ વર્તી ગામની ભાગોળમાં જ છીએ અને આવશ્યક કાર્યોથી
પરવારી તમારા જતાં પડેલાં આવી પડોંચીશું તો ખરા જ. કદાચ
વિલંબ થાય તો રાહ જો જો.

આટલું જણાવી વસુમતી રથ તરફ પાછી ફરી અને ભાઈને મુદ્દા
પૂરતી વાતથી વાકેફ કરી, જલ્દી પાછા ફરાય તેવો પ્રબંધ કરવાની
સૂચના સાથે રથ ગામ તરફ હંકારી દેરાવ્યો.

રાજકુંવરીના ગયા પછી નાયક ગહન વિચારમાં પડ્યો. અકસ્માતિક્ષે અનેક આ મેળાપે તેના હૃદયમાં ભૂતકાળને સજીવન કર્યો, એટલું જ નહીં પણ પોતાની કરુણીતો આ લોકો બદલો લેવા ધારે તો મરણ હાથવેંતમાં દેખાયું. રાજખાળાની વાતમાં એ અંગે જરા પણ ગંધ નહોતી, છતાં ‘ગુનેગારનું હૃદય સદા શંકિત હોય,’ એ ઉક્તિ અનુસાર મનમાં તરંગ ઉદ્ભવ્યો. ઘડીભર આ સ્થાનમાંથી ભાગી છૂટવાનું મન પણ થયું. ત્યાં પદોપકાર પરાયણ ભગવતીની મુદ્રા નેત્રો સામે રમી રહી. નવજીવન દેનાર એ મૈયાને કહ્યા વિના તો અહીંથી ન જ ખસવું એવો નિશ્ચય કરી કાર્ય આટોપણી આરંભી.

હેતુ વિહિન પગલું ન ભરનાર સાધ્વીજી રોજ માફક આજે મધ્યાહ્ન પૂર્વે ન આવતાં, ઊતરતા પહોરે આવ્યા. રોજ કરતાં સાથમાં આજે સાધ્વીએની સંખ્યા વધુ હતી. રજોહરણથી એટલો સાફ કરી આસન માંડી જરા વિશ્રાન્તિ લેતાં એમણે પ્રશ્ન કર્યો.

ભાઈ! સંતના દર્શન આજે જરૂર કરાવીશ. તમારામાં ટેકરી ચઢવા જેટલી શક્તિ આવી નહોતી એટલે જ અઘાપિ સુધી એ વાત મેં ઉચ્ચારી નહોતી; ખાકી આ રાજર્ષિનાં દર્શન અને ઉપદેશ શ્રવણ એ તો અહોભાગ્ય હોય તો જ પ્રાપ્ત થાય.

ભગવતી માતા! મેં એ વિચાર બદલ્યો છે. જરૂરી કારણસર હું હમણા ‘તોષાલી’ જઈ છું. અઠવાડીયામાં તો પાછો આવી જઈશ તે દેખા આપની સાથે સંતના દર્શને જરૂર આવીશ. આપની રજા લેવા જ થોભ્યો હતો.

મહાનુભાવ! તું સંસારી માનવી છે એટલે કામ અને કારણ સંભવે તો જરૂર. પણ આવી ઉતાવળ છાજે તેવી તો નથી જ. હજી માંડમાંડ દેહમાં શકિતનો સંચય થવા માંડ્યો છે, પ્રવાસ ખેડવા જેટલી તાકાત આવી જણાતી નથી. ગયા પછી અઠવાડીયું થાય કે મહિનો

પણ થઈ જાય. જ્યાં આવતી કાલે શું થશે અથવા તો ઘડી પછી શું બનશે એનું આપણને જ્ઞાન નથી ત્યાં દિવસોના ભરોસે આંગણે આવેલ અવસર ચૂકવો એ તો ‘તળાવે જઈ તરસ્યા રહેવા જેવું’ કે ‘મ્હોંમાં આવેલ કોળિયો છોડી દેવા જેવું’ મૂર્ખાઈ ભયું ગણાય.

પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી યુગાદિ જિનેશના પુત્ર આદ્યજિએ તક્ષશિલાના ઉદ્યાનમાં પ્રભુનાં પગલાં થયાં ત્યારે તમારી માફક જ વાત ઠેલી હતી. તું તો અઠવાડીયાનો વાયદો કરે છે પણ એ બિચારાએ તો માત્ર એક રાતનો જ વિલંબ કરેલો; સવારે તો મોટા ઠાઠ માથથી પ્રભુ વંદન માટે નિકળવાના પયગામ સારી પ્રજામાં છોડેલા. એ મુજબ સવારી ઉદ્યાનમાં આવી પણ પહોંચી. પણ ભગવંત ઋષભદેવ તો તે પૂર્વે વિહાર કરી ગયેલા. એ મહાઅળવાન રાજવીની દશા કમલ કોષગત ભ્રમર જેવી થઈ પડી.

દિવિએ માયું છે કે:-

કમળ કોષગત ભ્રમર વિચારે, કરશું પ્રભાતે પ્રયાણ
કાળ મતંગજ કરે કોળિયો, સમજ્યો નહીં નાદાન
એ સવા સોળ રતિ છે. સંતની વિહાર નોખત ક્યારે ગાજશે એનાં
ઠેકાણું નહીં; પાંચ ઘટિકામાં પણ આસન સંકેલે !

એમજ મानी લ્યે ને કે મંદવાડમાંથી ચાર દિન મોડો બિડ્યો હતો ! આ ભવના લાભ કરતાં પરભવના પાથેયની વિચારણા પ્રતિ સાવ દુર્લભ ન દાખવવું. પૂર્વના ભાગ્ય હશે જ ત્યારે તું અમારી નજરે ચડ્યા. હંડિલ શુદ્ધિના નિમિત્તે એવા એકાંત પ્રદેશમાં અમારા પગલાં થયેલાં. વળી અમારાં વચનો સાંભળી ગામવાસી ભાઈ બહેન કંઈકાર્દ થયા. વૈદના ઔષધની પણ ટીકી લાગી. આયુષ્યની દોરી અળવાન એટલે તું અચી મયો. ખાટી દુર્ગંધથી ભરાયેલ પડ ને લોહી ઝરતાં ગડ મુમડથી હરે કોઈને કંપારી જન્માવે એવા શરીરની શુશ્રૂષા પરમાર્થ દષ્ટિએ કરનાર એકદમ ક્યાંથી મળી આવે !

પુન્યશાળી ! કામની ચિંતા આજ માટે ખંખેરી નાંખ અને આવ-
વાની તૈયારી કર.

એ નાયક કંઈ જવાખ આપે તે પૂર્વે તો અશ્વો જોડેલ ધુધરિયાલ
રથ આવી ચૂક્યો.

સારથીએ લગામ ખેંચી અશ્વોને થંભાવ્યા કે તરતજ કરકંડૂ,
વસુમતી અને રાણીઆ બિતરી પડી. ઓટલા તરફ નજર ફેંકતાં જ
કરકંડૂથી બોલી જવાયું.

ઓહો, પદ્માવતી માતા તો સામે જ બેઠાં છે ને ! દોડતો ઓટ-
લાની પગથીઓએ ચઢી ગયો અને પ્રણામ કરી સુખ શાતા પૂછવા
લાગ્યો. નારીવર્ગે પણ પ્રણામ કર્યા.

મૌનને ભેદી રાજવી કરકંડૂ કહેવા લાગ્યો, પૂજ્ય સાધવી મૈયા !
એ દિને પિતા પુત્રને રક્ષણતા મૂકી આપ તો દોડી ગયા. પિતાએ
શોધ કરવા માણસો દોડાવ્યા પણ આપ તો ગયા તે ગયાજ. વાતસલ્યના
લવ વિહ્વલું આવું હૃદય તો કોઈક માતાનું જ સંભવે ! ઇશારો
કરી સાથે પિતાને પણ એ માર્ગે વાળ્યા. મારા જેવા નવિનને માથે
હિમય રાજ્યોની ચિંતાનો ભાર આવી પડ્યો. એમાં આપની સ્મૃતિ
લગભગ દબાઈ ગઈ. એ તાજ કરી, અહીં ખેંચી લાવવાનું માન
તો આ બોનડીના કાળે જાય છે

આપે એ વાત તો સાંભળી હશે કે ભગવંત વર્ધમાન સ્વામીના
કપરા અભિગ્રહની પૂર્તિ કૌશામ્બી નગરીમાં ધનાવહ શેઠની પુત્રીના
શુભ હસ્તે થઈ.

એ બાકલા વહોરાવનાર આ મારી હસમુખી અને બુદ્ધિશાળી
બહેની પોતેજ. ધનાવહ શેઠની એ પાંચકુપુત્રો, નામ ચંદના; ચંપાપતિ
દધિવાહન અને રાણી માતા ધારિણીની એ પુત્રી, નામ વસુમતી. તમે

અને ધારિણી એ બહેનો ગણાવ. એટલે સંસારી નજરે આપની પણ એ પુત્રીજ કહેવાય. માટે મારી પણ એ એક માત્ર ભગિની.

પદ્માવતી સાધ્વી, વસુમતીને ઉદ્દેશી બોલ્યા—

પુત્રી ! તું તો ભારી ભાગ્યવાંતી. અરમ જિનના હાથમાં તારું દાન એ તો માનવજીવનમાં અમર પ્રસંગ.

સાધ્વી માતા ! આપ કદાચ નહિ જાણતા હો કે મારી એ દક્ષે સ્વસાએ તો પ્રભુને પણ છેતર્યા ! કરકંડૂએ એમ કહી વાત આગળ લાંબાવી.

વહોરાવ્યા માત્ર બાકલા અને લીધું તિની પદ ! ભગવંતેજ જગતમાં એની સાચી પિછાન કરાવી. તે પૂર્વે કોઈને ખબર પણ નહોતી કે આ દધિવાહન ભૂપતી પુત્રી છે. ભગવંતેજ એ વેળા કહ્યું કે—

‘આ ચંદનબાળા મારા શાસનમાં પ્રથમા સાધ્વી થશે. આવી કાર્ય પટુ રમણીને ‘ચંદનબાળા’ કહેવી એ તો પોતાની શુદ્ધિનું પ્રદર્શન કરાવવા જેવું ! આ તે બાળા કે પ્રૌઢા !

મોટાભાઈ ! ભૂતકાળને એ રીતે વાગોળી આપણે સમય ગુમાવવો એ ફીક નથી. ‘વેળા એજ વસુ’ એ અનુભવીઓનું વચન છે, એમાં પૂન્ય એવી આ સાધ્વી મૈયાઓ. એમની પળે પળ કિંમતી છે. વળી આગમનનું બીજું કાર્ય અધૂરું છે. મારે કૌશામ્યીમાં જવાની પણ હિતાવળ છે.

પૂન્ય ગુરૂણીજી ! જો વિલંબનું ખાસ કારણ ન હોય તો ટેકરી તરફ ડગ ભરવાનું શરૂ કરીએ. આપ આગળ થાવ; કેમકે આપજ આ માર્ગના ભોમિયા છો અને સાધુજનાં દર્શનની અમારી અભિલાષા આપની સહાયથીજ પૂર્ણ થાય તેમ છે.

આવિકા ? વાત સાચી છે. વિલંબ કરવો પોષાય તેમ નથીજ.

એમ કહી પદ્માવતી સાધ્વીએ પેલા માંદગીમાંથી ઊઠેલા ભાઈને હિંદેશી પ્રશ્ન કર્યો !

કેમ મારી સલાહ ગળે ઊતરીને ! તમે પણ આવો છો ને ? સાધ્વીજી સાથે વસુમતી અને રાજવીના વાર્તાલાપથી પોતે આ લોંડાનો પાંકો ગુનેમાર અને દુસ્મન છે એ વાતનો ઘટસ્ફોટ થયા વિના રહેવાનો નથી. આ ભગવતી એ હકીકત જાણશે ત્યારે એમને કેવું દુઃખ થશે ! એ વિચારે એનું હૃદય એટલી હદે ક્ષુબ્ધ થયું હતું કે એ કંઈજ ઉત્તર દર્શન શક્યો. એના ચહેરા પર વિઠ્ઠળતા નાચી રહી.

એ જોતાં જ પદ્માવતી સાધ્વી કહેવા લાગ્યાં કે—

મહાનુભાવ ! તમારું અંતર હા ન જાણતું હોય તો મારા આગ્રહથી ખેંચાઈ આવવાની જરૂર નથી. ‘ભાવ વિનાની ભક્તિ નકામી છે.’

વસુમતી બોલી—ગુરૂણી માતા ! તેઓ આવવાના જ છે. તેમના કહેવાથી તો અમે આટલા જલદીથી તૈયાર થઈ આવ્યા.

અને એ ભાઈ તરફ નજર કરી કહેવા લાગી—

નાયક ! ચાલો અમારી સાથે. આવો યોગ જીવનમાં કોઈકવાર જ આવે છે. ‘ગતં ન શોચામિ’ એ નીતિકારના વાક્યને યાદ કરો. મારે તમારા ઉપકારનું ઋણ પણ ફેડવાનું હોવાથી તમારી હાજરીની જરૂર છે. પછી આ ભવરૂપી મહાસાગરમાં સરુદ્રમાં તરતાં લાકડાં માફક આપણે જુદી જુદી દિશામાં તણાઈ જઈશું ત્યારે સમાગમ ક્યાંથી થવાનો છે ?

ચંદનખાળા ! તું આ મહાશયને ઝાળખતી જણાય છે. ચંપા અને કૌશાભીના વસવાટમાં તેં પણ ઝાળખાણની તો હારમાળા રચી દાધી છે ! પરિચય અને વસવાટ વિના ઋણ ફેડવાનું ક્યાંથી સંભવે !

ગુરૂણી મહારાજ ! આપનું અનુમાન સાચું છે. એ પાછળને ઇતિહાસ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં હું વર્ણવી બતાવીશ. હાલ તો આપણું

સર્વે ચક્ષુ સામે રાખેલા મુખ્ય સવાલના ઉકેલમાં આગળ વધીએ એ જ ઇષ્ટ છે. આપ માર્ગ કાપતાં આ સ્થળ પાછળ જો કંઈ ઇતિહાસની કડીઓ સંકળાઈ હોય તો તે, અગર આ પ્રદેશમાં કુદરતે જો કંઈ કરામતો સર્જી હોય તે, ટૂંકામાં અમને સંભળાવતાં જાવ.

દીર્ઘકાળથી સંયમ પંથના પથિક અનેલ પદ્માવતી સાધ્વીના મુખેથી પર્વત અને એમાં આવેલી વિવિધ ગુફાઓ સખંધી તથા એમાં ધ્યાનમગ્ન રહેતા મુનિગણને લગતું વૃતાન્ત સાંભળતો આ સમુદાય ટેકરીની ઊંચાઈએ પહોંચવા આવ્યો. છતાં ન તો કેટલો સમય વ્યતીત થયો એની, કે કોઈને વધુ શ્રમ પડ્યો એની જરાપણ ખબર પડી ! વૃતાન્ત શ્રવણમાં એક રસની જમાવટ કરવામાં સાધ્વી પદ્માવતીએ પોતાના વર્ષો જૂના અનુભવનો છૂટથી ઉપયોગ કર્યો હતો. અનુભવીના મીઠા ઘૂંટડા ગળવાના જ્યાં ડગલે પગલે મળતા હોય ત્યાં સૌ કોઈ જાન ભૂલે. ભૂખ તરશ યાદ ન આવે ત્યાં થાક કે સમયની યાદ કેવી !

પ્રવચન મંડપ તરીકે વપરાતી વિશાળ ગુફાના પ્રાંગણમાં ઉપાસકોની આ મંડળી આવી પહોંચી ત્યારે એક ક્ષુલ્લક સાધુના મુખેથી સાંભળ્યું કે—

ગુરૂ મહારાજ થોડી પગ પૂર્વે બહિરમૂમિએ ગયા છે.

સૌ તેમના આગમનની માર્ગ પ્રતીક્ષા કરતાં નજીકમાં ખેસી વિશ્રાન્તિ લેવા લાગ્યા. એમને ઝાઝીવાર ખોટી થવું ન પડ્યું. અદ્ય કાળમાં જ મહારાજશ્રી પધાર્યા. સૌએ ગિલા થઈ વંદન કર્યું અને સુખશાંતા પૂછી.

પદ્માવતી સાધ્વી શર્યાત કરતાં કહેવા લાગ્યા—

દુન્યશ્રી ! રાજવી કરકંડૂની પાછળ બેઠેલ છે એ જ આજની મહારાજ કે જેમના સખંધે મેં પૂર્વે વાત કરી હતી. તળાટીના

ગામમાંથી એમને તાત્કાલિક શુશ્રૂષારૂપી સહાય ન મળી હોત તો એ બચવા ન પામત.

વસુમતી-સાધ્વી માતાની એ ઓળખાણમાં હું એક વધુ મળુકો ભેરવું છું. તેઓ કૌશામ્બીપતિના એક કાળે સૈન્ય નાયક હતા. ચંપાપરના અચાનક હુલ્લામાં એમણે જ માતૃશ્રી ધારિણી અને મને ઉઠાવેલા. ગમે તે કારણે તેમની ઇચ્છા ધારિણી માતાને પોતાની પત્નિ બનાવવાની થયેલી. એ બર લાવવા સાડ જાતે કષ્ટ વેડી અમને એ સુખપૂર્વક લઈ ગયેલા. વિનવણી કરવામાં કચાશ નહોતી રાખી. પણ પતિવ્રતાપણામાં જરા સરખો ડાઘો લાગવા દે એ સ્વભાવ માતાનો હતો જ નહીં. એટલે તેમના મનામણાં નિષ્ફળ ગયાં. જે સમજવટથી ન બન્યું તે ભયથી કરવાનો ઉદ્દગાર આ ભાઈ બ્યાં મુખ બહાર કાઢે છે ત્યાં તો શિયળવ્રતના રક્ષણ અર્થે માતાએ આપઘાત નોતર્યો.

બનનાર બની ગયું. સતીની વીરતા આગળ આ નાયકની ક્ષાત્રવૃત્તિ કારગત ન નીવડી. સંસાર માંડવાની વૃત્તિ નામશેષ થઈ ગઈ. તરત જ મને પુત્રી તરિકે સંબોધી. ધીરજ આપી અને ધનના ક્ષોભે ગમે તેના હાથમાં ન જવા દેતાં ધનાવહ શેઠ જેવા પવિત્ર ગૃહસ્થને વેચી. એ દિનથી માઈ નામ ચંદ્રના પડ્યું. જનતાની જીભે એ જ વધુ વસી ગયું. માતાના જીવનનો દીપ જુઝાવનાર અને પરકીયા પ્રતિ માડી નજરે જોનાર જરૂર એ ગુનેગાર છે. એ વાત સમજીને જ એમણે પોતાની માતૃભૂમિને છેલ્લા રામરામ કર્યો છે. કર્મે જેને માર માર્યો છે એના દોષ કાઢવા કરતાં હું તો ગુણગ્રાહી દૃષ્ટિથી એક જ વાત યાદ રાખી રહી છું કે-ધનાવહ શેઠ જેવાના પવિત્ર હાથમાં સોંપાઈ ન હોત તો માઈ શું થાત? મારા જીવનમાં ત્યાર પછી જે કંઈ પ્રગટ થઈ છે અને જે જીવન જીવવાની મારી અભિલાષા વર્તી રહી છે એમાં મુખ્ય ભાગ ભજવનાર એ નાયક

મારા ઉપકારી છે. ભાષ કરકંડૂને એમની પૂર્વ કરણી મૂલી જવા મારી વિનંતી છે, કેમકે મેં તેમની સાથેની વાતમાંથી જાણી લીધું હતું કે ધારિણીમાના આપઘાતમાં નિમિત્તભૂત બનનાર પ્રત્યે ખુદ પિતાશ્રીને અપાર ગુસ્સો ઊપજ્યો હતો અને ગુનેગાર હાથ આવે તો એને જીવતો ન છોડવો એવું પણ તેમણે લીધેલું. તેઓ પ્રવ્રાજિત થતાં પિતાના વચનને પૂરું કરવાની જવાબદારી ક્ષત્રિય સંતાનના વારસામાં સહજ ઊતરે તેથી મારે આ પ્રાર્થના કરવી પડી છે.

આ રીતે એક ભૂલાઇ ગયેલા બનાવ પરનો પડદો ઊંચકાતાં સૌની નજર નાયકના ચહેરા પ્રતિ ખેંચાઇ.

એનું મુખ શરમથી ફીકું પડ્યું. નાડીમાં ક્ષાત્રતેજની ઝમક હોવાથી તે ગુરુદેવની સામે આવી, પોતાનું શિર નમાવી, આર્દ્ર વચને કહેવા લાગ્યો—

કુંવરી વસુમતી ભલે મને ઉપકારો લેખે પણ ચ પાપતિના સુખી થર સંસારમાં આગતો તણખો ચાંપનાર, ગુનેગાર હું જ છું. સ્વાર્થ વશ અને મોહવિદ્વેગ થઇ મેં ધર્મ નીતિ વિરૂદ્ધનું નિંદ્ર પગલું ભર્યું છે. આ ભગવતી મૈયાના પ્રતાપે મને પુનર્જીવન પ્રાપ્ત થયું છે. એટલે એમના જીવનની સુવાસથી મારા હૃદયમાં એ દાળે હતી એવી દાળાચ જોડે નથી રહી, અને મારા એ નીચ કૃત્યનો મને પશ્ચાત્તાપ તો અહાં આવ્યા પૂર્વેજ થઇ ચૂક્યો છે. છતાં રાજવી જે શિક્ષા કરમાવશે તે હું હસતે મુખડે વધાવી લેવા, તૈયાર છું. એ પૂર્વે મારી એકજ યાચના છે અને તે એટલીજ કે—આપ સૌ મને મારા એ દુષ્કૃત્યની ક્ષમા આપો.

ગુરુદેવ—નાયક ! સ્વસ્થ થાવ. માનવ માત્ર ભૂલને પાત્ર છે. જ્યારથી હું દધિવાહન ભૂપ મટી ભગવાન પુરુષાદાની પાર્શ્વજીનના શાસનમાં પ્રવ્રાજિત બન્યો ત્યારથી મેં સંસારના સર્વ બંધનોને તિલાંજલિ આપી દીધી છે. ભવ બ્રમણના મુખ્ય કારણ સમા રાગ દ્વેષને જડમૂળથી

કેમોડી નાંખવાનો પાકો નિર્ધાર કરેલો છે. એટલે મને પૂર્વનો એ ભાવ રહ્યો નથી—નાયક ! તમે જરૂર નિમિત્ત ભૂતખન્યા છો છતાં વીતરાગ પ્રભુના ઉપદેશથી મને સમજાયું છે કે ‘સાચા કરવૈયા—ખરા ગુન્હે-ગાર તો આત્માના પોતાનાં કર્મો જ છે. વિશ્વની જે કંઈ રોગખરોજ વિચિત્રતાઓ નજરે ચડે છે એ સર્વ આઠ પ્રકારનાં કર્મોનેજ આભારી છે. સમજી આત્મા એ વેળા સમભાવ દશામાં રહી એ અપાવે છે જ્યારે પ્રાકૃતજનો એ કાળે હાયવોય અને વેરવિરોધ જન્માતી, એમાં નવાનો ઉમેરો કરે છે. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ કષાયો એમાં એવી જમાવટ કરે છે કે લગભગ ટોચે આવેલ નાવ પુનઃ ભર દરિયે ધડેલાય છે.’ તેથી તો કષાય એટલે જ સંસાર; જ્ઞાની ભગવંતે કહ્યો છે, અને **કષાય મુક્તિ કિલ રેવમુક્તિ** અર્થાત્ સર્વથા કષાયોનો જય એટલે જ મુક્ત દશા એવું તેમનું ટંકશાળી વચન છે. અહીં એઠેલા સર્વને મારી સૂચના છે કે આ વાત ખરાખર અંતરમાં કોતરી રાખજો. જેમ અને તેમ કષાયો ઓછા કરી, એ ચોકડીને નિર્મૂળ કરવાનો યત્ન કરજો અને ઉદયકાળે સમતા યાને સમભાવ જેવા ગુણને જરા પણ વીલો ન મૂકશો.

નાયક ! મનમાંનો રહ્યો સહ્યો શંસય કહાડી નાંખો. લક્ષ્મી હોય તો સન્માર્ગે એનો વ્યય કરી જીતનું નવું પાનું ઉઘાડો.

ગુરુદેવ ! મેં વસુમતીનો વિક્રય કરી લાખ સોનૈયા મેળવ્યા અને આશા રાખેલી કે અહીંથી અજળ્યા પ્રદેશમાં જઈ એ દારા સુખેથી સંસારના વિકાસ માણીશ. પણ નસીબ ચાર ડગલાં આગળ આવ્યું. માર્ગે એ સારા દેખાવની રમણીઓનો યોગ પણ થયો. એમની સાથના સહવાસથી મન નવનવાં સોણલાં સેવવા પણ લાગી ગયું. ત્યાં અચાનક દેહનો વ્યાધિ ઊપન્યો. એની પીડા વધતી ગઈ. રોજ જેમના સુખ સાફ છું માફ તન—મન અને ધન કુર્યાન કરતો હતો એ રમ-

ણીએ મને શાંતવન આપવાને બદલે એક રાતના પાછલા પહોરે ડાંટાળી ઝાડીમાં ધકેલી દઇ, મારી માર્ગમત્તા સાથે પલાયન થઇ ગઇ. ક્યાં સુધી તો હું બેભાન દશામાં પડ્યો રહ્યો. આ ભગવતીએ જ મારો ઉદ્ધાર કર્યો. ધીરે ધીરે હું સાબે થવા લાગ્યો. મને આપઘાત પૂર્વે દેવી ધારિણીએ ઉચ્ચારેલા વચનો યાદ આવ્યા—“ ધર્મ એક જ તારણહાર છે. નીતિ વિનાનું જીવન અજ્ઞગળના આંચળ જેવું નકામું છે. પ્રેમ સાચો ત્યારે જ કહી શકાય કે જેની પાછળ નથી હોતો કંઈ સ્વાર્થ કે નથી હોતી કામ વિઘ્નતા—પવિત્ર પ્રેમ તો માનવને દેવ બનાવે છે; દૂઆડતો નથી પણ તારે છે. મારામાં રહેલાં ગુણોનું આકર્ષણ હોય અને દૂવા કાઢેના પ્રથમ મેળાપથી રનેહનો અંકુર ઉદ્ભવ્યો હોય તો, હું તહને મારા બંધુ તરીકે સ્વીકારવા તૈયાર છું. સતી નારી પોતાનું શિયલવ્રત ત્રાણ કુરબાન કરીને પણ સાચવશે. એ ધર્મ એના જીવનના સર્વ સ્વરૂપ છે. એમાં જરાપણ ખામી આવી કે સર્વનાશ થાય જ. ”

ગુરૂદેવ ! એ કાળે તો એ દેવીનાં વચનો ન સમજી શક્યો પણ આજે એનું રહસ્ય ખરાબર સમજાયું છે. ગોળ—ખોળ વચ્ચેનો ભેદ અથવા તો કંચન કથીર વચ્ચેનું અંતર મને સમજાયું છે, મારી એ ભગિનીએ મરણની ભેટ કરી મને આખરી અવસ્થામાં પશ્ચાતાપનો પાવક ભેટ ધર્યો છે. એ બહેનની બીજી મોટી બહેને મારા કલુષિત જીવનમાં સાચી સુવાસ ભરી દીધી છે. ઉભય બહેનોના સહવાસથી મારું જીવન પાછળના અંતિમ દિનામાં સાચે જ નવપલ્લવિત થયું છે.

પદ્માવતી સાધ્વી—કર્મરાજના તમાશા અજબ પ્રકારના છે. જ્ઞાની ભગવંતના નેત્રો સિવાય એની ખરી માહિતી લાભી શકાતી નથી. એટલે જ સંત સમાજમ આવશ્યક મનાયો છે.

ગુરૂદેવ બોલ્યા—કર્મરાજની ચોપાટના યથાર્થ અંકોડા તો કંવળ જ્ઞાનીજ જેડી શકે. છતાં જગૃત આત્મા, જ્ઞાન—દર્શનના ઉપયોગમાં પ્રગતિ

સાથે તો એ પણ ઘણું જાણી શકે. અપેક્ષાપૂર્વક વિચારણા અને ઉપયોગ સહિતની આચરણ પ્રગતિરથનાં ચક્રો છે. નાયકની વાત પરથી અનુમાની શકું છું કે એમને ભેટનાર અને લૂંટી જનાર રમણીઓ-અભયા અને એની સખી પાંડિતાજી હોવા જોઈએ. જેને એકવાર લગ્ન કે કુળમર્યાદા છોડી પછી તેને અધઃપાત તરફ ઢળતાં વિલંબ નથી લાગતો.

જ્ઞાનીપુરુષો તેથીજ થાળા ટીપીને કહે છે કે—

પ્રમાદ ન કરશો. કર્મ બાંધતી વેળાજ ચેતતા રહેજો. ઉદયકાળે તો સમતાનું જ સેવન કરજો. સંયોગોની પરખ કરતાં રહેજો અને માનવભવનું સાચું ધ્યેય મુક્તિ યાને સર્વ કર્મોથી કાયમી છૂટકારો એ સદૈવ ચક્ષુ સામે રાખજો.-

પ્રકરણ ૨૨ મું

મહાસેન વનમાં સંઘ સ્થાપના

પ્રાતઃકાળથી જ રાજગ્રહી અને પાવાપુરીના વચલા માર્ગમાં આવેલ મહાસેન વન તરફ જન સમૂહની દોડધામ શરૂ થઈ ગઈ હતી. એ કાળે જનસમૂહના વિશાલ ભાગને આજીવિકાનો પ્રશ્ન ખાસ મુઠવતો ન હોતો. ખેતરોમાં ધાન્ય અને ઘર આંગણે ગાય આદિ પશુઓનું પાલન સામાન્ય હોવાથી અનાજ અને દૂધ-દહીંની રેલંછેલ રહેતી. દ્વારે આવેલ અબ્યાગત રોટલા વિના પાછો ફરતો નહીં. જે સમયની વાત કરીએ છીએ એ કાળે ભારતવર્ષમાં મત મતાંતર નહોતા એમ નજ કહેવાય. જુદા જુદા મંતવ્યને આગળ ધરી જનસમૂહને પોતાના ઉપાસક સમુદાયમાં જોડવા સાર, સંખ્યાબંધ પંથ પ્રવર્તકો અવાર નવાર મોટા શહેરોમાં ગમનાગમન કરી રહ્યા હતા. જન સમૂહના અતિ વિશાળ સમુદાયને ધર્મ સંબંધી જ્ઞાન મેળવવાનો ધોરી માર્ગ આવા પ્રચારકોના મુખેથી ઉપદેશશ્રવણ રૂપ હતો. આ સર્વમાં શ્રીપાર્શ્વજીનની પરંપરાના નિર્ગથો-શુદ્ધ ભગવાનના અનુયાયી શ્રમણો અને વેદાંત દર્શનના કર્મકાંડી બૂદ્ધેવોનાં પરિભ્રમણ ભીડીને આંખે વળગે તેવાં હતાં.

નિર્ઘ્રંથોમાં કેશી મુનિરાજ આગેવાન હતા. ચાર મહાવ્રત જેવા કઠિન વ્રતને ધારણ કરવાવાળા તેમના શિષ્યો-સાધુઓ અને સાધ્વીઓ-ચારિત્ર પાલનમાં જિય કક્ષાએ પહોંચેલા હતા. એમના વર્તન સામે કોઈ આંગલી ચીંધી શકતું નહીં. આમ છતાં એમનો ધર્મ સાંસારિક વિદ્વાસો તરફ ઉપેક્ષા દર્શાવે અને આત્મ કલ્યાણ પ્રતિ ઝોક વાળો હોવાથી પ્રાકૃત જન સમૂહમાં ઝાઝું આકર્ષણ જમાવતો નહીં. અહિંસા ને જ પાયા રૂપ માનનારા અને વીતરાજ દશા પ્રાપ્ત કરવાના ધ્યેયવાળા શ્રમણો સંખ્યાની ભાંજગડમાં પડ્યા વિના, તીર્થંકર શ્રી પાશ્વનાથ ભગવાન પ્રણીત ધર્મ સંભળાવતા; પરિપહો ને ઉપસર્ગો સહન કરતા વિચરતા અને પોતાના ધ્યેયમાં નિશ્ચળ રહી, શક્તિ અનુસાર શાસન પ્રભાવના કરતા હતા.

બુદ્ધ ભગવાન શાક્યમુનિના પંથમાં નિર્ઘ્રંથોના માર્ગ જેવી નહોતી કડકાઈ, અને નહોતા એવા તપધારા દેહ દમન. જનસમૂહમાં એમની જય શરૂઆતમાં જોરશોરથી બોલાતી હતી.

વેદાંતી અને કેવળ ક્રિયા કાંડી બૂદ્ધોનાં મનમાં ધર્મને નામે ચાલતા જુદા જુદા ઇજ્ઞાનાથી અને જીર્ણાના રસની લોલુપતાથી દયા જેવા ઉમદા ગુણને મશીનો ફૂચડો લગાવી ઊભા કરેલા વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞ-યાગોથી લોક સમૂહ ધીમે ધીમે પરાંજમુખ થવા માંડ્યો હતો. રાજ દરબારમાં લાગવગના કારણે તેમજ દ્વિજ સમૂહમાં વિદ્વાનોની સંખ્યા સવિશેષ હોવાથી યજ્ઞના નામે પશુઓની હિંસાનાતાંડવ તો ચાલુ જ હતાં. સંસારી જનોના સારા માઠા અવસરોમાં દાન. પુન્યના નામે તેમનાં લાગા ઓછા નહોતા. અજ્ઞાનતા આપ રૂપ છે એ નીતિકારનું કથન ખોટું નથી જ. ઉપર કહ્યું તેમ આ બૂદ્ધોની જન સમાજ પર લાગવગ મધ્યાન્હે પહોંચી હતી, તેઓના મુખનો શબ્દ એજ કાયદો ગણાતો. મોટા મોટા રજવાડા પણ તેમની આજ્ઞા સામે આંગળી ચીંધી શકતા નહિ. આજ્ઞા ગુનેગાર હોય તો પણ નામની શિક્ષાથી છૂટી જતો જ્યારે વૈશ્ય કે શૂદ્ર

વર્ણના માનવીઓ પર તો તેમની સત્તાના ચાપખા વીંઝાતા. વર્ણોમાં બ્રાહ્મણ ગુરૂ પદે ગણાતો. એ ગુરૂપદના ગર્વમાં એના આગેવાનોએ વહેમ-દંભ અને ધર્મના ઓથા તળે ઓછા ધર્તિંગો નહોતા જન્માવ્યા ! પંચેન્દ્રિ વાળો માનવી હલકાકુળમાં જન્મવા માત્રથી પશુ કરતાં પણ નીચી કોટીએ મૂકાયો હતો. ધર્મ શાસ્ત્રના ઉમદા વચનો સાંભળવાના હકદારી એ વંચિત રહ્યો હતો ! માત્ર સેવા કરવાનો તેના શિરે ભાર હતો. ભગવાન ગૌતમ બુદ્ધના પરિવ્રજાણી, રાજકુળોમાં વધતી જતી લાગવગથી, ક્રિયાકાંડ પર ઓછો ભાર મૂકી સાચી સમજણ અને એ માટે જ્ઞાનાર્જન જેવી કાર્યવાહી પર વધુ વજન મૂકવા રૂપ ઉપદેશથી, દ્વિજ મહાશયોએ સર્જવેલી એક છત્રીય સત્તા પર કાપ પડવા માંડ્યે હતો. અને જનસમૂહમાં ગતાનુગતિક રૂપ થઈ પડેલા ક્રિયા કાંડો પર અભાવ પેદા થયો હતો. આમ છતાં એના મૂળમાં કુહાડાના ઘા કરી, સર્વથા છેદ ઉડાડવાની કારવાઈ તો ચરમ તીર્થપતિ શ્રી મહાવીર દેવના કાળે જાય છે.

જૈન ધર્મ અને બૌદ્ધ ધર્મ અહિંસા-સત્ય-બ્રહ્મચર્ય અને અપરિ-ગ્રહ જેવા ઉમદા ગુણો ઉપર વજન મૂકે છે. છતાં એ ઉભય ધર્મોની કાર્ય વાહીમાં તરતમતાઓ રહેલી છે. અભ્યાસી જનો જ એની પારખ કરી શકે. યજ્ઞ-યાગની હિંસા સામે પડકાર કરનાર શાક્ય મુનિ માંસના ખોરાકથી સાવ હાથ ઉઠાવી શક્યા નથી ! એમના અનુયાયીઓએ તો દોર છૂટા મૂકવામાં કંઈ કંઈ ગલી કુંચીઓ શોધી કહાંડી છે અને એજ રીતે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યમાં પણ લોચા વાળા દીધા છે. એ કારણે જ બિશ્વક-બિશ્વણી જેવો વર્ગ હોવા છતાં ચારિત્ર્યની દૃષ્ટિએ એ ઉત્તમ જાપ પાડી શક્યો નહીં.

શ્રી ચાર્ધનાથના સંતાનીય શ્રમણ-શ્રમણીમાં વ્રત પાલનની દીલાશ નથી ધર કરતી. જરા ક્ષતિ નજરે પડતાં જ ગચ્છ-નાયકે એ સામે સાલ બત્તી ધરી છે. બંધારણના નિયમ પણ કડક રહ્યા છે એટલે જ

ધતર દર્શનકારોને પણ નિર્ઘેયોના અંધારણુની મુક્ત કંઠે પ્રસંસા કરવી પડી છે.

ભગવાન મહાત્મીરે એમાં શો ફાળો આપ્યો તે જોતાં વાર્તાપ્રવાહમાં આગળ વધીએ.

છેલ્લા આપણે એમને કૌશામ્યીમાં જોયેલા. એ પછી પરિપક્વ સહન કરવામાં એમની કપરી કસોટી થઈ. એક ગોવાળના હથે કાનમાં કીલિકા નાંખાઈ. ઉપસર્ગોમાં આ છેવટનો હતો. થોડા કાળ પછી એ વાતનો ઉપાસકોને ખ્યાલ આવતાં જ્યારે એ કીલિકાઓ ખેંચી કહાડવાનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો ત્યારે ભગવાન જેવા ચરમ શરીરી અને વજ્રઋષભનારાય સંઘયણવાળા પ્રબળ આત્માથી પણ અરેરાટનો ઉદ્ગાર થઈ ગયો.

અસ્ત પછી ઉદય અને રાત પછી દિવસ એ કુદરતી કાનૂન. પ્રખરમાં પ્રખર કર્મો પણ શ્રી વર્ધમાને આ રીતે ખપાવી નાંખ્યા. એટલે ઋણુવાલિકા નદીના કાંઠે સ્યામાક નામના ખેડૂતના ખેતરમાં શુદ્ધ ધ્યાનના પ્રથમ એ પાયા ચિંતવતા તેઓશ્રીને કેવળજ્ઞાન ઝિપ્વ્યું. ચૌદ રાજલોક અથવા તો ત્રણ લોકના સર્વ ભાવોને તેઓ જાણુનાર થયા. વસ્તુને યથાર્થ રીતે જોવા-જાણવા અને કહેવાની અનુપમ શક્તિ તેમને પ્રાપ્ત થઈ. દુનિયાના ભારેભાર અંધારાવાળા ખૂણામાં બનતો નાનો યા મોટો બનાવ, તે પોતાના સ્થાને બેઠા જાણી અને જોઈ શકે એવી સ્થિતિ મેળવી.

એના અભાવે પોતે ઘણું ઘણું જાણતાં છતાં ઉપદેશ નહોતા આપતા. પણ હવે શક્તિ ફેરવી. પોતે મેળવેલી એ કિંમતી વસ્તુને વિશ્વના સર્વ જીવોને લાભ આપવો એજ એક તેમનો ધર્મ થઈ પડ્યો. ‘તિન્નાણં તારયાણમ્’ પોતે જાતે તર્યા અને બીજને તારવાવાળા થયા. એટલે જ પદની સાર્થકતા ગણાઈ.

સરિતા તટે તેઓ ઝાઝું ન થોભ્યા. ધર્મ પ્રરૂપણને યોગ્ય અને સંઘ સ્થાપનાને અનુકૂળ સ્થાન એમની નજરે મહાસેન વનનું જણાયું.

શરૂઆતમાં જોયું તેમ મહાસેન વન તરફની દોડા દોડમાં મુખ્ય કારણ તો ભગવાનના ત્યાં પગલાં થયાં એ હતું.

સ્વર્ગના અનુપમ સુખોમાં તદાકાર બનનારા દેવો માટે આત્મ ઉન્નતિ સાધવાનો માર્ગ ભક્તિમાં જ સમાયો છે. એમના સરખા મુખની ટોચે રમતા જીવો, ન તો તપ તપી શકે કે ન તો કષ્ટ વેડી શકે. તેમના સ્વભાવમાં એ વસ્તુ નથી અને જે સ્થળમાં એમને વસવાટ છે ત્યાં એનો સદ્ભાવ નથી. પ્રભુના આગમનની ખબર મળતાં જ તેઓ ભક્તિ કરવા મહાસેન વનમાં દોડી આવ્યા અને આંખના પવકારામાં સુવર્ણ, મણિ અને રત્નોથી શોભિત હરકંઠને પ્રથમ નજરે આકર્ષે તેવું સમવસરણ ત્યાં ખડું કરી દીધું. દેવશક્તિને આવી કરામતો દુર્લભ નથી જ.

સમવસરણમાં આવવાનો જે માર્ગ રાજગ્રહી નગરીથી ફૂટતો હતો ત્યાં શહેરની ભાગોળે જ સોમગદ્વિજ નમતા સિદ્ધિસંપન્ન ગૃહસ્થે મોટો યજ્ઞ આરંભ્યો હતો. એમાં દેશ દેશના નામાંકિત ભૂદેવો પધાર્યા હતા. ચતુર્વેદી, ત્રિવેદી, દ્વિવેદી, ઋત્વિજ, પાઠકા, ત્રિપાઠી, અને જાની વિગેરે અટકોવાળા કેટ કેટલાયે હતા. આ બધામાં અગ્રપદે હતા મહાશય ગૌતમ ગોત્રીય ઈંદ્રસૂતિ. જગરા વિદ્વાન અને અભિમાની પણ પૂરા ! પંડિત માન્ય હોવાથી પ્રતિવાસુદેવ રાવણના અહંકારને પણ ટપી જાય !

કપાળ પર તિવ્રક ત્રિવેણીથી શોભતા, જાતજાતના વિશેષણોથી દીપતા આ પંડિત શેખરને વાદ વિવાદમાં ભત્રભત્રાને મૂંઝા બનાવી દે એવા પાંચસો શિષ્યોનો પરિવાર હતો. અહર્નિશ વેદાધ્યયનમાં રુક્મરહેનારા આ ક્રિયાકાંડી બ્રાહ્મણોના કંઠમાંથી મધુરો ધ્વનિ નીકળતો

ત્યારે હસ્તની અંગુલિઓ પણ એમાં તાણ દેતી. એ દશ્ય ખરેખર જોવા જેવું ગણાય. યજ્ઞ મંડપ અને મહાસેન વનમાં સમવસરણ વચ્ચે અંતર ઝાઝૂં નહોતું. રાજગ્રહીના જનસમૂહને ટોળાખંધ વિપુલ સંખ્યામાં આવતો નીરખી, પંડિતવર્ય ઈંદ્રભૂતિને પ્રથમ તો લાગ્યું કે આ વેળા પોતાની આગેવાની હેઠળ ચાલી રહેલા યજ્ઞનું મહાત્મ્ય જેવું તેવું નથી જ. પણ જ્યાં એ માનવ વૃદ્ધો યજ્ઞમંડપમાં પ્રવેશવાનું છોડી દઈ આગળ વધ્યે જ ગયાં ત્યારે એ મહાશયની આંખે ચમત્કૃષ્ણિનો કોઈ નવો ભાસ થયો. મંડપના પ્રાંગણમાં આવી પાછા ફરતા લોકને પૂછવા માંડ્યું—

અરે ભલા આદમીઓ ! આ પવિત્ર વેદીનાં દર્શન કરવાનું બાળુએ રાખી તમે આ તરફ ક્યાં ગયા હતા ?

ટોળામાંથી એકે જવાબમાં જણાવ્યું—

પંડિત મહાશય ! અમે તો સર્વજ્ઞને વંદન કરવા ગયા હતા ક્યાં તમારી આ ધૂમાડાથી ધીકી રહેલી વેદિકા અને ક્યાં મશ્વિરનોથી ઝળ ઝળાયમાન થઈ રહેલ એ સમોવસરણ ? શું એની રચના ! કેવું મનોહર સિંહાસન વળી એ પર અશોકવૃક્ષની શીળી છાયા ! અને દેવતાઈ વાનિત્રોના નાદથી તો વાતાવરણ ગર્જ રહેલું છે.

ત્યાં તો બીજા માનવોને આવતા જોયા.

કટાક્ષ કરતાં ઈંદ્રભૂતિએ પ્રશ્ન કર્યો—

આ ભલા માણસ તો માયાવી રચનામાં ભોળવાઈ કોઈ જનદુગરને સર્વજ્ઞ માની બેઠા અને એનાં ચરણ ચૂમી આવ્યા પણ તમારા જેવા ધર્મનો મર્મ જાણનારા પણ શું એવી જાતની ભૂલ કરી બેઠા ને !

ના, પંડિતજી ! ત્યાં મુદ્દલ ફસામણ જેવું નથી. એ વિભૂતિના ચહેરામાં કોઈ અજ્ઞ ન્યોતિ ઝળકે છે. એમની સમાપમાં જાણે શાંતિનું સામ્રાજ્ય પથરાયેલું છે. એ રમણિય, સૌમ્ય અને વાત્સલ્ય

પૂર્ણ મુખાકૃતિ પ્રતિ તમે પણ જરૂર મોહાઈ જવ. જવતો ત્યાંથી ખસવું ન ગમે. સાચે જ એ સવર્ણ છે. ત્યાં વાઘ-બકરી કે શત્રુ મિત્ર સાથે સાથે બેઠા છે. એવું એ અનુપમ સ્થાન છે. લોકો તો દીઠું તેવું કહી માર્ગે ચાલ્યા.

પણ આવાં વેણુ સાંભળવાની આશા સરખી નહીં ! ખેલી અને ‘આત્મા’ જેવા મહત્ત્વના દ્રવ્યના અસ્તિત્વ સંબંધમાં, વર્ષોથી શંકા સેવેલી, છતાં પોતાના જેટલો વિદ્વાન વર્તમાનમાં ધરતી પર કોઈ નથી એવી મગજથી ધારણ કરેલી છે જેમણે, એવા જૌતમ ગોત્રી ઈંદ્રજીતનો માનદ્વી પારો પૂરી ડીઝીએ પહોંચી ગયો. અભિમાનના હિંગારો તેમના મુખમાંથી બહાર આવવા લાગ્યા. પોતાની વિદ્વતા સામે, અરે એકધારી પંડિતાઈ સામે, જાણે આ માયાવીએ બોંબ ફેંક્યો ન હોય, જાણે વાદવિવાદનું કહેણ ન મોકલ્યું હોય, કેમ જાણે શૂતા ભોરિંગને લાકડી ઘોંચી જાગૃત ન કર્યો હોય એવું મહા ભયંકર કાવત્રું ગેદવેલું લાગ્યું !

મન પોકારી બિઠ્યું—અંજ ટટાર બની ગયું—અને આંખો ક્રોધથી લાલચોળ બની ગઈ ! એકજ નિશ્ચય કર્યો. એ માયાવીને હરાવી, ખરે પડાવી, કાળુ મુખ કરી વિદાય કરવાને.

ભાત ભાતના અને જાત જાતના અલંકારોથી મુક્ત બિરુદાવલિ મેલાવતા, પાંચસો શિષ્યોથી પરિવરેલા ઈંદ્રજીત ઝડપી ગતિએ સમવસરણ નજીક આવી પહોંચ્યા.

સિંહાસનરથ વિજીતને જોતાજ ઠરી ગયા !

અંતરનાદ સંભળાયો—અરે આ માયાવી કે ધૂત ન હોય. જગતમાં વિશિષ્ટ મણાતા ગુણોથી શોભતી આ વિજીતને જાદુગર કે ઈંદ્રજીતની કૌટુંબમાં મૂકનાર હું ખરેખર ભીંત ભૂલ્યો છું. જે વસ્તુ નજર સામે સાચા સ્વરૂપમાં મોજુદ છે એને માયાની ઉપમા કેમ થતે ?

અરે જે ચહેરો જોતાંજ આધિ, વ્યાધિ અંત ઉપાધિરૂપ ત્રિવિધ પીડા નાશ પામે, તે ચહેરામાં ધૂર્તતાનો સદ્ભાવ નજ હોય. એમાં તો આત્મ તેજના રણકારજ દષ્ટિ જોયર થાય છે. કર્મોનાં આવરણ જડમૂળથી ઊખડી ગયા વિના આ જાતની સિદ્ધિ શક્ય નથી. હું ભણ્યો છતાં ગણ્યો નહીં. અગાઉ સાંભળ્યું તો હતુંજ કે ક્ષત્રિયકુંડ નગરમાં રાજવી સિધ્ધારથને ત્યાં એક પ્રતિભાસંપન્ન પુત્રનો જન્મ થયો છે અને ભવિષ્યમાં આ ભારત વર્ષમાં ચોવીશમા તીર્થંકર તરીકે એ ખ્યાતિ પામનાર છે. ચૌદ મહાસ્વપ્ન રાણી ત્રિશક્તાને આવેલાં. એ બાળ અર્ધકેને ઇંદ્રો અને દેવોનો સમૂહ એકપર્વત પર જન્માભિષેક કરવા લાઇ ગયેલો પણ ખરો.

આ તેજ વ્યક્તિ હોવી જોઈએ. હું જ્યારે નાલંદા વિદ્યાપીઠમાં અધ્યયન કરી પોતાના દેશ પાછા ફરતા વિદ્યાર્થીઓને પદવી દાન આપવાના મેળાવડાના પ્રમુખપદે હતો, ત્યારે ત્યાં સમાચાર આવેલા કે ક્ષત્રિયકુંડના વર્ધમાન કુંવરે ત્રીશ વર્ષની યુવાન વયે પત્નિ યશોદા, બ્રાતા નંદિવર્ધન આદિને સમજાવી, રાજ કાજમાં ન પડતાં આત્મશક્તિની સાધના નિમિત્તે અરણ્યવાસ સ્વીકાર્યો. મૌનપણે આવી પડતાં ઉપસર્ગો અને વેડવા પડતા પરિષદો સામનાથી સહન કરતાં પૃથ્વી તલ ભ્રમણ કરવા માંડ્યું.

ત્યાં તો નજીકમાં ઊભેલો વિદ્યાર્થી, યાદ આવતાં કહેવા લાગ્યેઃ ગુરુજી ! આપનું અનુમાન સાચું જણાય છે. આ તેજ વર્ધમાન કુંવર સંભવે છે. સોમિત્ર દ્વિજ કુંડલપુરમાં યજ્ઞ નિમિત્તે આમંત્રણ કરવા આવેલા ત્યારે હું હાજર હતો. અગ્નિભૂતિ ગહારગામ ગયેલા ને તે વેળાજ પાછા ફર્યા હતા. એમણેજ ખબર આપ્યા હતા કે ક્ષત્રિયકુંડવાસી વર્ધમાન કુંવર કે જે સન્યાસ સ્વીકારી છેલા બાર વર્ષથી આત્મશોધનમાં રક્ત રહેતા તેમને ઋગ્વેદિકાના તટપર દેવજ્ઞાન ઉપનું છે. નિર્ગંધો તેમને અરિહંત તરીકે ઓળખે છે.

બરાબર, શિષ્ય, ત્હારી સ્મરણ શક્તિ પ્રશંસાપાત્ર છે.

નેત્રો સામે પ્રવર્તી રહેલાં ચિન્હો એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

મને સમજાય છે કે વાદનો આડંબર કરી મેં અહીં દોડી આવવાની ઉતાવળ કરી. એ મારા ગૌરવને હાનિ પહોંચાડશે.

આ તો તીર્થંકર સંપૂર્ણ જ્ઞાન થયા વિના ઉપદેશ આપે નહીં. તેમના જેવા, જાણવામાં રંચમાત્ર ફરક ન હોય. હે ભોળા શંભુ ! ત્હારા આ સેવકને માનભરે વંજે માપવાનો કંઈ માર્ગ સૂઝાડ એટલે મંજા નાહ્યા.

ત્યાં તો ચાંદીની ઘંટડીના રણકાર જેવો મીઠો સ્વ સંભળાયો. ‘ હે ઈંદ્રભૂતિ ગૌતમ, તમે સુખ પૂર્વક આવી પહોંચ્યા ! ’

ભાઈ સુમિત્ર ! આ તો માંડે નામ પણ જાણે છે ને શું ? અરે સામેથી માનપૂર્વક બોલાવે છે !

હાં, સમજાયું. શિષ્ય સુમિત્ર ! એ સર્વજ્ઞ કહેવાય છે માટે એ શક્તિના પ્રદર્શન કરવા માંગે છે. મારા જેવા વાદીશેખરનું નામ તો આખા વૃદ્ધમાં જાણીતું છે. એથી કંઈ સર્વજ્ઞતા ન પરખાય. હા, હૃદયગત શંસય કહી દેખાડે તો શ્રદ્ધા જન્મે ખરી ?

પુનઃ ભગવંતનો મધુર સ્વર કર્ણપટ પર અથડાયો.

મહાનુભાવ ! વેદ પદો વાંચતાં તને જે આત્મા વિષયે શંસય ઉદ્ભવ્યો છે તે, એ પદોની વિચારણા બરાબર કરવામાં આવે તો ઘડીભર પણ ટકી શકે તેવો નથી. સમજવાના જિજ્ઞાસુથી છેલ્લા પગથીયે ન ઊભા રહેવાય. અહીં સમીપમાં આવવું જોઈએ અને યુક્તિ પુરસ્સર એની ચર્ચા કરવી જોઈએ; દહીમંથન ન્યાયે ત્યારેજ, એમાંથી નવનીત ઉપર આવે. જ્ઞાન પિપાસુ વર્ગ માટે પંથની દિવાલો કે મતના વાડાં નજ સંભવે.

ઈદ્રભૂતિ હતા તો વિદ્વાન. જ્ઞાન ગવેષી હતા એટલે કદાચહ કે ખોટો હઠ નહોતા પકડતા. ભગવંતની મિષ્ટ વાણી શ્રવણ કરતાંજ પર્ષદામાં આવ્યા. વિવેક પૂર્વક વેદપદોની ચર્ચા ચલાવી. પાકી ખાતરી થઈ એટલે વિના આગ્રહે પ્રભુના શિષ્ય પદને સ્વીકાર્યું. એ કાળે તેમની વય પચાસ વર્ષની હતી. ગુરુ એવા ભગવંત તો માંડ તેંતાલીશ વર્ષ લગભગના હતા. પણ જ્ઞાનની ખોજ કોઈ જુદીજ વસ્તુ છે. એ પાછળ ફકારી લેનારા શોધકોને વય, વર્ષ, નાત, જાત કે પંથના બંધનો નડતા નથી. અંતરની તૃષ્ણા જ્યાં છીપાય, હૃદયની ભૂખ જ્યાં સંતોષાય, ત્યાં એવા આત્માઓ માન-અપમાનની પરવા વિના બૂકી પડે છે.

ઈદ્રભૂતિનું શિષ્યત્વ તેમના બે બંધુઓ અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ. તે ત્યાં ખેંચી લાવ્યું. તેઓ પણ શંકા નિરાસન કરી ભગવંતના શિષ્યો બન્યા. એ વાત પ્રસરતાં યજ્ઞમંડપમાંના વ્યક્ત, મુઘર્મા, મેતાર્થ અને પ્રભાસ આદિ અન્ય આઠ જોડીદાર વિદ્વાનો પણ પોતાના વિદ્યાર્થી સમુદાય સાથે સમવસરણમાં આવ્યા. વિનયપૂર્વક મનમાં ધર કરી બેઠેલા શંસયો અંગે લંબાણથી ચર્ચા ચલાવી. ભગવંતની દલીલોમાં તથ્ય જોયા પછી જ તેમણે અંતેવાસીપણું સ્વીકાર્યું.

પ્રભુ અને ઉક્ત વિદ્વાનો વચ્ચેની જ્ઞાનચર્ચા કિંવા વાદવિવાદ જાણવા સારૂ તો ગણધરવાદનાં પાનાં અવલોકવા ઘટે. એ પાછળ આમુલી દિવસોની થોડી ઘટિકાઓ નથી ખરચાણી, પણ મહિના પસાર થયા છે. ભગવંત વર્ધમાન સ્વામીની પદ્ધતિ મારીને મુસલમાન બનાવવાની હતીજ નહિ. વાડો વધારવાનો મોહ અને ચેલા મૂંડવાની વૃત્તિ એમનાથી બાર ગાઉ દૂર હતાં. કેવળ એકજ બ્યેય. જે વસ્તુસ્વરૂપ પોતે દિવ્ય એવા કેવલજ્ઞાનથી જાણ્યું છે અને જોયું છે એનો ખ્યાલ વિશ્વના સર્વ જીવોને પ્રેમભાવથી અપાય તેટલો આપવો.

આ રીતે અગિયાર પંડિતો અને એમના યુગ્મભાણીશસોની સંખ્યાના વિદ્યાર્થીઓ મહાસેન વનમાં પ્રભુશ્રી મહાવીરના હાથે દીક્ષિત થયા. રખે ટાઇ માને કે માતાપિતાની રજા વિના એ મંડી નંખાયા. એ બ્રાહ્મણપુત્રો બ્રહ્મચર્ય અવસ્થામાં હોઇ, અભ્યાસ માટે પંડિતોને તેમના વડિલો તરફથી સોંપાયા હતા. ચાર આશ્રમને મહત્ત્વ આપનારા મૂદે-વોમાં પણ પ્રથમ આશ્રમ વટાવી સીદ્ધા ચોથા સન્યસ્ત આશ્રમમાં પ્રવેશવાની પ્રણાલિકા હતી અને જોવાય છે.

અગિયાર પંડિતો તો પુખ્ત વયના હતા. જ્ઞાનાર્જન અને ક્રિયા-કાંડ એમના રોજના વ્યવસાય હતા. એમના ઘરમાં રોકકળ બીઠે તેવું વાતાવરણ હતુંજ નહિ. વિશેષતા તો એ હતી કે એ બધાને દીક્ષા આપનાર ખુદ જ્ઞાની ભગવંત પોતે હતા.

પોતાની પ્રવૃત્તિને સાચી ઠરાવવા સારુ મહાસેન વનનું ઉદાહરણ આપવું એ ભીમસેનની પાઘડી પાંચમા આરાના એકાદ માનવીના માથા પર બંધબેસતી કરવા જેવો બાલિશ પ્રયાસ માત્ર છે. માનવ, માન્યતાના ધેનમાં ઘેરાય છે ત્યારે રત્નકુક્ષિ તરીકેની ખ્યાતિને વરેલી તીર્થ કરદેવની માતાઓને પણ રોકકળ કરતી આલેખે છે. ઝટ કહી નાખે છે કે ઋષભદેવની દીક્ષા પાછળ મરદેવા માતા રહી રડીને આંધળા થયાં હતા. એમ કહી સિદ્ધાંત રચાપે છે કે દીક્ષા પાછળ રોકકળ તો થાયજ.

મરદેવા માતાની આંખે પડળ બાઝ્યાં હતાં એ વાત સાચી પણ રોકકળના બચાવમાં એ ધરવી એ તો એક જાતનું છળ છે.

ક્યાં એ પવિત્ર માતા-પુત્રની દીક્ષા અંગેની સાચી સમજ અને ક્યાં આજકાલની વિચિત્ર મનોદશા ! સાચી સમજનો અભાવ ! લેનારની વેવલાઇ ! દેનારની લાલચુ વૃત્તિ ! એ દૃષ્ટાંત દેવું કે બાળવય જોઇ ભગવંત હેમચંદ્રસૂરિને યાદ કરવા એ તો નાના મોઢે મોટી વાતો કરવા જેવી અછકલાઇ !

‘ક્યાં રાજા ભોજ અને ક્યાં ગાંગો તેલી.’ અલં પ્રાસંગિકને.

અરે આપણે ઈંદ્રભૂતિ મહાશયની કારવાધઓ વર્ણવતાં, પર્ષદામાં નજર ફેરવવાનું પણ ભૂલી ગયા ! સાં માત્ર દેવ-દેવીઓ જ નહિ પણ રાજવીઓ અને સાર્થવાહો પણ સુપ્રમાણમાં બેઠેલા છે.

અહો ! રાજવી શ્રેણિક ને રાજા શતાનિક તો જોડાજોડ બેઠા છે. ધનાવહ શેઠ પણ છેજ. મંત્રીશ્વર અભયકુમારની ખાજુમાંજ બેઠા છે એટલે તેમના અતિથિ થયા હોય એમ સંભવે છે. મગધનરેશના એ પાટવીની સ્વામીભક્તિ જેવી તેવી નથીજ.

પેલા નારીવૃંદમાં મૃગાવતી-જયન્તિ-ચેલણા-નંદા-સુલસા આદિ જાણીતાં રમણી રત્નો આગલી હારમાં છે. એમાં વસુમતી તો કોઈ જુદાજ પોશાકમાં સજ્જ થઈ બેઠેલી છે.

રાજર્ષિ દધિવાહન સમીપમાં તેણીને છેલ્લી જોઈ હતી. જ્ઞે કે એ પછી સંખ્યાબંધ દિવસોનાં વહાણાં વાયાં છે. છતાં વાતીપ્રવાહમાં આગળ વધવા સાડ પાછળ નજર ફેરવવાની ખાસ અગત્ય નથી. સામાન્ય ઉલ્લેખથી જ સળંગ અંદોડાની શ્રેણી રચાય છે. કર્મરાજના પ્રપંચ પરતોપડો ગુરુજીના વિવિધ ઉપદેશથી એટલી હદે ખુલી ગયો કે અહર્નિશ સંસારમાં રચ્યાપચ્યા રહેવાનું જેનું કામ છે એવો રાજવી કરકંડૂ પણ એના પાસમાંથી કેમ મુક્ત થવું તે જાણી શક્યો. વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન, કર્મના ઉદયકાળે સમતાથી એનું વેદન અને સતત જાગૃત દશા, એ સાથે નિરાસકિત ભાવનો યોગ કેળવાય, તો કાયમી વિજય દૂર નથીજ. પ્રવૃત્તિમાં રક્ત જીવો પણ જો ‘ધાવ ખીચાવત ખાળ’નું ઉદાહરણ દષ્ટિ સન્મુખ રાખી વર્તન કરે તો થોડા દાળમાં-ગણત્રીના ભવોમાં-શીવસુંદરીનાં કમડ ખખડાવવા શક્તિ-માન થાય.

કુમારી પવિત્રતા રમ્ય પ્રદેશમાં, સંતસમાગમ સેવતી અને અપૂર્વ

આનંદ લૂંટતી, વસુમતી-રાજવી અને નાયક આદિ મંડળી ન્યાં સંખ્યા પૂર્વે પાછા ફરવાની તૈયારીમાં છે ત્યાં એકાએક સુદર્શન શેઠનું આગમન થયું.

રાજરત્ન મુરખ્ખી ! આમ અચાનક ક્યાંથી આવી ચઢ્યા ? રાજવી કરકંડૂએ શેઠને જોઈ પ્રશ્ન કર્યો, અને પૂછ્યું.

‘ ચંપાના શા સમાચાર છે ? પ્રજામાં આનંદ વર્તે છે ને ? ’

હા, મહારાજ ! સૌ પ્રકારની કુશળતા છે. પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવને પરમાવધિ જ્ઞાન પ્રાપ્તિ થયાના સમાચાર મળ્યા, એટલે હવે કેવલજ્ઞાન નજીકમાં ગણાય એમ સમજી હું રાજપિંતા દર્શને આ તરફ નીકળી આવ્યો. સંયમ સ્વીકાર્યા પછી મળવાના પ્રસંગ સત્વર ન સાંપડે. ધ્યાન માટેના આ પુનિત પ્રદેશને જોવાની પણ ઇચ્છા હતીજ. આમ એક પંથ ને દો દાગ જોવું હોવાથી નીકળ્યો છું. અહીંથી કૌશામ્ખી જવાનો છું કેમકે મનોરમા અને પુત્રો થોડા દિન પૂર્વે ત્યાં રતેહીને ઘેર છે તેમને તેડી પણ લાવવાના છે. ભગવંત શાસન સ્થાપે એટલીજ ઢીલ છે. પુત્રોના ખમે દુન્યવી ભાર રાખી અમો દંપતીએ પ્રભુશ્રી વીરની સેવામાં જોડાવાનું નક્કી કર્યું છે.

પદ્માવતી સાધ્વી બોલી ઊઠ્યા—

ધણા જ સુંદર વિચારો. કર્મરાજ, અંગના સાંધાઓને ઢીલા બનાવે તે પૂર્વે જ એના પંડામાંથી મુક્ત બની પરભવ પ્રયાણની તૈયારીમાં લાગી જવું એ બુદ્ધિમતા.

મોટાભાઈ ! મને શેઠશ્રી જોડે જવાની રજા આપો. અહીંથી હું પરભારી કૌશામ્ખી જવા ધાર છું. વિલંબ કરવામાં કામ વિલુપ્તે એવો ઉઘાડો સંભવ છે. એ લોકો મારી રાહ કાગના ડોળે જોતા હશે. વસુમતીએ નમ્રતાથી કહ્યું.

વાત એટલી સ્પષ્ટ હતી અને કામ એવું પવિત્ર હતું કે એમાં આનાકાની કરવાપણું હતું જ નહીં. ખીજે જ દિવસે સૌ પોત પોતાના પંથે પળ્યા. પંખીના મેળા સમ પ્રાતઃકાલ થતાં જ ભિન્ન ભિન્ન દશામાં વિખરાયા. નાયક પણ ‘ થોડા દિન બ્રમણ કરી પાછો દરીશ. ’ એમ કહી વિદાય થયો.

વસુમતી કૌશામ્યીમાં આવ્યા પછી તેણીને ઝાઝો સમય થોભવાની જરૂર ન રહી. શ્રમણ મહાવીરના વિહાર અંગેના સમાચાર અહીં રોજે રોજ આવતાં શતાનિક ભગિની જ્યન્તિએ પ્રવ્રજ્યા લેવાનો નિર્ધાર કર્યો હતો, તે માટેની એ ગોડવણ હતી.

પાલક માતાપિતાના સહવાસમાં ચંદનાએ જે દિનો પસાર કર્યા એ એટલી હદે મીઠાશભર્યા થઈ પડ્યા કે જ્યારે એ દીક્ષા માટે વર બહાર નીકળી ત્યારે નાનાં મોટાં દરેકની ચક્ષુ ભીની થઈ. માત્ર માતા-પિતાને જ નહીં પણ ઘરમાંના નોકર ચાકર સર્વને પોતાનું કોઈ આપ્તજન ચાલ્યું જાય છે એમ લાગ્યું.

ઘારિણીના સંસ્કાર પામેલી આ ખાળાએ જ્યાં જ્યાં પગ મૂક્યો ત્યાં ત્યાં ચંદનની માફક સુવાસ ને શીતલતા પાથરી ‘ ચંદના ’ નામનું સાર્થક થઈ ક્યું હતું. એનું એવું યશનામ કર્મ હવે સંપૂર્ણ કળાએ ખીલી નીકળ્યું હતું. વયમાં યુવાન છતાં ભક્તભલી પ્રૌઢાને પણ ટપી જાય તેવી પ્રજ્ઞા, જ્ઞાન અને વર્તન હતાં.

સુદર્શન શેઠ પોતાના કુટુંબને લઈ ચંપા પ્રતિ વિદાય થયા. ધનાવહ શેઠ સાથે ચંદના પણ વળાવવા સાફ ભાગેળે આવી હતી. ત્યાં જ ક્રુતમતિએ આવી રહેલા અશ્વારોહીએ સમાચાર આપ્યા કે:—

‘ ઋજુવાલિકા નદીના કિનારે સ્થામાક ખેડૂતના ખેતરમાં શ્રમણ મહાવીરને કેવલજ્ઞાન ઊપજ્યું છે. ’

ચંદના તો આ સાંભળી હર્ષધેલી ગની ગઈ. ચીર કાળ સંચિત

આશા કૃષ્ણ-ખીજે દિને સવારે જ ધામધુમ સહિત, સોના ને રૂપા બાણું, તેમજ ધાન્ય ને વસ્ત્રો છુટા હાથે દાનમાં દેતી, દીક્ષા માટેના સ્વેત વસ્ત્રોવાળી છાત્ર માતૃશ્રી મૂલ્લાના હાથે રખાવી, પાલખીમાં બેસી કૌશામ્બીના બળર વચ્ચેથી વાજતે જાગતે નીકળી પડી. એ સરવસને માર્ગમાં જ સમાચાર સાંપડ્યા કે ભગવંત સરિતા તટથી વિહાર કરી મહાસન વનમાં પહોંચ્યા છે. દેવોએ ત્યાં સમવસરણની રચના પણ કરી છે.

તીર્થ સ્થાપના કરવા સાડ તો આ સ્થાને પ્રભુએ પગલાં પાડ્યાં- પડતાંવેંત સાધન સામગ્રી તૈયાર હતી. શકેન્દ્રે દિવ્ય ચૂર્ણનો થાલ મંગાવ્યો. એ આવતાં જ પોતાના હાથમાં ધરી પ્રભુ સામે ઝીભો. પ્રભુએ સિંહાસનથી ઊતરી, એમાંથી ચૂર્ણ ગ્રહણ કરી, પ્રથમ ગણ-ધર તરિકે શ્રી દંદિભૂતિ ગૌતમના શિરે એ ત્રણ વાર નાંખ્યું. ‘ઉત્પાદ, વ્યય અને ક્રુવ’ રૂપ ત્રિપદી સંભળાવી-અનુક્રમે ખીબ દશને પણ ગણધર પદવી આપી. સાધ્વીમાં મુખ્ય એવું પ્રવર્તિનીનું પદ ચંદનખાળાને આપતાં પૂર્વવત્ વિધિ કરી. એ સર્વના મરતકે પર્યદા સમુદાયે અક્ષ-તોનાં વધામણાં કર્યાં. શ્રાવક-શ્રાવિકા વર્ગમાં શ્રેણિક દંપતીનાં નામનેા ઉચ્ચાર કરી, ચતુર્વિધ સંઘ સ્થાપ્યો અને પોતાનું શાસન પ્રવર્તાવ્યું. ધન્ય એ દિવસ. ધન્ય એ વડી.

પ્રકરણ ૨૩ મું

શ્રમણત્વમ ઇદમ રમણીયતરમ

નીતિવેતાઓએ લ'ખાણ વિચારણા પછી શ્રમણજીવન યાને સાધુપણને અતિ રમણીય દર્શાવેલું છે. એમાંજ નિર્ભયતાનો વાસ જોયો છે, અને એ જીવનનેજ માનવભવની સફળતા રૂપ ઇદમ શબ્દથી નામ પ્રમાણે ગુણવાળું સાધુ જીવન લેવાનું છે. જે ફકીરી પાછળ લાલસાઓની જાળ પથરાયેલી હોય, વ્યસનનાં તાંડવ નૃત્ય જમ્યાં હોય, એદીપણાના અખાડા રૂપ હોય. કે માત્ર ક્રિયાકાંડની અજ્ઞાનતાપૂર્ણ રમઝટ સર્જાઈ હોય, એને ઉપરની ઉપમા જરા પણ અંધમેસતી નથી. પછી ભલે ને નામ સાંધ, જોગી, સંન્યાસી, જતિ કે સાધુ ના હોય. ટૂંકમાં કહીએ તો, સ્પષ્ટ વક્તા અવધૂત શ્રીમદ્ આનંદધનજીએ ગાયું છે કે—

‘ગચ્છના ભેદ બહુ નયણ નિહાળતાં, તત્ત્વની વાત કરતાં ન લાજે;
ઉદર ભરણાદિ નિજ કાજ કરતાં થકાં, મોહ નડ્યાં કલિકાળરાજે.’

તે વાસ્તવિક છે. જ્યાં એવી દશા વર્તતી હોય ત્યાં રમણીયતા કેવી પ્રભાવિકતા કેવી ? અને સુવાસ પણ કેવી ?

રમણીયતાનો વાસ સંપૂર્ણપણે શ્રી તીર્થંકર દેવના જીવનમાં દષ્ટિ-ગોચર થાય છે. ગણધર મહારાજ, તેમજ અન્ય સાધુ ગણમાં, સાધ્વી સમુદાયમાં અધિકાંશે એ જોવાય છે.

ભગવંત મહાત્મીરે ડિડિમ નાદથી એવો મેક્ષનો સંદેશ ભારતવર્ષમાં વિસ્તાર્યો છે કે—

ધર્મ એ માત્ર સામાજિક રુઢિ નહિ પણ વાસ્તવિક સત્ય છે. મોક્ષ એ સાંપ્રદાયિક બાહ્ય ક્રિયાકાંડ પાળવાથી મળતો નથી પણ સત્ય ધર્મના સ્વરૂપમાં આશ્રય લેવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મમાં, મનુષ્ય અને મનુષ્ય વચ્ચેનો ભેદ સ્થાયી રહી શકતો નથી. જન્મવા માત્રથી બાહ્યણ એ બાહ્યણ નથી અને ક્ષત્રિય એ ક્ષત્રિય નથી પણ કર્મથી—આચરણથી એ વાતની પ્રતિતી થાય છે. માનવ માત્ર મૈત્રી પ્રમોદ-કારણ અને માધ્યસ્થ ભાવનાના જોરે પ્રગતિ સાધે છે. એ માટે જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ ત્રવેણીમાં એને વારંવાર સ્નાન કરવું જોઈએ—અહિંસાના પોકાર કરતાં, એ અંગેના સાચા અમલમાં જ પરમ ધાર્મિકતા રહેલા છે. ઉત્ક્રાંતિના ઇચ્છુકે અહિંસાના—સત્ય—અસ્તેય—અભય—અને અપરિગ્રહ રૂપ મહાત્મ ગુણોને સ્વજીવનમાં ઉતારવા કમર કસવી જોઈએ.

ઇતિહાસ નોંધે છે કે ચરમ તીર્થપતિના ઉપરનો સંદેશ ભારત વર્ષના સાડા પચીસ આયોજનમાં અર્થાત્ મગધ, અંગ, બંગ, કાશી, કોશલ, વિદેહ, વત્સ, સિંધુ, સૌવીર, કુલાલ અને લાટ આદિમાં ફેલાયો હતો.

રાજગૃહીના ત્રિગ્વિસાર યાને મેલિક, વૈશાલીના ચેટકરાજ, કાશી-કોશલના ગણનાયકો, અમલકદ્વપાનો રાજની ચેત, વીતભયપતનનો ઉદાયન, પોતનપુરનો પ્રસન્નચંદ્ર, સતાનિક, ચંડપ્રહોત, શાલ-મહારાજ-પ્રતિહત અને પ્રિયચંદ તેમ દર્શણભદ્ર-મિત્રનંદીને દત્ત મળી લગભગ આખીય રાજનીએ ભક્તગણની સંખ્યામાં મણુતા.

સંપદામાં યાને પરિવારમાં, અગિયાર ગણધર સહિત ચૌદ હજાર સાધુઓ, છત્રીસ હજાર સાધ્વીઓ, એક લાખ ઓગણસા! હજાર શ્રાવકો અને ત્રણ લાખ અઢાર હજાર સધ્વીઓની સંખ્યા હતી એ વાતથી જ પુરવાર થાય છે કે અરિહંતપદ પામ્યા પછી ભગવાંતે જીવનનાં શેષ વર્ષો અર્થાત્ કૈવલ્ય પછીના ત્રીશ વર્ષો, ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશમાં વિચરવામાં અને જીવોને પ્રતિભોધવામાં ગાળ્યાં હતાં. શહેરમાં પાંચ રાત્રી અને ગામમાં એક રાત્રી વસવા રૂપ સમાચારીમાં મુનિ-જીવન કેવું પ્રવૃત્તિશીળ હોયું બેઠાંએ એની પ્રતિતી મળે છે. સાથેસાથ એ પણ અનુમાની શકાય છે કે આટલી વિપુળ સંખ્યામાં જે નર-નારીઓનાં હૃદયક્રમણો વિકસ્વર થઇ, જીવન દીપ બ્યોતિર્મય બન્યો છે એમાં મુખ્ય શિષ્યોને અને પ્રવર્તિની ચંદનબાળાને ફાળો નાનો સૂનો ન જ હોય. ભગવાનની અસરકારક વાણી સાંભળીને જેમને વૈરાગ્ય જન્મતો, દીક્ષા લેવાનાં પરિણામ પેદા થતાં, તેમને પ્રભુ તો માત્ર એટલું જ કહેતા કે—

માતાપિતા કે વડિલ સ્વજનને પૂછીને આવો પ્રમાદ ન કરશો. પરિણામની ધારા ચઢતી જ રાખજો. એ રીતે જેઓ આવતા, તેમને દીક્ષિત બનાવતા. પછી પુરૂષ હોય તો સ્થવીર સાધુઓને અને સ્ત્રી હોય તો પ્રવર્તિની ચંદનાને એની સુપરત થતી. પ્રભુનાં પચનેા તો જમીનમાં બી વાવણીનું કામ કરતાં. એ પછી જળસિંચન આદિથી સંભાળ ભરી રીતે નાનકડા બીજમાંથી છોડપણે પરિણમવા રૂપ અર્થાત્ આવનાર આત્માઓ ઉપર ત્યાગ જીવનનું સાચું ને સચોટ સંસ્કાર નાંખવારૂપ કાર્ય તો મુખ્ય શિષ્યો યા તો ચંદના સાધ્વીના શિરે રહેતું. શરૂઆતને એકડો ધું ટાવનારમાં—પ્રારંભમાં કક્કો શિખવનારને કેવા કેવા સંયોગોમાંથી પસાર થવું પડે છે એ તો અનુભવને વિષય છે. સંસારના સ્વૈર વિહારમાં ઉછરેલા જીવો પર સંયમની સૌરભ જમાવવી એ કપરી કસોટીભર્યું કામ લેખાય. એમાં પણ મરદ કરતાં

ઓરતના વ્યવહાર-વર્તનમાં તરતમતાએ! ઘણી ઘણી. એ સર્વને તરી પાર કરનાર સાધ્વી ચંદનખાળા જેમ રમણી રત્ન તરીકે પ્રકાશી ઊડ્યું હતું, તેમ અમણ જીવનમાં પૂર્ણ પણે ઝગડી રહી, કોહિનુર તરિકેની શ્રેષ્ઠતા પ્રાપ્ત કરી એ તરફ મીઠ માંડીએ-પાંચસો સખીઓના પરિવારે શોભતી પ્રિયદર્શના, શ્રેણિક નરેશની સંખ્યાખંધ રાણીઓ, દેવાનંદા બ્રાહ્મણી, સતી મનોરમા, ચંડપ્રહોતની અંગારવતી આદિ આઠ રાણીઓ, જયન્તિ, મૃગાવતી વિગેરેનાં જીવન ઘડતરમાં ચંદના સાધ્વીનો ફળો નાનો સૂતો નથી. શાસ્ત્રોમાં એ અંગેના ઉલ્લેખ વિખરાયેલા પડેલા હોવા છતાં તેજસ્વી મણિકુણિકાઓસમ શોભે છે. અહીં તો એમાંના એકાદ એ પ્રત્યે દર્શિપાત કરી સંતોષ માનવો રહ્યો.

અંગ દેશની ચંપામાં, રાજવી કરકંડૂના આગ્રહભર્યા આમંત્રણથી પધારી, ન્યાં બારમા તીર્થપતિ શ્રીવાસુપૂજ્ય સ્વામીનો શુભ (સ્તૂપ) હતો. એ ઉદ્યાનમાં બહુ ધામધુમ પૂર્વક-સુદર્શન શેઠ અને સતી મનોરમાને સ્વશાસનમાં દીક્ષિત કરી પ્રભુ મહાવીરે કૌશામ્બીમાં પગલાં પાડ્યાં હતાં. નગર બહાર આવેલ ચન્દ્રાવતરણુ ચૈત્યમાં તેઓશ્રીનો ઉતારો હતો. ચંદના પ્રમુખ સાધ્વી સમુદાય શહેરની વસતીમાં પ્રભુના આગમન પૂર્વે આવી ગયો હતો.

કૌશામ્બી પતિ શતાનિક એકાએક અતિસારના રોગથી ગુજરી જતાં, બાળક ઉદયતની અરૂપ વય હોવાથી રાજ્ય કારભાર રાજમાતા મૃગાવતીની સલાહથી પ્રધાનો ચલાવતા હતા.

પ્રભુ ચંદન નિમિત્તે રાણી મૃગાવતીએ, એની નણુંદ જયન્તિએ રાજ પરિવારના જુલુસ સહિત ચંદ્રાવતરણુ ચૈત્ય તરફ પ્રયાણ કર્યું. નગરવાસી પ્રજાજનો એમાં જોડાતા ગયા. સરથસ સમવસરણુની ભૂમિએ આવી પહોંચ્યું, ત્યારે ત્યાંના દેખાવ માનવના મહાસાગર સમ થઈ ગયો. ભગવાન મહાવીર દેવે પર્ણદામાં સૌ કોઈ સમજી શકે એ રીતે આત્મશ્રેયને કેન્દ્રમાં રાખી ધર્મોપદેશ દીધો. સભાજનો પણ કોઈ

જાતના આક્ષેપ કે કટાક્ષવિહૂણી મધુર વાણી સાંભળી સંતોષ પામ્યા. યથાશક્તિ વ્રત પચ્ચખાણુ ગ્રહણ કરી પોત પોતાના ઘરના માર્ગે પાછા ફર્યા.

સભા વિસર્જન થયા છતાં જયન્તિ શ્રાવિકા પરિવાર સહિત થોભી હતી. અવસર જોઈ તેણીએ નિમ્ન પ્રકારે ધર્મચર્ચા શરૂ કરી.

ભગવન્ ! જીવ ભારે કર્મીપણું શાથી પ્રાપ્ત કરે છે ?

શ્રાવિકા ! જીવહિંસા, અસત્ય વચન, ચોરી, અશ્વહત્યર્થ, અને પરિગ્રહ આદિ અઢાર પાપસ્થાનકોના સેવનથી જીવની સ્થિતિ ભારે કર્મીપણાની થાય છે અને એથી મનુષ્ય-તિર્યચ, દેવ ને નારકી રૂપ ચાર ગતિમાં લાંબા કાળ સુધી ભ્રમણ કરે છે.

ભગવન્ ! મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા જીવોને સ્વભાવથી પ્રાપ્ત થાય છે કે અવસ્થાની વિશેષતાથી ?

જયન્તિ ! એ જાતની યોગ્યતા, જેને ભવસિદ્ધિ કહેવામાં આવે છે તે સ્વભાવથી હોય છે. એમાં અવસ્થાની ચાંચ ખૂડતી નથી.

ગાંગડુ કણુની માફક અભવ્ય જીવ કદી પણ શીવ સુંદરીના પ્રાસાદની સીડી ચઢી શકતો નથી.

ભગવન્ ! જે જીવો ભવસિદ્ધિ હોય છે તે સર્વ શું મોક્ષગામી છે ?

હા, જરૂર એ જીવો મોક્ષે જવાના. એમાં શંકા જેવું નથી જ.

ભગવન્ ! જો એ પ્રમાણે સર્વ જીવોની સિદ્ધિ થઈ જશે તો કાળાન્તરે આ સંસાર ભવસિદ્ધિ જીવોથી રહિત નહીં બને ?

નહીં, જયન્તિ ! એવું બનવાનું નથી. જેમ આકાશપ્રદેશની શ્રેણીમાંથી પ્રતિ સમય અઢેક પ્રદેશ કમી કરવાની કલ્પના કરીએ છતાં એ પ્રદેશોનો અંત આવતો નથી, તેમ અનાદિ કાળથી ભવસિદ્ધિ જીવો મોક્ષે જવા છતાં સંસાર ખાલી નથી થયો અને નથી થવાનો. ‘અનંત’

શબ્દ પાછળનો ભાવ વિચારી લે. અનંતાનંત હોવાથી સંસાર કદી પણ મોક્ષગામી જીવો વગરનો અનનાર નથી જ.

ભગવન્ ! ઊંઘવું સાંઝે કે જાગવું સાંઝે ?

શ્રાવિકા ! કેટલાક જીવોનું ઊંઘવું સાંઝે અને કેટલાકનું જાગવું સાંઝે.

ભગવંત ! એમ કેમ હોઈ શકે ? અન્ને વાતો સારી કેવી રીતે જણાય ?

શતાનિક સ્વસા ! એમાં આશ્ચર્ય કંઈ જ નથી. અધર્મ કરવાવાલા, પાપમાર્ગે પોતાની જીવિકા ચલાવવાલા, સદા કુકર્મમાં રક્ત રહેવાવાલા જીવોનું ઊંઘવું સાંઝે છે, કેમકે તેઓ જ્યારે નિદ્રા લેતા હોય છે ત્યારે ઘણા પ્રાણીઓની હિંસા થતી અટકી જાય છે, અરે બહુ જીવો તેમના ત્રાસમાંથી બચી જાય છે. પણ જેઓ ધર્મમાર્ગે ચાલનારા, પરનું કલ્યાણ કરનારા, પવિત્ર આચરણવાલા હોય છે તેઓને માટે નિદ્રા પ્રમાદરૂપ હોવાથી હાનિકારક છે. તેઓ જાગૃત હોવાથી સ્વ પર ઉપકારી બને છે. અન્યને ધર્મનો રાહ બતાવી નિર્ભયતા અર્પે છે.

ભગવંત ! જીવોની સખળ દશા પ્રશંસા પાત્ર કે દુર્ગંજતા ?

શ્રાવિકા ! જે નિયમ ઊંઘતા-જાગતાને લાગુ પાડ્યો તે જ અહીં પણ ઘટાવી લેવો. એવી જ રીતે સાવધ દશા અને આળસ આદિ દંદોનું સમજી લેવું.

ભગવંત ! શ્રવણ ઇન્દ્રિયને વશ પડી પ્રાણી કેવાં કર્મ બાંધે છે ?

જયન્તિ ! શ્રવણેન્દ્રિયના પાશમાં ફસાઈ પ્રાણી આયુષ્યકર્મ છોડી, જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, નામ, જોત્ર અને અંતરાય રૂપ સાત કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ કરે છે. પૂર્વે બાંધેલા શિથિલ કર્મોને દૃઢ કરે છે અને અલ્પ સ્થિતિને ઝાઝીમાં પહોં નાંખે છે. આ રીતે કર્મોની સ્થિતિ લંબાવી ચાર ગતિરૂપ સંસારનું બ્રમણ વધારી મૂકે છે.

ભગવન્ ! જો શ્રવણ ઇન્દ્રિયનો વિકાર આવું ચિત્ર જન્માવનાર હોય તો, યક્ષુ, નાસિકા, જિહ્વા અને સ્પર્શનું શું કહેવું ?

શ્રાવિકા ! એ દરેકમાં ઉપરની જ રીત અવધારતી.

જયન્તિ હાથ જોડી બોલી ઉઠી—

આવા દારણુ સંસારથી હવે સયું.

ભગવન્ ! કૃપા કરી મને આપના ભિક્ષુણી સંઘમાં દાખલ કરો. ઉદ્ધારનો એ એક જ માર્ગ છે.

ભગવંત મહાવીરે વિદુષી જયન્તિની પ્રાર્થના સ્વીકારી, તેણીને સર્વવિરતિ સામાયિકની પ્રતિજ્ઞા કરાવી, પંચ મહાવ્રતનું સ્વરૂપ સમજાવી, આજ્ઞાવા પૂર્વક એ ઉચ્ચરાખ્યા અને સાધ્વી વંદનાને શિષ્યા તંરિકે સોંપી.

કૌશામ્બીમાંથી વિહાર કરી, વત્સભૂમિના પ્રદેશને વીંધતાં તીર્થ-પતિ શ્રી મહાવીર ‘ સવિ જીવ કહું શાસન રસી ’ એ ભાવનાની પૂર્તિ અર્થે આગળ ઉત્તર કોશલ તરફ વિહરવા લાગ્યા.

આ પ્રકારના વિહારમાં જ ભગવંતના ચુસ્ત ઉપાસક તરિકેની ખ્યાતિ પામેલા-વિશાળ સમૃદ્ધિ હોવા છતાં ખાર વ્રતોને ભાવપૂર્વક ગ્રહણ કરી, નિરતિયારપણે પાળતા દશ શ્રાવકો જુદા જુદા સ્થળની દેશનાથી બોધ પામીને થયા. એ ઉપરાંત અન્ય તત્ત્વભવેષીઓ જુદા જુદા દર્શનના પંડિતો, પરિવ્રાજકો અને તપસ્વીઓનો યોગ સાંપડ્યો. એ જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ શ્રી ભગવતી સૂત્રના, શ્રી જ્ઞાતા સૂત્રના, શ્રી ઉપાસક દશાનાં વ્રતાન્તો વાંચવા અથવા તો ‘ વર્ધમાન દેશના ’ અને શ્રમણ ભગવાન મહાવીર નામા પુસ્તકોનાં પાનાં ફેરવવાં, અમર તો કલિકાળ સર્વગ્ર શ્રીમદ્ હેમચંદ્ર સૂરીશ્વર રચિત ‘ ત્રિષષ્ઠિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર પર્વ ’ દશમું વાંચી જવું. અહીં તો પ્રભુની મીઠી ગિરના

આછાં છાંટણાં માત્ર છે. એ પાછળની ઘેરી છાંટ, સાચી જમાવટ અને પૂરી પ્રભાવિકતાનાં દર્શન તો ઉપરના ગ્રંથોમાં જ લાધશે.

સ્વામિન! આપ આજ્ઞા આપો તો હું પાટલીપુત્રની દિશામાં વિહરવા, શક્તિ અનુસાર ધ્યાન ધરવા અને આવી પડતા પરિપક્વો સમતા ભાવે સહન કરવા, આપનાથી જુદો પડવા ઇચ્છા રાખું છું. સાધુ સુદર્શને, પ્રભુને વંદન કરી પ્રરતાવ મૂક્યો.

ત્રિકાળદર્શી ચરમ તીર્થપતિને કૈવલ્ય જ્ઞાનરૂપી અનુપમ પણું પ્રાપ્ત થયેલું હોવાથી નહોતી જરૂર ઉપયોગ મૂકવાની, કે નહોતી જરૂર શિષ્યની વાતપર વિચાર કરવાની. જૂત-ભાવિ અને વર્તમાન તેઓશ્રીની ચક્ષુઓ સામે નાચતાં ઊભા હતાં.

પ્રિય શિષ્ય, ત્હારી આ ઇચ્છા દૃઢ છે? ભારી ઉપસર્ગો સહન કરવાની તૈયારી છે? હૃદયસ્થ આત્મા છો એટલે જ આ પ્રશ્ન છે.

ભગવંત! આપ તો મારા અંતરના ભાવને સારી રીતે જાણો છો.

તો સાંભળ, એ પ્રદેશમાં મરણાંત ઉપસર્ગ થશે. ધ્યેયમાં નિશ્ચળતા ધારણ કરજે. બેડો પાર થશે. મારી આજ્ઞા છે જ.

પ્રભો! હું પણ એ પ્રદેશમાં જ વીચરવા ચાહું છું.

સાધુ સુદર્શનને આજ્ઞા આપી રહેલા શ્રી મહાવીરનાં ચરણમાં વંદન કરી પ્રવર્તિની ચંદના સાધ્વીએ પ્રાર્થના કરી. ભગવંત કંઈ જવામ આપે તે પૂર્વે જ એક વિનિત શિષ્યા તરીકે એ પાછળનો હેતુ કહી સંભળાવવા વાણી ચાલુ રાખી.

‘કુમારી પહાડ’થી પાછા વળતાં જ જે વ્યક્તિએ મારા જીવનમાં સોનેરી રંગ પૂર્યો છે એ ‘નાયક’ પાટલીપુત્રના પ્રદેશમાં જ વસે છે એવા સમાચાર મારા કાને આવ્યા છે. એકજ તમન્ના છે કે ત્યાં જવાથી મેળાપ થાય તો એ વૃદ્ધના આખરી જીવનને સંયમ માર્ગનો ઝોક આપવે.

પવિત્ર શીળા, પદ્માવતી સાધ્વીનો એજ સાંપડ્યા છતાં, અરે ધ્યાન મગ્ન દશામાં રહેતા દધિવાહન રાજર્ષિનો સમાગમ સેવ્યા છતાં એ માનવીનાં અંતરચક્ષુ પૂરી રીતે ખોલવા ન પામ્યા ! હૃદયની કોઈ છૂપી તૃણાએ આખરી મંદવાડમાંથી બિઠ્યા છતાં, એ પુનઃએકાકી શ્રમણ કરવા નીકળી પડ્યો. હું ઉતાવળમાં હોવાથી એ વેળા એના હૃદયમાં રમતા કોકડાને ન તો બિડેલી શકી કે ન તો એને વિદાય લેતાં અટકાવી શકી.

ભગવંત પાર્શ્વનાથના શ્રમણ શ્રમણીઓ એટલે સાક્ષાત્ પવિત્રતાનાં મૂર્તિમંત સ્વરૂપો. ઉપદેશથી રંચ માત્ર આગળ ન બાધ આદેશ દેવાના કાર્યથી કોઈ ગાઉ દૂર બાધ ! એ નાયકને કોઈએ અટકાયત સરખી પણ ન કરી. પ્રવર્તિની સાધ્વી નિર્ઐશ દર્શનનો એ જ ધોરી માર્ગ. તમારા શુભ આશયમાંથી પાછા વાળવાની જરૂર નથી. એ દિશાના વિહારમાં કાલ પ્રાતઃકાળે જ આગળ વધો.

પ્રકરણ ૨૪ મું

હૃદય પટ્ટો એજ જીવન પટ્ટો

અરે ! આમ દોડતી પાછી કાં આવી ? આટલી હાંફે છે શું !

ઉતાવળે પગથિયાં ચઢી એટલે શ્વાસ ભરાય જ ને ! એમ જવાબ દેતી પાંડિતા બોલી કે—

નસીબ ચાર ડગલાં આગળનું આગળ જ ! વિધાતા જરૂર આપણા ઉપર રૂઠી છે ! ‘ ધરના ઊઠ્યા વનમાં ગયા, તો વનમાં લાગી આગ !

અરે પણ ! આમ ઉટપટાંગ શું હવે છે ? વાત શું બની છે—તો તો કહે. જેવા પડશે એવા દેવાશે. લાજ—શરમને તો ખાંખેરી નાંખીને ઝૂંકાવ્યું છે હવે ચિંતાનું શું પ્રયોજન છે ? આ કંઈ અંગદેશનો હૃદયનું શહેર નથી કે જેથી આપણને કોઈ દબડાવી જાય ! બાકી તો રાજ-મહેલ છોડ્યા ત્યારથી જ વિધિ તો વંકાઈ બેઠો છે ! એક પ્યાસ ભુકાવવા જતાં હજાર પ્યાસો ઉદ્ભવી છે. એ શમે એવી આશાનું એક પણ કિરણ મને તો જણાતું નથી. ઝાઝે ગુમડે ઝાઝી પીડા ! એનું દુઃખ

ધરવા જઈએ તો આરો ન આવે. તહારી હાંફ શમી છે તો જરા ઠંડકથી કહી સંભળાવ કે બન્યું છે શું ?

રાણીજી ! ચંપામાંથી ભાગી છૂટ્યા, અને અંમદેશની હદ ઓળંગી જતાં આપણને ઓછાં વીતક નથી વીત્યાં. ભૂખ, તરસ, ઉજાગરા, થાક અને એ ઉપરાંત પકડાઈ જવાની ભીતિ ! માંડ એમાંથી સાંગોપાંગ છટકી સહીસલામતભર્યા કલિંગ દેશમાં પેહા. સારા નસીબે હાથમાં પેલો ધનવાન સરદાર આવ્યો. એનો શિકાર કરી ધનમાલ ખંખેરી લઈ, દૂર ઝાડીમાં ફેંકી દઈ, મોકલા હૃદયે મગધના આ મહાનગરમાં આવ્યા. મન ગમતો આ મહેલ ખરીદ્યો અને હવે મન-ગમતા વિલાસ માણવાની મોજ આવશે એવી સ્વપ્ન સૃષ્ટિમાં વિચરતા જ્યાં માંડ હાર પડ્યા, ત્યાં તો પુનઃભય ઝડપી રહ્યો.

પેલો સુદર્શન શેઠ સાધુના સ્વાંગમાં અહીં આવેલ મેં નજરે નેયો. તમે ઝરખામાં ઊભા હતા, નગર તરફ જઈ રહેલા એ સાધુની દૃષ્ટિ ઝરખા તરફ જ હતી. ચહેરાના હલનચલનથી હું ખાત્રીપૂર્વક કહી શકું છું કે એ તમને ઓળખી ગયો છે. કાલ સવારે હજારો નગરવાસીઓ એ સંતનો ઉપદેશ સાંભળવા વનખંડમાં ભરાશે. એ વેળા આપણી લીલાના પડદા ઊઝકાશે. નગરમાં હાડધૂન બની, ક્યાં તો પકડાવું પડશે અથવા તો ભૂંડા મોતે યમરાજના અતિથિ થવું પડશે. એ શહેરમાં ગોચરી અર્થે ગયેલ છે. માંડ મન પોકારે છે કે સવાર પડે તે પૂર્વે આ રીતે એકાએક ફૂટી નીકળેલા શત્રુને ઊખેડી નાંખવાનો ઉપાય કરવો જોઈએ. તેથી જ હું લીધેલું કામ પડતું પૂટી, દોડતી પાછી આવી છું.

સખી પંડિતા ! આખરનું લીલામ થયા પછી, અને ઇખ્સિત અણુકળવાના કારણે મારા સરખી રાજપૂત રમણીને મરણની કંઈ જ ભીતિ નથી. ભલે રાજકર્મચારીઓના હાથે પકડાઈ, યજ્ઞીના

માયડે ચઢવા વારો આવે. ફૂતરાની ચાટ જેવું જીવન ગાળવા છતાં પુત્ર મુખ દર્શન તો થયું નહીં ! વંધ્યા મહેણું તો ટળ્યું નહીં !

ઓહ ! બા, તમે તો શું બોલતા હશે ! આંખા કંઈ એક રાતમાં નથી પાકતા. હજી કંઈ વૃદ્ધત્વ ઊતર્યું નથી. લાખો નિરાશામાં જ અમર આશાનો વાસ છે. મારા જેવી પંડિતા પાસે હોય અને એવી અપભ્રાજના થાય એ હરગીજ નહીં બને.

કાળા માથાનો માનવી શું નથી કરી શકતો. ‘ દામ કરે કામ ’ એ તો જાણીતી કહેવત છે. સુદર્શનરૂપી કાંટાને ઊખેડવો એમાં તે કંઈ મુશ્કેલી છે ? અહીં આવતાં જ મેં ઉપાય વિચારી રાખ્યો છે. હું એની તૈયારી કરવા માંડું છું. મધરાત પૂર્વે વનખંડમાં જવા તૈયાર રહેજો.

રાણી અભયાના મનમાં શેઠ જેવા પવિત્ર આત્મા પ્રત્યે પોતાની આશા ન પુરવા બદલ વૈર જાગ્યું હતું. છતાં હવે એ જ્યારે મુનિવેશમાં છે ત્યારે એનો છૂપી રીતે ઘાત કરવો એ હૃદયને જરા પણ ગમ્યું નહીં છતાં ડંસીલી નાગિણી સમી બ્રાહ્મણ પંડિતાના પાસમાં એ એટલી હદે સપડાઈ હતી કે ન તો વિરોધ કરી શકી કે ન તો તેણીને તેમ કરતાં અટકાવી શકી.

ઝંખામાં ચાલતો આ રમણીઓ વચ્ચેનો વાર્તાલાપ જ્યાં પૂરો થવા આવ્યો ત્યાં સુદર્શન સાધુ સહેરમાંથી પાછા ફરી વનખંડના માર્ગે જઈ રહ્યા હતા. તરતજ આંખળી વતી પંડિતાએ રાણી અભયાને બતાવ્યા. ઉભય રમણીઓ ચહેરા પર સ્મિત રેલાવતી એમની પૂંઠ પાછળ જોઈ રહી હતી.

પ્રાસાદ સામેના મુસાફરખાનામાં તાજ આવેલા એક પચિકની નજરે ઉપરનું દૃશ્ય અચાનક પડ્યું. તે પણ ઝંખાપ્રતિ મીંટ માંડી જોવા લાગ્યો અને આનંદમાં આવી બોલી ઊઠ્યો. ‘ હાશ ’ આખરે

મહેનત ફળી. પીઠ પાછળનો ધા કરી જનારી એ રમણીઓનો પત્તો લાગ્યો ખરો. ’

લલના યુગલની હાસ્યભરી ચેષ્ટા ઉપરથી એણે અનુમાન કર્યું કે વનખંડ તરફથી જનાર સાધુ સાથે આ નારીઓને જરૂર કંઈ સ્નેહ બંધન છે. પવિત્ર લેખાશ હેઠળનો છૂપો અનાચાર ચાલતો હોય તો એ ઉઘાડો પાડવો જોઈએ કે જેથી આમ જનસમૂહ ઢાંગીઓના હાથમાં ફસાય નહીં. તરતજ કમરામાં જઈ, ડગલો ચઢાવી, માથે ફેંટો મૂકી એ વનખંડની દિશામાં નીકળી પડ્યો.

જયણા પૂર્વક, માર્ગે ડગ ભરતાં સુદર્શન મુનિએ વસતીમાં આવી દેહ પરનો અંચલો જ્યાં ખીંટીપર ભરવ્યો અને આહારના પાત્રો ભૂમિ પ્રમાણેને મૂકી ધ્યાંવહી કરવાની તૈયારી કરી, ત્યાં તો પેલા મહાશય આવી પહોંચ્યા.

મુનિના ચહેરા પર નજર પડતાંજ ચમકી ગયા !

અચાનક ઉચરી દેવાયું—આતો પેલા સુદર્શન શેઠ !

હં, તમે નાયક, અહીં ક્યાંથી ? મારા વેશથી ચમકતા લાગે છે.

પણ મેં ‘કુમારી પહાડ’ પર બધાની વચમાં વાત કરીજ હતીને કે મારે પ્રવ્રજ્યા લેવી છે. હવે હું તે કાળનો શેઠ નથી રહ્યો—સુદર્શનનામા સાધુ છું.

મુનિરાજ ! આ પવિત્ર વેશે તો માઈ જીવન, માર્ગે આણ્યું છે. એથી મને ચમકવાપણું નજ હોય. એ પાછળ વાત બીજી જ છે. આપ ગોચરી લઈ પાછા ફરી રહ્યા હતા, ત્યારે આપની પાછળ મારા ઉતારા સામેના મકાનના ઝરખામાં ઊભેલી બે પ્રમદાઓ હાસ્યથી મ્હોં મલકાવી ફેટલીક વાર સુધી જોઈ રતી હતી. એટલે મેં ધારી લીધું કે આપ એ મકાનમાંથીજ ગોચરી લઈ પાછા ફર્યા છો અને આપની સાથે તેઓને

કંઈ સ્નેહ સંબંધ છે. પવિત્ર અંચલા હેઠળ આવું કોઈ કોઈ વાર ચાલતું હોય છે. તે દૂર કરવાની વૃત્તિથી હું અહીં દોડી આવ્યો.

પણ આપને જોયા, અને ઓળખ્યા. તરતજ મારી એ સંકા નાશ પામી. આપ તો શુદ્ધ કુંદન જેવા છો. મેં વગર વિચારે સંકા સેવી એની માફી ચાહું છું. રમણી યુગલની હાસ્ય ચેષ્ટાનું કારણ કંઈ બીજું સંભવે છે.

નાયક ! એમજ હોવું જોઈએ. પાટલીપુત્ર નગરમાં ગોચરી અર્થે જઈ રહેલ હું, જરૂર એના મકાનો તરફ મારા નેત્રો ફેરવતો હતો. વળી માર્ગ તરફ નીચી નજર પણ કરતો હતો. બાકી મેં કોઈ નારી-યુગલ તરફ ખાસ દષ્ટિ ફેંકી નથી તેમ બહારના કોઈ આવાસમાંથી આહાર આણ્યો પણ નથી.

મહારાજશ્રી ! આપની વાત સાચી છે. એ રમણીએને હું ઓળખું છું. ત્યાં પહોંચવાથી ખરું કારણ જણાશે. આવતી કાલે તે ઉભયને તેડીને હું આપની પાસે જરૂર આવીશ.

નાયક પાછો ફરી મુસાફરખાનામાં આવ્યો અને જરૂરી કાર્યોથી પરવારી જ્યાં સામેના આવાસમાં જવાની તૈયારી કરે છે ત્યાં મુખ્ય દ્વાર પર માત્ર પહેરેગીરને બેઠેલો જોયો; જ્યારે ઉપરનાં બારી બારણાં સર્વ બંધ દીકાં. એણે અનુમાન કર્યું કે ઉભય લલનાઓ કોઈ કાર્ય પ્રસંગે બહાર ગઈ હશે, માટે હવે રાત્રિનાજ મળવાનું રાખવું. બપોરનો કુરસદનો સમય નગરમાં ફરવામાં વ્યતીત કરવો. નિશ્ચય કરી તે પાટલીપુત્રના બજાર માર્ગે નીકળી પડ્યો.

અભયા અને પંડિતા વચ્ચે જે વાત પૂર્વે થઈ હતી તે અનુસાર, પંડિતાએ સુદર્શન મુનિ રાત્રિના કાર્યોત્સર્ગમાં હોય ત્યારે ઉઠાવવાનો અને નિર્ણિત સ્થાને આગમાં ભસ્મ કરવાનો તાકડો ગોઠવ્યો. એ સાઝ માણસો, લોકડાં, તેમજ અગ્નિ જલ્દીથી પ્રત્યક્ષ થઈ તેવાં રાજ લાખ,

થી આદિ પદાર્થો એ સ્થાનની સમીપમાં છૂપી રીતે ગોઠવી પણ દીધા અને પોતાની યોજના કેવી સચોટ છે એ બતાવવા સાડ સત્તર પાછી ફરી, રાણી અભયાને તે સ્થાન તરફ લઈ ગઈ. મહેલના ઉપરના કમરનાયકે બંધ જોયા હતા એનું કારણ પણ તેજ હતું.

‘લિખિતમપિ લલાટે પ્રોચ્છિતુમ્ કઃ સમર્થઃ’

એ વચન ટંકાશાળી છે. મુનિ સુદર્શન બપોરની ગોચરી પછી અધ્યયન કાર્યમાં થોડી ઘટિકાઓ વ્યતીત કરી, સંધ્યા આવશ્યકથી પરવારી, વનખંડના એકાંત પ્રદેશમાં ધ્યાન મગ્ન થવા સાડ કાયોત્સર્ગમાં ઊભા. સંચારો કરતાં પૂર્વે સ્મરણ કરવાની ગાથાઓ દૈનિક ક્રમ અનુસાર ભણ્યા. પછીજ ધ્યાનમાં લીન થયા હતા, છતાં આવતી કાલે પ્રાતઃકાળ પોતે જોવા નથી પામવાના એવો ખ્યાલ સરખો પણ આવ્યો ન હોતો. હઠાસ્થ આત્મા, વિધાતાના કરતૂક-કર્મરાજના પ્રપંચ ક્યાંથી અવધારી શકે !

શહેરમાં ફરવા નીકળેલા નાયકના હૃદયમાં ધારણા હતી કે રાત્રે નિરાંતથી રમણીયુગલને મળી, ભૂતકાળ ભૂલી જઈ, આ પાપી જીવનમાં છેલ્લી ઘડીએ સુવાસ પમરાવવા, -પરભવ સુધારવા-કાર્યશીલ બનવા સારુ તેમને સમજાવી, સવારના સુદર્શન મુનિના વંદન અર્થે સાથે જવું અને નિયમ લેવો.

પણ ‘સુઘટિતાનિ જર્જરી કુરુતે’ સ્વભાવી વિધાતાએ જીવોજ ભાગ ભજવ્યો. ‘તૂટ્યા મારા તંબુરાના તાર, ભજન અધૂરાં રહી ગયાં’ જેવો ઘાટ થયો !

નાયકને શહેરમાંથી પાછા ફરતાં વધુ વિલંબ થયો. નગર બહારના આ પ્રદેશમાં લગભગ મીટા ભાગનાં મકાનો બંધ થઈ ચૂક્યાં હતાં. કોઈ કોઈ આવાસના ખીજ ત્રીજ મજલાના એકાદ ઓરડામાંથી રસ્તા પર પડતો પ્રકાશ, અને ઠીક ઠીક અંતરે બળતા દીપકો, માર્ગે

જનારા માટે ભોમિયાનીજ ગરજ સારતા. ઝાઝી અવર જવર પશુ હવે નહોતી રહી.

ઈસ્તિ કાર્યની સિદ્ધિ અર્થે જ્યાં આવાસ આંગળ આવી પગથિયાં ચઢવા માંડે, ત્યાં તો દરવાજો ઊઘડ્યો અને પેલું રમણી યુગલ છુરખા ઓઢી બહાર આવ્યું. રસ્તાપર ઊભેલી ઘોડાગાડીને દરવાજો પહેરેગીરે ખોલ્યો હતો એટલે તુરતજ અંદરની બેઠકમાં બેસી જઈ પહેરેગીરને આવાસ સાચવવાની બક્ષામણુ કરી. તરતજ ગાડી હંકાવી મેલી !

આ બધું એટલી ઝડપથી બની ગયું કે નાયક તો કિંકર્તાવ્યમુદ્ધ બની ગયો ! પ્રથમ તો આ શી ધમાલ છે અથવા તો આટલી મોડી રાતે આ લક્ષનાઓ ક્યાં જાય છે એની કંઈજ સમજ ન પડી. ગાડી જે દિશા તરફ દોડી ગઈ હતી એ તરફ દષ્ટિ ફેંકતાંજ સવારનો બનાવ તાજો થયો. તરતજ અંકોડા સંધાવા લાગ્યા.

એ તો વનખંડનો માર્ગ, સુદર્શન સાધુની વસતી એ તરફ. ઝૂપામાં મધ્યાનહે આ નારીઓનાં નેત્રો પણ એજ દિશામાં દોરાયેલાં; જરૂર દાળમાં કાળું છે !

નાયક પણ હવે એ દિશામાંજ આગળ વધ્યો. પગલાંની ઝડપ વધારી. અશ્વ ગાડીને પકડી પાડવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેજી તુષારની ગતિને, માંડ મંદવાડમાંથી ઉઠવા પામેલો તે પહોંચી નજ શક્યો !

ભગવંત વચન મિથ્યા ન થયું. નિષ્કુર હૃદયની આ કામિનીઓ વનખંડની વસતીથી થોડા અંતરે આવેલા એકાંત સ્થળમાં આવી પહોંચી ત્યારે ત્યાં કેવલ અંધકારનું સામ્રાજ્ય પથરાયું હતું. દૂર શિયાળવાના અવાજ અને આકાશમાં કોઈ પાંખો ફફડાવી ઊડતાં પક્ષીઓના સાદ સિવાય સર્વત્ર નિરવતા હતી. એક તરફ વેદિકા જેવું બનાવી લાકડાં ગોઠવી ચિતા તૈયાર કરી હતી. છૂપા પોશાકમાં

એક માનવી વનખંડની દિશા તરફ જોઈ રહ્યો હતો. ત્યાં તો ધ્યાનસ્થ મુનિને ઉપાડી લાવનાર માણસો આવી ગયા. ઝટપટ ચિતામાં મુનિને પધરાવ્યા, અને પંડિતાનો આદેશ મળતાંજ આગ સળગાવી દેવામાં આવી.

આત્મા અને દેહને ભિન્ન માનનાર, આત્માની અમરતામાં દૃઢ શ્રદ્ધાવંત આ મુનિ તો હિપસર્ગો સહન કરી મુક્ત બનવા જાણી જુઝીને નીકળ્યા હતા. એતો ધ્યાનમાં નિશ્ચળ રહ્યા. થોડા કાળમાંજ કાયા બળીને ભસ્મ થઈ ગઈ.

નિર્ભય બન્યાનો આનંદ માણતી, ચિતા પ્રતિ રાત્રી આંખે જોઈ રહેલી રમણીઓ જ્યાં દેાયમાનને હાક મારે છે, ત્યાં તો નાયકનાં તેમની ચક્ષુ સામેજ પગલાં થયાં. ચિતા તરફ નજર પડતાંજ તે કંપી ઊઠ્યો અને ત્રાડ પાડી બોલી ઊઠ્યો.

ધિક્કાર છે નારી જાતને ! દ્વાનત છે તમારા પથ્થર જેવા જડ હૃદયને ! પાપિણીઓ ! તમે રમણીના અવતારમાં સાક્ષાત્ ડાકિનીઓ છો ! રામજણીઓ - વેશ્યાઓ - પણ તમારા કરતાં ચઢે. તમે તો સ્નેહ કરનારને પણ ગળી જનારી લોહી તરસી ચંડિકાઓ છો. નિર્દોષ એવા મુનિના ધાતમાં હાથ બોળતાં પણ તમે ડરી નહીં ? તમેને ભવનો ભય નથી ? કર્મનો પણ ભય નથી ? પાપ હડકાયું છે, એ છાપરે ચઢીને બોલ્યા વિના રહેવાનું નથી.

પોતે જેને ઝાડીમાં ફેંક્યો હતો અને જેની લક્ષ્મીના જોર પર વર્તમાનની સંપત્તિ ખડી કરી હતી, એને એકાએક ચક્ષુ સામે જોતાંજ અભયા તો આભી બની ગઈ ! એનું અંતર કેટલાક સમયથી ડંખતું હતું. એ આવા ઉધામાથી કંટાળી ગઈ હતી, છતાં સખીને કહી શકતી નહોતી; કેમકે એજ એક આધાર રૂપ હતી. પણ નાયકની ધમધમતા અંગારા જેવી વાણી સાંભળી પોતાના કુકૃત્યો સ્પષ્ટ સ્વરૂપમાં જોતાંજ

એની ખાતદાની ઉભરાઈ આવી દોડી નાયકના પગમાં પડી, અને બોલી બેઠી—

‘સ્વામી, આ પાપિણીના ઉદ્ધારનો માર્ગ બતાવો, થયેલા દોષો માફ કરો.’

ખંડિતા પણ સમજી ચૂકી કે હવે તો બરાબર રીતે સાણસામાં સપડાયા છીએ. ઘણા વખતનું પાપ એકઠું બની, એવા વિરાટ સ્વરૂપ માં ખડું થયું છે કે હવે એ ઉપર ઢાંક પિછોડા કરાય તેમ નથીજ. એ પણ બેઠા પાથરતી નાયકના પગમાં ઢળી પડી.

નાયકે એ ઉભયને સ્વસ્થ થવાનું કહી, પ્રથમ આ કાર્યમાં રોકેલા માણસોને ખુશ કરી વિદાય કરવા જણાવ્યું. એણે એક લીધું કે આ ખબર સવારે રાજ્ય દરબારે જવાની. એટલે ઉભય લલનાઓ ગુનેમાર ઠરવાની. મુનિઘાતના ગંભીર ગુન્હામાંથી એ બચવા નહીં પામે. એની આંતરિક ઈચ્છા આમ ન થવા દેવાની હતી. કોઈ પણ હિસાબે અભયા સમજાવી, સંત દધિવાહનની સમીપે લઈ જઈ તેણીનો ઉપ્ધાર કરવો એજ માર્ગ હેતુ હતો. એ સાફ શરીર સ્થિતિ સારી ન હોવા છતાં એણે આ સાહસ ખેડ્યું હતું. ભગવતી મૈયાના સમાગમથી પોતાના હાથે પરમાર્થનું એકાદ કાર્ય પણ નિપજે એવી ચીરકાળ સેવિત અભિલાષા હતી. જ્યાં અભયાનું પાત્ર તો સંત મૈયા અને પોતાના એક વખતના સ્નેહભાજન રૂપ હતું. થોડા સમયમાંજ એણે એક તરફીય વિચારી લીધી.

ઉભય રમણીઓને ઉદ્દેશી એ બોલ્યો—

આમરણાંત કષ્ટમાંથી પાર ઊતરવાનો મારી દષ્ટિએ એકજ માર્ગ જણાય છે. હાલ જે સંપત્તિ તમારી પાસે છે એમાંથી ખપ પૂરતી સાથે રાખી, બાકીનીમાંથી જે રકમ ચોકખી રહે, એમાંથી મુનિ સુદર્શનના અગ્નિ દાહરથાને એક મનોહર સ્તૂપ ચણાવવો આસપાસ

ચોતરો બંધાવવો અને ગરિબ જનોને અન્નદાન મળે તેવો પ્રયત્ન કરવો. આ કાર્ય આપણે જાતે કરી શકીએ તેવા સંયોગ નથી રહ્યા. હું આજે નગરમાં એક પરોપકારી ગૃહસ્થના સમાગમમાં આવ્યો હતો. તેઓ અહીંના સંઘમાં આગેવાન અને પ્રતિષ્ઠા સંપન્ન છે. તેમને આ કાર્યની સુંપરત અત્યારે જાણ કરી દેવી. સ્તૂપ એક તકતી ચોઢાવી એમાં કોતરાવવું કે—

“ આ સ્તૂપસ્થાપના પોતાના નિંદા આચરણના પ્રમાણન અર્થે— પવિત્ર અને પુણ્ય શ્લોક આત્મા મુનિવંશ સુદર્શનની સ્મૃતિમાં— અજ્ઞાન રમણી યુગલ તરફથી કરવામાં આવી છે. ”

સવારનો ફૂકડો પોકારે તે પૂર્વે આ મમલની ધરતી છોડીને આપણે ચાલ્યા જવું.

તમોએ અને મેં જીવનને કાળાં કામો કરી કલુષિત કરવામાં કચાશ નથી રાખી. માણસ માત્ર બૂધને પાત્ર છે. સમજ્યા પછી પુવઃ બૂલો ન કરતાં જાંઘીનું નવું પાનું ઉઘાડવું જોઈએ. આસુપ્યને કાથમાં રહેલો કાળ પવિત્ર કરણીમાં માળવા કમર કસવી જોઈએ. આ આશયથી કલિંગ દેશમાં આવેલ ખંડગિરિ તરફ પગલાં માંડવાં. ત્યાં ધ્યાનમાં રહેતા એક પવિત્ર સંતના ચરણમાં—સમીપમાં વસવા એક ચાક્રશીળા ભગવતી મેયાના કર્મ—મારાં અને તમારાં જીવન ધરી દેવાં એમાં જીવનની લ્હાણુ છે અને આત્માનું શ્રેય છે.

નાયકની લાંબી વાત સાંભળ્યા પછી રાણી અભયા મળગળા સાદે બોલી —

તમોજ અમારા બેલી છો. મારવું કે તારવું એ તમારા કાથમાં છે. તમો જે કહેશો તે કરવા અમો તૈયાર છીએ.

પંડિતાનો ગર્વ પણ ચૂર્ણ થઈ ગયો હતો. રાણીની વાત તેણીએ

મૌનપણે સ્વીકારી લીધી. તરતજ ગાડીમાં બેસી એ ત્રિપુટી નિર્ધારિત કાર્યવાહી પાર ઉતારવા પ્રસાર થઇ ગઈ.

ભારતર દેવના આગમન સાથેજ વનખંડનો આ ભાગ માનવ મેદનીથી છલકાવા માંડ્યો. સાધુઓ ઉપસર્ગો સહન કરવાજ આવા પ્રદેશમાં એકાકી ધ્યાન મગ્ન રહે છે એ વાતની નવાઇ નહોતી. પણ આ બનાવ તો એટલો ઝડપી બન્યો હતો કે જોથી સૌ કોઈને આશ્ચર્ય થયું હતું.

એમાં વધુ ઉમેરો તો સંઘના આગેવાને આવી અહીં રતૂપ કરવા સાર કોઈ અજ્ઞાત બાધઓ તરફથી ધન મળ્યાની વાત સાંભળ્યા પછી થયે. તકતીમાં કોતરાવાના શબ્દો વાળો બંધ કાગળ ત્યાં એણે ઉઘાડ્યો. એ વાંચતાં સૌ કોઈને લાગ્યું કે મુનિજીના આ મરણ સાથે એ રમણીઓને જરૂર સંબંધ છે.

સંઘમુખીએ જગા શોધારી, પાયો ખોદાવી કાર્યના મંગળાચરણ કર્યા ને પાંચમે દિને એ માર્ગે સાખી સમુદાયથી અલંકૃત બનેલી ચંદનઆગાનાં પગલાં થયાં.

શેઠના વંદન પછી ધર્મલાભ નો ઉચ્ચાર કરતા તેઓએ પ્રશ્ન કર્યો —

મહાનુભાવ ! અહીં શું બંધાવો છો ? મુનિરાજ સુદર્શન ક્ષત્ર વસતીમાં જિતયાં છે એની તમને ખબર છે ?

પ્રવર્તિની મૈયા ! સંત સુદર્શન સામે દેખાય છે એ વનખંડમાં જિતયો હતા, અને તેમને કાળધર્મ પામ્યાને આજે પાંચમે દિવસ છે. સવારના પધાર્યા-મંગલિક સંભળાવ્યું. બીજા દિને એ મહાત્માની વાણી શ્રવણ કરવાનો લાભ જનતાને મળે ત પૂર્વે તો રાત્રિના ધ્યાનસ્થ દશામાં તેમના ઉપર મરણાંત ઉપસર્ગ થયો. કોણે કર્યો ? એ સર્વ અંધારામાં રહ્યું છે. માત્ર મોડી રાત્રે એક ગૃહસ્થે આવી અને રોકડ

રકમ, તેમ અહીંની મિલકતનું ખતપત્ર સોંપી, મુનિશ્રી જે સ્થાને ધ્યાનમાં ઊભા હોય ત્યાં રતૂપની દેરી, અને તેટલી સુંદર ચણાવવાનું અને ફરતો ચોતરો બનાવવાનું તેમજ ત્યાં અન્નદાન ગરીબોને આપવાનો પ્રયત્ન કરવાનું કહ્યું. વધારામાં એક બંધ લીકાફો આપ્યો અને જણાવ્યું કે સવારે મુનિવંદન અર્થે જવ અને એ સ્થાન નક્કી કરો ત્યારે જ એ ખોલજો. એમાં લખ્યા પ્રમાણે તકતી કોતરાવી ચોઢજો. વાત પૂરી કરતાં એ ગૃહસ્થે જણાવ્યું કે મારાથી થોભાય તેવું ન હોવાથી આ કાર્ય પરોપકારી દષ્ટિથી તમારે કરવાનું છે.

હું કંઈ પ્રશ્ન કરું તે પૂર્વે, તે માનવી મારો આવાસ વટાવી જઈ રેસ્તા પર અદસ્ય થયો.

આશ્ચર્ય !

હીક, લીકાફામાં શું લખ્યું છે ?

તરત જ શ્રેષ્ઠિએ સાધ્વી ચંદનાના કરકમળમાં એ મૂક્યો. એમાંના સળદો વાંચતાં જ ગુરૂણીજી ઠરી ગયા !

ત્યાં તો એકત્ર થયેલ નારી વૃંદમાંથી એક વૃદ્ધ શ્રાવિકા બાપ આગળ આવ્યા અને ગુરૂણીજીના હાથમાં પરખીડિયું મૂકી બોલ્યા.

પૂજ્ય મહારાજ ! કૌશામ્બીથી આવેલ એક માનવ આ પત્ર આપને આપવા સાફ મને આપી ગયો છે. એ વાતને લગભગ આઠ દિન થવા આવ્યા. આપ પધારો કે તરત જ આપવા જણાવેલું.

ચંદના સાધ્વીએ પરખીડિયું ખોલી વાંચી લીધું.

નનિકમાં રહેલી શિષ્યાને ઉદેશી કહ્યું.

નંદા ! આપણે અહીં થોડા કલાક રોકાઈ, તરત જ વિહાર કરવાનો છે. હવે આગળ વધવાનું નથી. પણ બનતી ઉતાવળે કૌશામ્બીમાં પહોંચવાનું છે. રાણી મૃગાવતીને દીક્ષા લેવી છે.

એમાં મારી હાજરીની ખાસ અગત્ય છે. સાધ્વીએને ખચર આવતાં, માત્ર નંદા સાધ્વીજ નહીં, અન્ય સાધ્વીઓ પણ આશ્ચર્યાન્વિત થઈ. ભગવાન મહાવીર ત્યાં પધાર્યા હતા. ગુરૂણીની હાજરી વિના પણ સામાન્ય સાધ્વીદ્વારા દીક્ષાઓ દેવાતી, એ સૌ ચંદનખાળાના પરિવારમાં ગણાતી; દર વખતે ગુરૂણીજી હાજર હોય એમ બનતું નહીં, અને એવી અગત્ય પણ ન લેખાય. એટલે જ અઝયેબી ઉપજે એ સહજ હતું.

કંઈ મહત્વનું કારણ એ પાછળ હોવું જોઈએ એ અનુમાન સાધ્વી નંદાએ બાંધ્યું અને ગુરૂણીજીએ બપોરના એક પત્ર રાણી મૃગાવતી પર લખી દૂતને સોંપ્યો અને બનતી ઉતાવળે કૌશામ્બી પહોંચવા જણાવ્યું. તે વાતથી પુષ્ટિ પણ મળી. આ રીતે પત્ર મોકલવાનો ગુરૂણીજીના જીવનમાં પ્રથમ પ્રસંગ હતો. સામાન્ય રીતે જતાં આવતાં ભક્ત પણ જોડે મૌખિક કિંવા લેખિત સુખશાતા પૂછાવવી કે ધર્મલાભ રૂપ અદ્વિતીય આશિર્વાદ પાઠવવો એ એક વાત અને ખાસ દૂત મોકલી પત્ર પાઠવવો એ બીજી વાત—ઉભય વચ્ચે મહદ્ અંતર છે.

ચંદનખાળા સાધ્વી ઝડપી વિહાર કરી કૌશામ્બીમાં આવી પહોંચ્યા. એક દિન પર્વદામાં ભગવંત મધુર વાણીમાં ઇન્દ્રિયોના કારમા વિલાસો પર અને એના વિપાકોની ભયંકરતા પર વિવેચન કરી રહ્યા છે. એમાં આવ્યું કે ધ્રુવડ દિવસે જોઈ શકતું નથી, કાગડો રાત્રે જોઈ શકતો નથી, પણ કામી જન તો એ પક્ષીઓથી પણ અધમ કોટિએ છે કે જે દિવસે અને રાત્રે જોઈ શકતો નથી.

એ શ્રવણ કરી સાધ્વી ચંદનાએ વિનયપૂર્વક પૂછ્યું કે:—

ભગવંત ! પાટલીપુત્રમાં મુનિવર્ષ સુદર્શનના નિર્વાણ સ્થળે સ્તૂપ ઊભો કરવા માટે ધન ખર્ચનાર એ જ્ઞાત રમણીયુગલ એ જ કક્ષામાં આવે ને ? પૂર્વે ઉપસર્ગ કરનાર પણ તેજ ને ?

હા, મંથરા કેમ્બીની જોડી માફક પંડિતા-અભયાએ સુદર્શનના

આત્મા સામે ઇચ્છિત પૂરણ ન થતાં જખઈ વૈર દાખવ્યું. જે કે એમાં શ્રેષ્ઠિનો આત્મા તો કુંદનસમ શુદ્ધ તરિકે દીપી નીકળી પ્રગતિ સાધતો. આછા કાળમાં કામ સાધી ગયો. અંતગડ કેવલી બની આજે તે ચૌદરાજ લોકના અંતે બિરાજે છે.

ત્યાં તો, સભાના છેડે બિભેલ એક શ્યામવર્ણી ચહેરાના આદમીએ, હાથ જોડી કહ્યું કે—

પ્રભુ ! મારી પણ એક શંકાનું સમાધાન કરો, એમ કહી એ બોલ્યો—

ભગવંતે પણ એનો ઉત્તર બે જ અક્ષરમાં આપ્યો.

એ સાંભળી પેલો આદમી તરત જ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. સભા-જનોને આથી જખઈ આશ્ચર્ય ઉપજ્યું. થોડા અક્ષરોની લેવડદેવડમાં પૂછનારા તો સંતોષ પામી ગયા પણ પ્રાકૃત એવો જનસમૂહ એ ક્યાંથી સમજી શકે !

પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવે એ સમજાવતાં કહ્યું કે—

ભવ્યજનો ! એ આદમી પાંચસો ચોરની પદ્ધતિનો સ્વામી હતો. તેઓના ધર સંસારમાં માત્ર એકજ સ્ત્રી હતી. બધાની મરજી તે એકલીજ સાચવતી. એક વાર ધાડમાં તેમના હાથે બીજી એક નારી સપડાઇ. પદ્ધતિના માલીકે તેણીને પ્રથમ સ્ત્રીની સહાયમાં સ્થાપન કરી. આ રીતે પહેલી સ્ત્રીના લાભની નજરે કરાયેલ કાર્ય તેણીને ન ગમ્યું. પોતાના અધિકારમાં—એક છત્રીરાજમાં આ ભાગીદાર તેણીને ખૂંચી. એક વાર લામ જોઇ કૂવા કાંઠે કપડાં ઘોતી પેલી બાઇને પ્રથમની સ્ત્રીએ કૂવામાં હડસેલી મૂકી પોતાના માર્ગનો કંટક દૂર કર્યો. આ ઘાતની બબર પડતાં જ પદ્ધતિને પોતાના પૂર્વ જીવનમાંનો એક બનાવ યાદ આવ્યો. પોતે બાળપણમાં શેઠની બાલિકાને રમાડતાં એના મુલાંચ પર આંગળી ફેરવતો ત્યારે જ તે છાની રહેતી. પછી પોતે તો

આ ધાડના ધંધામાં પડ્યો. એ વાતને વર્ષો વીત્યાં. પોતાની અને પાંચસોની આશા સાચવતી સ્ત્રી એ શેઠતનયા તો ન હોય એવી શંકા ઉપજી. શરમથી એ વાત રપટપણે ન પૂછી શક્યો. સાધ્વી ચંદનાના મ્ત્રણ પછી એનામાં હિંમત આવી અને માર્મિક રીતે સવાલ કર્યો.

મહાનુભાવો ! કર્મરાજના આવા તો કેટલાયે વિલક્ષણ એનયાળા-એ અહર્નિશ સંસાર શેતરંજ પર પ્રવર્તી રહ્યા છે. પ્રાકૃત જનો એના ભોગ મધ પડે છે અને ભવભ્રમણ વધારે છે. જ્ઞાની વિભૂતિના સમામર્થી જ એમાંથી છૂટવાનો માર્ગ જડે છે. આમ છતાં હિંમત કર્યા વિના જઈડાયેલો આત્મા છૂટી શકતો નથીજ.

આપ્યાં ચંદના ! તને વેચનાર નાયક કામદશામાં આકંઠ જૂડેલો હતો. બાણેજની સલાહ અવગણી, કૌશામ્યીપતિના રોષને ઠેલી, એણે તારી માતાને ઉઠાવી જવાનું અયોગ્ય કાર્ય કર્યું હતું. પણ સાધ્વી ષષ્ઠાવતીના સમાગમે એ પતિતને પણ ઉદ્ધર્યો ! તમે કુમારીપહાડથી પાછા ફર્યા ત્યારે એ પાટલીપુત્ર તરફ, તે પૂર્વે થાપ આપી રખડતો મૂંઝી ગયેલ રમણીયુગલની શોધમાં ગયો. એ વેળા બદ્ધાનત નહોતી. સ્નેહી જનને સંતસમાગમ કરાવવાનો શુભ હેતુ હતો. અહીંથી તમારા એ તરફના વિહારમાં પણ તમારો હેતુ, એ નાયકને સંયમપંથ પ્રતિ વાજવળો હતો.

મુનિ સુદર્શનના નિમિત્તે નાયકનું કામ સરળ બનાવ્યું. રમણીયુગલ દ્વારા મુનિશિરે આવેલ મરણાંત ઉપસર્ગ થોભાવવામાં એ મોડો પડ્યો. પણ એ ઉભયને ઠપકો આપી તેમનાં જીવનવહેણને બદલવામાં વિચ્ચવંત થયો. એની સલાહથી જ સ્તૂપની સ્થાપના થઈ. પંડિતા-અભયની જોડીને પોતાની સાથે લઈ જઈ કુમારી પહાડ પર સંત સ્મિતજનના સમાગમમાં મૂકી એ કૃતાર્થ થયો.

તમારી ભાવના ચંદનયાળા ! અપકારી ઉપર ઉપકાર કરવાની હતી. પણ નાશના મેળાખેલો એમ ન હોય ત્યાં બર ક્યાંથી આવે !

સંયોગ-વિયોગમાં પૂર્વકૃત કર્મોજ મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. પ્રાકૃત આત્માએ તો જન્મૃત રહી, નિરાશ ન થતાં પુરુષાર્થી જનવું.

આ સાંભળી વસુમતી સાધ્વીએ પાછળ બેઠેલ મૃગાવતી પ્રતિ આંખ ફેરવી કંઈક વાત ઇશારાથી જણાવી.

લલના સમૂહમાંથી રાણી મૃગાવતી એકદમ ઊભી થઈ અને અંજલી બેઠી કહેવા લાગી કે—

ભગવંત ! રાજવી પ્રસોતની આજ્ઞા મળે તો હું આજેજ પ્રવ્રજ્યા લેવા ઇચ્છું છું. સંસારના દારમા સુખોમાં મારું મન હવે રંચ માત્ર નથી રહ્યું, જે માર્ગ મારી ભગિનીએ વર્ષો પૂર્વે લીધો અને જે માર્ગ ગ્રહણ કરી ભાણેજ એવા સાધ્વી ચંદના આજે ભારતવર્ષમાં સુવાસ પાથરી રહ્યા છે એમાં મારે પણ જોડાઈ જવું એવો અંતરનાદ થયો છે.

મારા પુત્ર બાળ હિદયનના પિતા અકસ્માત યુવરી જવાથી, અવંતિપતિએ મારા રૂપથી આકર્ષાઈ એકાએક હૃલો કરવાથી મેં એ વેળા છળથી કામ લીધું હતું. મેં કહેવડાવેલું કે જો ચંડપ્રસોત રાજવીનો મારા પર સ્નેહ હોય અને એ મને રાણી બનાવવા માંગતા હોય તો, પ્રથમ મારા બાળતનુજને આંચ ન આવે તે સારુ કૌશામ્યીને મજબુત કોટ ચણાવી આપે. કામથી ઘેરાયેલ તેમણે એ કામ કરી દીધું. શિયળવ્રતના રક્ષણ અર્થે આ રીતે મેં થાપ આપી કામ પત્તી ગયા પછી કિલ્લાના દ્વાર બંધ કરાવ્યા. તેમનો ઘેરો હજી ચાલુ છે. આપનાં પગલાં થયાં એટલે અહીં આવી શકાયું છે. દેશના સાંભળ્યા પછી હું મારા અલ્પ વયસ્ક પુત્રની—એના રાજ્યની—સંભાળ તેમના શિરે સોંપું છું ને રજા માયું છું.

પર્ષદમાં બેઠેલ ચંડપ્રસોત લજ્જાવશ બની ગયો અને ના પાડી શક્યો નહિ. પ્રસોતની અંમારવતી આદિ આઠ રાણીઓએ અને મૃગાવતીએ દીક્ષા લીધી.

પ્રકરણ ૨૫ મું

અમત ખામણાનું મહત્વ

અરે ! આને આટલી બધી ધમાલ શા કારણે થઈ રહી છે ! ભાઈ, તું નગરીમાં રહે છે કે નગરીની બહાર? એટલી પણ તહેને ખબર નથી કે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનાં પગલાં આપણા ઉદ્ધાનમાં થયાં છે.

અહો ! શું ભગવંત આ પહેલી વાર પધારે છે! તેઓ તો વિચરતા વિચરતા, અહીં કેટલીયે વાર આવી ગયા છે. એ કાળે કંઈ આજના જેવી ધમાલ નહોતી જોવામાં આવી.

હં ! મેં જાણ્યું કે તું અમારા ધર્મની વાતમાં ઉપર છલ્લોજ ભાગ લઈ, કેવળ કુતૂહળની દૃષ્ટિએ સવાલ પૂછે છે! પણ ત્હારી વાત પરથી જણાય છે કે તું જૂનો નિશાળીયો છે.

શેઠ સાહેબ ! મારા એક જાતિ ભાઈએ ભગવાન પાસે સાધુ પણ લીધું છે, મારા એ સ્નેહીને અવાર નવાર મળવાનું થાય છે એટલે મને આપના ધર્મની થોડી સમજ છે.

તો, ભાઈ ! વાત એમ છે કે આજની આ ભારે ધમાલ પાછળ

એ કારણો એકઠાં થયાં છે. તેઓની સાથે જે શ્રમણીઓનો સમુદાય છે એમાં એક સમયના આપણા રાણીમાતા મૃગાવતી પણ છે. દીક્ષા લીધા પછી જુદા જુદા પ્રદેશમાં વિહરતા તે આજે પહેલીવાર માતૃ ભૂમિમાં પગ મૂકે છે. રાજવી ઉદયને પોતાની સાધ્વી માતાનું સામૈયું મોટા આડંબર પૂર્વક કરવાનો નિર્ધાર કર્યો છે.

ખીજું કારણ તો ખુદ તીર્થપતિને લગતું છે. ભગવંત મહાવીર એક મરણાંત ઉપસર્ગમાંથી બચી ગયા છે. વ્યવહારી વાણીમાં કહું તો ‘ નવે અવતાર ’ આવ્યા છે. એ બનાવ પછી ઠેર ઠેર સુખ શાતા પૂછવા રાજા મહારાજા અને ઇંદ્રો ગયા છે. તેઓશ્રીના અહીં પગલાં થાય છે એટલે આ નગરીને પણ એવા મોટેરાઓનાં દર્શનનો લાભ મળવા સંભવ છે. એવા તે કયા અધમ માનવીએ આ કરણના ભંડાર સમા ત્રીશલાનંદન ઉપર એવો ભયંકર ઉપસર્ગ કર્યો ?

મને જો કે જૈન દર્શનનો ખાસ અભ્યાસ નથી છતાં મારા સાંભળવામાં આવેલું છે કે તીર્થંકર થનાર આત્માઓને ઉપસર્ગોનો સામનો કરવો પડે છે; પણ તે જ્યાં સુધી તેઓ કેવલ્ય પામ્યા નથી હોતા ત્યાં સુધીજ. એ વેળાનું તેમનું કર્તવ્ય સમતાભાવે પરિપક્વો સહન કરવાનું, કર્મ પુનઃ જન્મ મૂળથી ઊખેડવા સાર તપ તપવાનું, અને જ્યાં એ ઉભય ચીજો વધુ પ્રમાણમાં અમલી બને એવા પ્રદેશમાં વિચરવાનું હોય છે. જવલ્લેજ તેઓ પૂછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે.

ઉપદેશનું કાર્ય પણ કરતા નથી. કેવલજ્ઞાનીને ઉપસર્ગ સાંભળ્યો નથી. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાયનામા ચાર ઘાતિ કર્મોનો સર્વથા નાશ કરીને એ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. સચરાચર વિશ્વના પ્રતિસમયના ભાવોના જ્ઞાતા બને છે. પછીજ ઉપદેશ દ્વારા ભવ્ય જીવોના ઉદ્ધારનું કાર્ય હાથ ધરે છે. પ્રેમજાણીમાં શાશ્વત તત્ત્વો સમજાવે છે. જનસમૂહની શંકાઓ દૂર કરે છે. આત્મશ્રેયનો પંથ બતાવે છે.

બાકી રહેલાં વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને આયુષ્ય કર્મો એ કંઈ ખાસ દુઃખદાયી નથી બનતા. એ વેદીને ક્ષય કરવાનાં હોય છે.

ન્યાં આવી સ્થિતિ હોય, ત્યાં વળી મૃત્યુ નોતરે તેવા ઉપસર્ગ ?

ભાઈ ? ત્હેં જે જે વાત કરી એ બરાબર છે. સામાન્યતઃ તીર્થંકર ભગવંતો કૈવલ્ય પામ્યા પછી કેવલ શાતા વેદનીય અનુભવે છે. અહીં જે કંઈ બન્યું છે તે આશ્ચર્ય રૂપ છે. એમાં વિશેષતા તો એ છે કે —

ઉપસર્ગ કરનાર વ્યક્તિ, એક કાળે તેમના શિષ્ય રૂપે હતી અને જે શક્તિના જોરે એણે પ્રભુને હંફાવવા યત્ન સેવ્યો, એ સાધવાની વિધિ દર્શાવનારા પણ ખુદ પ્રભુજ હતા. આ તો દૂધ પાઈ સાપ ઉછેરવા જેવી વાત બની છે.

મુરખ્ખી ! મને એ જાણવાની ખાસ ઇચ્છા છે. હું ધારું છું ત્યાં સુધી હમણા આપ કંઈ ખાસ કામમાં પણ નથી. વળી આજે તો બડી ધામધૂમથી સામૈયું ચઢવાનું હોવાથી એને નીકળતાં રહેજે ત્રણેક ઘટિકાઓ તો થશેજ.

સાંભળ ભાઈ ! એનું નામ ગોશાલક. એનો વૃતાન્ત ટૂંકમાં આ પ્રમાણે છે.

જ્ઞાતપુત્ર શ્રી વર્ધમાન સંસાર છોડી કર્મોને અપાવવા અર્થે નીકળ્યા પછી થોડા ચોમાસાં વીતાયા બાદ ગોશાલકનો સાથ અચાનક થયો. મૂળ તો એ મંખલીનો પુત્ર, અને આયોની શાળામાં જન્મ પામેલ એટલે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો ગોશાલક તરીકે. બાળવયથી જ ઉધમાત વધારે સારાં સારાં ભોજન જમવાનાં મળે અને સ્વચ્છંદતાથી ફરવાનું મળે એવા સ્વભાવવાળા એણે, એક વેળા વર્ધમાન સાધુને ઉપવાસના પારણે ક્ષીરનું મિષ્ટાન્ન મળતું જોયું. લોકોને વહોરાવતી વેળા અતિ આગ્રહ કરતાં નિરખ્યા એટલે ભાઈશ્રીએ નિરધાર ક્યો કે— 'આ સાધુના શિષ્ય ઘર્ષ જવું ઠીક છે.'

વર્ધમાન સાધુ તો પારણું કરી અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા. ગોશાલક પાછળ શોધ કરતો જ્યાં એ ધ્યાનસ્થ દશામાં ઊભા હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને 'હું તમારો શિષ્ય થઉં છું' એમ કહી તેમની સમીપ માથું મૂંડાવી સાધુ બની રહેવા લાગ્યો. મધ્યાનહ થતાં પ્રભુ પારણા દિને ગયા હતા એ રીતે ગોચરી લેવા જવા લાગ્યો. લોકો પણ ઊંડા જિતયાં વિના જ્ઞાતપુત્રનો સેવક છે એમ જાણી તેને આહાર આપવા લાગ્યા.

'પ્રાણ જાય પણ પ્રકૃતિ ન જાય' એ કહેતી અનુસાર ભાઈશ્રી પાંચ તપસ્વી સંતની સાથે પણ સખણા ન રહ્યા. જાત જાતના અક્રિયાળા કરવા લાગ્યા. એક પ્રસંગે વૈશાલ્યન ઋષિ જેઓ આતાપના લક્ષ રહ્યા હતા તેમની મસ્કરી કરી. ઋષિએ ગુસ્સે થઈ બાળી નાંખવા સાડે ગોશાલક ઉપર 'તેજોલેશ્યા' મૂકી. દયાથી પ્રેરાઈ જ્ઞાતપુત્રે એ સામે 'શીતલેશ્યા' ફેંકી, આ શિષ્યાભાસને મરતો બચાવ્યો. એ સ્થાન છોડી આગળ ગયા પછી ભગવંતને વિનવણી કરતા ગોશાલકએ 'આવી અજ્ઞ શક્તિ યાને લેશ્યા' કેવી રીતે સાધી શકાય એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો. મનઃપર્યાવ જ્ઞાની એવા સિદ્ધાર્થનંદને ભાવિ ઉપસંગ જાણ્યા છતાં, આ શક્તિ સાધવાનો ઉપાય બતાવ્યો. હોણહાર મિથ્યા નથી થતું એ આ પ્રસંગ પરથી સમજાય છે. થોડા સમય પછી ગોશાલક પ્રભુથી છૂટી પડ્યો. બતાવેલા માર્ગે તેજોલેશ્યા સાધી અને એ ઉપરાંત અષ્ટાંગ નિમિત્તોનું જ્ઞાન મેળવ્યું. ભૂત-ભવિષ્ય અને વર્તમાનના કોકડા, એ જ્ઞાનખળે ઊઠેલવાનું આરંભ્યું, એ રીતે આજીવિક મતની સ્થાપના કરી. કાકતાલીય ન્યાયે કેટલુંક ખર્ચ પડવા લાગ્યું એટલે ગોશાલકની ખ્યાતિ વિસ્તરવા માંડી.

'દુનિયા દોરંગી છે' એ સાચું છે. એ પણ એટલું જ સાચું છે કે 'તે માડરીયા પ્રવાહરૂપ છે.' પરમાર્થ વિચાર્યા વિના મોટો ભાગ ખૂટી પડે છે અને એકાદો ચમત્કાર જોતાં કિંવા પોતાનો સ્વાર્થ સંપાદન એ સામાન્ય વ્યક્તિને ખુદ ઈશ્વર માની બેસે છે.

મંખલીપુત્ર ગોશાલકે ભોળી જનતાનો આ રીતે પોતાના પ્રત્યે ચાહ મેળવી, પોતે પણ જિન છે; ઋણુવાલિકાના તટપર કેવળ જ્ઞાન મેળવનાર ચરમ તીર્થપતિ શ્રી મહાવીરના જેવો છે એવો પ્રલાપ આરંભી દીધો; અને ભક્ત ગણ મારફત એ વહેતો પણ થયો.

શ્રાવસ્તી નગરીમાં વિહાર કરતાં ભગવાન મહાવીર સમોસર્યા અને અદ્વકાળમાં ત્યાં ગોશાલકનાં પણ પગલાં થયાં. ‘હાલાહલા’ નામની કુંભારણુ અને ‘અયંપુલ’ નામા ગાથાપતિ એ ગોશાલકના ખાસ ભક્તો હતા. વળી એ ઉભય જનસમૂહમાં લાગવમ પણ સારી ધરાવતા એમણે ભક્તિથી પ્રેરાઈ શ્રાવસ્તીમાં ગોશાલકનો પ્રવેશ ધામધૂમથી કરાવ્યો અને જાહેરાત પણ કરાવી કે પ્રથમ પધારેલા શ્રી ‘મહાવીર જિન’ માફક આ ખીજ ‘જિન’ પધાર્યા છે.

‘શ્રાવસ્તીમેં દો તીર્થકર વિચર રહે હૈ’ એ જનપ્રવાહ કોષ્ટક ચૈત્યમાં ભરાતી પ્રણુ પર્વદામાં પહોંચ્યો. ગૌતમ ગણધરે એ સંખંધી પ્રશ્ન કર્યો.

સત્ય વસ્તુના પ્રતિપાદન અર્થે ભગવંતે જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે—

હે ગોયમ ! એ જિન એક સાથે આ ભારતવર્ષમાં સંભવિત નથી. આ અવસર્પિણી કાળમાં ચોવીશ જિનથી વધુ સંખ્યામાં તીર્થકર ઉત્પન્ન થતા જ નથી. એ સંખ્યા પૂરણ થવાથી નવા ઉમેરાને અવકાશ જ નથી. કોટવાળને દેખી કોઈ ગુન્હેગાર પોતાના હાથથી મ્હોં છૂપાવી એની નજર ચુકાવવા પ્રયાસ કરે તો કેવલ હાસ્ય પાત્ર જ મળ્યા. ઉધાડો પડી ગયા વિના ન રહેવા પામે તેમ અહીં પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનમાં જે યથાર્થ હોય છે; એમાં લાગવગ કે શરમાશરમી ચાલી શકતી નથી—કલ્પિત જોળા મળડાવી શકાતા નથી.

ગોશાલક મંખલીપુત્ર આજીવિક મતનો સ્થાપક ભલે હોય પણ જિન નથી. આ ભવમાં થઈ શકવાનો પણ નથી.

દેશનામંડપની આ વાત પ્રસરતી ઠેઠ ‘હાલાહલા’ ના હાટે પહોંચી અને એ સાંભળતાંજ ગોશાલકનો મિળજ વિદ્યો—હજી ધામધૂમ પૂર્વક ખીજા જિન તરીકેની ખ્યાતિથી પમલાં ચતાં વાર નથી લાગી ત્યાં એ ઉપર મશીનો ફૂચડો ફેરવવા રૂપ આ ધડાકો કાને પડતાંજ એ રાતોચેળ બની ગયો. ઝટપટ શ્રી મહાવીરની પાસે પહોંચી જઈ એ આલેખનો પ્રતિકાર કરવા બંચો નીચો થવા લાગ્યો. ઉપાસક વર્ગની સલાહથી તેણે પ્રભુના શિષ્ય આનંદ દ્વારા ભગવંત પર સંદેશો મોકલ્યો કે—

આ જાતની ખોટી વગોવણી કરવાનું છોડી દ્યો. તમારો શિષ્ય હતો એ ગોશાળક જુદો હતો તે તો મરી ગયો અને હું જુદો છું. ફક્ત એ શિષ્યનું શરીર ઉપસર્ગ સહન કરવામાં અનુકૂળ ધારી મેં પ્રહસ્ય ક્યું છે. વળી તમારા સિવાય ખીજો જિન નરીકે ઓળખાય એની અસૂચા ન સેવો.

‘ચોર કોટવાળને દંડે’ તે આનું નામ; આવી ધાક ધમકીને વશ સામાન્ય કોટિના વિદ્વાનો પણ નથી ચતા ત્યાં ખુદ તીર્થંકર થાય ખરા? જ્ઞાનમાં જે દેખાય એજ કહેવાય; નથી એમાં ધર્ષ કે નથી એમાં પદલાલસા. આનંદ શિષ્યની વાત પછી ભગવાને પોતાના શિષ્યને ચેતવણી આપી હતી કે કોઈએ ગોશાળક સાથે ચર્ચામાં બિતરવું નહીં.

કોષ્ટકચૈત્યની ઉપદેશ ધારા તો પૂર્વવત ચાલુજ રહી. આ તરફ ગોશાળકની હૃદય ગરમી પણ વધી પડી. વૈર લેવાની વૃત્તિ ભભકી જાડી. અવિચારીપણે એકદા એ દોડતો, ગમેતેમ બોલતો, કોષ્ટક ચૈત્યમાં આવી પહોંચ્યો અને ભગવંત સન્મુખ ખડો થઈ અપલાપ કરતો બોલ્યો કે—

હે કાશ્યપ! તમારો એ શિષ્ય તો મરી ગયો છે! મને શિષ્ય માની

લઈ શા સાફ વગોવો છે ? તમે એકલા એજ ' જિનપદ ' નો છળરો લીધો છે ?

મંખલીપુત્ર ! શા કારણે આત્માને છેતરે છે. ત્હને મેં સિધ્ધરૂપે સ્વીકાર્યો નથી એ સાચું, પણ તું એજ ગોશાલક છે કે જે મારી સાથે વર્ષો સુધી રહ્યો છે. જ્યોતિષના જ્ઞાન બળથી કે તેજોલેસ્માની સાધના માત્રથી ' જિન ' થઈ જવાનું નથી.

આ સાંભળતાંજ અંતરની આમ યુગાવવા, પોતાનો પરાભવ કરનારને ડામવા, એણે પ્રભુપર તેજોલેસ્મા મૂકી. તરતજ એ તેજ સકિત પ્રભુપ્રદક્ષિણા કરીને પાછી વળી, ખુદ મોસાળકના દેહમાંજ પ્રવેશી ગઈ. આ રીતે પોતાનો કુહાડો પોતાનાજ પગમાં વાગ્યો. તેજે જવાળા શરીરમાં પ્રવેશતાંજ અતિ દારણ દાહ ઉત્પન્ન થયો. આમ છતાં ' મીયાં પડ્યા પણ ટાંગ જિંચી ' ની કહેવત માફક એ જમવાનને શ્રાપ દેવા અને ચઢવા તદ્દા બોલવા લાગ્યો. પણ તેજ-શક્તિની અસર એના અંગોપાંગમાં ફેલાઈ મૂકી હતી. દેહકાંતિ નિસ્તેજ બની રહી હતી. ન તો સ્વસ્થ બિભવાની તાકાત રહી હતી કે ન તો આજીવિક મતસર્જથી શંકાનું સમાધાન કરવાની હવે હિંમત રહી હતી. એ સ્થાનથી તરતજ ગોશાલક પોતાના ઉતારે પાછો ફર્યો. એ લેસ્માની અસર નાબૂદ કરવાના ઉપચાર જોરે શોરથી આરંભાય. પણ એમાંથી એકપણ કારગત ન નિવડયો. સાત દિનમાંજ એની જીવન લીલા સંકેલાઈ ગઈ.

અહીં ઉલ્લેખનીય બાબત તો એ છે કે પ્રભુની પ્રદક્ષિણા દેતી એ શક્તિની ગરમી એટલી તીવ્રતમ હતી કે ખુદ પ્રભુના શરીરમાં એની અસર છ મહિના સુધી રહી. પિત્તજ્વર અને ઝાડામાં રકત ચાલુ થયાં. આમ તો જમવંત નિરપૂઠી હોવાથી રોગને એના કાળે પાકીને નષ્ટ થવા દેવાના વિચારવાળા હતા, પણ સિંહ મુનિના આગ્રહથી, પોતાના નિમિત્તે મેંદિય મામમાં વસતી માથાપત્તિ સ્થિતિએ જે

કેળાપાક બનાવ્યો હતો, તે ન મંગાવતાં બીજો બિજેરાપાક એ મુનિ મારફત મંગાવ્યો. એના સેવનથી દરદ ઓછું થવા લાગ્યું અને દેહકાંતિ પૂર્વવત્ બનવા માંડી.

આમ જનસમૂહ તો બહારના દેખાવ ઉપરથીજ અનુમાન બાંધે છે. ભીતરના ભેદ પારખવા જેટલું એનું મનોબળ હોતું નથી. શ્રાવસ્તીમાં બનેલા આ બનાવે માત્ર શ્રાવસ્તીની પ્રજામાંજ નહિ પણ ભારતવર્ષના અન્ય દેશોમાં—ખાસ કરી ભક્ત જનોમાં જખરો સંક્ષોભ પ્રગટાવ્યો હતો. એમાં પ્રભુને, પૂર્વે કહ્યું તેમ છ મહિના સુધી પીડા ભોગવવી પડી. એટલે સૌ કોઈનાં દિલ ઊંચા થયાં હતાં—કેટલાકને તો ભગવંત હવે બચવાના નથી એમ પણ લાગ્યું હતું. એટલે શાતા પૂછવાના નિમિત્તના—તેમજ દર્શન કરી લેવાના આશયના—ગમનાગમન ખૂબજ વધી ગયાં હતાં.

ભાઈ ! આ કારણથીજ આજે આપણે ત્યાં જ્યોતિષ લોકના ઈંદ્રો—સૂર્ય—ચંદ્ર પધારવાના .

આજે બપોર પછીની પર્વદામાં સખત ભીડ થવાનો, વહેલાસર પહોંચી જવામાં જ લાભ છે.

મુરખ્ખી ! તમે વાત પૂરી કરી અને જુઓ, દરબારખંડ તરફથી રાજવી વત્સઉદયનની અસ્વારી પણ નીકળી રહી છે. એમાં સામેલ થવા સાડ આપણે કદમ ઊઠાવીએ.

x

x

x

કોણ આવ્યું એ ?

મહારાજ ? હું મૃગાવતી ! આપની શિષ્યા !

કુલિન વંશમાં જન્મેલી અને કુલિન રાજવીને પરણેલી, વળી મારા શિષ્યત્વને વરેલી ત્હારા સરખી સાખી સ્ત્રીને આટલા બધા અસુરા, વસતીમાં પાછા ફરવું ન જાયે.

પૂજ્ય પ્રવર્તિનીજી ! આમ થવામાં મારો પ્રમાદ નથી થયો. આપણે સૌ સાથે જ ભગવંત મહાવીર દેવની દેશના સાંભળવા ગયા હતા. વળી આજે જ્યોતિષ દેવોના ઇંદ્રો-ચંદ્ર અને સૂર્ય-મૂળ વિમાને પ્રભુને વંદન કરવા પધારેલા હતા. ચારે દિશામાં ઝળઝળાયમાન કરતાં પ્રકાશનાં ફિરણો પથરાઈ ગયાં હતાં. અજવાળાના આ એક છત્રી સામ્રાજ્યમાં અંધકારનું અસ્તિત્વ સાવ ભૂસાઈ ગયું હતું !

એમાં ચરમ તીર્થપતિની અમૃત કરતાં મીઠી એવી વાણી રજત-ચંદ્રીના રવ સમી શ્રોતાવર્ગના કર્ણપટમાં વહી રહી હતી. એમાં-
‘આત્મા છે, તે નિત્ય છે, તે કર્તા છે, તે ભોક્તા પણ છે, એનો મોક્ષ થાય છે, અને મોક્ષ મેળવવાના ઉપાયોમાં ‘જ્ઞાન-દર્શન તથા ચારિત્ર’ છે. આ છ પદાર્થ માનનાર, એ ઉપર શ્રદ્ધાવંત બની શક્તિ અનુસાર પ્રયત્નશીલ રહેનાર વ્યક્તિને સમ્યક્ત્વ નિશ્ચિત છે. એ થોડા કાળમાં મુક્તિની સાધના જરૂર કરે છે. એમાં શંકાને સ્થાન નથી. ઉક્ત છ વસ્તુ પરત્વે સચોટ શ્રદ્ધા એનું નામ યોધિબીજ પ્રાપ્તિ.

નિશ્ચય સમકિત સંબંધી ચાલતાં એ વિવેચનમાં ભગવંતે જે વ્યાખ્યાઓ કરી અને સાથોસાથ નયદષ્ટિયે જુદાં જુદાં દર્શનો જે વાતોનું પ્રતિપાદન કરી રહ્યાં છે; એ સર્વને અપેક્ષા પૂર્વક ઘટાવી, એવો તો સુંદર સમન્વય કરવા માંડ્યો કે માંડે ચિત્ત એ શ્રવણ કરવામાં તલાલીન બની ગયું.

ન્યાયપૂર્વક સમજવામાં આવે તો છયે ‘દર્શનો’ જિન ભગવાનનાં અંગ રૂપ છે અર્થાત્ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન રૂપ મહા અબ્ધિમાં એ દર્શનો રૂપ સરિતાઓ વહેતી આવી સહેજ સમાઈ જાય છે.

એ સારરૂપ વાતનો વિચાર કરવામાં તદાકાર થઈ મચેલી હું આપ સર્વ મારી પાસેથી બિડી ગયા તેની પણ મને ખબર ન પડી, તેમ સંખ્યાકાળ થવા આવ્યો છે એ વાતની પણ સાન ન રહી !

ગુરૂણી મહારાજ ! પ્રકાશના વિશાળ સરોવરમાં કાળવેળા પારખવાની મારી શક્તિ કુંઠિત બની જવાથી હું સાંભળતી બેસી રહી. ન્યાં એ ઈંદ્રો પાછા ફર્યા અને એકાએક નિશાસુંદરીના અંગ-ઢાંકણ સમે અંધકાર વિસ્તર્યો ત્યારે જ મને ભાન આવ્યું. ઝટપટ ઊભી થઈ, ત્યાંથી સીધીજ વસતીમાં આવી છું.

હારા સરખી દક્ષ સાધ્વીએ કાળવેળા પારખવામાં લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ. શ્રમણી સમુદાયના નિયમ પાલનમાં વધુ સચેત રહેવું જોઈએ. દેવસી પ્રતિક્રમણ નો કાળ વિસ્મૃત ન થવા દેવો જોઈએ. પુનઃ આવું બનવા ન પામે એ સાર સદા જાગૃત રહેવું જોઈએ.

ચંદના સાધ્વી, સ્વ શિષ્યા મૃગાવતીને આ રીતનો મીઠો ઉપાસંભ આપી-સાધ્વીધર્મના કાનૂનનો ખ્યાલ આપી, સંથારા પર સહજ નિદ્રાધિન થયા.

ગુરૂણીજીની શિખામણ પાછળનો મર્મ અવધારી લઈ મૃગાવતી સાધ્વી નજીકમાં સ્થાપના રાખી સંધ્યા આવશ્યકમાં લીન બન્યા. ગુરૂવંદનરૂપ અલુક્ટિઓનાં ખામણાં આવ્યાં. પ્રવર્તિનીજ નિદ્રાવશ થયા છે એવા ખ્યાલ વગરની મૃગાવતી સાધ્વી તો ગુરૂણીજીના સંથારા પર હાથ રાખી ખમાવવા લાગ્યા, પણ જવાબ ન મળવાથી પોતાના અપરાધની ગંભીરતા ભારી છે અને એથી પોતાના પર મહારાજને ગુરૂસો આવ્યો જણાય છે એમ સમજી, ખમાવવાના વિધાનમાં ભાવના શ્રેણી પર આરૂઢ થયા. પોતાના દોષો સંભારી સંભારી એની આલોચના કરવા લાગ્યા. કર્મસ્વરૂપના ચિંતનમાં ઊંડા ઊતરી ગયા. ભગવંતે ભાષિત ‘છ પદ’ વિચારતાં, અનિત્યાદિ ભાવના ભાવતાં કૈવલ્ય પામ્યા.

એ શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનના પ્રભાવે જાણ્યું કે પ્રવર્તિનીજ નિદ્રાધિન થયા છે અને તેમનો એક હાથ સંથારાની બહાર સહજ લંબાયો છે; કે જેની નજીકમાંથી એક સર્પ પોતાના દર તરફ જઈ રહ્યો છે. તેના માર્ગને

અવરોધતો ચંદનખાળાનો હાથ, સર્પડંશનો ભોગ ન બને એ સાર મૃગાવતી સાધ્વીએ હાથ ઊપાડી સંઘારામાં મૂક્યો ત્યાં તો ગુરૂણીજી જાગી યા.

સહજ પ્રશ્ન કર્યો. કોણ મૃગાવતી ! હજી તું શું કરે છે ?

‘ મહારાજ ! મેં જ આપના હાથને સર્પડંશથી ગયાવવા સાર ઊપાડી સંઘારામાં રાખ્યો. આપ સુખે નિદ્રા કરો.

અરે ! આવા અંધારામાં એ સર્પ તહારી નજરે કેવી રીતે ચઢ્યો ?

ગુરૂણી મહારાજ ! આપના પ્રતાપે પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનથી મેં જાણ્યું.

ઓહો ! એ જ્ઞાન કેવું ? પ્રતિપાતી કે અપ્રતિપાતી ?

મહારાજ ! અપ્રતિપાતી.*

આ સાંભળતાં જ સંઘારામાં ચંદનખાળા સાધ્વી બેઠા થયા અને પોતાને ઉદ્દેશી સ્વતઃ બોલી ઊઠ્યા.

અરરર ! કેવલજ્ઞાનીની મેં આશાતના કરી.

કેવલજ્ઞાની મહારાજ ! મારા એ અપરાધની ક્ષમા આપો. મેં ઊતાવળ કરી, ગુરૂપણાના જોરે, તમને જે કટુવેણો કહ્યાં તે માટે હું ખમાવું છું. એમ બોલતા ચંદના સાધ્વી પણ આત્મશોધનમાં એક તાર બન્યા. એમને પણ અનિત્યાદિ બાર ભાવનાનો ચિંતવન રૂપ સખળ સાથ મળ્યો અને જોતજોતામાં તેઓ કૈવલ્ય પામ્યા.

સંસારી નજરે મારી-ભાણેજ, અરે ! રાણી અને રાજકુમારી ! પણ શ્રમણ સંઘના અંધારણુ અનુસારે તો-શિષ્યા અને ગુરૂણી-પરસ્પરના દોષ ન જોતાં કેવળ ગુણગ્રાહી દષ્ટિના જોરે અપૂર્વ

* જે પ્રાપ્ત થયા પછી ફરીને પડી જતું નથી તે એટલે કે કૈવલ્યજ્ઞાન.

એવા કેવલજ્ઞાનને પામ્યા-એક ખીજના નિમિત્ત રૂપ બન્યા-સાધ્વી ચંદનખાળા અને સાધ્વી મૃગાવતીનો 'મિચ્છામિદુક્કડમ્' એ વ્યવહાર પૂરતો ન રહેતા, ફળદાયી નીવડ્યો અને વધારામાં ભગવંતના મુખે ચઢી, આગળ સાહિત્યમાં 'અમરત્વ' ને પામ્યો.

પચીસો વર્ષોનાં વહાણાં એ પાછળ વાયાં છતાં આજે પર્યુષણ મહાપર્વમાં આપણે એનું પાન કરીએ છીએ.

'મિચ્છામિદુક્કડમ્' સત્યા હૃદયથી જ દેવાવો ધરે-તો જ વર્ષભરના દોષોનું પ્રક્ષાલન થાય-શિષ્યા-ગુરુણી જેવો ભાવ આવે તો એડો પાર થતાં વાર ન લાગે.

એવા આત્માઓનાં જીવન સાચે જ આપણા જેવા પ્રાકૃત જન સમૂહને માટે દીવાદાંડી રૂપ છે. એ જીવનનું તેજ આપણાં જીવન નાવને ખરાખે ચઢતું બચાવે એજ અભ્યર્થના.

મહાસતી ચંદનખાળાને! જય હો !

શુદ્ધિપત્રક

પાનું	લીંટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨	૨૫	વર્તાલાપ	વાર્તાલાપ
૩	૯	રાત્રે	સ્વરે
૬	૧૩	દેવાની	લેવાની
૧૪	૧૬	કપાષ	કરમાષ
૧૯	૧૪	પહોંચાડેલી	પહોંચાડેલા
૨૨	૧૬	સ્થાનતો	સ્થાનનો
૩૬	૬	એવી —	એવા અનુષ્ટ
૩૭	૫	કરી	કહી
૪૩	૪	આ વાસના	આવાસના
૫૦	૬	તપારી	તમારી
૬૧	૨૨	વારસર્મા	વારસાર્મા
૬૬	૬	તાતાભર	તાતાતીર
૮૦	૨૧	જેવાનું	જેવાને
૮૦	૭	મીઠાં	માઠાં
૮૫	૧૪	આનાકાનો	આનીકાની
૧૦૨	૧૩	જરવનિતા	જારવનિતા
૧૨૩	૩	ગમા	ગયા
૧૨૪	૧૭	દ્રષ્ટો	દ્રષ્ટો
૧૨૫	૧૩	પડ્યા	પડ્યા
૧૨૮	૧૦	તિથિત્ર	તિથિય
૧૨૯	૧	તો	નો
૧૨૯	૮	ખ	શુખ
૧૩૨	૨૪	લેવડદેવડનો	લેવડદેવડતો

પાત્રું	લીંટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩૩	૧	શરત	મરજ
૧૩૮	૨૦	ચાપે	આપે
૧૪૧	૧૪	માન	મૌનં
૧૪૨	૮	એને	એને ન
૧૪૪	૧	એક ધા	એક ધારી
૧૪૪	૧	સમતા	સમતાથી
૧૫૨	૭	કલં	કલંક
૧૫૬	૧૧	કંચનયુર	કંચનપુર
૧૮૧	૫	સ્ત્રીકાર્યુ'	સ્ત્રીકારીશુ'
૧૮૬	૧૭	મળી	મળી
૧૯૯	૧૭	પ્રસંગે	પ્રસંગે
૨૦૧	૯	સંમતિની	સંમતિથી
૨૦૭	૩	સામા	સાચા
૨૦૭	૧૧	વિચની રહેલી	વિચરી રહેલી
૨૨૬	૧૫	મનમાં	મતમાં
૨૩૦	૭	ચમત્કૃષ્ટિનો	ચમત્કૃતિનો
૨૩૧	૫	નહીં । ખેલી	નહીં રાખેલી
૨૩૨	૬	સામનાથી	સમતાથી
૨૩૬	૧	પ્રાસંગિકને	પ્રાસંગિકને
૨૩૬	૨	જાણ્યું	નાણ્યું
૨૩૬	૩	હાથે	માથે
૨૪૫	૭	ચલાવવાળા	ચલાવવાવાળા
૨૫૦	૨૨	પૂકી	મૂકી
૨૫૨	૪	તરફથી	તરફ
૨૫૪	૨૪	રતી	રહી

સંસ્થાના કાર્યાલય તરફથી

——*—*—*

ધાર્યા અને જણાવ્યા કરતાં આ ત્રીજું પુસ્તક
બહાર પાડતાં વિશેષ વિલંબ થયો છે.

કારણુ અનેક અને કાબૂ બહારનાં છે.

તેનું

વિવેચન તે બચાવ ન કહેવાય;

પરંતુ

ચોથું પુસ્તક પંદરેક દહાડામાં જ આપીને

તેનો ખંજ વાળી નાંખવામાં આવશે.

બાકીનાં બે, તે બાદ બે બે મહીને

આપવા ગોઠવણુ ઉતારી છે.

——*—*—*

તે છ એનાં નામ (એકંદર—આ કદનાં પૃષ્ઠ ૧૫૦૦)

ભુષ્મિધન અભયકુમાર

મોહવિજેતા ઇલાચીકુમાર

સતી શિરોમણી ચંદનબાળા

દાનેશ્વરી જગદૂશાહ

નર—નારાયણુ યાને કંસવધ

મૃદુભાષિણી મહિયારણુ

——*—*—*

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૯૫ : બે વર્ષના સાથે રૂ. ૧૫૫

દરેકમાં પોસ્ટેજ વાર્ષિક રૂ. ૦૧૧૧ જુદું

જમે તે દિવસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે.

સંસ્કૃતિ રક્ષક સંસ્થા સંસ્કૃત સાહિત્ય મંડળ : રાવપુરા : વડોદરા

જાહેર વિજ્ઞપ્તિ

પ્રથમ વર્ષના હેવાલ જાહેર પડી ગયો છે. તેમાં ટ્રસ્ટની સ્થાપના, હિદેશ તથા હેતુઓ; વળી

કરવાં ધારેલાં પાંચ કાર્યની સંક્ષિપ્ત રૂપરેખા

તથા પાંચ વર્ગના સભ્ય થવાની યોજના

અને તેના નિયમો છ. છ.

અનેક નવનવીન હકીકતો જાણવાની મળશે.

——*—*—*

જનસેવા કરનારી આ સંસ્થાને, કામળ પ્રાપ્તિનો બોલો જેમ અને તેમ ઓછો પડે તે કારણે, ખરી ઇચ્છાવાળાએ જ હેવાલ મંજાવવો તેવી ખાસ વિનંતિ છે.

લેખકો તથા પુસ્તકો વેચનારા એજન્ટોએ પત્રવ્યવહાર કરવા વિનંતિ છે.

સંસ્કૃતિ રક્ષક સસ્તું સાહિત્ય મંડળ

રાવપુરા—વડોદરા

શાસન સમ્રાટ આ.ભ. શ્રી વિજય નેત્રિસૂરિશ્વરજી મ.સા. નાં શિષ્યરત્ન પ.પૂ.આ.ભ. શ્રી પદ્મસૂરિ ગ્રંથાલય દાદા સાહેબ, ભાવનગર		

ટ્રસ્ટી મંડળ

- (૧) માનનીય ગણેશ વાસુદેવ માવલંકર—
મધ્યસ્થ ધારાસભા, ન્યુ દિલ્હી : સલાહકાર
- (૨) સર મણિલાલ ખાલાભાઈ નાણાવટી—નાઈટ
માણ ડેપુટી ગવર્નર, રીઝર્વ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા—મુંબઈ
- (૩) શ્રીયુત કુંદનમલજી સૌ. કિરોદીયા—સ્પીકર
મુંબઈ ધારાસભા—મુંબઈ
- (૪) શેઠ શાંતિલાલ મંગળદાસ—પ્રમુખ
મીલમાલિક મંડળ—અમદાવાદ
- (૫) રા. સા. શેઠ કાન્તિલાલ ઈશ્વરલાલ—માયરેક્ટર
શેર બજાર—મુંબઈ
- (૬) શ્રીયુત અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ—સંચાલક
“જન્મભૂમિ” દૈનિક પત્ર—મુંબઈ
- (૭) માન. છોટાલાલ ઝવેરભાઈ મુતરીયા
લોકજ્ઞ—દીવાન—વડોદરા, સ્થાનિક સલાહકાર
- (૮) ડૉ. ત્રિભુવનદાસ લહેરચંદ શાહ
મેટેજીયલ ટ્રસ્ટી—વડોદરા

સંસ્કૃતિ રક્ષક સસ્તું સાહિત્ય કાર્યાલય
મહાજન ગલી, રાવપુરા, વડોદરા